

Чарлз Діккенс

Пригоди
Олівера Твіста

Чарлз Діккенс

Пригоди
Олівера Твіста

Харків
«ФОЛІО»
2023

Серія «Folio.Світова класика»
заснована у 2021 році

Переклад з англійської
В. Черняхівської

Передмова та примітки
Н. Д. Білик

Художник-оформлювач
О. А. Гугалова-Мешкова

Діккенс Ч.
Д45 Пригоди Олівера Твіста: роман / Чарлз Діккенс;
пер. з англ. В. Черняхівської; передм. та прим.
Н. Д. Білик; худож.-оформлювач О. А. Гугалова-
Мешкова. — Харків: Фоліо, 2023. — 379 с. — (Folio.
Світова класика).

ISBN 978-966-03-9622-7
(Folio.Світова класика).

ISBN 978-617-551-037-7.

«Пригоди Олівера Твіста» — роман видатного англійського письменника, класика світової літератури Чарлза Діккенса (1812—1870). Це хвилююча історія сироти, що опинився у не-
трах Лондона. Хлопчик зазнав злиднів і безправ'я, знущання
і самотності, та жодного разу не поступився почуттям власної
гідності. І жорстока доля відступила перед його щирим прагнен-
ням чесного життя. Олівер, завдяки спадщині, що від нього
приховували, стає заможним юним джентльменом і знаходить
щастя, «яке тільки можливе у цьому повному мінливості світі».

УДК 821.111

ISBN 978-966-03-9622-7
(Folio.Світова класика)
ISBN 978-617-551-037-7

- © Н. Д. Білик, передмова
та примітки, 2012
- © О. А. Гугалова-Мешко-
ва, художнє оформлен-
ня, 2023
- © Видавництво «Фоліо»,
марка серії, 2021

РОМАН ПРО ДИТИНУ ТА ІНШІ ПРОБЛЕМИ ДОРΟΣЛОГО СВІТУ

Чарлз Діккенс є не тільки найвідомішим письменником англійської літератури ХІХ століття, але й найхарактернішим для неї. Його романістика вийшла з художньої традиції, яка сформувалась у попередньому ХVІІІ ст., з її типово національним колоритом. Цей колорит був породжений особливостями суспільного устрою й культурних традицій Англії і не меншою мірою англійським національним характером. Цими соціокультурними чинниками зумовлена надзвичайно розвинута побутоописовість та звичаєописовість його романів, уміння створювати рельєфні характери на побутових деталях і подробицях поведінки персонажів. Виразно виявляється у нього також схильність англійців усе оцінювати переважно з морально-етичної точки зору. А ось здатність у всьому знаходити комічний чи гумористичний зміст й подавати життя у відповідному освітленні відбиває специфіку національного характеру з його специфічним «англійським гумором». «Діккенс комфортно розмістився в англійській традиції, по-домашньому влаштувався в її чотирьох стінах... У його душі митець добре ладнав з англійцем...» — писав про Діккенса Стефан Цвейг. Тут треба уточнити, що австрійський письменник ХХ ст. мав на увазі не тільки й не стільки англійську художню традицію взагалі, скільки художню і соціоморальну традицію певної епохи — епохи вікторіанства (названої так за ім'ям королеви Вікторії, яка правила з 1837-го по 1901 р.). Саме Діккенс став тим письменником, який найбільш повно відбив ранньовікторіанську епоху, її моральні цінності та устої, побут та звичаї, ментальність і суспільну психологію.

Слід зазначити, що, попри свою відому стриманість, у романістиці англійці емоційніші за своїх європейських сусідів, вони не схильні до чіткого аналітизму й до «наукового» підходу до людей і життя у цілому, притаманного французькому реалістичному роману. Не в останню чергу саме завдяки цьому романи англійців виглядають «людянішими», «теплішими», емоційно ближчими читачеві, що дозволяє їм не втрачати популярності й досі. Про майже безмежну владу Діккенса над читачами образно й проникливо сказала Вірджинія Вулф, знаменита англійська романістка, в словах якої неприйняття Діккенса, характерне для модерністів, поєднується з щирим захватом: «...Допоки ми перебуваємо під його чаром, цей великий геній при-

мушує нас бачити світ, як він того воліє. Ми... забуваємо, що могли захоплюватися самотністю, з інтересом спостерігати за складним життям душі наших друзів, насолоджуватись красою природи. А залишаються у пам'яті лише дивацтва, схвильованість, гумор і причуди людських характерів; запахи, присмак і кіптява Лондона; неймовірні збіги, які стикають страшенно віддалені один від одного життя...»

Ми звикли пов'язувати творчість Діккенса з реалізмом, і її реалістичний складник справді не можна ігнорувати. Але Діккенсів реалізм не є реалізмом, який передає життя, за відомим визначенням, «у формах самого життя». В індивідуальному стилі Діккенса органічно поєднуються реалістичні й романтичні, побутові й фольклорно-міфологічні елементи. Діккенс сам підшукував ілюстраторів, їх було двоє, Фіз (Геблот Найт Браун) і Джордж Крукшенк, із них другий ілюстрував «Олівера Твіста»; з їхніми ілюстраціями виходило зібрання творів Діккенса російською мовою у 50—60-ті рр. минулого століття. Їхні ілюстрації бентежать, сприймаються не одразу — і відкривають те, що не одразу видно при читанні роману: акцентуїзованість персонажів і гротескність художнього світу Діккенса.

Та є ще одна обставина, яка зумовила винятковість місця і ролі Діккенса в англійській і європейській літературі: він був першим «дорослим» письменником, який перетворив тему дитини і дитинства на одну з основних тем своєї творчості. У «дорослій» літературі діти до Діккенса майже не з'являлись, а з'явившись, надовго «не затримувались» — бо виростали. Передусім це стосується популярних у XVIII ст. романів-життеписів (таких як «Том Джонс» Філдінга чи «Родерік Рендом» і «Перегрін Пікль» Смоллетта), де відтворювалося життя протагоніста від народження до певного етапу зрілості. Виняток становить хіба що «Сповідь» Ж. Ж. Руссо з докладним відтворенням власного дитинства письменника, і не тільки подій, а й почуттів, емоційних і ментальних станів, фактів, які впливали на процес формування особистості. Проте твір Руссо не є романом у повному значенні цього слова, до того ж Діккенс, загалом, йшов іншим шляхом, тим, що торували вже згадувані англійські письменники. Та з Руссо його зближує те, що тією чи іншою мірою будівельним матеріалом для його творів про дітей були спогади про власне дитинство.

На шляху розробки дитячої теми у Діккенса є свої віхи. Першим етапним твором був «Олівер Твіст», ним відкривається ціла серія романів, написаних за його моделлю: «Життя і пригоди Ніколаса Ніклбі», «Крамниця старожитностей», «Життя і пригоди Мартіна Чезлвіта». Діти у цих творах зображені переважно іззовні. Діккенс не стільки розкриває специфічний дитячий світ, скільки соціум через його ставлення до дитини. Вразливість дитини робить її «зручним» персонажем для Діккенса, таким, що здатний пробудити потужний емоційний відгук читачів. Центральні герої названих творів загалом багато в чому ще залишаються «маленькими дорослими», причому ідеалізованими. Вони вступають у життя з готовими моральними приписами й завжди опиняються на висоті їхніх вимог.

До геніальних прозрінь щодо сутності дитинства Діккенс ішов поступово, а твором, в якому вони втілились повною мірою, став «Девід Копперфілд». Він і є наступною важливою віхою у розробці теми дитинства. Це перший твір, який зображав дитину в усій своєрідності її внутрішнього світу. На відміну від юних героїв попередніх романів, Девід пізнає світ, а не вступає у нього з готовими знаннями, по-дитячому реагує на нього. «Це справжнє чудо психологічної прози, у літературі і до сьогоднішнього дня немає кращого зображення дитинства... Якоюсь гранню душі Діккенс залишився у своєму дитинстві. І в цьому криється секрет його життєдайної сили», — писав Дж. Б. Прістлі про цей твір. Знахідки і відкриття «Копперфілда» Діккенс розвиватиме у романі «Великі сподівання», не дарма А. Свінберн, молодший сучасник Діккенса, поет, драматург і критик, назвав ці два твори «великими шедеврами-близнюками», віддаючи перевагу останньому. І це не дивно: їх розділяє десять років, за які, безсумнівно, зросли і життєвий досвід, і художня майстерність Діккенса. В обох романах наявний автобіографічний елемент, але «Великі сподівання» вільні від наміру розповісти про власне життя письменника, мають більш узагальнюючий зміст.

Діккенс майже ніколи не зображав щасливе дитинство. Виняток становить раннє дитинство Девіда Копперфілда, треба думати, через надзвичайну особистісну близькість цього персонажа до автора. Але ідилічна пора Девідового дитинства рано закінчується, і їй на зміну приходять пора тяжких випробувань. У своїй більшості Діккенсові історії про дітей — це ланцюг поневірянь маленьких страждальців у жорстокому, байдужому, а то й ворожому їм світі. Герої-діти Діккенса практично завжди сироти або напівсироти (Копперфілд, Поль Домбі), а якщо вони перебувають на утриманні родичів, то їхні опікуни або нездатні виконувати цю роль (дідусь маленької Нелл з «Крамниці старожитностей»), або не дуже охочі до неї (сестра Піпа з «Великих сподівань»).

Виходячи з такої моделі зображення дитинства, можна було б зробити висновок, що у самого Діккенса воно було сирітським чи, принаймні, нещасливим. Але це не так. Він був старшим сином і другою дитиною у великій родині, що належала до низів середнього класу (усього в родині Діккенсів народилось восьмеро дітей, двоє з них рано померли). Його батько служив дрібним чиновником в Адміралтействі (так до 1964 р. називалося військово-морське відомство Великої Британії). Походження Джона Діккенса було цілком демократичним: дідусь і бабуся по батьківській лінії були лакеєм і покоївкою, що дослужилися до посад дворецького та економки. Мати Діккенса мала дещо вищий суспільний статус: вона походила з родини чиновників, які постійно допомагали Діккенсам у працевлаштуванні. До дев'яти років його життя було звичайним життям хлопчика з благополучної буржуазної родини, а за його власними спогадами — «щасливим сновидінням, яке запам'яталося на все життя». Кумиром його дитинства був батько, «людина-свято»: веселий і легковажний, він

багато часу приділяв розвагам: прогулянкам, постановкам домашніх спектаклів, відвідуванню театрів тощо, до яких залучав і старшого сина. Та була у нього й істотна вада: як містер Мікобер з «Девіда Копперфілда» (у цьому герої всі легко пізнали батька письменника), він більше витрачав, ніж заробляв. До того ж, за словами Діккенсового біографа Х. Пірсона, «пристрастя до анекдотів поєднувалось у ньому з ще більшим пристрастям до джину і віскі». Освітою майбутнього письменника займалася мати, та за домашніми клопотами для цього у неї залишалось небагато часу. Коли Чарлзу виповнилося 8 років, він пішов до школи, проте довго там навчатися йому не судилося.

Марнотратство батька призвело родину до катастрофи: Діккенс опинився у борговій в'язниці Маршалсі (пізніше вона буде докладно зображена Діккенсом у романі «Маленька Доріт»). Боргові тюрми існували до 1864 року, до них міг потрапити будь-хто, навіть через незначний борг, і залишатися там роками — все залежало від волі кредитора; разом з годувальником за певну плату там мала змогу проживати і сім'я. Мати письменника з молодшими дітьми перебралася до в'язниці, виняток був зроблений лише для Чарлза, якому виповнилося 11 років: його відправили працювати на фабрику вакси. Там він у брудному, наповненому павуками і мишами складі з ранку до ночі запаковував склянки з готовою продукцією; злочинський притон старого Феджіна з «Олівера Твіста» — те саме складське приміщення. Таке життя тривало десь із півроку, але залишило глибокий і болісний слід в душі письменника. Розуміння того, яким може бути самотнім і беззахисним дитинство, безперечно, базується на досвіді цього періоду. Він так і не зміг вибачити матері того, що вона змусила його піти із школи і як звичайного простолюдина займатися брудною працею. Тоді він добре познайомився з Лондоном, бо весь вільний час присвячував самотнім прогулянкам містом. Познайомився він і з лондонським простолюдом, але зближення з ним уникав. Тут, у Лондоні, відбувається дія більшості його творів, недарма він відомий як письменник-урбаніст. Вчасно отримана батьком спадщина визволила Діккенсів з боргової ями. Майбутній письменник поновив навчання, однак його шкільна наука була нетривалою, і йому в дорослому віці довелося надолужувати освіту. Основними «університетами» Діккенсового дитинства були книги — Дефо, Смоллетта, Філдінга, інших англійських романістів XVIII ст., а також «Дон Кіхот» Сервантеса.

Діккенс рано став дорослим — до цього його змусило життя. У 15 років Діккенс полишає школу й невдовзі знаходить роботу репортера, яка дає йому багато матеріалу для майбутньої творчості. На цей час припадає початок його письменницької діяльності. Перші оповідання за підписом Боз (жартівливе ім'я його молодшого брата, яке надовго закріпилося за письменником) з'явилися в періодиці у 1833 р., а у 1836-му вийшла його перша книга «Нариси Боза», яка увібрала нариси й оповідання, написані впродовж 1833—1835 рр. Вод-

ночас він самостійно поповнює освіту у Британському музеї і бере уроки акторської майстерності, готуючись до професійної сцени, але випадкова хвороба зірвала його плани. Можливо, Англія втратила тоді великого актора, зате придбала геніального письменника. Та театр так і залишився захопленням Діккенса на все життя, за словами його друга, відомого актора Макріді, Діккенс був «найбільшим англійським актором-любителем». Сповна акторську жилку Діккенсу вдалося реалізувати лише в останнє десятиліття свого життя у художньому читанні власних творів. За свідченням очевидців, Діккенсові художні читання перетворювалися на справжній театр одного актора. Він перевтілювався у кожного персонажа, про якого читав. Змінювалися його голос, обличчя, вся зовнішність. Під час його виступів у залах яблуку ніде було впасти. Захоплення глядачів було безмежним, його завжди вітали оваціями й подовгу не відпускали зі сцени, а Діккенс повертався й читав нові й нові уривки. І навіть помер Чарлз Діккенс майже на сцені, невдовзі після чергового читання, під час якого, відчувши себе зле, подякував публіці за її багаторічну любов до нього й попрощався з нею.

Успіх до Діккенса прийшов, коли йому ще не виповнилося 25 років, і не полишав його до кінця життя. Справжнім тріумфом став вихід у світ його першого роману «Посмертні записки Піквікського клубу» (1836—1837), за яким не забарився і фінансовий злет. Та не слід при цьому забувати про титанічну працю, наслідком якої був цей винятковий успіх. За майже чотири десятиліття його літературної діяльності на світ з'явилося 15 романів, ряд оповідань, кілька нарисових книг, виходили з-під його пера і п'єси. Та й цим літературна діяльність Діккенса не обмежувалася: він багато уваги приділяв редакторській справі й видавав у різний час два літературно-художні журнали — «Домашнє читання» й «Цілий рік», де, крім його власних, публікувалися твори В. Коллінза, Е. Г. Булвер-Літтона та інших відомих і маловідомих авторів.

Сам Діккенс створив велику родину: мав десятьох дітей, з ними жила й незаміжня сестра дружини. Наскільки Діккенс досяг щастя у шлюбі — питання непросте, адже біографи зазначають суттєві розбіжності у характері, темпераменті й інтересах між Діккенсом та його дружиною Кейт, з якою він розлучився після майже двох десятиліть подружнього життя. Та своїм дітям він намагався дати тепло й увагу, якими вважав себе обійденим на певному етапі свого дитинства.

Роман «Олівер Твіст» з'явився одразу після вже згаданого «Піквікського клубу», саме тоді, коли Діккенс насолоджувався першими плодами своєї слави. Його перший роман був досить типовою «комічною епопеєю», структурованою у звичній для англійської романістики XVIII ст. формі роману «великої дороги». Група «п'єквікістів» — чотирьох звичайних англійців, які у специфічному освітленні комічних епопей виглядають «диваками», мандрує дорогами «старої доброї Англії», переживаючи різні пригоди, часом драматичні, але незмінно зі щасливим фіналом. Після «Піквіка» за ним міцно закріпилася ре-

путація «комічного письменника», тому від Діккенса чекали нового «комічного роману», але він запропонував публіці дещо нове і незвичне.

«Олівер Твіст» — перший соціальний роман Діккенса. У ньому рідко лунає веселий безтурботний сміх, який визначав емоційну тональність піквікани. Тут письменник не тільки звертається до більш серйозних проблем, він їм дає суттєво інше трактування, в якому крізь комізм ситуацій просвічує драматизм життя. Порівняно з «Піквіком», гумор у ньому переважно іншої тональності: основним проявом комічного стає іронія, яка нерідко переростає в сарказм, а часом і в сатиру. У цьому романі Діккенс звертається до життя міського дна, його найнижчих верств: безпритульних, що їх утримує на свої кошти парафія, і злочинців.

Як значилося в авторській передмові, задум «Олівера Твіста» склався під впливом популярного у той час «нюйгейтського роману» (Ньюгейт — лондонська в'язниця для кримінальних злочинців), зокрема романів Е. Г. Булвер-Літтона. Діккенса обурювало, що життя злочинців автори кримінальних романів зображали у «рожевих» тонах, так, що пересічний читач міг би й позаздрити красивому й безтурботному існуванню «джентльменів великої дороги». «Але одне із завдань цієї книги, — писав він, — показати сувору правду, ...зобразити реальних членів однієї злочинної шайки, намалювати їх в усій їхній потворності, з усією їхньою огидністю. Показати їхнє убоге, злиденне життя, показати їх такими, якими вони є насправді, — завжди крадуться вони, охоплені тривогою, всюди маячить перед ними велика чорна страшна шибениця». Треба сказати, що подібна настанова не втрачає своєї актуальності й досі, адже романтичний ореол довкола злочинного світу не тільки не зник зі сторінок книжок, але й поширився на кіно і телеекрани, де отримав нові можливості впливу на формування етичних стандартів суспільства.

В умовах вікторіанської Англії з її пуританською мораллю виконати цю настанову було не так уже й легко. З точки зору суспільно-історичної, вікторіанство було періодом найвищого злету англійського середнього класу, який і був основним носієм соціоморального комплексу вікторіанства. У його межах остаточно оформилися поняття «джентльмен» та «леді» з відповідними рисами поведінки і мислення, певний кодекс честі і благопристойності. Ним була породжена дуже стійка вікторіанська суспільна мораль, яка накладала своєрідні «табу» на все, що вона визнавала «грубим» чи «непристойним», й вироблена своєрідна евфемістична мова, яка накидала маскуючу вуаль на все, що могло хоч якось зачепити «почуття» добре вихованої людини. Дж. Фаулз, англійський письменник другої половини ХХ ст., у своєму «вікторіанському» романі «Жінка французького лейтенанта» так передав цю настанову: треба писати так, щоб, читаючи твір, не червоніла навіть молоденька дівчина. Звичайно, це накладало суттєві обмеження на романістів і певною мірою визначило своєрідність англійського роману ХІХ ст. Діккенс по змозі дотримувався цих при-

писів і писав твори, придатні для «сімейного читання», що було улюбленою розвагою англійців того часу. Проте в «Олівері Твісті», вихід якого збігається з вступом королеви Вікторії на престол, диктат «моральних табу» ще не був особливо відчутний. У ньому ще багато від розкутості й повнокровності, навіть певної натуралістичності творів його прямих літературних попередників — Генрі Філдінга і Тобайаса Смоллетта, які перебували поза пуританською традицією в англійській літературі XVIII ст.

Вплив романістів середини XVIII ст. відчувається у зверненні до жанру роману-життєпису, поєданого з романом великої дороги, у досить вільній композиції та великій ролі автора, який усе коментує й зводить до купи розрізнені епізоди і сцени твору. Про ці впливи можна говорити ще і ще, та доречним буде й таке спостереження: у своїй «позитивній» програмі Діккенс виявляє близькість передусім до Філдінга, який над усе цінував добре серце й наділяв ним своїх протагоністів, а в зображенні «світу зла» демонструє тісніший зв'язок зі Смоллеттом, який доволі скептично ставився до людської природи й передавав це ставлення у своїх знаменитих гротесках. Водночас в «Олівері Твісті» викристалізувалась і власна оповідна манера Діккенса, що проявилася в емоційній насиченості й авторських апеляціях до читачів, у надмірі сентиментальності, від чого з часом Діккенс звільниться, й у своєрідному способі підносити неприємні істини, про який дотепно сказала одна з англійських дослідниць його творчості: «Коли він має запропонувати пігулку, він приправляє її спеціями і цукром».

Соціоморальний зміст роману не вичерпується розвінчанням «злочинної романтики». У 1834 р. в Англії вийшов «закон про бідних», згідно із цим законом безробітним і безпритульним надавалася можливість існування у спеціальних притулках (англ. workhouses), проте на умовах, далеких від людяності. Особливе обурення викликало те, що в цих закладах розлучали сім'ї — дітей і батьків, чоловіків і жінок. Діккенс не зміг пройти повз цю проблему, і хай зображенню притулку відведено порівняно небагато місця на сторінках роману, саме вони глибоко закарбовуються у пам'яті читачів. З появою «Олівера Твіста» за Діккенсом міцно закріпилася репутація захисника знедолених, яку він підтверджував кожним своїм наступним твором.

В «Олівері Твісті» письменник ще далекий від того, щоб витворити модель роману, котра виявить взаємопов'язаність усіх верств соціуму і вкаже на джерело суспільних негараздів, про які у ньому йдеться. Така модель з'явиться на етапі творчої зрілості Діккенса й домінуватиме у соціальних романах кінця 40—50-х рр. — «Домбі і син» (1848), «Холодному домі» (1852—1853), «Тяжких часах» (1854) і «Маленькій Доріт» (1855—1857). Вони матимуть складнішу композицію, з кількома рівноцінними сюжетними лініями, однією з них може бути й історія дитини (як у «Домбі і сині»). Роль композиційного центру гратиме певна суспільна інституція чи установа, з якою пов'язані долі усіх героїв. Результати впливу цих установ на приватне

життя героїв, індивідуальну й суспільну мораль і буде основним об'єктом зображення Діккенса, і, звичайно, зображення критичного. Патетично, з полемічним запалом й не без риторики Діккенс говорить про становище бідарів, усіх тих, хто помирає з голоду. Проте його звинувачення не мають певного адресата: в усьому винні «вони» — ті, хто мав писати закони, які б насправді допомагали нужденним, хто міг би поширювати на них свою добродійність, — словом, суспільні верхи. Суспільні інституції, з якими стикається у своїх поневіряннях Олівер, уособлені представниками їхніх «низових» ланок. Із зростанням статусу осіб у суспільній ієрархії їхні обриси стають усе менш індивідуалізованими, аж до втрати імені, як «джентльмена у білому жилеті», члена Парафіяльної Ради; це відбиває позицію, з якої ми дивимось на них, — дитини з притулку для бідних. Як правило, вони позбавлені співчуття (місіс Менн, місіс Корней, містер Бембль, той самий пан у білому жилеті та багато інших) й лише зрідка здатні на проблеск людяності, як суддя, що відмовився віддати Олівера у навчання до сажотруса. «Холодні, жорстокі люди» — саме вони несуть відповідальність за соціальне зло у цьому ранньому творі Діккенса. Символіка притулку — зображення доброго самарянина, який допомагає нещасному пограбованому подорожньому, — у зображенні Діккенса виглядає наругою над християнською ідеєю, закладеною у цій біблійній історії.

Неправомірним є досить поширене твердження, що носіями кращих душевних і моральних якостей у творах Діккенса є бідняки, гірших — багатії. Неважко помітити, що все набагато складніше: добро і зло криються у природі людей різного суспільного статусу. Найзлиденніші, найзнедоленіші створіння — напівмертві старі з притулку, і ті проявляють тваринний егоїзм і нездатність до співчуття. Більше того, саме буржуа, такі як містер Броунлоу, в усіх ранніх романах письменника, а нерідко і в зрілих, виступають «благодійниками», чії «добрі» гроші рятують нещасних героїв від злиднів і принижень. Моральні опозиції, закладені в романі, мають інший вигляд і знаходять втілення на інших змістових рівнях твору.

Жанрова природа «Олівера Твіста» досить складна. Її своєрідність передусім визначає взаємодія двох моделей роману XVIII ст.: соціально-побутового, яким він склався в англійському реалізмі середини віку, і готичного, який існував у передромантизмі і романтизмі. Вони настільки відмінні, що в англійському літературознавстві підпадають під різні термінологічні визначення — «novel» і «romance». Відомий тлумачний словник англійської мови Вебстера засвідчує цю різницю так: «В «romance» йдеться про героїчне, чудове, таємниче і надприродне, тоді як «novel» розповідає тільки про достовірне». Незважаючи на вказані принципові відмінності, ці дві лінії витворюють єдність, яка відповідає світобаченню Діккенса і його письменницьким потребам на даному етапі. Можливості, закладені у цьому сплаві, він розвиватиме і в подальшій своїй творчості. Кожна з названих жанрових моделей має свої традиції зображення і потрактування життя, зокре-

ма зла у людині й суспільстві. Просвітницький соціально-побутовий роман-життєпис, й особливо Філдінгів «Том Джонс», від якого найбільше відштовхувався Діккенс при написанні «Олівера Твіста», відповідальність за життєві негаразди волів покласти на зовнішні щодо людини фактори. Готичний вбачав у злі явище метафізичне, тобто закладене у самій природі речей. Значну роль в «Олівері Твісті» відіграє й ідилічно-утопічний струмінь, про який мова йтиме далі.

Соціально-побутовий пласт роману розкриває себе у зображенні звичаїв і побуту, у визначенні соціальних ролей персонажів і залежності їх поведінки і мислення від суспільного статусу тощо. Включає він і звичаєписові замальовки, виконані у стилі Гогарта, англійського художника XVIII ст., якого Діккенс у передмові до роману називає чи не єдиним митцем, що зумів правдиво зобразити неприглядну дійсність (сцена смерті дружини бідняка, пригощання служників Шарлотти і Ноя у вітальні трунаря за відсутності господарів, чаювання парафіяльного сторожа містера Бембля у кімнаті місіс Корней, доглядачки у притулку, суд над Олівером Твістом тощо).

З «Олівера Твіста» починається Діккенс як письменник-урбаніст (у «Піквіському клубі» герої мандрували переважно сільською Англією). Тут починає складатися образ Лондона, влучно охарактеризований Х. Пірсоном: «Про Лондон Діккенс думають і говорять так, ніби він є його творцем і ніби справжня назва міста — Діккенс-таун». Письменник ніколи не зображатиме «парадний» бік міста, та в «Олівері Твісті» воно постає у своєму найнепривабливішому вигляді: криві вулички, стічні канали, занедбані будинки. Та своєрідна зрошеність Діккенса з Лондоном проривається у романі відкриттям поезії цього міста, яку він знаходить якраз у його неестетичності й буденності. Показовим у цьому плані є епізод, де злодії раннього ранку тягнуть малого Олівера «на справу» через усе місто. Перед очима наляканої й утомленої дитини розгортаються картини Лондона, який прокидається. Але це вже не просто звичаєписові замальовки, це калейдоскоп стислих, лапідарно відтворених сцен, зміст яких відповідає характеру певного району міста. У їхньому чергуванні присутній певний ритм, який відтворює ритм життя міста, його дихання. Ця картина конкретизована й водночас узагальнена, є в ній і щось містеріальне: ніби духи проносять героя над містом, розкриваючи йому різні його прояви. Та часом Лондон уподібнюється до місця дії готичних романів, і тоді напівзруйновані будівлі нагадують нам готичні руїни, лабіринти вулиць — замкові лабіринти, річковий вир — потаємні кам'яні колодязі, що чатують на жертву. Виразні «готичні» алюзії виявляє й будинок на острові Джекоба — занедбаний, з ровом, який оточує його, він постає як замок, що прихистив зло.

Загалом «готичний» струмінь в «Олівері Твісті» є доволі потужним. Він виявляє себе у характерному «нічному» часопросторі, у таємниці народження головного героя й мотиві помсти, в образах «пекельних» злочинців тощо. Звичайно, звернення до інструментарію готичного роману є даниною традиції зображення злочинців у тогочасній

літературі, але не тільки: служить він також цілям оприявлення метафізичного зла. Та водночас готичний елемент допомагає нам побачити «іншого», менш звичного Діккенса, сентиментальність якого є скоріше даниною смакам публіки, «вуаллю, накинutoю на погляд, що усюди проникає, і без якої він пронизував би до кісток», — як писала вже згадувана В. Вулф.

Взаємодія двох жанрово-стильових струменів — готичного і соціально-побутового — цікаво проявляється в образах двох лиходіїв роману — Монкса і Феджіна. Монкс за походженням джентльмен (та не за поведінкою і почуттями), Феджін — укривач краденого, його єврейське походження ще більше поглиблює прірву між ними. Але причетність до злочину їх урівнює. Саркастичний коментар Діккенса з іншого приводу можна прикласти і до даної ситуації: «Який багатий матеріал для філософа: він свідчить ... наскільки однаковими шляхами йде розвиток милих властивостей у найшляхетнішого лорда й найбридкішого жебрака». Феджін з'являється перед нами як фігура суто побутового плану, причому стилістично знижена. В його образі виразно проступають риси театральних скнар, що стає відчутним у побаченій Олівером сцені перевірки захованих коштовностей, особливо ж євреїв-лихварів Шекспіра («Венеціанський купець») і Марло («Мальтійський єврей»). Та поволі цей образ «демонізується», роль Феджіна все більше нагадує роль «збирача душ», які він краде у безвинних дітей, залучаючи їх до злих справ. Її наприкінці роману озвучує Сайкс, вигукуючи до нього: «Диявол!». І чи не Феджін винний у тому, що Сайксові бракує душі, чи не він її у нього поцупив, як намагався це зробити з іншими своїми «вихованцями»? Монкс, навпаки, з'являється в ореолі «пекельного» злочинця з готичного роману, що засвідчує і його зовнішність, і його пристрасність, і таємничість. Та у той час, як по ходу оповіді постать Феджіна розростається до демонічних розмірів, до втілення метафізичного зла й ступає на територію «готики», Монкс здрибнюється, втрачає свою «демонічність» і перетворюється на досить жалюгідного молодика, жадібного і злостивого, заздрісного і підлого. Мотивація його дивної поведінки виявляється прагматичною: загарбати увесь спадок батька й морально знищити свого зведеного брата (інший шлях «усунення» Олівера загрожував йому зіткненням із законом). «Зіпсованість» Монкса, «демонічна» на перший погляд, пояснюється й вихованням його не менш злобної матінки. Монкс і Феджін рухаються назустріч один одному з різних художніх вимірів і, зрештою, ніби міняються місцями.

Що стосується Сайкса, то його образ структурований інакше. Груба душа розбійника існує у такому ж грубому тілі, відсутність морального почуття уподібнює його до тварини; тому не дивно, що в авторському ставленні до нього присутня зневага. Тваринний первень у Сайксі унаочнює його незмінний супутник — білий собака. Озлоблений і недовірливий, як і його господар, він водночас демонструє жорстокість останнього своїм постійно розбитим писком.

Інша концептуальна опозиція, закладена в «Олівері Твісті», впливає з перейнятої Діккенсом у просвітників XVIII ст. філософії моралі, різних її вчень. Як продемонструвала авторка монографії про Діккенса Т. Сільман, письменник спирався на «два основні типи світогляду минулого століття, так би мовити дві картини світу: гоббсівський закон тваринної боротьби всіх проти всіх, «*homo homini lupus est*» (людина людині — вовк, — *Н. Б.*), і просвітницьки-гуманне вчення про любов людей одне до одного... Рушійною силою людських вчинків виступає або егоїзм, приватний інтерес, стремління до власності (Мандевіль), або чеснота, доброзичливість, моральне почуття (Шефтсбері)». Й дослідниця робить слушний висновок про те, що негативні персонажі Діккенса діють, ніби ілюструючи положення першої філософської системи, у той час як позитивні — другої.

Шефтсберіанський «просвітницьки-гуманний» утопічний світ знаходить втілення у своєрідній ідилії, витвореній Діккенсом на сторінках роману. Ідилічний план «заселяють» благодійники Олівера та їхні друзі: містер Броунлоу, місіс Мейлі, Роза і Гаррі, лікар Лосберн та інші. Характерно, що топографічно свою ідилію Діккенс розміщує на достатній відстані від гамірних кварталів Лондона, а згодом розгортає у «класичному» вигляді безтурботного існування на лоні природи. У душі Ж. Ж. Руссо сільське життя протиставляється урбанізованому, яке людей затагує, але не є для них органічним: «Хто з'ясує, чому картини лагідного життя природи вриваються так глибоко в душу виснажених мешканців тісних велелюдних міст і сповнюють своєю власною запашною свіжістю їхні спустошені серця!..» — вигукує автор.

Сільську ідилію Діккенс доповнює ідилією сімейною, яку він виводить практично у кожному своєму творі, недарма за ним закріпилася репутація «співця домашнього вогнища». Культ родини, розуміння дому як захищеної території, де панують тепло і взаєморозуміння, охоронцем і упорядником якої є жінка, — один з ключових елементів світовідчуття вікторіанського середнього класу. Свого найвищого, найповнішого, найпатетичнішого втілення він отримав у Діккенса, який до того ж пов'язав його зі світлим святом Різдва Христового й таким чином «освятив» його (до речі, традиції святкування Різдва у сучасному англomовному світі склалися у вікторіанстві не без впливу Діккенса). Коли писався «Олівер Твіст», ідейний комплекс, умовно названий Діккенсовою «різдвяною філософією», ще не до кінця оформився, проте ідилічна картина сімейного щастя Рози та Гаррі Мейлі — доволі типовий його вияв. Подібними картинами Діккенс і надалі полюбливатиме завершувати свої твори, надаючи добросердним і сумирним духом героям право на найвище щастя — щастя жити в родині, побудованій на принципах любові та взаємної поваги. Остаточню «різдвяну філософію» викристалізується у жанрі різдвяного оповідання, який Діккенс розроблятиме протягом 40-х рр. («Різдвяна пісня у прозі», «Цвіркун за пічкою», «Битва життя» та ін.). Що вкладав Діккенс у це поняття, можна зрозуміти з його листа: «...різдвяна філософія, погляд на життя з веселої точки зору,

нешадне препарування обману, піднесений настрій... і струмиськ яскравого, щирого, щедрого, радісного, променистого зображення всього, що стосується домашнього вогнища». Принципово важливим її компонентом стають, звичайно, і християнські моральні норми. В «Олівері Твісті» все пов'язане з домашнім затишком і щирістю грає найсуттєвішу роль, відтіняючи убоге й неприкаєне життя соціального «дна».

Концептуальні опозиції роману знайшли втілення і на сюжетному рівні: у своєрідній боротьбі за Олівера Твіста, що точиться між двома групами персонажів — доброзичливців і злочинців. У цій перспективі прояснюється незрозуміле з точки зору логіки прагнення останніх будь-що утримати Олівера у своїх тенетах, яке на «поверхні» твору дещо штучно вмотивовується інтригами Монкса. Та якщо злочинці докладають чималих зусиль заради досягнення своєї мети, то доброзичливці з першого погляду відчують в Олівері «свого» й встановлюють з ним довірливі стосунки. Дарма, що Олівер народжується у притулку і змалечку потрапляє до лігва розбійників, його законне місце — у світлій ідилії, до якої він наприкінці роману і долучається.

Жанрову природу «Олівера Твіста» часом визначають як «роман виховання». Та чи дійсно це так? Олівер не змінюється протягом оповіді, ніякі життєві обставини не мають на нього впливу. «Я переконався, що привчити його до нашого ремесла буде нелегко, він зовсім не такий, як інші діти в його становищі... Я не міг його ні до чого призвести, нічим спокусити», — скаржиться Монксові Феджін. За задумом автора, на перешкоді Феджину стає вроджений «інстинкт» добра, надзвичайно розвинутий у хлопця. Цьому інстинктові Дікенс надавав особливого значення, адже саме він, уврешті-решт, ставить крапку в розвитку соціоморальної концепції твору. Саме він засвідчує, що основним стимулом людської поведінки є все ж таки доброзичливість, прагнення до добра, а не егоїзм чи приватний інтерес, а лиха походять від ненормального стану світу. У цьому він йде за просвітниками, які вважали, що «нерозумний» стан суспільства «псує» апріорно добру людську природу. Але ж тим ґрунтом, на якому розростається зло у соціумі, є вади людини: її черствість, жорстокість, скнарність і т. п., що унаочнює «побутовий» план роману. А тому й зберігається у романі внутрішня напруга, породжена співіснуванням в одному художньому просторі соціально-побутового, готичного та ідилічного пластів, соціуму як натовпу жорстоких і порочних людей та ідеалізованого героя.

Головний герой у романі постає живим і симпатичним хлопчиком та водночас втіленням умоглядної побудови автора: демонструє вищість морального первня у людській природі, ідею апріорної доброти людини. З'явившись на сторінках роману янголятком — добрим, щирим, вдячним, він таким самим іде з них. Чим же інші хлопчики — Проноза і Чарлі Бетс, останній змальований не без симпатії, — відрізняються від Олівера? Очевидно, лише письменницьким заду-

мом. Частіше ми зустрічаємося з Прозозою, хлопцем з «препоганими очима», якому бандитська «романтика» зовсім задурила голову: він пишається своїм ремеслом, а суд уявляє своїм «зоряним часом». Та що далі чекає на цю істоту, по-своєму наївну? Чарлі Бетс, дотепник і веселун, наприкінці твору отримує «помилування» від автора, який надає йому можливість навернутись до порядного життя, що цілком відповідає бажанням читачів. «Помилування» отримує і подруга нещасної Нансі, смішна особа у папільйотках і вбранні неймовірної кольорової гами.

Слід сказати, що образи «людей безодні» набагато цікавіші і за змістовим наповненням, і за художньою структурою, ніж образи ідилічного плану. Сказане стосується і «героїнь» роману — порядної і добродійної Розі і «грішниці» Нансі, які також складають своєрідну опозицію. Роза є першою в ряду ангелоподібних жіночих образів, які Діккенс виводить чи не у кожному своєму романі 40—50-х рр. Він змальовує красу Розі, через яку передає її надзвичайну душевну чистоту і небачену в її віці мудрість; ми нею милуємося, але далі мало цікавимося. Щодо Нансі, то її образ ми складаємо по часткам, ми бачимо її відзеркалення у подрузі, стежимо за її поведінкою, її позами, рухами, звичками, емоційно-ментальними станами, вчинками. Вона інтригує читача, заводячи в глухий кут його моральне почуття, і тим паче читача ранньовікторіанського, адже Нансі — коханка Сайкса, вона порушила не одне суворе суспільне табу й не одну християнську заповідь. Цей образ також служить підтвердженням сили добра у людині, причому набагато переконливіше, ніж образи ідеалізованих героїв. Нансі — безперечно найвдаліший жіночий образ у ранній творчості Діккенса й один з найцікавіших загалом. Цікаво, що любов Нансі до твариноподібного Сайкса нас більше розчулює, ніж любов Розі до розумного і благородного Гаррі. Лише тогочасною моральною установкою можна пояснити, чому у вже згадуваній передмові Діккенс був змушений відповідати на закиди щодо неможливості такого кохання.

Та в цілому в «Олівері Твісті» художня структура образів і їхній психологічний зміст ще досить прості. Тут ще існують «комічні характери», сконструйовані у манері «Піквіка»: побутові деталі, деталі зовнішності, одягу, манери говорити утворюють «постійні характеристики» персонажів, що супроводжують їх протягом роману. Сама згадка про них викликає у читача певні емоції, бо нагадує про певні риси характеру і поведінки героя, з якими вони співвідносяться. Таким є друг містера Броунлоу, містер Грімвіг, буркотливий добряк, який постійно присягається з'їсти власну голову і ненавидить апельсинове лушпиння. Він демонструє безперечний родинний зв'язок з містером Брамблом зі Смоллеттової «Подорожі Гемфрі Клінкера», проте втрачає у повнокровності при порівнянні зі своїм літературним попередником. «Комічні характери» такої структури ще довго будуть існувати на периферії романів Діккенса й, схоже, створювалися скоріше задля втіхи публіки, аніж за власним бажанням, адже несуть вони

мінімальне змістове навантаження. І що цікаво, вони й надалі демонструватимуть риси подібності до героїв Смоллетта, як, скажімо, капітан Каттл з «Домбі і сина» до адмірала Траньона зі Смоллеттового «Перегріна Піккля». Подібним чином створюються й образи іншого змісту, які не належать до суто комічних. Так, предмети комфорту — чашечка чаю на столику, вогонь у каміні, срібні ложечки у кімнаті доглядачки притулку — контрастують з холодним і голодним існуванням її бездомних підопічних і тим самим нагадують читачам про її черствість і нехтування нею не тільки службовими обов'язками, але й християнським милосердям. У даному випадку комічне набуває сатиричної забарвленості, що загалом є характерним для соціальних романів Діккенса. У Діккенса, особливо зрілого й пізнього, важко провести межу між комічним і «серйозним», часом навіть трагічним.

Поєднуються в «Олівері Твісті» й різні стилістичні пласти тексту. Діккенс не тільки змінює об'єкт зображення, переходячи від високого до низького, але й інтонаційні реєстри, даючи волю сміху і сентиментальності, натуралістичності й ідеалізації, обуренню і замилюванню. Подібні переходи письменник пояснює даниною традиції: «У загонистих мелодрамах на сцені водиться, щоб трагічні й комічні сцени чергувалися одна по одній, як ті червоні й білі смуги м'яса й сала в шинці», й розвиває цю думку на цілу сторінку. На цю не без гумору написану естетико-теоретичну преамбулу, включену до одного з розділів, варто звернути увагу. Вона є відвертою даниною оповідній манері Генрі Філдінга, який прояснював на сторінках свого «Тома Джонса» питання естетики і поетики, суттєві для його твору. Та для Діккенса такий відступ не є, загалом, характерним: він майже не писав теоретичних і критичних праць і вкрай рідко пускав публіку до своєї творчої лабораторії.

І нехай «Олівер Твіст» є раннім і тому не зовсім довершеним романом Діккенса, який ще буде удосконалюватись у письменницькій майстерності. Та є в ньому щось, що робить його чи не найпопулярнішим з усіх його творів. Його читають люди різного віку. Саме з нього, як правило, починається знайомство з геніальним англійським письменником, а прочитавши його у дитинстві, ми знову й знову повертаємося до сумної історії маленького хлопчика, знаходячи в ній поживу і для свого розуму, і для свого серця.

Пригоди Олівера Твіста

Розділ I

Де і серед яких обставин народився Олівер Твіст

Серед різних громадських будівель одного міста (назвати його з багатьох причин тут неварто, а вигадувати для нього якусь іншу назву я не бажаю) є один старовинний будинок, з тих, що часто подибуються по всіх великих і малих містах, а саме: притулок для бідних; у цьому притулку одного дня й числа (яких мені теж нема нащо тут наводити — бо ж це не має, принаймні поки що, жодного значення для читача) народився той смертний, що його ймення стоїть у титлі цієї книги.

Ще довго по тому, як парафіяльний лікар впровадив його на цей світ жалю й скорботи, питання про те, чи він виживе і чи взагалі дістане будь-яке ім'я, залишалося під великим сумнівом; а в такому разі ці спогади цілком природно ніколи б не побачили світу Божого, а якби навіть і побачили його, то обмежилися б однією-двома сторінками, і тому мали б неоціненну вартість бути найстислішим та найвірогіднішим біографічним нарисом літератур усіх часів і всіх країн, що будь-коли існували на світі.

Я, далебі, не збираюся доводити, що сам факт народження в притулку для бідних є наймилішою з усіх можливостей, що можуть перестріти людину на її життєвому шляху; я тільки маю на увазі, що в даному випадку для Олівера Твіста це було найкраще з усього того, що взагалі могло з ним статися.

Лікареві довелося вжити чималих зусиль, щоб примусити немовлятку до обов'язку дихати самостійно, обов'язку, що-правда, досить марудного, але що став, проте, внаслідок звички конче потрібний для нашого вигідного існування; якийсь

час Олівер пролежав на невеличкому твердому матраці, конвульсивно ловлячи ротом повітря, у досить непевній рівновазі між цим і тим світом: шалька рішуче перетягала до останнього. Якби протягом цього короткого періоду Олівера оточували запопадливі бабусі, стурбовані тітки, досвідчені мамки та великодушні лікарі, тут би йому, безперечно, був капут. Але біля нього не було нікого, окрім старої убогої богаділки (та й та була напідпитку, бо не в міру хильнула пива) і парафіяльного лікаря, що виконував такі обов'язки за гуртовою угодою з парафією; отже, Олівер і природа боролися сам на сам; поборсавшись ще кілька хвиль, новонароджений нарешті зітхнув, чхнув і сповістив мешканцям притулку, що новий тягар упав на плечі парафії, таким голосним криком, на який могло бути здатне лише немовлятко чоловічої статі, що більше як три з чвертю хвилини не мало такого корисного приладу, як голос.

Тільки-но подав Олівер цей перший доказ справної діяльності своїх легенів, як латана ковдра, недбало перекинута через ліжко, заворушилась; бліде обличчя молодої жінки ледве-ледве підвелось з подушки, і знеможений голос насилу вимовив: «Дайте мені глянути на дитину й умерти».

Лікар сидів, обернувшись лицем до каміна, і то тер, то наставляв до вогню свої руки. Коли молода жінка заговорила, він підвівся і, ставши у головах її ліжка, промовив значно тепліше, ніж того, здавалося, можна було від нього сподіватися:

— Таке, вам ще рано говорити за смерть.

— Звісно рано, — додала й доглядачка, похапцем засовуючи собі в кишеню зелену скляну пляшку, яку вона допіру з видимою насолодою в кутку до рота притуляла. — Хай вона, сердега, проживе стільки, як я, й приведе тринадцятеро дітлахів і всі вони їй помруть — тільки-но двійко лишиться та й ті сидітимуть, як і мої, з матір'ю в богадільні, тоді вона іншої заспіває... Самі подумайте, що значить бути матір'ю і пестити отаку любу свою власну крихітку!

Але, очевидно, ця відрадна перспектива матерніх радощів не справила належного враження; хвора похитала головою і простягла руку до дитини.

Лікар поклав немовлятко в її обійми; вона палко притиснула свої побілілі губи до чола свого сина, провела руками по обличчю, кинула дикий погляд навколо, здригнулася, впала горілиць на подушку — і вмерла. Лікар з доглядачкою кинулись розтирати їй груди, руки й скроні, але кров її вже навіки спинилася. Їй говорили про надію й віраду, але це все було тепер для неї надто недосяжне.

— Кінець, місіс Тінгоммі! — промовив нарешті лікар.

— Ох-ох-ох! Кінець бідолашній, — сказала богаділка, приймаючи з подушки корок від пляшки, що був вискочив ненароком, коли вона нахилилася до немовлятка. — Така вже її доля безталанна!

— Тільки ж не посылайте по мене, бабо, як дитина почне галасувати, — сказав лікар, замислено натягаючи рукавиці. — З нею ще буде, очевидно, чимало мороки. Як почне репетувати, дайте їй кашки. — Лікар одягнув капелюха, але по дорозі до дверей затримався над ліжком покійниці: — А була вродлива — звідки вона?

— Її принесено сюди вчора ввечері з наказу старшого, — відповіла стара. — Лежала на вулиці — там її й підібрали; мабуть, пройшла-таки чимало піхотою, бо капці геть-чисто розлізлися; ну а звідки вона чимчикувала й куди її бог ніс — хто його зна.

Лікар схилився над померлою і взяв її за ліву руку.

— Ага, стара пісня, — промовив він, похитавши головою, — нема обручки, як я бачу. Ну, на добраніч вам.

Шановний медик подався обідати, а доглядачка, хильнувши ще раз із зеленої пляшки, примостилася на низькому ослоні край каміна й почала пеленати дитину.

Який незрівняний приклад сили одягу являв собою юний Олівер Твіст! Ще за хвилю, загорнений тільки-но в шматок байки, — він міг здаватися однаковісінько сином дуки, як і сином жебрака, і сторонній, бодай найдосвідченіший на рангах, глядач заледве здолав би встановити його соціальний стан. Але скоро на нього напнули стару перкалеву, пожовклу від довгої служби, сорочину, він одержав свою відзнаку й етикетку, й одразу опинився на належному для себе місці, місці безрідного парафіяльного вихованця, сироти з притулку для бідних, затурканого, напівголодного попихача, що крізь стусани й побої мав пробивати собі шлях через світ Божий усім чужий, усім осоружний. Олівер дзвінко кричав. Якби йому знаття, що він сирота, залишений на добру ласку парафіяльних титарів та сторожів, він, може, був би кричав ще голосніше.

Розділ II

Як зростав, виховувався та живився Олівер Твіст

Протягом восьми-десяти дальших місяців Олівер був жертвою систематичного зрадництва та облуди. Його виходили смочком. Притулкове начальство докладно повідомило парафіяльну

адміністрацію про безпорадний стан захарчованого сироти-немовлятка. Парафіяльна адміністрація запитала притулкову адміністрацію, чи не знайдеться у притулку якоїсь особи жіночої статі, що могла б доставити Оліверові Твісту належне живлення й догляд. Притулкова адміністрація поштиво подала до відомо начальства, що такої особи в богадільні немає. Тоді парафіяльна адміністрація великодушно і, як завжди, по-християнському постановила направити Олівера до «фарми», тобто до сільської філії притулку для бідних молодшого віку, що містилася недалеко від міста; кільканадцять таких самих юних порушників законів про жебраків, як і Олівер, не обтяжені надмірним харчем та одягом, викохувалися тут, тобто цілісінькими днями барложилися на брудній підлозі під матернім доглядом однієї старшої жінки, що приймала від парафії на своє лоно цих молодих злочинців за сім з половиною пенсів з рота на тиждень.

Сім з половиною пенсів на тиждень для дитини чи не забагато? На сім з половиною пенсів можна украй пошкодити дитячий шлунок. Стара вихователька була жінка мудра й досвідчена; вона добре знала, що є корисне для діточок, але також і розуміла, що є корисне для неї самої. Тому більшу частину тижневої платні вона обертала на власну користь, а молоде парафіяльне покоління призвичаювала до економії, ще суворішої за ту, що була встановлена від парафії. Отже, знаходячи в найглибших глибинах ще більшу глибину, вона виявила себе великим філософом-експериментатором.

Усі чули про іншого експериментатора, що розвинув глибоку теорію про коняку, здатну жити без харчу, і всі знають, що, годуючи цю коняку одною соломиною на день, він довів свій винахід так блискуче, що, безперечно, був би зробив її найціннішою та найжвавішою твариною в світі, якби вона йому не здохла тільки всього за одну добу перед тим, як мала одержати на обід свою першу порцію повітря. На жаль, для експериментальної філософії старої пані, під ніжним доглядом якої зростав Олівер Твіст, її система давала, звичайно, точнісінько такі самі наслідки, бо саме на той час, коли дитина нарешті призвичаювалася жити наймізернішою пайкою найпісніших харчів, вона чомусь у вісьмох з половиною на десять випадків ні з цього ні з того занедужувала з охлялості, чи то застуди, або падала ненароком у вогонь, або учадювала на смерть, чи ще якось там калічила; у всіх цих випадках сердешні маленькі створіння переходили звичайно в інший світ, де з'єднувалися зі своїми батьками, що їх у цьому світі вони ніколи не знали.

Іншим разом з приводу якоїсь пригоди з парафіяльним вихованцем, коли, наприклад, немовлятко душилося під перевернутою на нього колискою, або коли його ошпарювали під

час прання окропом (хоча останнє траплялося досить рідко, бо щось, що хоча б до певної міри скидалося на прання, бачили на фармі вряди-годи), так ось часом з приводу якоїсь із цих подій громадянство виявляло більше зацікавлення, ніж звичайно; тоді суд присяжних починав сікатися зі своїми марудними запитами або парафіяни з обуренням підписували вислів догани. Але всі ці неприємності негайно усувалися завдяки лікарській експертизі або засвідченню парафіяльного сторожа; лікар, звичайно, розтинав тіло й не знаходив нічого всередині... (як і належало гадати), а сторож завжди присягав за те, чого бажала парафія, що зазвичай свідчило про його велику саможертвність. До того ж Парафіяльна Рада час від часу навідувалася до фарми, завжди надсилаючи попереду за день до цього свого сторожа з відповідним повідомленням.

Під час візитів Ради діти завжди виглядали охайними й чистенькими, а чого ж іще бажати?

Не можна було сподіватися, щоб така система виховання могла принести надто родючі жнива. На дев'ятий рік свого народження Олівер Твіст був блідим хлопчиком, трохи замалим на зріст і безперечно захарчованим. Але природа чи спадковість заклали здоровий дух Оліверові в груди, завдяки суворій дієті йому було місця доволі, щоб там тужавіти й розростатись, і, може, завдяки йому Олівер взагалі дожив до свого дев'ятого дня народження. Та втім, хоч що кажи, а сьогодні були його дев'яті роковини, які він святкував у льосі для вугілля у виборному товаристві двох інших молодих джентльменів, замкнених, як і він, після відволожної порції березової каші за те, що вони нахабно насмілилися заговорити про свій голод. Скоро закінчивши цю езекуцію, місіс Менн, привітна господиня й вихователька фарми, сіла спочити край вікна, але враз зацікавилася від несподіванки: за брамою вона вгледіла постать містера Бембля, парафіяльного сторожа. Він був у поганому гуморі й сіпав за хвіртку що було сили.

— Господи Вишній, невже це ви, сер? — скрикнула з добре вдаваною радістю місіс Менн, висовуючи голову з вікна. — (Су-санно, забери Олівера й тих двох вибрудків нагору та обмий їх!) Ах, матінко моя! Містере Бембль, яка я рада, що ви завітали до мене!..

Але містер Бембль був чоловік опасистий і до того холерик, і тому, замість відповісти на це щиросерде привітання ласкавим словом, він почав ще дужче торсати хвіртку, а потім пхнув її ногою так енергійно, як здатна пхати лише нога парафіяльного сторожа.

— Господи, тільки подумати, тільки подумати! — цокотіла місіс Менн, вибігаючи надвір, бо тим часом покараних хлопців

було переведено вже з льоху нагору. — І як це я могла забути, що ворота замкнено зсередини, а все для цих любих діточок! Заходьте, містере Бембль, прошу, прошу, заходьте ж бо!

Після цього гостинного запрошення було зроблено такого глибокого реверанса, що навіть титареве серце було б розтануло, але сторожа парафіяльного він не зворушив.

— Невже ви вважаєте, місіс Менн, за пристойне, за гідне примушувати парафіяльних урядовців, що приходять сюди до вас у парафіяльних справах, з приводу парафіяльних вихованців, стовбичити отак під вашими ворітьми? — прошипів він, стискаючи свою патерицю. — Чи розумієте ви, місіс Менн, що ви є особа, наставлена від парафії, що ви є, так би мовити, парафіяльний уповноважений?!

— Але ж, звичайно, містере Бембль, я затрималася на хвилю, тільки-но щоб повідомити наших любих діточок, які вас так кохають, так кохають, про те, що ви йдете до нас, — відповіла свята та божа місіс Менн.

Містер Бембль був високої думки про свій ораторський хист і про свою авторитетність. Він допіру довів перше, оборонив друге й тепер відійшов.

— Добре, добре вже, місіс Менн, — мовив він цього разу трохи спокійніше, — можливо, що воно й так, як ви кажете, можливо. Але ведіть мене до хати, бо я прийшов у серйозній справі і маю довести до вашого відома дещо важливе.

Місіс Менн повела сторожа до невеличкої, вимощеної цеглою вітальні, поставила перед ним стільця й запобігливо поклала перед ним на стіл його ціпка й трикутного капелюха. Містер Бембль стер піт, що виступив йому рясно від довгої ходи на чоло, глянув задоволено на свого трикутного капелюха й усміхнувся. Так, він усміхнувся. Парафіяльні сторожі все ж тільки люди, — і містер Бембль усміхнувся.

— Прощу ласкаво, не беріть за зле того, що я вам скажу, сер, — промовила місіс Менн медовим голосом. — Ви так довго йшли, так натомилися, якби не це, я б і слова не мовила. Але... але... може, ви все-таки вип'єте чогось, бодай одну-єдину краплину, містере Бембль?

— Ані краплі, ані крапельночки, — відмовився той, відмахуючись правицею, з почуттям власної гідності, але досить лагідно.

— А може, все ж таки, — намагалася місіс Менн, спостерігши непевний тон відмови й досить нерішучий жест. — Тільки трішечки з холодною водичкою та кавалочком цукру.

Містер Бембль кахикнув.

— Але ж тільки одну-однісіньку краплю, — улещувала місіс Менн.

— Ну а чого ж саме? — запитав сторож.

— А що воно могло б бути, містере Бембль? Звісно, треба ж завжди мати в хаті трохи спирту про всяк випадок, як хтось, боронь Боже, з моїх діточок, бува, занедужає, — одказала місіс Менн, одчиняючи дверцята кутньої шафи й становлячи на стіл пляшку та склянку.

— Це джин. Я вас не дурю, містере Бембль, це справжній джин.

— Так ось чим ви напуваєте дітей, місіс Менн? — спитав Бембль, уважно стежачи за тим, як вона змішує воду, цукор та джин.

— А звісно, захисти їх, голуб'яток, Царице Небесна, хоч дорого, а доводиться, — відповіла доглядачка. — Хіба ж можу я дивитися спокійно, як вони мучаться на моїх очах, сер?

— Еге, еге, — підтакнув їй містер Бембль, — звичайно, не можете. Ви добра, щира жінка, місіс Менн. — (Тут вона поставила перед ним склянку.) — За першої ж нагоди я не забуду подати це до відома парафіяльної ради, місіс Менн. — (Він присунув склянку до себе.) — Ви мов рідна мати, місіс Менн. — (Він поколотив ложкою в склянці.) — П'ю, п'ю щиро за ваше здоров'я, місіс Менн. — (І він спорожнив нахильцем півсклянки.) — Ну а тепер до справ, — промовив він, виймаючи з кишені шкуратяну записну книжку. — Хлопчині, охрещеному Олівером і нареченому Твістом, стукнув сьогодні дев'ятий рік.

— Захисти його, Царице Небесна, — вставила місіс Менн, натираючи краєчком фартуха до сліз ліве око.

— Дарма обіцяно було винагороду в десять фунтів стерлінгів (збільшену потім до дванадцятьох), дарма вживала ревних і, так би мовити, надлюдських зусиль парафія, — провадив містер Бембль, — хто був його батько або якого роду і стану була його мати — нам не поталанило довідатись.

Місіс Менн здивовано розвела руками, але за хвилю додала:

— Але звідки взялося тоді взагалі в нього прізвище?

— Його вигадав я, — одказав сторож, гордо випростуючи свій стан.

— Ви, містере Бембль?!

— Я, місіс Менн. Ми даємо прізвища нашим підкидькам за абеткою. Передостанній був на «С» — я назвав його Свеблем. На цього припало «Т», — і я назвав його Твістом. Наступний зватиметься Унвіном, а за ним піде Вілкінс. У мене вже виготовано назвиська не те що до кінця абетки, а й для цілого нового ряду від першої літери до останньої.

— Але ж ви маєте правдивий письменницький хист, сер! — сплеснула руками місіс Менн.

— Хто його зна, може, воно й так, моя пані, — одказав сторож, якому цей комплімент припав, очевидно, дуже до вподоби. — Оскільки Олівер уже переріс для вашого захистку, Рада поклала повернути його назад до притулку для бідних. Я прийшов по нього сам особисто. Покажіть-но мені, який з нього неборака, — додав він, допивши свій джин.

— У цю ж мить, — одказала місіс Менн, виходячи з кімнати.

Тим часом Олівера, на лиці й руках якого цупким шаром заскоренів віковичний бруд, обшкрябали й обпатрали (наскільки це було можливо зробити за один раз), і дбайлива вихователька привела його до кімнати в більш-менш пристойному вигляді.

— Вклонися добродієві, Олівере, — промовила місіс Менн.

Олівер уклонився, але не знати власне кому — сторожеві, що сидів на стільці, чи капелюхові, що лежав на столі.

— Чи хочеш ти піти зі мною, Олівере? — урочисто спитав містер Бембль.

Олівер мало не скрикнув, що він радий піти світ за очі з ким завгодно, коли це ненароком погляд його впав на місіс Менн, що стояла за стільцем сторожа й грізно погрожувала кулаком. Олівер відразу зрозумів застереження, бо цей кулак надто добре дався йому взнаки й викликав ще свіжі, яскраві спогади.

— А вони теж підуть зі мною? — запитав бідний хлопчак.

— Ні, вони не можуть, — одказав містер Бембль. — Але вони часом навідуватимуться до тебе.

Це не дуже потішило Олівера. Він був ще малий, дуже малий, але домислився одразу, що слід заплакати з приводу розлуки з доброю своєю заступницею. Викликати сльози на очі було йому легко. Голод і згадка про нещодавню кривду дуже допомагають заплакати, й тому Олівер захлипав на одчай душі цілком природно. На прощання він дістав од місіс Менн тисячу гарячих поцілунків і те, чого йому багато більше бракувало: шматок хліба з маслом, щоб він, бува, не здався у притулку занадто зголоднілим з першого разу. Із шматком хліба в руці у коричневому форменому кашкеті на голові вийшов Олівер з містером Бемблем з осоружного будинку, де жодне ласкаве слово, жодний теплий погляд ні разу не освітили темряви його маленства. І проте, коли хвіртка стукнула за ним, палкий дитячий розпач охопив його: тут лишалися занедбані, занехаяні товариші його дитячих літ — хоч які нещасні були вони, проте це все ж були його єдині друзі... і почуття своєї самотності в цьому великому широкому світі вперше сповнило серце дитини.

Містер Бембль ступав широкими кроками; малий Олівер, міцно вчепившись пальцями в його оздоблений золотим брузументом закавраш, підтюпцем поспішав за ним, питаючи на-

прикінці кожної чверті милі «чи ще далеко?». Містер Бембль на це тільки суворо огризався, бо тимчасова лагода, що з'являється в деяких людей під впливом джину, вже тим часом вивітрилася з нього, і він був тепер знову тільки офіційним парафіяльним службовцем.

Не пробув Олівер і чверті години в стінах притулку і не встиг він упорати другого шматка хліба, коли містер Бембль повернувся і сказав йому, що нині відбувається засідання Ради і що Рада кличе його перед свої очі¹. Не уявляючи гаразд, що воно за штука ця Рада, Олівер занепокоївся й не знав: плакати йому чи сміятись? Та втім, ніколи було й міркувати: містер Бембль почаствував його раз ціпком по голові (щоб вернути до пам'яті) і раз по спині (щоб підігнати) й повів його за собою; вони ввійшли до чисто вибіленої кімнати; посередині навкруг столу засідав з десятка гладких джентльменів, а на чолі їх у великому, трохи вищому за інші, кріслі сидів найтовстіший пан з дуже круглим червоним обличчям.

— Уклонися Раді, — сказав Бембль. Олівер похапцем змахнув сльозу, що набігла йому на очі, але, не бачачи перед собою нічого, крім звичайного стола, на щастя збагнув уклонитися йому.

— Як тебе звати, хлопче? — промовив джентльмен, що сидів у високому кріслі.

Така сила чужих панів нагнала на Олівера страх: він затремтів, як той осиковий листок; а до того ще й сторож дав йому доброго потиличника, — і він заплакав. З цих двох причин він відповів на запитання дуже стиха й невиразно, чим викликав у одного з панів, джентльмена в білому жилеті, зауваження, що він дурень; це одразу піднесло Оліверів дух, і він почув себе як слід.

— Хлопче, — озвався до нього пан у високому кріслі, — слухай-но сюди. Я сподіваюся, тобі відомо, що ти сирота?

— Що це значить, сер? — спитав бідний Олівер.

— Цей хлопець справді дурень, я так одразу й сказав, — ще раз констатував пан у білому жилеті.

— Тс! — спинив його джентльмен, що був говорив перший. — Ти знаєш, що в тебе нема ні батька, ні матері і що тебе зростила парафія?

— Так, сер, — одказав Олівер, гірко хлипаючи.

— Чому ти плачеш? — спитав пан у білому жилеті. Це було дійсно досить кумедно: чому б пак ні з того ні з цього плакати?

— Сподіваюся, що ти щовечора перед сном проказуєш свої молитви, дитино? — суворо спитав його ще один пан. — І, як

¹ Гра слів: board — рада, а також стіл, за яким відбувається засідання.

належить доброму християнинові, молишся за людей, що годують тебе й дбають за тебе?

— Так, сер, — пролепетав хлопець.

— Отже, тебе взято сюди, щоб вивести тебе в люди й навчити корисного ремества, — промовив червонощокий пан у високому кріслі.

— Тому ти негайно від завтра з шостої години ранку почнеш драти клоччя, — додав безапеляційно пан у білому жилеті. Віддаючи подяку за ласкаве зволення драти клоччя, Олівер, за наказом сторожа, низько вклонився; після цього його хутко вивели із зали до іншого великого покою, де він, наплакавшись досхочу, заснув у сльозах на новому твердому ложі. Який прекрасний зразок милосердя англійських законів: вони дозволяють голоті спати! Бідний Олівер! Заснувши й поринувши в щасливу несвідомість того, що діється навколо, він не думав і не гадав, що тим часом Рада виносить постанову, яка матиме значний вплив на всю його майбутню долю. Але Рада винесла її, і ось у чому вона полягала.

Члени Ради були всі дуже поштиві, мудрі й глибокі філософи, і, коли вони придивилися ближче до притулку для бідних, вони спостерегли те, чого звичайні смертні ніколи не помітили б, а саме, що бідні любили його. Притулок був для них улюбленим вогнищем, місцем громадських сходин і розваг: тут була дармова вітальниця, тут давали снідання, обід, чай і вечерю задурно цілісінький рік, на громадські кошти, — одно слово, рай із цегли та вапна, де панували втіха й розвага і не було місця роботі. «Ого! — вирекла авторитетно Рада. — Нема дурних! Нас не підведуть! Треба негайно покласти край цій розпусті!» — і внаслідок цих міркувань ухвалила постанову, після якої бідакам залишалося дві можливості (силувати ніхто нікого не хотів, о ні!): або конати помалу з голоду в стінах притулку, або вмерти відразу з голоду на вулиці поза ними. Згідно із згаданною постановою Рада підписала угоду з водогінником на необмежене постачання притулковій води, а з бакалійником — на обмежене постачання час од часу незначної кількості вівсяного борошна. З цього часу богадільці почали одержувати тричі на день по тарілці ріденької пісної каші (з однією цибулиною двічі на тиждень і з окрайцем палянички по неділях). Окремо для жінок Рада запровадила багато ще інших мудрих і людяних розпоряджень, яких тут не варто наводити. Вона добросердо взяла на себе шлюбну розлуку жонатих бідаків, мотивуючи це дорожнечею судового процесу, й замість спонукати якогось злидаря піклуватися про свою родину, як це водилося досі, — взагалі позбавляла його родини і давала йому волю. Нема що й казати, яка сила спарованих

навік людей усіх класів і станів була б посунула до Ради, якби це визволення не було неподільно зв'язане з притулком для бідних. Але в Раді засідали мудрі голови, і вони обійшли й цю перепону — волю одержували тільки ті, хто жив у притулку й живився вівсяною кашею, — а це жахало людей.

Протягом перших шести місяців Оліверового перебування система ця саме розцвітала тут повним цвітом. Спочатку вона викликала великі витрати, бо поточний рахунок трунаря одразу значно підскочив угору, а до того ще довелося перешивати одягу, що мішком обвисла по двох-трьох тижнях нової дієти на змарнілих захарчованих постом богадільцях.

Але кількість мешканців та відвідувачів притулку помітно зменшувалась, і Рада була в захваті.

Дітям давали їсти у величезній, вимощеній камінними кахлями світлиці, в кінці якої стояв чималий бак; з цього бака у встановлені години наглядач притулку, запинаючись спеціально з цієї нагоди відповідним фартухом, насипав черпаком кашу в тарілки за допомогою двох богаділок. Кожен діставав по одній мисочці цієї розкішної рідини і ні краплі більше — за винятком поодиноких урочистих свят, коли до каші додавали ще по чотири з половиною лоти хліба. Мити посуд зовсім не доводилося, бо хлопці виполіровували його своїми ложками так, що він блищав як сонце: закінчивши цю процедуру (що тривала завжди дуже недовго, бо ложки були майже такі ж завбільшки, як і мисочки), діти починали пасти голодні очі на бак з такою жадобою, немов раді були з'їсти не те що всю кашу, а й саму цеглу, з якої його зліплено, а тим часом дуже пильно облизували свої пальці, щоб якесь зернятко, бува, не зачепилось. Хлопчики зазвичай мають чудесний апетит. Три місяці Олівер Твіст терпів ці муки з товаришами; нарешті вони всі так зголодніли й здичавіли з голоду, що один хлопець, фізично розвинений не на свій вік й, очевидно, незвиклий до такого режиму (його батько колись мав невеличку кухмістерську), похмуро попередив своїх товаришів, що, коли він не діставатиме регулярно щодня додаткової порції каші, він не ручиться за себе й колись таки з'їсть уночі свого сусіда, кволого, миршавого хлопчину, що спав поруч нього. Погляд його був такий зголоднілий і так дико блукав навколо, що налякані товариші повірили цьому; негайно зібралися на раду й кинули жереб, кому йти по вечері до наглядача прохати наддачі; жеребок витяг Олівер.

Надійшов вечір; хлоп'ята розмістилися на лавах. Наглядач у своєму кухарському вбранні стояв коло бака сам своєю власною персоною: його помічниці богаділки примостилися позаду; кашу було розподілено і довгу молитву перед короткою

трапезою проказано. Каша зникла в одну мить; хлопці потишкувалися межи себе й підморгнули Оліверові, а найближчі його сусіди штовхнули його ліктями в бік. Олівер був ще зовсім дитина, але злидні й голод довели його до відчаю, і він враз, осліп пустився берега. Він підвівся з-за столу і, наблизившись з мискою й ложкою в руці до наглядача, промовив, сам жахаючись власної відваги:

— Прошу, сер, мені хочеться ще трошки.

Наглядач був дебелий, гладкий чоловік, але тут він аж пополотнів. Кілька секунд він дивився остовпіло на малого бунтаря, а потім безпорадно сперся плечем об бак, щоб не втратити рівноваги. Богаділки заніміли з несподіванки, хлопці з жаху.

— Га? — промовив він нарешті.

— Прошу, сер, — відповів Олівер, — мені хочеться ще трошки.

Черпак стукнув по голові Олівера, пальці наглядача кліщами вхопили його. Наглядач кричав пробі.

Рада урочисто засідала у повному своєму складі, коли це щось шарпонуло за двері й у кімнату вскочив вщерт схвильований містер Бембль.

— Даруйте, містере Лімбкінс, але Олівер попрохав... — пробелькотав він, звертаючись до пана у високому кріслі. — Олівер Твіст попрохав ще!

Всі остовпіли, на обличчях застиг жах.

— Ще? — вимовив нарешті містер Лімбкінс. — Візьміть себе в руки, Бембль, і відповідайте мені ясно й чітко. Чи вірно я зрозумів: він попрохав додаткової порції, з'ївши встановлену норму?

— Так, він це зробив, сер, — відповів Бембль.

— Цей хлопець дограється до шибениці, — прорік добродій у білому жилеті, — я знаю, що дограється.

Ніхто не заперечував цього віщування. Повсталла жвава дискусія. Олівера було негайно посаджено до карцера, а на другий ранок на воротах притулку вже маячило оголошення, що обіцяло п'ять фунтів стерлінгів тому, хто згодиться узяти в прийми Олівера Твіста й звільнити парафію від опіки над ним, тобто п'ять фунтів і Олівера Твіста запропоновано було першому-ліпшому чоловікові чи жінці, що потребували підмайстерка чи учня для якогось ремесла чи підприємства.

— Нічого в житті не був я такий певний, як того, що цей хлопець дограється до шибениці, — мовив добродій у білому жилеті, стукаючи на другий ранок у ворота й перечитуючи це оголошення.

Я маю на меті показати далі, наскільки джентльмен у білому жилеті мав рацію, і тому боюсь одразу попереджувати чи-

тачів, чи Оліверове життя дійсно урвалось так гвалтовно, щоб не підірвати цікавості до цього оповідання, якщо за цікавість може взагалі йтися.

Розділ III

Як Олівер Твіст мало не одержав однієї посади, що далєбі не була б синекурою

Увесь наступний тиждень після свого ганебного, нечуваного вибрику з кашею Олівер просидів ув'язнений у темній кімнаті, згідно з наказом мудрої й милосердної Ради. З першого погляду можна подумати, що якби Олівер був взірцевим хлопцем і поставився з належною повагою до віщування добродія у білому жилеті, він був би вславив пророчий хист його на віки вічні, прив'язавши свою носову хустку одним кінцем до гачка в стіні, а другим до своєї шиї. Але незначна причина стала цьому на перешкоді, а саме: злидарів було позбавлено носових хусток як зайвої розкоші, згідно з обов'язковою постановою Ради, урочисто затвердженою і засвідченою підписами й притисненням парафіяльної печатки. А ще більшою перешкодою було Оліверове маленство. Він тільки гірко проплакав цілий день, а коли впала довга похмура ніч, затулив собі очі рученятами від страшної темряви й зібгався в кутку клубочком, намагаючись з усіх сил заснути; але це було не так легко: серед ночі він щоразу прокидався, тремтів, щільніше й щільніше притискався всім тілом до стіни, немов її холодна тверда поверхня могла захистити його від мороку й самоти. Та хай не думають вороги цієї «системи», що протягом самотнього ув'язнення Олівера було позбавлено добродійного впливу фізичних вправ, товариського єднання та релігійних утіх. Щодо вправ, то йому було дозволено обливатися щоранку (а стояв цупкий мороз) холодною водою з-під водогону на камінному подвір'ї в присутності містера Бембля, який, щоб запобігти застуді й викликати жвавішу циркуляцію крові, лоскотав ціпком його тіло. Що ж до товариського єднання, то щодня, в обідній час, Олівера приводили до їдальні і задля моральної застороги й прикладу іншим хлопцям привселюдно періщили його різками. А щоб не позбавляти його релігійної відроди, його щовечора заганяли потиличниками наздогін до тієї ж самої зали й дозволяли втішатися загальною молитвою хлопців; у цю молитву Рада постановила внести окремих уступ, в якому хлопці благали Бога зробити їх добрими, слухняними, покірними й послати їм ще багато інших чеснот і

захистити їх від розпусти й гріховності пропашного Олівера Твіста, що стоїть, як це цілком недзвозначно зазначалося, під егідою злих сил і походить навіть із насіння самого сатани.

Отже, одного погожого ранку, тим часом як Оліверові справи стояли в такому блискучому стані, містер Гемфілд, сажотрус, ішов собі Високою вулицею, міркуючи й метикуючи сам із собою, якого б способу добрати, де б грошей нашкрятати, щоб заплатити хазяїнові комірне, бо той уже аж надто напосідав останнім часом.

Дарма примірявся містер Гемфілд і так і сяк: п'ятьох фунтів стерлінгів не вистачало — і край! У своєму розпачі він то підстьобував свій мозок арифметичними обрахунками, то спину свого осла — батогом. Коли це, вже біля самого притулку, погляд його несподівано впав на наклеєне на хвіртці оголошення.

— Тпру-у! — гукнув містер Гемфілд на осла.

Осел перебував у стані глибокої абстракції (міркуючи, очевидно, над тим, скількома качанами капусти почастиють його, як він відвезе до місця призначення свою тачанку з двома лантухами сажі) і тому не звернув належної уваги на хазяйський озов і не спинився.

Містер Гемфілд чортихнувся, сплюнув, кинувся за ним і вдарив його по голові так, що кожен череп, за винятком осячого, був би тріснув; потім ухопив поводи, шарпонував його за морду й круто завернув, щоб нагадати йому, що осел не сам собі пан; ще раз добре почастивав його по голові, щоб нагнати на нього туману й відбити охоту рушитися з місця, поки не повернеться хазяїн.

Упоравшись таким чином з ослом, містер Гемфілд підійшов до воріт і втупив очі в об'яву.

Саме на цей час пан у білому жилеті стояв біля хвіртки із закладеними за спину руками; він допіру залишив кімнату засідань, де мав нагоду висловити кілька високодумних сентенцій; тепер уважно стежив за родинною суперечкою між ослом і містером Гемфілдом; обличчя йому розплилося в сонячну ухмілку, коли він побачив, що містер Гемфілд зацікавився об'явою. Сам Бог посилає цього чоловіка Оліверові Твісту за вихователя!

Ознайомившись з оголошенням, містер Гемфілд усміхнувся й собі — він саме потребував п'ятьох фунтів, а щодо хлопця, що йшов на придаток, то містер Гемфілд занадто добре знав притулчанський режим і міг наперед сказати, що це буде напевно мале мізерне дитинча, створене самою природою для коминів. Містер Гемфілд ще раз перечитав об'яву од краю до краю і, скидаючи свою хутрову шапку, чемно звернувся до пана в білому жилеті:

— Отут пишеться, що парафія оддає в науку пацана, сер?

— Ну то що ж, мій голубе? — відповів той з доброзичливою ухмілкою.

— Якщо парафія бажає навчити його легкого, приємного ремесла у поштивного сажотруса, майстра свого діла, — провадив містер Гемфілд, — то я його хоч зараз візьму, учень мені саме б знадобився.

— Заходьте, — запросив пан у білому жилеті.

Містер Гемфілд відстав на хвилю, ще раз оперезав осла батогом, сіпнув поводами за морду, щоб тому, бува, не спало на думку податися тим часом світ за очі, і пішов за джентльменом до тієї самої кімнати, де Олівер уперше побачив його білий жилет.

— Брудне ремесло, — промовив містер Лімбкінс, коли Гемфілд удруге відрапортував своє бажання.

— Малі сажотруси часто душаться в димарях, — зауважив другий член Ради.

— Це тому, що часом, перш ніж підпалити соломку, її змочують, щоб вони там не отягалися, — пояснив містер Гемфілд, — бачите, тоді курить самий лише дим, полум'я нема, а це до пуття все одно не доводить; дим тільки сон на хлопців наганяє. А звісна річ — хлопця хлібом не годуй, тільки спати дай. Хлопці, щоб ви знали, джентльмени, вперті й ледачі бестії, і тільки добре, гаряченьке полум'я може їх підстьобнути й шпарко вигнати з труби. І нічого тут такого немає, панове, бо, як вони, бува, часом і застрянуть у димарі — досить їм п'ятки підсмажити, і вони тобі прожогом на дах вискочать.

Пана в білому жилеті, здавалось, дуже розсмішило це пояснення, але гострий погляд містера Лімбкінса обірвав його веселий настрій. Рада кілька хвиль обговорювала між собою справу, але так тихо, що можна було розібрати лише окремі слова «зменшити видатки», «хороше надрукувати в справозданні» тощо, але й ці слова можна було розібрати лише завдяки тому, що їх повторювано дуже часто й з великим притиском.

Нарешті перешіпти скінчилися. Члени Ради урочисто посідали на свої місця, і містер Лімбкінс промовив:

— Ми обміркували вашу пропозицію, але не підтримуємо її.

— Рішуче, — додав пан у білому жилеті.

— Остаточно, — ствердили інші члени.

За Гемфілдом ходила слава, що він загнав на той світ кількох хлопчиків-сажотрусів, і тому йому спало на думку, чи не з цієї незначної причини згедзкалася часом Рада й не пристає тому на його пропозицію. В такому разі це було щось зовсім нечуване: досі Рада ніколи ще не бралася так до своїх справ.

Але Гемфілдові не хотілося викликати на світ ці неприємні забуті події, і тому він тільки помняв шапку в руках і трохи відступив від столу.

— Так оце ви, значиться, мені хлопця не віддаєте? — спитав він востаннє, вже біля самих дверей.

— Так, — відказав містер Лімбкінс, — бо як ваше ремесло таке брудне й важке, то ви мали би бути дешевшим.

Обличчя містера Гемфілда враз засяяло, і він швидким кроком наблизився до столу.

— Ну а скільки ж ви даєте, джентльмени? — жваво спитав він. — Та ну-бо, не жалуйте зайвої копійки бідному чоловікові. Скільки даєте?

— На мою думку, три фунти десять шилінгів, цілком досить, — відповів містер Лімбкінс.

— Десять шилінгів перехопили, — зауважив пан у білому жилеті.

— Та ну-бо, джентльмени, — напосідав Гемфілд, — скажіть чотири фунти, й готово. Чотири фунти, і ви його здихаєтесь на віки вічні!

— Три фунти десять шилінгів, — твердо повторив містер Лімбкінс.

— Та ну-бо! Ні по-моєму, ні по-вашому, джентльмени, — змагався Гемфілд. — Три п'ятнадцять.

— Дурниці! — мовив пан у білому жилеті. — Та він і без грошей як знахідка буде. Хапайтесь за нього руками й ногами, дурний чоловіче! Для вас це не хлопець, а золото. Час від часу він конче потребує палки, ну а харчі вам теж багато не коштують, бо він зроду-віку не бував ще ситий. Ха-ха-ха!

Містер Гемфілд глянув з-під лоба на джентльменів і, помітивши на їх обличчях ухмілку, усміхнувся й собі.

Торгу добили й наказали містерові Бемблю удатися з хлопцем пополудні до магістрату, щоб затвердити контракт.

Малого Олівера, на превелике його диво, було звільнено від ув'язнення, і він одержав наказ убратися в чисту сорочку. Не встиг він управитися з цією незвичайною для себе зміною туалету, як містер Бембль власними своїми руками приніс йому миску каші зі святковим десертом — чотирма з половиною лотами хліба. З цього дивного дива Олівер гірко заплакав, цілком природно гадаючи, що Рада, очевидно, поклала вбити його для якогось загального добра, бо інакше не почала б гдувати його, мов на заріз.

— Не три очей, Олівере, ач які червоні! Їж свою кашу і будь вдячний, — урочисто мовив містер Бембль так, щоб кожне слово врізалось хлопцеві в пам'ять. — Тебе віддають у науку, Олівере.

— В науку, сер? — тремтячи озвався Олівер.

— Так, — відповів містер Бембль. — Добрі, милостиві пани добродії, що заступають тобі, Олівере, батька й матір, яких у тебе нема, дадуть тобі освіту, наставлять тебе на життєву путь і виведуть тебе в люди — дарма, що це коштує парафії аж три фунти десять шилінгів! Три фунти, десять, Олівере! Сімдесят шилінгів — вісімсот сорок пенсів — це все для якогось бай-струка, сироти безрідного, якого ніхто не любить.

Містер Бембль на мить замовк, щоб перевести дух після своєї довгої суворої рацеї, і побачив, що по щоках бідної дитини котяться ревні сльози.

— Ну годі, годі, Олівере, — сказав уже не так урочисто містер Бембль, страшенно задоволений з очевидних наслідків своєї красномовності, — годі, витри очі рукавом куртки й не капоти слізьми в кашу — це дуже нерозумно.

Містер Бембль мав рацію: води в каші було вже й так за-багато.

Дорогою до магістрату він наказав Оліверові нічого не боятися, тільки дивитися весело й бадьоро, а як, бува, пан суддя запитає, чи йому хочеться йти в науку, то сказати, що хочеться страшенно. Олівер обіцяв виконати усе як слід, тим більше що містер Бембль, між іншим, завірився його добре почастивати, якщо він не послухає. У магістраті сторож залишив його на самоті у якійсь невеликій кімнаті й наказав тут чекати. Хлопчик просидів нерухомо із півгодини, а серце йому болісно стискалося з непевності. Нарешті містер Бембль просунув через двері свою голову, не покриту на цей раз трикутним капелюхом, і голосно мовив:

— Серденько моє Олівере, ходи-но сюди до панів добродіїв. — А потім суворо глянув і стиха додав: — Пам'ятай, що я тобі казав, шибенику.

Олівер наївно витріщив на містера Бембля очі, здивований його непослідовним тоном, але той не дав йому часу дивуватися й потяг його до сусідньої кімнати. Це був просторий покій з великим вікном; двоє панів у напудрованих перуках сиділи на кафедрі, один читав газету, а другий розглядав через черепахові окуляри невеличкий клапоть пергаменту.

Містер Лімбкінс стояв по один бік кафедри, а містер Гемфілд з трохи обмитим на цей раз обличчям — по другий.

Якихось два дебелих чоловіки у ботфортах походжали по кімнаті. Пан в окулярах клював носом над своїм пергаментом і саме задрімав, коли містер Бембль привів Олівера перед кафедру; настала хвилива тиша.

— Це той хлопець, ваша мосць, — мовив нарешті містер Бембль.

Пан, що читав газету, підвів голову й сіпнув свого колегу за рукав; той здригнувся.

— Ага, так оце і є той хлопець? — спитав він.

— Так, це він, сер, — відповів містер Бембль. — Уклонися панам добродіям, серденько.

Олівер схаменувся і якнайчемніше вклонився; не зводячи очей з напудрованого волосся суддів, він питав себе, чи всі вони народжуються з таким білим клоччям на голові й чи не завдяки цьому стають суддями.

— Мг, так він, значить, любить трусити сажу? — спитав дідусь.

— Кохається в сажі, ваша мосць, — відповів містер Бембль, нишком ущипнувши Олівера, щоб той, бува, не ляпнув чогось невідповідного.

— І він хоче быть сажотрусом? — провадив старий пан.

— Ой боженьку! Якби ми віддали його до якого іншого майстра в науку, він би обов'язково утік світ за очі, — запевнив суддю містер Бембль.

— І цей чоловік бере його в науку — це ви, сер? — Ви ж будете добре поводитися з ним, годуватимете, глядітимете його тощо? — провадив старий пан.

— Раз я кажу, що буду, то, значить, буду, — буркнув містер Гемфілд.

— Друже мій, ви говорите досить нечемно, але видаєтеся чесним, щирим чоловіком, — зауважив суддя, повертаючи свої окуляри до кандидата на Оліверову премію, на кожній рисі обличчя якого лежало тавро патентованої жорстокості, але підсліпуватий суддя вже майже зійшов на дитинство: де ж йому таки було спостерегти те, що було очевидно всім звичайним людям.

— Ще б пак, сер, — одказав містер Гемфілд, скрививши своє відворотне обличчя в ухмілку.

— Та я проти вас нічого й не маю, — заспокоїв його суддя, міцніше насовуючи окуляри на перенісся й шукаючи очима каламаря.

Це була рішуча хвилина в житті Олівера. Якби каламар стояв там, де думав суддя, він був би встромив у нього своє перо, підписав угоду, і Гемфілд заволодів би Олівером. А що каламар стояв перед самим його носом, то суддя, звичайно, як це завше водиться, не міг його знайти, і раптом його неухажний погляд упав просто перед себе на Оліверове біде залякане обличчя: дарма щипав хлопчика нишком Бембль і витріщав на нього очі, хлопчик дивився на свого майбутнього патрона з таким яскравим жахом, що навіть підсліпуватий суддя не міг не спостерегти цього. Старенький відклав перо набік і перевів погляд свій з Олівера на містера Лімбкінса, що в цей мент

лагідно й непричетно (мовляв, моя хата з краю) саме нюхав собі табаку.

— Моя дитинко, — мовив ласкаво старий пан, перехилившись через кафедру до Олівера, що аж здригнувся від цих слів (та воно було й не диво: незвичайні звуки нас завжди трохи лякають, а він ніколи ж не чув доброго слова). — Ти якийсь блідий, дитинко моя, і стурбований. Скажи мені, в чому річ?

— Відійдіть-но трохи далі від нього, стороже, — наказав другий суддя, відкладаючи набік газету і з цікавістю перехилившись наперед. — Та ну-бо, дитино, скажи нам, у чому річ? Не бійся!

Олівер упав навколішки, стиснув руки й почав благати не своїм голосом, щоб його знов замкнули до темної кімнати, щоб його заморили голодом, лупцювали, били, катували — все що завгодно, тільки щоб не віддавали в лапи цього страшного чоловіка.

— Господи! — скрикнув містер Бембль, здіймаючи красномовно руки й очі до неба. — Господи! З усіх дводушних і лицемірних сиріт, яких я бачив на своєму віку, ти, Олівере, найбезсоромніший, най...

— Зав'яжіть язика, стороже, — не дав докінчити Бемблеві цього складного прикметника другий дідусь.

— Даруйте, ваша мосць, — перепитав містер Бембль, не ймучи віри своїм власним вухам. — Ваша мосць говорили до мене?

— Так, до вас! Зав'яжіть язика.

Містер Бембль скам'янів. Як! Йому, парафіяльному сторожеві, кажуть зав'язати язика? Пробі! Та це ж моральна революція! Старий пан у черепахових окулярах глянув на свого колегу, що на знак згоди хитнув головою.

— Ми відмовляємося ухвалити цю угоду, — мовив старенький, відсовуючи набік свій пергамент.

— Я сподіваюся, я сподіваюся, — промимрив містер Лімбкінс, — я сподіваюся, що панове судді не подумают на підставі нічим не доведеного свідчення дитини, що... що... парафіяльна адміністрація... чимсь... завинила...

— Суддів постановлено не на те, щоб критикувати поведінку Парафіяльної Ради, — гостро відповів другий суддя. — Відведіть хлопчика назад до притулку й поведіть з ним полюдськи. Він цього, здається, потребує.

Увечері пан у білому жилеті рішуче запевняв, що Олівера не те що повісять, а до того ще й вительбушать і почвертують. Містер Бембль зловісно й таємничо хитав головою і висловив бажання, щоб хлопець ще вернувся на праведну путь, на що містер Гемфілд відповів, що він бажає, щоб хлопець вернувся до його рук, і хоча погляди сажотруса сходилися переважно

у всьому з поглядами Бембля, але на цей раз бажання їхні були, здається, цілком протилежні.

Другого ранку громадянам міста К. було знову оголошено, що Олівер Твіст «віддається у прийми» і що тому, хто схоче його взяти, буде виплачено п'ять фунтів стерлінгів.

Розділ IV

Олівер дістає іншу посаду і вперше вступає в громадське життя

У шляхетних родинх водиться, що, коли юнак не може дістати, здобути або одержати в спадщину якогось пожиточного становища, його посилають на флот. Наслідуючи цей мудрий і цілком практичний звичай, Парафіяльна Рада обміркувала Оліверову справу й вирішила послати його на якийсь невеличкий торговельний корабель, в якесь далеке плавання, в небезпечні для здоров'я країни. Багато можливостей чекало на нього там: він міг захворіти й не вичуняти, шкіпер напідпитку міг засікти його жартома на смерть або пробити йому череп залізним брусом, бо всі ж знають, що це найулюбленіша розвага джентльменів цього сорту.

Придивившись ближче до справи з цього погляду, Рада переконалася, що це єдиний порятунок і що єдиний засіб напутити Олівера — це відіслати його в море. Містерові Бемблю було наказано негайно накинути оком, чи не знайдеться якогось капітана, шкіпера чи ще там кого, кому б знадобився самотній кают-юнга без родини й друзів. Повертаючись додому зі своєї розвідки, містер Бембль натрапив уже біля самих воріт на парафіяльного трунаря, містера Соуерберрі.

Містер Соуерберрі був високий на зріст, сухоребрый, незграбний чоловік; ходив він завжди у потертому чорному вбранні, щюрованих чорних панчохах і латаних черевиках. Природа створила його обличчя не для усмішок, але він мав нахил до властивої людям його фаху жартівливості, а ходив еластично й нечутно, ледве торкаючись землі. На обличчі його застигло почуття внутрішнього задоволення, коли він побачив містера Бембля. Вони щиро привіталися.

— А я зняв допіру мірку з тих двох жінок, що приставилися вчора ввечері, містере Бембль, — мовив трунар.

— Глядіть, містере Соуерберрі, ви ще он як забагатієте! — одказав сторож, засовуючи два пальці у простягнену йому табакерку, зроблену на взірєць маленької труни. — Кажу ж бо

вам, забагатієте! — додав він, дружньо ляснувши трунаря ціпком по плечах.

— Направду? — промовив трохи нерішуче трунар, мов зневіряючись у можливості такої події. — Ох-ох, Рада встановила такі мізерні ціни, містере Бембль.

— Та й труни невеличкі, — зареготався той так голосно, як могла сміятися лише така відповідальна урядова особа, як парафіяльний сторож.

Містер Соуерберрі був, звичайно, в захваті від цього дотепу (як йому й належало бути) і довго вторував своєму знайомому.

— Так-так, містере Бембль, — переборов він нарешті свій сміх. — Ніде правди діти, — відколи запроваджено нову систему харчування, труни стали наче б трохи вужчі й не такі глибокі, як то було колись, але ж і нам без заробітку не можна, сер: дошки коштують дорого, а залізні держальця з Бірмінгему випикуємо.

— Та звісно вже: кожне ремесло має свій гандж, — згодився містер Бембль, — але чесний бариш — річ законна.

— Аякже, аякже! — підхопив трунар. — Якщо мені, бува, не щастить на одному, на другому, то я вже якось надолужую на третьому, — хе-хе-хе!

— А звісна річ, — сказав містер Бембль.

— Хоча я мушу зазначити, — продовжував трунар свої професійні спостереження, — я мушу зазначити вам, містере Бембль, ось що: найбільші збитки я маю через здорових, дебелих людей; сухорляві живуть довше, а, уявіть собі, гладкі мруть тут як мухи. Люди, яким жилося в світі неабияк, які завжди платили вчасно свої податки, гинуть у першу чергу, скоро опиняться у вашому притулкові, а вірте моему слову, містере Бембль, якихсь три-чотири зайві дюйми вельми підточують загальний зиск, а особливо коли маєш на шії родину.

Містер Соуерберрі сказав це з обуренням тяжко скривдженої людини; містер Бембль збагнув, що його тон міг би кинути пляму на честь парафії, і тому дав обережно інший ухил балачці й завів мову за Олівера Твіста, що найбільше цікавив його на цей мент.

— Між іншим, чи не знаєте ви часом когось, хто б потребував хлопчика? — почав він. — Це наш вихованець, що тяжить, так би мовити, як млинове жорно над парафією. І на яких чудесних умовах, на яких умовах оддають його, містере Соуерберрі, якби ви знали!

Містер Бембль показав ціпком на об'яву й тричі вдарив по словах «п'ять фунтів», виведених здоровезними літерами.

— Чи ба, яка оказія! — скрикнув трунар, беручи містера Бембля за обшиту золотим брузументом петельку його уніфор-

ми, — я саме хотів з вами про це поговорити. А бачите... Ах, Господи милосердний! Які елегантні гудзики, містере Бембль! А я досі ще ніколи не звертав на них уваги!

— Так, і на мою думку, вони теж досить гарні, — відповів сторож, гордо спускаючи свій зір на великі мідні гудзики, що виблискували на його сурдуті. — На них та сама відзнака, що й на парафіяльній печатці: добрий самарянин допомагає нещасному ограбованому подорожньому. Рада вшанувала мене ними першого дня Нового року, щоб ви знали, містере Соуерберрі. Як зараз пам'ятаю, я начепив їх уперше саме на судовий допит з приводу того безробітного, що помер серед ночі під дверима притулку.

— Пригадую, пригадую, — згадав трунар. — Суд присяжних ще виніс вирок: смерть через холод і брак мінімальних життєвих вигод — чи не так?

Містер Бембль хитнув головою.

— І вони ще, здається, навмисно підкреслили в одному уступі вирок, що якби куратор бідних ужив своєчасно певних заходів, то...

— Ет, казна-що говорите, містере Соуерберрі, — не дав йому скінчити сторож. — Якби Рада звертала увагу на всі теревені безглуздох присяжних, то мала б чимало роботи.

— Слушно, — згодився трунар, — роботи було б чимало.

— Присяжні, — провадив Бембль, цупко стискаючи свою патерицю (це був його звичайний жест, коли йому щось до живого припікало), — присяжні — це неантилегентні паскудні неуки.

— Еге, всі вони одним миром мазані, — згодився трунар.

— У них у головах ось скільки тієї хвілософії та політичної економії, — з презирством чвиркнув сторож.

— Ось стілець, — підтакнув трунар.

— Я їх ненавиджу! — скрикнув сторож і весь аж зашарівся.

— І я теж, — підтакнув трунар.

— Хотів би я дуже, щоб хтось із цього кодла «незалежних» та «непохитних» присяжних на два-три тижні дістався до притулку; від нашого режиму вся дурість незабаром з голови вивітрилась би.

— Ще б пак не вивітриться, — згодився трунар, улесливо всміхаючись, щоб утишити гнів обуреного парафіяльного урядовця.

Містер Бембль скинув свого трикутного капелюха, вийняв з нього хустку, обтер піт, що рясно виступив йому на чоло від гарячого вибуху, знов насадив капелюха на голову й звернувся до трунаря вже спокійнішим тоном:

— Ну а як же з хлопцем?

— О! — відповів трунар. — Хто-хто, а ви ж, містере Бембль, мусите знати, скільки грошей я докладаю на бідних.

— Гм! — буркнув містер Бембль. — То що ж?

— То, значить, я собі міркую: як я докладаю на них так багато, то чи ж не маю я права й від них вимагати якомога більше; тому цього хлопця до себе я хочу взяти.

Утішений містер Бембль схопив трунаря під руку й потяг його до притулку. Містер Соуерберрі потишкувався з Радою в кімнаті засідань, і за п'ять хвилин було вирішено, що Олівер переходить до нього того ж вечора «на спробу»; стосовно парафіяльних вихованців ці слова мали означати, що коли хазяїн переконається, що з хлопця можна видушити багато зиску, не затрачаючи на нього забагато харчів, то він дістає його в свої руки на довгі, довгі роки й може з ним робити, що йому заманеться.

Того ж вечора Олівера привели перед «панів добродіїв» і повідомили його, що він піде негайно за учня до трунаря, і пригрозили, що коли він забере собі в голову нарікати на це або повернеться назад до притулку, то його негайно відішлють у море, де він утопиться або дістане ломом по черепу. Але хлопчик поставився цілком байдуже до всіх цих перспектив, і всі члени Ради одноголосно назвали його зачерствілим негідником і наказали містерові Бемблю негайно відвести його куди слід.

Хоча цілком природно, що кому ж, як не Раді, було обурюватися такою нечутливістю людської душі, — на цей раз вона помилилася: насправді річ була не в тому; чутливості Оліверові не бракувало, навпаки, він був занадто чутливий (і навіть ризикував обернутися на затурканого, загрубілого блазня від усього того лиха, що зазнав за молодих літ); він мовчки прослухав новину про своє нове призначення, немов би це не до нього й говорилося, і тільки нижче насунув на очі кашкета, мовчки узяв свій легкий багаж — невеличкий пакунок, загорнутий в коричневу бібулу, причепився до рукава містера Бембля і мовчки пішов за велебним служником парафії на нові муки й злигодні.

Якийсь час містер Бембль тягнув Олівера за собою й не розмовляв, бо виступав він дуже рівно і мав звичку нести голову дуже високо. Дмухав холодний вітер, і Олівер безпорадно плутався в полах його сурдута, що розліталися в різні боки, виставляючи дуже ефектно напоказ його жилет з вилогами та темні плисові штани. Дійшовши до самої майстерні трунаря, містер Бембль зволив глянути вниз на хлопця, щоб подивитися, чи в доброму стані з'явиться він перед очі свого нового пана й господаря.

— Олівере! — мовив містер Бембль, як і належало, авторитетно-поблажливим тоном.

— Так, сер, — стиха тремтливим голосом озвався Олівер.

— Відсунь з лоба картуза й тримай вище голову.

Олівер слухняно зробив, як було сказано, й хутко провів рукою по очах, але в них все ж ще бриніла сльозина. Містер Бембль суворо подивився на нього, і сльоза скотилася вниз, а за нею покотилася друга, третя.

Вихопивши свою руку з кулака містера Бембля, Олівер задушив обома долонями своє лице й заридав, заридав так, що сльози полилися цівкою з-поміж худеньких пальців.

— Ну знаєш! — скрикнув містер Бембль, зупиняючись як вкопаний і кидаючи на свого маленького супутника злісний погляд. — Ну знаєш, з усіх найневдячніших і найзіпсованіших хлопців, яких мені на своєму віку бачити довелося, ти, Олівере, най...

— Ні, ні, сер, — захлипав Олівер, припадаючи до руки, що тримала добре знайомого ціпка, — ні, ні, сер, бігме я буду добрим і слухняним, бігме, бігме, сер. Я ще дуже малий, сер, і такий, такий...

— Який це? — здивовано спитав містер Бембль.

— Такий самотній, сер! Такий самотній! Я всім осоружний. О, сер, будь ласка, будь ласка, не сваріться на мене! — Олівер ударив себе рукою в груди з правдивою мукою в очах.

Кілька секунд містер Бембль дивився трохи здивовано на безпорадну дитячу постать перед собою, зо три рази хрипко кахикнув і, пробубонівши собі під ніс щось про цей «клятий кашель», наказав Оліверові витерти очі й бути слухняним хлопчиком; потім узяв його знову за руку й мовчки подався далі.

Трунар, що допіру позаставляв віконницями вікна своєї крамниці, сидів, схилившись над рахунковою книгою, і при світлі підсліпуватого недогарка заносив у неї якісь записи, коли містер Бембль увійшов до хати.

— Ага, — мовив він, глянувши з-понад книги й обриваючи на півслові свій запис. — Це ви, містере Бембль?

— Своєю власною персоною, містере Соуерберрі, — відповів сторож. — Ось привів вам хлопчину.

Олівер уклонився.

— А, так оце той хлопець, — сказав трунар, високо підносячи над головою свічку, щоб краще його розглянути. — Місіс Соуерберрі, чи не будете ви такі ласкаві зайти сюди на хвилинку, голубонько?!

З глибини сусідньої невеличкої кімнати виринула його дружина: це була маленька худа, зморщена жінка із злим сухорлявим обличчям.

— Це той хлопець з притулку, голубонько, що про нього я говорив, — поштиво мовив містер Соуерберрі.

Олівер вклонився знову.

— Господи, — скрикнула жінка, — який маленький!

— Так, він досить малий, — відповів містер Бембль, дивлячись на Олівера таким поглядом, наче б то він був тому винен. — Він малий — ніде правди діти, але з часом він підросе, місіс Соуерберрі.

— Ет, звісно підросе! — дражливо озвалася господиня. — Підросе на наших харчах: на парафіяльних дітях далеко не зайдеш — хто-хто, а вже я це добре знаю, на них тільки докла-дати доводиться, а користі — чортма! Але чоловіки завжди певні, що вони розумніші за нас. Про мене! Сюди! Та сюди-бо, сухоребре! — З цими словами вона відчинила бокові двері й штурхнула Олівера вниз по крутих вузьких східцях до темної комірки, що гордовито звалася «кухнею», але насправді була темним закамарком перед льохом для вугілля. В кухні сиділа якась неохайна дівчина в стоптаних черевиках і синіх вовняних подертих панчохах.

— Шарлотто, дай цьому хлопцеві те холодне м'ясиво, що ми залишили для Тріпа, — дзвеніла місіс Соуерберрі. — Він із самого ранку не повертався додому, то хай вибача. Хлопець, мабуть, не побридує ним, ге?

Від самої згадки про їжу очі Оліверові заблищали; тремтячи з голоду, він радісно запевнив, що нічим не гидує, і з жадобою накинувся на поставлені перед ним недоїдки.

Якби-то якийсь вгодований філософ, їжа й питво якого перетворилися в ньому на жовч, кров якого — лід, а серце — залізо, якби-то він поглянув, як клацав зубами Олівер Твіст над недогризками, якими погидував навіть пес. Я б хотів, щоб цей філософ бачив, з якою дикунською пожадливістю роздирав голодний хлопець ці шматки. Але ще дужче хотілося б мені побачити, як цей філософ сам з такою ж самою насолодою накинувся б на таку страву.

— Ну що, наївся? — спитала місіс Соуерберрі, коли Олівер повечеряв (вона дивилася з німим жахом на його вовчий апетит, і боязкий страх за майбутнє стискав їй серце).

Перед Олівером не залишалось більше ані крихти їстівного, і тому він відповів, що наївся.

— То ходи за мною, — наказала місіс Соуерберрі, беручи в руки тьмяного засаленого каганця, — твоя постіль лежить під прилавком. Сподіваюся, ти не боїшся спати серед трун — ні? А проте, бійся чи не бійся, а все одно тобі ніде більше спати. Чого став? Цілу ніч мені на тебе чекати, чи що?

Олівер більше не отягався і покійно пішов за своєю новою господинею.

Олівер знайомиться з новим товаришем, бере вперше участь у похороні, і ремесство його господаря справляє на нього неприємне враження

Залишившись на самоті в майстерні, Олівер поставив блимавку на ослін і з жахом, цілком зрозумілим не то що для дитини, а й для дорослого, озирнувся довкола. Посередині, на чорних козлах, стояла незакінчена труна: вона виглядала так похмуро і так виразно й моторошно говорила про смерть, що Олівер аж здригався від голови до п'ят щоразу, як погляд його падав на цю неприємну річ, і йому здавалося, що ось-ось з дна її помалу піднесе свою голову якась страхітлива постать і він збожеволіє з жаху. Вздовж стін ряд у ряд стояли обстругані берестові дошки, наготовлені для нових трун, і в тьмяному жовтуватому світлі каганця вони здавалися величезними широкоплечими привидами, що, заклавши руки в кишені, вишикувалися тут. Долі валялася тирса, берестові ошурки, цурпалки, цвяхи й крайки чорного краму, а на стіні за прилавком була намальована дуже красномовна сцена: двоє катафалників при повному параді, в дуже цупких високих комірцях, стоять при виконанні своїх обов'язків на порозі якогось будинку, а здалеку наближається катафалк, запряжений четвернею чорних коней. У майстерні було тісно й душно, повітря, здавалося, було насичене духом трун. Закамарок під прилавком, куди Оліверові кинули тоненького матрацика, віддавав могилою.

Але не тільки це пригнічувало Олівера. Він був один як палець у чужому місці, а всі ми добре знаємо, як самотньо й холодно буває в таких випадках на серці навіть у найсильніших з нас духом. У нього не було ані приятелів, ані друзів, ні за ким було сумувати й ніхто не сумував за ним. І не щеміло його серце від недавньої розлуки, відсутність любих, добре знаних облич не гнітила його своєю пусткою. А проте Оліверові було тяжко. Коли він заліз на свою вузьку тверду постіль, йому палко схотілося, щоб постіль ця була йому за труну і щоб можна було заснути тихим довгим сном у м'якій землі на цвинтарі, щоб висока трава ласкаво схилилася у нього в головах, а глибокий стогін старого дзвона вколисав його.

Рано-вранці Олівера збудило настирливе грюкання у двері майстерні. Чобіт ударив у двері разів із двадцять п'ять, поки Олівер встиг нап'ясти так-сяк на себе свою одєжину; коли він підбіг до дверей, щоб скинути з них ланцюжка, ноги замовкли, зате голос, що, вочевидь, належав власникові ніг, пробубонів:

— Чи відчиниш ти мені двері нарешті, га?

— Зараз, зараз, сер, — відгукнувся Олівер, скидаючи ланцюжка й повертаючи ключа в замку.

— Ти, мабуть, новий підмайстерок, га? — провадив голос.

— Так, сер, — одказав Олівер.

— Скільки маєш літ?

— Десять, сер.

— То я тобі ось зараз як дам, підкидьку! — І після цієї люб'язної обітниці власник голосу свиснув.

Олівер надто добре знав зі своєї минулої практики значення цього красномовного слова й тому був певний, що власник голосу, хоч хто б він був, з честю виконає свою обіцянку.

Тремтливою рукою взявся він за защіпку й відчинив двері, зирнув туди й сюди, але нікого не було видно: мабуть, чоловік, що гукав на нього знадвору, зайшов кудись погрітися, бо навколо так-таки й не було ні однієї живої душі, окрім здорового хлопчиська з дитячого захистку, що сидів на стовпчику насупроти будинку й уминав партику хліба з маслом, краючи її складаним ножиком на шматки й хутко глитаючи їх.

— Даруйте, сер, — промовив нарешті Олівер, не бачачи більше нікого на обрії. — Чи не ви це стукали часом?

— Я.

— Вам, мабуть, потрібна труна, сер? — безвинно провадив Олівер.

Хлопець зирнув на нього вовком з-під лоба й сказав, що Оліверові знадобиться вона раніше за такі жарти зі старшими людьми.

— Хіба ти, підкидьку, не знаєш, хто я такий? — спитав він з почуттям власної гідності, злязачи зі стовпчика.

— Не знаю, сер, — відказав Олівер.

— Я містер Ной Клейполь, а ти мій підручний. Поприймай віконниці, та швидше-бо, паскудне ледащо. — З цими словами містер Клейполь дав Оліверові доброго стусана і гордо, з королівською величчю увійшов до майстерні, хоча великоголовому опецькуватому незграбі досить трудно видаватися величним, а особливо коли додати до цього ще червоний ніс і руде ластовиння.

Олівер відніс на подвір'я за хатою дерев'яні віконниці і висадив по дорозі одну шибку, бо важкі заслони були йому понад силу; Ной потішив його, що він безпремінно дістане «на горіхи», але зволив-таки допомогти йому трохи. Незабаром з'явився містер Соурберрі, а за ним і його дружина. Ноеве пророкування справдилось — Олівер негайно дістав «на горіхи», а потім йому дозволено було піти з люб'язним колегою до кухні снідати.

— Присунься до вогню, Ною, — сказала Шарлотта, — я приховала для тебе кавалок ситої свининки від хазяйського

снідання. — Олівере, замкни двері за містером Ноем і візьми те, що лежить он там на покришці. Ось тобі чай, сідай на скриню і пий хутчій, бо треба швидше прибрати майстерню — чуєш?

— Чуєш, підкидьку, чи тобі позакладало? — гукнув Ной.

— Ото пустун, без жартів ніяк не може! — засміялася Шарлотта. — Дай йому спокій, на біса він тобі здався?

— Дати йому спокій? — скрикнув Ной. — Та йому ж уже й так усі дали спокій: ні батько, ні мати не втручаються в його справи, та й інша рідня, здається, начхала на нього — він сам собі пан — ге, Шарлотто? Ха-ха-ха!

— Ну ти й сміхун, ну ти й штукаренко! — зареготалася від щирого серця Шарлотта, а Ной за нею. Потім обоє з презирством поглянули на Олівера, що, здригаючись від холоду, в найтемнішому закуткові «кухні» їв спеціально залишені для нього найгірші недоїдки.

Ной був вихованець дитячого захистку, але не був безрідний сирота і свою генеалогічну лінію міг провести аж до батька й матері, що жили недалечко в околиці (мати його була прачка, а батько — п'яниця-солдат, що вийшов у відставку з дерев'яною замість ноги та з пенсією в два з половиною пенси на день). Хлопці із сусідніх крамниць здавна глузували з Ноя й дратували його «лабзою» та «жебракком»; Ной мовчки терпів усі ці образи. Але тепер, допавшись до влади над безрідним беззахисним сиротою, на якого останній з останніх міг з презирством тикати пальцем, він з насолодою знущався над ним.

Який багатий матеріал для філософа: він свідчить, як можна удосконалити людську натуру й наскільки однаковими шляхами йде розвиток милих властивостей у найшляхетнішого лорда й найбридкішого жебрака!

Прошло зо три тижні або й цілий місяць. Одного разу, коли панство Соуерберрі сиділо за вечерею у своїй невеличкій їдальні (майстерню було вже замкнено), містер Соуерберрі, кинувши кілька поштивих поглядів на свою дружину, насмілився заговорити:

— Серденько... — він хотів ще щось сказати, але місіс Соуерберрі глянула на нього з особливим докором, і він замовк на слові.

— Ну? — доткнуто спитала вона.

— Нічого, нічого, голубонько, — похапцем заспокоїв її містер Соуерберрі.

— Нечема, — прошипіла його дружина.

— Зовсім ні, пташечко, — покірно виправдувався він. — Я гадав, що вам не до вподоби мене слухати, голубко. Я тільки хотів сказати, що...

— Прошу, прошу, не кажи мені, що ти хотів сказати, — перебила його місіс Соуерберрі. — Нащо зо мною радитись? Я порожнє місце. Я не хочу втручатись у твої таємниці. — Сказавши це, вона істерично засміялася, що віщувало негоду.

— Але ж, голубонько, — пробелькотів містер Соуерберрі, — я, навпаки, хочу порадитися з вами.

— Ні, ні, моїх порад не треба, — із серцем замахала руками місіс Соуерберрі, — радься з кимсь іншим, а не зо мною. — Тут вона залилася новим вибухом істеричного сміху, що не на жарт сполохав містера Соуерберрі. Це дуже розповсюджений і надзвичайно актуальний засіб у шлюбному бутті, бо він найкраще доводить до бажаної мети. В даному разі він примусив містера Соуерберрі благати як найбільшої ласки дозволу сказати те, що його дружині страшенно кортіло дізнатись.

Витративши всього-на-всього сорок п'ять хвилин, щоб уко-ськати свою пані, трунар нарешті одержав цей дозвіл.

— Нічого особливого, серденько, це стосується лише малого Олівера Твіста, — почав містер Соуерберрі, — як на вашу думку, хіба він не гарненький із себе, моє серденько?

— Ще б пак, їсть як з немочі.

— В його обличчі якийсь сумний, сумний вираз, голубко, — провадив містер Соуерберрі, — дуже цікавий вираз. З нього був би чудесний катафалник.

Місіс Соуерберрі глянула остовпіло на чоловіка. Містер Соуерберрі це помітив і, не даючи часу шановній леді висловити своєї думки з цього приводу, хутко провадив:

— Не звичайний катафалник для дорослих людей, ні, я маю на увазі дитячі похорони, моя рибонько. Запевняю, він справлятиме чудесне враження.

Місіс Соуерберрі добре розумілася на фахових справах свого чоловіка, і ця ідея її глибоко вразила, але виявити це зараз значило б ушент підірвати власний авторитет, і тому вона лише дуже гостро запитала, чому така проста думка не з'явилася в нього раніше, а містер Соуерберрі зрозумів, звичайно, це як щасливу згоду на його пропозицію.

Подружжя вирішило негайно посвятити Олівера у всі таємниці трунарського ремества й за першої ж нагоди відрядити його з господарем на практику.

На цю нагоду не довелося довго чекати. Другого ранку, щойно поснідали, до майстерні увійшов містер Бембль і, спершись ціпком об прилавок, дістав з кишені свою шкуратяну записну книжку й витяг звідти якогось папірця.

— Ага, — мовив трунар, — кинувши жвавий погляд на записку, — замовлення?

— По-перше, на труну, а по-друге, на похорон на кошт парафії, — відповів містер Бембль, затуляючи ремінцем свою книжку, таку грубезну, як і він сам.

— Бейтон, — прочитав трунар, переводячи свій погляд з папірця на містера Бембля. — Уперше чую це прізвище.

Бембль похитав головою.

— Уперті, уперті люди, містере Соуерберрі, і до того ще горді, сер.

— Горді? — скривив губи містер Соуерберрі. — Ну, знаєте, це вже занадто!

— Ох-ох! Це дуже сумно, але це так, містере Соуерберрі.

— Так-так, — підтвердив трунар.

— Уявіть собі, ми тільки позавчора ввечері вперше почули про цю родину, — провадив сторож. — А могли так-таки нічого й не довідатися, якби не одна їх сусідка: вона сама від себе звернулася до Парафіяльної Ради з проханням надіслати до них лікаря — там у них жінка одна тяжко занедужала. Лікар вийшов саме обідати, а його учень (дуже моторний хлопчина) надіслав їй якихось ліків у пляшечці з-під масті для чобіт.

— Ось що значить швидка допомога, — зауважив трунар.

— Що швидка, то швидка, але знаєте: по правді роби, по правді тобі й очі вилізуть, — провадив сторож. — Що б ви думали, яка дяка від цих безсоромних людей? Чоловік відсилає назад ліки й переказує, що ліки, мовляв, не допоможуть недузї його жінки й вона їх не питиме! Добрі, сильні, цілющі ліки; ще тиждень тому вони допомогли двом ірландським робітникам та одному вугляреві; і, вважайте, ліки дають за спасибі та ще й з пляшечкою, а він — диви, який великий пан — гидує ними!

Ганебність цього вчинку повстала з новою силою перед Бемблем, він із серцем стукнув ціпком по прилавку й спалахнув як жар.

— О, — скрикнув трунар, — я ніколи не думав...

— Ніколи не думали, сер, — не вгавав сторож, — та ніколи ніхто до такого не додумався б. А тепер маєте: вона собі померла, а ми мусимо її ховати. Що пак я хотів... ага. Наказано ховати негайно. Що швидше, то краще позбутися цього добра. — З цими словами обурений парафіяльний урядовець на-сунув на лоба свого трикутного капелюха, не помічаючи, що вдягає його задом наперед, і вплив з майстерні.

— Вони були такі сердиті, що навіть забули спитати за тебе, — промовив містер Соуерберрі, дивлячись услід сторожеві, що великими кроками подався геть.

— Так, сер, — одказав Олівер, що протягом короткого візиту дорогого гостя старанно намагався не наvertатися йому на очі (від самої згадки про нього ніжний голос Олівера про-

ймали дрижаки). Проте на цей раз він даремно так уникав його погляду; на ретельного урядовця пророкування пана в білому жилеті справило дуже сильне враження, і тому він вважав, що, поки Олівер у трунаря лише «на розглядинах», поки всіх формальностей із семирічним контрактом ще не переведено і загроза, що він знову опиниться на шії парафії, ще не зникла, безпечніше про нього взагалі не згадувати.

— Гарзд, — сказав містер Соурберрі, беручи капелюха. — Що швидше позбудемось цієї тяганини, то краще. Ти, Ною, гляди майстерні, а ти, Олівере, бери картуза й ходи за мною. — Олівер слухняно одяг шапку й пішов за хазяїном.

Вони простували найубогішими, найгустіше заселеними вулицями міста, та незабаром звернули у бічний заулок, ще брудніший за інші, й почали шукати зазначеного будинку. Будинки тут були великі й високі, але такі облуплені, неохайні й старі, що в них очевидячки жили люди найубогіших верств; про це свідчили також їхні мешканці, що часом визирали то з одного, то з другого вікна, а то й з підворітниць. У багатьох будинках були внизу порожні крамниці, тепер позабивані й позамикані, а люди купчилися напевно лише в горішніх поверхах. Деякі будинки загрожували ось-ось завалитися від спорохнілості та руїн і засипати своїми уламками всю вулицю, і тому їх попідпирали про всяк випадок міцними дерев'яними балками. Але навіть і ці хисткі вертепи, здавалося, кишіли безпритульними злидарями, бо подекуди грубі дошки, якими було позабивано двері й вікна, були відхилені настільки, щоб дати місце пролізти людському тілу. У водостічних канавах вода застоюлася й зацвіла; навіть падло пацюків, що гнило вже, мабуть, не один день серед змокрілого сміття, було до огиди кощаве.

На широко відкритих дверях, перед якими зупинився трунар, не було ані дзвоника, ані молотка, тому він увійшов просто в темний коридор і почав навпомацки пробиратися вгору по темних сходах, наказавши Оліверові йти за собою й не боятися. На другому поверсі він намацав якісь двері й постукав. Двері відчинила дівчинка років тринадцяти-чотирнадцяти. Трунар зазирнув у кімнату, зрозумів, що не помилився, й увійшов, а за ним Олівер.

У кімнаті не було вогню, але якийсь чоловік сидів навпочіпки перед холодним каміном; супроти нього на низенькому ослоні сиділа стара жінка. У другому кутку тулилися один до одного кілька обшарпаних дітлахів, а в темному закутку проти дверей лежало щось довге, загорнене в стару подерту ковдру. Олівер здригнувся, натрапивши поглядом на це місце, й мимоволі притиснувся ближче до свого хазяїна; це «щось» було прикрите, але він здогадався, що це — труп.

Чоловік був дуже худий і блідий; його посивіле волосся й борода були скуйовджені, а очі запалені. Обличчя старої геть укрили дрібні зморшки; два останні зуби виширилися над нижньою губою, а пронизливі очі хворобливо блищали. Страшно було дивитися на цих людей: вони так скидалися на тих пацієнтів, що гнили перед будинком.

— Ніхто не сміє підходити до неї! — сказав чоловік, гнівно вскакуючи на ноги, коли містер Соуерберрі наблизився до трупа. — Назад, назад, проклятий, коли тобі миле життя!

— Пусте, чоловіче божий, — мовив трунар, що давно вже звик до людського горя у всіх його проявах. — Пусте!

— А я кажу, — скрикнув чоловік, стискаючи руки й дико тупаючи ногами, — я кажу, що не дам закопувати її в землю. Вона там не матиме спокою: гробаки докучатимуть їй, їсти її вони не будуть, ні, вона ж і так уже виснажена вщент.

Замість відповіді на гарячкові слова трунар витяг з кишені сантиметра і став перед тілом навколішки.

— Всі, всі на коліна, упадіть перед нею і вважайте на те, що я скажу! — нараз скрикнув чоловік, падаючи з риданням у ногах померлої. — Кажу вам, вона вмерла з голоду! Я ніколи не думав, що їй так погано, поки її не підтяла гарячка, а тоді я побачив, що від неї залишилися самі кістки й шкіра. У хаті не було ні світла, ні вогню, і вона вмерла в темряві, в темряві! Вона не могла навіть розглянути обличчя своїх дітей, їй сперло дух, і вона тільки кликала їх! Для неї я жебракував на вулицях, а вони засадили мене до в'язниці. Коли я вернувся, вона вже вмирала, і вся кров у моєму серці всохла — вони замучили, замучили її голодом. Вони замучили її голодом!

Удівець упився руками в волосся і зі стогоном звалився як підкошений на долівку: очі йому закотилися, з рота потекла піна. Налякані діти гірко заридали; стара, що сиділа досі так тихо й спокійно, ніби нічого не бачила й не чула, мовчки пригрозила їм кулаком. Потім встала й, розв'язавши краватку чоловікові, що лежав нерухомо горілиць, пошкандибала до трунаря.

— Це була моя дочка, — з якоюсь ідіотською ухмілкою хитнула вона головою у бік померлої, і від цієї ухмілки стало страшніше, ніж навіть від присутності мерця в цьому похмурому місці. — Хіба не диво: я, що породила її на світ і була тоді молодою жінкою, я живу й сміюсь, а вона лежить тут така холодна й задубіла! Подумати тільки! Сміх та й годі! Сміх та й годі! — Нещасна потвора ще довго щось бурмотала й тряслася від огидливого реготу. Не звертаючи на неї жодної уваги, трунар повернувся до дверей.

— Стійте! Стійте! — голосно прошепотіла жінка. — Коли її ховатимуть — завтра, позавтра чи нині ввечері? Я опорядила

її, то, значить, мушу й іти за нею. Пришліть мені плаща, але доброго, теплого, бо надворі собачий холод. Пришліть мені ще пирога й вина. А втім — це пусте! Пришліть краще бухан хліба й кварту води. Серденько моє, не забудете? Ми дістанемо хліба? Так? — палко скрикнула вона, хапаючи трунаря за полу, бо він підійшов ще ближче до дверей.

— Так, так, все що завгодно, — обіцяв він, ухиляючись від старої, і, тягнувши Олівера за руку, хутко вийшов з кімнати.

Другого дня Олівер з хазяїном повернулися знову до злиденного житла жебраків. Голодній родині було надіслано допомогу: містер Бембль сам своєю персоною відніс туди напередодні буханець хліба й шматок сиру, а сьогодні він з чотирма мешканцями з притулку, що мали нести труну на цвинтар, прийшов загодя. На рам'я жебраків накинули чорні старі пелерини, непофарбовану труну забили, підхопили на плечі й понесли на вулицю.

— Гей, бабко, бери ноги на плечі, — ми вже трохи запізналися, — прошепотів Соуерберрі на вухо старій, — не можна, щоб панотець на нас чекав. Нумо вперед, хлопці-молодці, хутчіш!

Носії тільки того й чекали й вирушили швидким кроком під своїм легким тягарем; чоловік і мати покійниці похапцем подалися за ними. Бембль і Соуерберрі йшли попереду на пристойному віддаленні від труни, а Олівер, щоб не відстати, біг підтюпцем поруч.

Проте так поспішати не було наглої потреби: коли похід прийшов до похмурого, порослого жаливою закутка кладовища, відведеного для дармових могил, — панотця ще не було; причетник, що грівся біля вогню в ризниці, сказав, що на нього доведеться чекати годину, а то й дві. Труну поставили над краєм могили, і родичі покійниці залишилися покійно чекати на панотця під холодним дрібним дощем на грузькій мокрій глині; якісь вуличні хлопчиська, зацікавившись видовиськом, забігли на цвинтар і заходилися тим часом гратися поміж надгробками в схованки, а коли це надокучило, почали перестрибувати через труну. Соуерберрі й Бембль були в особистих приятельських стосунках з причетником і примостилися біля каміна з газетою.

Минула година або й більше. Нарешті Бембль, Соуерберрі й причетник угледіли здалеку панотця й кинулися наввипередки до могили. Слідом за ними з'явився і священик, накладаючи на себе дорогою стихаря. Про людське око, містер Бембль відігнав трохи бешкетників-хлопців, а велебний отець, пробубонівши з панахиди стільки молитов, скільки встиг за чотири хвилини, передав стихаря служникові й знову подався геть.

— Ну, Біллі, засипай! — звелів містер Соуерберрі могильникові.

Це було не дуже тяжко. Братська могила була так щільно набита трунами, що остання труна лише на кілька футів угрузла в землю. Могильник засипав яму, недбало притоптав зверху землю ногами, закинув лопату за спину й пішов своєю дорогою, а за ним побігли хлопці, голосно висловлюючи своє незадоволення з приводу того, що цікаве видовисько тривало так недовго.

— Ходімо, небораче, а то браму зачинять, — мовив Бембль, ляснувши вдівця по спині, — той, як був став над домовиною, так увесь час стояв не ворухнувшись протягом усієї церемонії; від Бемблевих слів він здригнувся, підвів свою похнюплену голову, глянув на людей, що оточували його, ступив кілька кроків і впав зомлілий. Стара божевільна була занадто засмучена втратою теплої пелерини, яку в неї після закінчення похорону негайно одібрали, й не звернула на нього жодної уваги; на зомлілого вилили жбан холодної води; він прийшов до пам'яті й поплентався прич. Ворота замкнули, і всі розійшлися в різні боки.

— Що ж, Олівере, як тобі це сподобалося? — спитав Соуєрберрі, йдучи додому.

— Спасибі, нічого собі, — відповів нерішуче Олівер, — але не дуже, сер.

— Дурниці, з часом звикнеш, а тоді піде як по маслу, — запевнив його хазяїн.

Оліверові було цікаво, скільки часу зважав його господар до цього, але він розумів, що краще не питати, і мовчки йшов додому, міркуючи про все, що бачив і чув.

Розділ VI

Оліверові вривається терпець, він дуже дивує Ноя своєю відвагою

Після місячного «стажу» в трунаря контракт на Олівера було офіційно затверджено. Гнилий сезон, плодючий на різні захворювання, саме наступав. Висловлюючись комерційним терміном, «на труни стояв попит», і за кілька тижнів Олівер набув чималого досвіду.

Блискучі наслідки геніальної вигадки містера Соуєрберрі сягнули далеко понад його надії. Ніколи ще за пам'яті найстарожитніших мешканців міста N. не лютував з такою силою навісний кір і не бувало такої страшної смертності на дітей. Мало не щодня тяглися вулицями жалібні походи; на чолі їх з крепом аж по коліна виступав Олівер, а матері, завмираючи від жалю й зворушення, розчулено дивилися на це.

Щоб навчитися володіти своїми нервами (що є конче потрібне для фахівця-трунаря), Оліверові доводилося бувати господарем також і на похоронах дорослих, і не раз бував він свідком прекрасної покори й мужності, з якою деякі сильні духом люди зносять облуду долі й нерозважні втрати.

Соуерберрі часом ховав якусь заможну пані або пана, що мали цілу зграю небог та небожат; вони ходили мов неприкаяні під час усієї хвороби небіжчика й навіть на людях, у місцях громадських зборищ, ніяк не могли погамувати своєї туги; а проте, залишившись на самоті, вони ставали веселі, бадьорі й безжурно базікали й сміялися, начебто нічого лихого не трапилося. Чоловіки ставилися до втрати своїх дружин з героїчною мужністю, і жінки, вдягаючи жалобу за своїми чоловіками, замість сумувати під похмурим кременем, дбали лише за те, щоб він їм був до лиця й не відставав від моди. Дуже часто леді й джентльмени, що до нестями побивалися над покійниками під час похорону, заспокоювалися скоро, переступивши поріг своєї хати, а напившись чаю, знаходили свою звичайну рівновагу. Це все було варте уваги й справляло дуже відрadne враження, і Олівер широко відкритими очима придивлявся до всього цього.

Чи покору в душі Оліверовій виховали саме ці приклади мужності людського духу, — хоч я й біограф його, — з певністю не скажу, можу лише сказати, що протягом кількох місяців Олівер не ремствував на Ноя і мовчки зносив його знущання, а той сікався до нього, як та оса у вічі. Ной згоряв від заздрості до Оліверової чорної патериці й крепу і ніяк не міг пристати на те, що якийсь вихватко так швидко пішов угору, тоді як він, старший за нього, пас ще досі задніх і залишився при своєму форменому картузі й шкуратяних штанях.

Шарлотта ставилася до Олівера погано, бо так робив Ной, а місіс Соуерберрі зненавиділа Олівера, бо містер Соуерберрі йому симпатизував; отже, в такому приємному оточенні: з трьома ворогами, з одного боку, й ненастанними похоронними картинами, з другого, Олівер почував себе приблизно так, як те голодне поросся, що його ненароком застрелили в засіках броварні.

Зараз я підходжу до дуже важливого моменту в біографії Олівера, однієї назверх начебто другорядної та незначної події, що викликала, проте, ґрунтовну зміну у всій його майбутній долі.

Одного разу Олівер з Ноем увійшли до кухні в звичайний обідній час (на обід їм залишили з півтора фунта баранячих хрящів), але господиня саме покликала до себе Шарлотту, і голодний Ной почав тим часом знічев'я сікатися до Олівера. Його милі жарти почалися з того, що він задер ноги на стіл, смикнув товариша за волосся, сіпнув за вухо, назвав його підбрехачем, хвалився, що з насолодою дивитиметься, як його колись підні-

муть на шибеницю, і взагалі дратував його на всі заставки, які могла вигадати уява злого, зіпсованого вуличного хлопчиська.

Але все було марне: Олівер не заплакав. Тоді Ной спробував підпустити ще кращого жучка, яким не гидує багато значно вищих за Ноя людей у своїй безглуздій гонитві за дотепами.

— Як ся має твоя матка, підкидьку, га? — почав Ной.

— Вони померли, — не смій мені говорити про них.

Говорячи це, Олівер увесь зашарівся й почав важко дихати, а губи й ніздрі йому дивно затремтіли; містер Клейполь одразу зрозумів, що це безперечний симптом близьких сліз, і тому провадив далі.

— А чого вона померла, підкидьку?

— З розбитого серця, — так казали мені наші старі богаділки, — тихо мовив Олівер, говорячи більше до себе самого, аніж відповідаючи Ноеві. — Я, здається, розумію, що значить умерти від цього.

— Траляля-ля-ля, — зареготався Ной, угледівши, як по щоці Олівера помалу скотилася сльоза. — Чому, слинько, реви розпустив?

— У кожному разі не через тебе, — озвався Олівер, хутко змахуючи сльозу.

— Звичайно, не через мене, — виширив зуби Ной.

— Не через тебе, — із серця, — обірвав його Олівер. — Ну годі, не смій мені більше говорити за те. Стережись!

— Стережись, стережись! — скрикнув Ной. — Слиньку, не пирожся, та й з маткою своєю не носись як з писаною торбою! Знаємо ми, хто вона така, знаємо, ого! — Тут Ной красномовно хитнув головою й зморщив, що було сили, свого кирпатого червоного носика. — І знаєш, підкидьку, — тоном нещирого співчуття, з усіх тонів найгіршим, — провадив Ной, підбадьорений Оліверовим мовчанням, — тепер уже нічим, а слізьми тим паче, не допоможеш; та й тоді б ти нічим не допоміг, і мені самому, і нам усім тебе дуже шкода, і ми всі тебе від широго серця жаліємо, але ти мусиш знати, підкидьку, що матка твоя була звичайнісінька шльондра.

— Що ти сказав? — озвався Олівер, кидаючи на нього меткий погляд.

— Звичайнісінька шльондра, підкидьку, — спокійно відказав Ной. — І для неї самої краще, що вона рано померла, а то б довелось сердезі солодко попрацювати в Брайдуеллі чи на каторзі, а то й на шибениці потанцювати; так, на шибениці, — це найпевніше!

Червоний розгніваний Олівер скочив на ноги, перекинувши стола й стільця, схопив Ноя за горло і в дикому запалі почав його трусити так, що в того аж зуби зацокотіли; потім

скупчив усю силу свого маленького тіла в один тяжкий удар і звалив ним свого супротивника на землю.

Ще за хвилину Олівер був тихою, боязкою, затурканою дитиною, якою його зробила людська бездушність, але тепер дух його повстав, і від жорстокої образи за покійну матір спалахнула його кров; груди йому буйно здіймалися вгору, постать випросталась, очі зайнялися жвавим вогнем; він увесь мов переродився і стояв тепер переможний над своїм полохливим ворогом, що боязко корчився долі, наляканий його раптовим вибухом.

— Він уб'є, уб'є мене! пробі! — репетував Ной. — Шарлотто, місіс Соуерберрі, сюди! Новак мене убиває! Пробі! Пробі! Олівер сказився! Шар-лот-то!

На Ноїв крик луною відгукнулася Шарлотта, а за нею ще дужче заверещала місіс Соуерберрі; куховарка блискавицею вскочила до кухні, а господиня заніміла на сходах, поки не переконалася, що життю її нічого не загрожує.

— Ах ти, мерзотнику! — скрикнула Шарлотта, хапаючи Олівера з усієї сили, що рівнялася силі доброго мугиря, — ах ти, не-вдяч-на, пас-куд-на тва-рю-ко, ах ти, крово-пив-це, — і між кожним складом Шарлотта ритмітно сипала на Олівера ляпас за ляпасом і на відчай душі репетувала.

Шарлоттин кулак був не дуже ніжний, але, боячись, що він не досить дошкулить Оліверові, місіс Соуерберрі скотилася зі сходів і, допомагаючи їй однією рукою тримати хлопця, другою почала йому дряпати й лупцювати обличчя. Користуючись з такої щасливої ситуації, Ной підвівся й почав бити Олівера ззаду й собі.

Але вправа ця вимагала занадто великого напруження і тому довго тривати не могла. Натомившись і засапавшись, месники потягли Олівера, що все ще борсався й борюкався, але не хотів здаватись, до сирого льоху й замкнули його там. Після цього місіс Соуерберрі впала на стілець і заридала.

— Господи, змилуйся, вона конає! — скрикнула Шарлотта. — Ною, голубе, склянку води, швидше!

— О, Шарлотто, — ледве чутно почала за хвилину місіс Соуерберрі від браку повітря в грудях і надміру холодної води, якою Ной щедро обілляв їй голову й плечі. — О, Шарлотто, яке щастя, що він нас усіх не зарізав серед ночі!

— Велике щастя, пані, — відповіла та, — сподіваюся, це буде наука хазяїнові не брати більше до хати цих пройдисвітів, що народжуються вбивцями й розбишаками. Бідолашний Ной! Він був на волосині від смерті, коли я вскочила.

— Бідна крихітка, — жалісно глянула на нього місіс Соуерберрі. «Бідна крихітка» (горішній гудзик її жилета був на одному рівні з маківкою Оліверової голови) старанно витира-

ла кулаком очі, шморгала носом і сопла, щоб видушити кілька сльозин.

— Що робити? Хазяїна нема вдома, в хаті самі баби, а він ось-ось висадить двері! — Олівер дійсно так грюкав і стукав у гнилу дерев'яну загородку, що це було цілком правдоподібно.

— Господи! Господи! Що робити, пані? — лементувала Шарлотта. — Хіба що послати по поліцію.

— Або по солдатів, — додав Клейполь.

— Ні, не те, — заперечила місіс Соуерберрі, згадавши про Оліверового старого приятеля. — Ною, біжи-но хутчій по містера Бембля і скажи, щоб він негайно йшов сюди; не шукай кашкета, біжи як стоїш! Притьмом! Ага, притисни ось цього ножа до гулі — опух швидше спаде.

Нічого не одказавши, Ной кинувся прожогом надвір: перехожі здивовано дивилися вслід розхристаному хлопцеві, що нісся як вітер вулицями, без шапки на голові й з лезом ножа над оком.

Розділ VII

Олівер не скоряється

Ной гнався чимдужче до притулку, ні на мить не зупиняючись і не озираючись навколо. Тільки вже біля самих воріт він відсапнувся, набрався духу, видушив з себе так-сяк кілька сліз і постукав у хвіртку; тут він скорчив таку скривджену й нужденну міну, що навіть воротар богадільний (а він бував у бувальцях і бачив на своєму віку переважно скривджені та нужденні обличчя) аж остовпів.

— Що з тобою, хлопче? — скрикнув він.

— Містере Бембль! Містере Бембль! — закричав Ной з добре вдаваним жахом і так голосно й розпачливо, що Бембль одразу почув його і вискочив на його лемент як ошпарений з своєї хати, забувши навіть одягнути свого трикутного капелюха.

(Цей цікавий факт треба відзначити, бо він свідчить про те, що під впливом якогось могутнього імпульсу навіть парафіяльні сторожі здатні втрачати владу над собою й забувати власну гідність.)

— О, містере Бембль, — скрикнув Ной, — Олівер, сер, Олівер...

— Що? Що? — перебив його містер Бембль, і його холодні очі радісно заблищали. — Олівер утік? Ну, кажи, Ною, неже він справді втік?

— Ні, ні, сер, він не втік, але він вчинив злочин, — відповів Ной, — він хотів убити мене, сер, а потім кинувся вбивати Шарлотту, а потім хазяйку... О! як боляче! Який жах, сер! — Тут Ной почав звиватися й корчитися, наче в'юн, даючи цим зрозуміти містерові Бемблеві, що скажений напад Олівера тяжко пошкодив якийсь його внутрішній орган і він нестерпуче страждає.

Побачивши, що несподівана новина справила на містера Бембля велике враження, Ной вирішив підлити масла в огонь і ще голосніше зарепетував.

На той час пан у білому жилеті вийшов на подвір'я; Ной побачив його і, збагнувши, що дуже корисно звернути на себе його увагу і викликати цим ще дужче обурення проти Олівера, — зарепетував зовсім як нерізане порося і являв тепер собою щось дійсно трагічне. Він дуже швидко досяг свого; на третьому кроці пан сердито обернувся й спитав, чого це щеня так верещить і чому Бембль не заткне йому пельки.

— Це бідне хлоп'я з дитячого захистку, — пояснив містер Бембль, — його покалічив і мало-мало не забив... Олівер Твіст.

— Сто чортів! — скрикнув пан у білому жилеті, круто зупиняючись. — Я це знав! З першої ж хвилини у мене з'явилося якесь передчуття, що цей дикун дограється до шибениці.

— Виявляється, що він зробив замах і на їхню дівчину служницю, — провадив містер Бембль із землисто-блідим обличчям.

— І на господиню, — вставив Клейполь.

— І на господаря, чи так, Ною? — додав містер Бембль.

— Ні, господаря вдома не було, а то він був би і його забив, — відказав Ной, — він нахвалявся...

— Так він нахвалявся забити господаря, мій хлопчику? — перепитав пан у білому жилеті.

— Так, сер, — відповів Ной. — І прошу, сер, місіс питає, чи не міг би містер Бембль зайти до нас на часинку й відшмагати його, бо господаря вдома нема.

— Звісно, звісно, дитино, — мовив пан у білому жилеті, ласкаво всміхнувшись і поплескавши Ноя по голові, що була на три дюйми вище за його власну. — Ти добрий хлопчик, дуже добрий хлопчик. Ось тобі пенні. А ви, Бемблю, ідіть негайно до Соурберрі з ціпком і вже самі побачите, що там робити. Глядіть, не панькайтесь там з ним.

— Ні, ні, сер, — відповів сторож, начіплюючи на свій ціпок батога, що його вживав для езекуцій.

— І Соурберрі скажіть, щоб він теж різок не жалував. Без синців і батогів з цього шибеника не буде пуття, — прорік пан у білому жилеті.

— Не турбуйтеся, сер, я вже знатиму, як там раду дати, — відповів сторож.

Капелюх уже знову гордо сидів на своєму почесному місці, ціпка було направлено, і містер Бембль з Ноєм подалися підтюпцем до трунаревої майстерні.

Тут стан речей тим часом не змінився. Соуерберрі досі не повертався додому, а Олівер з неослабною силою грюкав так само у двері.

Місіс Соуерберрі наговорила Бемблеві таких жахливих речей про Оліверові злочинства, що той поклав за безпечніше вдатися з ним спершу в перемовини.

Тому він спочатку постукав у двері, а потім, притулившись губами до дірочки в замку, з притиском промовив:

— Олівере!

— Пустіть мене! — відгукнувся з льоху хлопчик.

— Чи пізнаєш ти, чий це голос, Олівере?

— Так, пізнаю.

— А чи страшно тобі? Чи тремтиш ти в цю мить?

— Ні! — гордо кинув Олівер.

Ця неприродна, нечувана відповідь, якої містер Бембль ніяк не сподівався, збила його з пантелику. Він відскочив від дверей, випростав свій стан і в німому подиві обвів поглядом усіх присутніх.

— О, містере Бембль, він напевне збожеволів, — просто-гнала місіс Соуерберрі, — жоден тямущий хлопець не наважився б так з вами розмовляти.

— Це не божевілля, моя пані, — відповів містер Бембль після кількох хвилин глибокої задуми, — це м'ясо!

— Що? — скрикнула місіс Соуерберрі.

— М'ясо, моя пані, м'ясо, — повторив Бембль з притиском. — Ви перегодували його м'ясом. Ви штучно збудили в ньому бунтарський дух, що цілком не личить особі в його становищі. Місіс Соуерберрі, це вам підтвердять і члени Ради, а вони глибокі філософи-практики і добре розуміються на цьому. Нащо жебракам дух? Що вони з нього втнуть? Досить того, що ми підтримуємо життя їх тіла. Якби ви годували хлопця кашкою, моя пані, цього б ніколи не трапилося.

— Боже! Боже! — сплеснула руками місіс Соуерберрі, побожно підносячи очі до кухонної стелі. — Ось що значить бути милосердним.

Милосердя місіс Соуерберрі полягало в тому, що вона щедро наділяла Олівера найгіршими недоїдками та недогризками, на які ніхто не поласував би, і тому треба було дійсно великої саможертвності й природної лагоди вдачі, щоб схилитися так покійно перед тяжким безпідставним докором містера Бембля.

— О, — промовив містер Бембль, коли шановна леді знову спустила свої очі додолу, — єдине, чим тепер можна зарадити лихові, — це залишити хлопця в льосі на два-три дні, поки його прикрутить голод; потім його можна буде випустити, але протягом усієї його науки його треба буде тримати на самій каші. В нього небезпечна жилава натура, місіс Соуерберрі, із живущого він насіння: ось і лікар, і доглядачка казали мені, що матка його натерпілася стільки злигоднів, поки дочвалала до нас, що на її місці кожна порядна жінка була б померла на кілька тижнів раніше, а вона ще борсалася.

Розмова за дверима долігала невиразно до Олівера, але досить було його настороженому вухові почути якийсь натяк на його покійну матір, як він затупотів і закалатав у двері з такою силою, що заглушив усі інші звуки. Тим часом надійшов Соуерберрі. Щоб викликати його обурення, жінки наговорили йому такого страхіття про Олівера, що він дійсно завзявся на хлопця, злісно шарпонував двері й немилосердно витяг його з льоху за комір.

Від нещодавньої розправи одяга на Оліверові обвисла лахміттям, обличчя було геть-чисто подряпане й розквашене, чуприна збилася клоччям на лобі; проте гнівний рум'янець не збіг ще з його лица, і, коли його витягли з льоху, він зміряв Ноя завзятим поглядом і не зморгнув.

— Фути-нути, який красень! — сказав Соуерберрі, струсувавши Олівера за плечі й боляче ляснув його по щоці.

— Він лаяв мою матір, — відповів Олівер.

— Ну то що з того, невдячна паскудо? — визвірилася на нього місіс Соуерберрі. — Твоя мати заробила на те, що він сказав; навіть на ще гірше.

— Ні, не заробила.

— Ні, заробила, — гукнула місіс Соуерберрі.

— Брехня! — спалахнув Олівер.

Місіс Соуерберрі залилася сльозами.

Що було робити містерові Соуерберрі? Цей потік сліз вирішив усе. Хай би він зрадив себе і на одну мить завагався покарати Олівера якнайсуворіше, то кожен досвідчений читач зрозуміє, що одразу він був би став (як це завжди буває в подружніх сварках) несвітським грубіяном, негідником, потворою, карикатурою на чоловіка і т. ін., і т. ін. і взагалі був би дістав ще силу інших приємних епітетів, занадто численних, щоб вони умістилися у межах цього розділу. Але треба сказати, що Соуерберрі ставився до Олівера (наскільки сягали його далєбі необмежені влада й міць) досить прихильно, може, тому, що був у ньому матеріально зацікавлений, а може, й тому, що місіс Соуерберрі зненавиділа його з першого погляду. Але в даному разі буйний потік сліз його дружини не дозволяв гаяти часу, тому він від-

шмагав Олівера так, що навіть місіс Соуерберрі залишилася задоволена й потреба в додатковій допомозі Бемблевого ціпка, власне кажучи, майже відпала. На решту дня Олівера знову замкнули до темного льоху, де він міг розкошувати досхочу на хлібі й воді (в його розпорядженні був цілий водогін).

Увечері місіс Соуерберрі, пом'янувши попередю під дверима кілька разів недобрим словом покійну Оліверову матір, зазирнула до льоху й наказала хлопцеві йти спати на звичайне його місце, і він пішов, а слідом за ним нісся регіт і грубі до-тепи Шарлотти та Ноя.

Лише zostавшись на самоті в тиші похмурої трунарні, віддався Олівер тим почуттям, що мусили неминуче повстати в його ще зовсім дитячій душі після пережитої кривди й образи останнього дня. Він кепкував зі своїх гнобителів, він стерпів не зморгнувши біль і побої, в його серці зростала й ширилася гордість, що не попустила б вирватися з його грудей останньому зойкові — хай би вони його живцем на вогні смажили. Але тепер, коли навкруги не було нікого, хто б міг чути й бачити його, він упав навколішки на підлогу й, затуливши лице руками, заривав такими слізьми, якими — дай Боже — ніколи не плакати дитині.

Довго стояв так Олівер, мов занімів. Свічка вже зовсім розтопилася в ліхтареві, коли він підвівся на ноги. Обережно озирнувшись на всі боки й наставивши вухо, він тихенько відімкнув двері й виглянув надвір.

Стояла холодна темна ніч. Хлопчикові здалося, що зорі мерехтять далеко вище над землею, ніж звичайно; було тихо, не дмухав вітер, а темні тіні, що падали на землю від дерев, видавалися мерцями — такі німі й нерухомі були вони.

Олівер знову обережно зачинив двері і, користуючись з останніх відблисків свічки, зв'язав у хустину своє убоге добро й сів на ослоні дожидати дня.

Тільки-но засіріло надворі й перші бліді тіні світанку не-сміливо пробилися крізь щілинки віконниць у майстерню, Олівер підвівся й визирнув на вулицю, — на мить завмер, вагаючись, на порозі, а потім хутко причинив за собою двері.

Він глянув ліворуч, праворуч і не знав, у який бік тікати. Але потім згадав, що навантажені бендюги звертали завжди вгору, як їхали за місто, і пішов цією саме дорогою; незабаром він натрапив на стежку, що йшла навскоси через поле і, як він знав, виходила потім знову на шлях. Він пам'ятав, як він уперше йшов нею, коли містер Бембль забрав його з ферми. Стежечка проходила повз знайомий котедж. Оліверове серце швидко застукало в грудях, коли він це збагнув; він навіть хотів був повертатися назад, але пройшов уже занадто багато й не так швидко встиг би

повернутися додому, та до того ж було ще дуже рано: навряд чи хто-небудь перестріне його. І він попростував далі.

А ось і знайома фарма. Все тихо, нікого не видно. Олівер зупинився й зазирнув у садок. Якийсь маленький хлопчик полов траву на грядках; він глянув угору, і Олівер пізнав бліде личко свого колишнього товариша. Він дуже втішився, вгледівши його на прощання, бо хоча хлопча було значно молодше за нього, вони колись дуже добре товаришували і їм було що згадати: скільки разів їх били, морили голодом і садовили до карцера разом!

— Т-с-с, Діку! — прошепотів Олівер, коли хлопчик підбіг до хвіртки й простягнув йому назустріч через штахети свої рученята. — Чи вже хто-небудь встав?

— Ніхто, всі сплять, крім мене.

— Нікому не кажи, що ти мене бачив, Діку, — провадив Олівер, — я тікаю. Вони знущаються з мене, Діку, і я їду шукати долі далеко-далеко, світ за очі. А як ти зблід...

— Я чув, як лікар їм казав, що я вмираю, — відповіло хлоп'ятко, блідо всміхаючись. — Я такий радий, такий радий, що побачив тебе, Оліверчику, тільки не стій тут довго.

— Ні, ні, не буду, я тільки хотів попрощатися з тобою, — відповів той. — Ми ще побачимось, я знаю, що побачимось! Ти вичунаєш і будеш здоровий і щасливий!

— Так, тільки вже як умру, — зітхнуло хлоп'ятко, — мабуть, лікар казав правду, Оліверчику, бо мені так часто сняться різні люди, яких я ніколи не бачу вдень. Поцілуй мене, — попрохало воно, злязючи на низеньку хвіртку й обвиваючи рученятами Олівера за шию. — Прощавай, Оліверчику!

Розділ VIII

Олівер чимчикує до Лондона й зустрічає дорогою чудного молодого джентльмена

Стежечка вийшла незабаром знову на битий шлях. Була вже дев'ята година. Олівер відійшов миль із п'ять від міста, але, боячись, щоб його, бува, не догнали й не зловили, біг навзаводи, а на людніших місцях крався попідтинню. Натомившись, він сів нарешті спочити при дорозі край верстового стовпа й уперше замислився над тим, куди йому податись і що робити.

На камені було написано великими літерами, що звідси до Лондона ще сімдесят миль. «Лондон» — це слово дало новий напрям Оліверовим думкам. Лондон! Лондон — це величезне

неосяжне місто. Ніхто, ніхто, навіть сам містер Бембль, ніколи не знайде його там. Олівер згадав, як один богаділець казав, що кожен хлопчина зі смальцем у голові в Лондоні не пропаде і що у великому місті можна заробити так, як сільським мугирям і вві сні не снилось. Лондон — найкраще місце для безпритульного хлопчика, якому хоч з мосту та в воду, якщо ніхто не змилюється на нього. Від цих думок Олівер скочив на ноги й знову подався далі. Він довго йшов і, як побачив, що наблизився за цей час до Лондона лише на чотири милі, тоді тільки збагнув, скільки йому треба ще чимчикувати. Він пішов помаліше, пригноблений цією сумною думкою, і почав міркувати, якби йому дістатися туди. В клункові його лежав шматок черстого хліба, стара сорочина й дві пари шкарпеток, а в кишені бовталось одне пенні — подарунок Соуерберрі після одного особливо пожиточного похорону.

«Чиста сорочка, дві пари залатаних шкарпеток і одне пенні — дуже хороші речі, але з цим далеко не зайдеш. Узимку шістдесят п'ять миль неабищо», — міркував Олівер. Люди взагалі дуже виразно й гостро вбачають різні труднощі на своєму життєвому шляху, але як їм зарадити, ніяк не знають; отже, помітикувавши і так і сяк й нічого зрештою не надумавши, Олівер пересунув клуночок на друге плече й почимчикував собі далі.

Цього дня він пройшов двадцять миль і не мав у роті нічого, крім свого черстого хліба та води, яку він випрошував у котеджах при дорозі. Коли стемніло, він звернув зі шляху на луг, зарився в копицю сіна й вирішив пролежати там до самого ранку. Рвучкий вітер гуляв по голому полю; Оліверові було холодно й хотілося їсти; почував він себе таким самотнім, таким самотнім, як ще ніколи, і спочатку йому було дуже моторошно. Але довга дорога і втома перемогли, й він незабаром заснув, забувши всі свої турботи. Перед світом він зовсім задубів і так зголоднів, що мусив купити собі на своє пенні хліба в найближчому селі. Він позбивав собі ноги, а коліна йому тремтіли з надутими. Після другої ночі під голим холодним небом Оліверові стало ще гірше; на ранок він уже насилу волочив ноги і сів спочити край крутого підгір'я. Чекаючи на диліжанс, що саме наближався до гори, він простяг руку до пасажирів, та мало хто звернув на нього увагу, але потім хтось гукнув йому, щоб він не жebraв, а як хоче, то заробив гроші й побіг під гору наввипередки з кіньми за півпенні. Бідний Олівер зі шкіри ліз, щоб бігти врівень з диліжансом, але надутома й підтоптані ноги не пускали, і він відставав. Побачивши це, пасажирини поховали свої шеляги назад у кишені й вилаяли Олівера ледачим щенням і нікчемою; і диліжанс з гуркотом покотився геть, залишивши по собі лише хмару пороху.

По деяких селах висіли великі плакати, що під загрозою в'язниці застерігали від жебрування в межах цієї околиці. Це дуже налякало Олівера, й він старанно обминав такі села. По інших містах, де таких плакатів не було, він ставав під парканами заїздів і мовчки похмуро вдивлявся в очі перехожих: цей маневр кінчався переважно тим, що господиня наказувала якомусь із батраків прогнати цього чудного хлопця, що напевне виглядає, як би щось поцупити. Коли Олівер підходив з довгою рукою до садиби якогось фермера, його майже завжди наганяли собаками, а коли він тикався до якоїсь крамниці, то мову зараз звертали на те, що треба покликати парафіяльного сторожа, від чого в Олівера, звичайно, душа холола і він швидше тікав. Якби не один добрий сторож при заставі та одна добросердна старенька пані, Оліверове поневіряння було б скінчилося так само, як і поневіряння його матері, тобто він незабаром звалився б мертвий на шосе його Королівської Величності. Але сторож підгодував його хлібом і сиром, а старенька пані, онук якої мандрував тепер босоніж десь у якійсь далекій частині земної кулі після розбиття корабля, — зглянулася на бідного сироту й дала йому все, що могла відірвати від себе, з такими добрими, ласкавими словами й з такими теплими сльозами співчуття, що вони врізалися в Оліверову душу глибше, ніж усі пережиті жалі.

Рано-вранці на сьомий день своєї втечі з рідного краю Олівер пришкандибав до невеличкого міста Барнет. Віконниці на вікнах були ще позамикувані, вулиця була порожня; ніхто ще не брався до денної роботи — всі спали. Сонце саме вставало у всій своїй величній красі. Запорошений, обдертий, із скрижавленими побитими ногами сів Олівер на сходах край чужого порога; в золотому радісному промінні він почував себе ще самотнішим і безпораднішим, ніж звичайно. А там потроху почали відчиняти віконниці, відхиляти фіранки, з'явилися люди на вулицях. Дехто з перехожих зупинявся на хвилю, а то й обертався на Олівера, але нікому не спало на думку допомогти йому й поцікавитися, як він сюди дістався. Попрохати милостині Олівер не наважувався і мовчки сидів.

Він просидів так чимало часу на сходах; мовчки дивувався, скільки в цьому місті шинків (у Барнеті що не дім, то шинок або корчма), дивився байдужим оком на карети, що проїздили повз, і думав, як усе дивно на світі створено: ось ця карета може жартома проїхати за кілька годин увесь той надмірно тяжкий шлях, що на нього він витратив аж цілий тиждень; багато ще передумав Олівер, коли раптом почув на собі чужий погляд і побачив, що якийсь хлопець, що кілька хвиль тому був пройшов повз, зупинився й дуже уважно стежить за ним з протилежного пішоходу. Спочатку Олівер не звернув на нього

особливої уваги, але хлопець стояв так довго на одному місці й так пильно дивився на нього, що Олівер підвів голову й зміряв його таким самим пильним поглядом. Тоді незнайомий перейшов вулицю і наблизився до Олівера.

— Жовторотий, чого розпустив кислиці? — гукнув він.

Він був, мабуть, трохи старший за Олівера, але був якийсь кумедний. Такого хлопця Олівер ще, здається, ніколи на своєму віку не бачив. Це було кирпате низьколобе, неймовірно замузане й обшарпане звичайнісіньке хлоп'я, але з поставою й манерами цілком дорослої людини. Воно було присадкувате, трохи кривоніге, трохи замале на свої роки і мало маленькі, гострі, препогані очі. Капельох стирчав у нього на голові мов на тичку, щохвилини загрожуючи злетіти додолу, і, мабуть, був би й злітав, якби хлопець час від часу не стріпував кумедно головою, від чого капельох знову опинявся на старому місці. На хлопчиків був сурдут з батьківського плеча мало не до самих п'ят; закавраші рукавів були закочені аж по лікті, очевидно для того, щоб зручніше було закладати руки в кишені пасатих штанів, звідки він їх не виймав. Загалом це був найкумедніший у світі маленький чванько в чотири фути шість дюймів заввишки (разом із закаблуками своїх чобіт).

— Ану, жовторотий, чому розпустив кислиці? — спитав удруге незнайомий.

— Я здоровився і хочу їсти, — відповів Олівер, і сльози навернулися йому на очі. — Я стільки йшов пішки безперестанку — аж цілісінький тиждень.

— Цілісінький тиждень навтікача від дзьоба? — жваво спитав молодий джентльмен і, помічаючи Оліверів здивований погляд, додав: — Та ти, фертику, здається, не знаєш, що таке дзьоб?

Олівер покійно відповів, що, наскільки він знає, дзьобом зветься пташиний рот.

— Ой-ой! Яке зелене! — засміявся панич. — Дзьоб — це суддя, за його наказом підносишся вгору, а вниз не спускаєшся. А чи був ти коли-небудь на млині?

— На якому млині?

— На якому? Та на тому малому млині, що може крутитися в Камінному Жбані й завжди краще меле проти вітру, а за вітром не меле, бо тоді чортма робітників, — пояснив досить незрозуміло молодий джентльмен. — Еге, стривай, у тебе, я бачу, живіт присох, треба тебе чимсь наперти. У мене самого тепер у кишені вітер гуде — тільки щиглик та сорока. Та дарма — вже якось-то буде. Ну, ну, мерщій вставай і ходімо — гайда!

Хлопець допоміг Оліверові підвестись і купив йому в сусідній крамниці шмат шинки й буханець хліба, а щоб шинка, бува, не запорошилась, він вигадав дуже хитру штуку: видер з паляниці

М'якуш, а шинку засунув усередину і з буханцем під пахвою повів Олівера до найближчого заїзду. Вони отаборилися в якійсь задній темній кімнаті; незабаром на столі з'явився жбан з пивом — і з дозволу таємничого юнака Олівер накинувся на їжу і почав її уминати, а той тим часом дуже пильно стежив за ним.

— Тьопаєш до Лондона? — спитав він, коли Олівер скінчив своє снідання.

— Еге.

— Маєш квартиру?

— Ні.

— Гроші?

— Ні.

Хлопець свиснув і заклав руки в кишені, наскільки це дозволяли йому його довгі рукава.

— А ти живеш в Лондоні? — спитав Олівер.

— Мг, коли буваю вдома, — відповів хлопець, — тобі, мабуть, треба десь притулитись на ніч, ге?

— Ще б пак, — відповів Олівер, — відколи я вийшов у дорогу, мені весь час доводилося спати під голим небом.

— Не журися, синку, — заспокоїв Олівера його новий приятель. — Мені теж треба бути нині ввечері в Лондоні; я там знаю одного старого джентльмена — перший сорт! — він тебе напевно візьме до себе задурно, якщо тобі дасть рекомендацію хто-небудь з його добрих знайомих. А чим ми з ним не знайомі! Та куди! звичайно ні! зроду-віку не бачились!

Панич усміхнувся, даючи зрозуміти, що останні слова — тонка іронія, й хильнув до дна пиво.

Хіба міг відмовитися Олівер від такої вабливої пропозиції, як притулок на ніч? Але мало того, новий знайомий ще обіцяв, що старий пан його негайно дуже добре влаштує.

Між хлопцями поточилася щира жвава розмова, з якої Олівер довідався, що його приятеля звать Джеком Давкінсом і що він особливий мазунчик і улюбленець того самого старого пана.

Дивлячись на нього, не можна було сказати, щоб улюбленці старого користувалися особливими життєвими вигодами. Джек, між іншим, сам зізнався, що в тісному товариському колі його звать Пронозою, та він дійсно справляв враження страшенного гонивітра і гульвіси. Олівер збагнув, що, либонь, старий доброчинець махнув на нього рукою, бо вмовляти його, видно, все одно що горохом об стіну сипати! Олівер вирішив про себе завоювати будь-що-будь приязнь старого пана, а коли виявиться, що Пронозі не буде впину (чого він був цілком певен), то взагалі відмовитись від знайомства з ним.

Джек Давкінс чомусь рішуче не згоджувався увіходити до Лондона завидна, і тому хлопці лише об одинадцятій годині

ночі підійшли до Айлінгтонської застави. Від Енжеля вони звернули на Сент-Джонів шлях, потім у вузький заулочок, що підходив до самого Уельського театру, далі вийшли на Ексамвс-стрит, а звідти на Коппіс-Роу; пройшли повз притулок для бідних і через славетний майдан, що звався колись Хоклей-інді-Хол, а звідти видряпалися на Велику Сефрон-Хіл. Тут Проноза прискорив кроки й звелів Оліверові «взяти ноги на плечі». Олівер мусив не спускати очей зі свого проводаря, щоб не згубити його в темряві, проте він встиг кинути кілька разів оком навкруг себе. Бруднішої та паскуднішої місцевості він ще ніколи на своєму віку не бачив.

Вулиця, якою вони йшли, була вузька й загиджена, грязюка стояла по коліна, а повітря просякло смородом. Тут було багато крамничок, але вони були порожні: єдиним крамом у них були, здається, самі лише діти; дарма, що було вже дуже пізно, вони снували, мов неприкаяні, від дверей до дверей, і зсередини крамниць доносилися їхні крики й вереск. Серед загальних злиднів, здавалося, цвіли повним цвітом самі лише шинки; крізь їх розчинені двері чулася лайка п'яних, розперезаних ірландців-чорноробів, що сварилися й стукали кулаками по столах.

У темних, покручених сусідніх заулках купами ліпилися брудні облуплені халупи; п'яні жінки й чоловіки барложилися тут у бруді й смороді, а з дверей час від часу висовувалися здоровезні лобуряки, що, очевидно, відряджалися в якісь дуже підозрілі експедиції.

Видряпавшись на самий шпиль пагорбка, Олівер почав уже міркувати, чи не краще було б взагалі втекти кудись звідцілья, коли це, біля самого Філд-Лена, Давкінс зупинився перед якимсь будинком, штовхнув ногою двері й потягнув Олівера за собою в темний вузький коридор, а потім тихо свиснув і обережно зачинив їх за собою.

— Хто там? — почувся знизу якийсь голос у відповідь на Джеків посвист.

— Козирний туз! — пролунала відповідь. Це було, очевидно, якесь гасло, що все гаразд, бо в глибині коридору на стіні блимнуло тьмяне світло свічки й голова якогось чоловіка визирнула з-за обламаних билець кухонних сходів.

— Вас тут двійко, — мовив чоловік, підносячи над головою свічку й затуляючись рукою від світла. — А це хто такий?

— Новий товариш, — одказав Джек, підштовхуючи Олівера наперед.

— Звідки він?

— З Гренландії. Феджін нагорі?

— Розбирає хустки. Ходить! — Свічка зникла, а за нею й обличчя.

Помацки дряпався Олівер по темних обламаних сходах за новим своїм товаришем, міцно тримаючись за його руку, а той так прудко перескокував через східці, що, очевидячки, добре знав дорогу й бував тут не раз і не два. Нарешті він штурхнув якісь двері; вони опинились у великій кімнаті. Стіни й стеля її почорніли від сажі й довгих літ. Перед вогнищем, на непокритому сосновому столі, стояла заткнута в пляшку з-під пива свічка, кілька цинових кварт, бухан хліба, масло й миска; в каміні смажилася на пательні ковбаса, а над пательнею з довгою виделкою в руці схилився якийсь старезний зморщений чолов'яга у засмальцьованому байковому лапсердаці з розхристаним коміром; він був страшенно бридкий і неохайний, а обличчя його геть-чисто заросло сплутаним рудим клоччям. Погляд його нервово перебігав з пательні на купу наваленої на підлозі одежі, над якою на мотузці висіла ціла серія шовкових хусточок. Долі були постелені вряд зо три брудних постелі. Навкруг столу сиділо кілька хлопчиків Джекового віку, але всі вони палили довгі глиняні люльки й сьорбали горілку, наче дорослі. Джек прошепотів щось старому на вухо, і вся зграя обступила його, а потім з реготом обернулася до Олівера; старий, не випускаючи з рук виделки, глянув на нього й собі.

— Це мій приятель, Олівер Твіст, — мовив Джек Феджінові. Старий усміхнувся, низько вклонився Оліверові й, стискаючи його руку, сказав, що сподівається з часом ближче зійтись з ним. Після цього молоді джентльмени з люльками в зубах обступили Олівера й почали міцно стискати йому руки, а особливо ту, в якій він тримав свого клуночка. Один з них попрохав дозволу повісити на кілок його кашкета, другий був настільки гречний, що запустив йому свої лапи в кишені, щоб замороженому гостеві не спорожняти їх самому перед сном. Ця гречність була б сягнула, мабуть, ще значно далі, якби старий не ogrів виделкою запопадливих юнаків.

— Дуже, дуже радий тебе бачити, Олівере, — мовив він. — Пронозо, зніми-но ковбасу й підсунь Оліверові діжку до вогню. Ага! дивишся на носові хусточки, моя крихітко! Їх тут чимало, ге? Ми їх саме збиралися прати — ось і все, Олівере, ось і все, ха-ха-ха; ха-ха-ха!

Вихованці веселого джентльмена вкрили його останні слова гучним реготом і з галасом взялися до вечері.

Олівер з'їв свою пайку, а старий розбовтав склянку води з джином і наказав йому хильнути одразу все до дна, бо другий джентльмен чекає на свою чергу. Олівер слухняно спорожнив склянку; в голові йому запаморочилося, і він тільки почув, що його, мов пірце, підхопили чийсь руки й поклали на постіль на підлозі; за хвилию він уже спав глибоким мертвим сном.

Деякі дальші подробиці про старого веселого джентльмена та його зразкових вихованців

Було вже пізно, коли Олівер прокинувся від свого довгого здорового сну. В кімнаті не було нікого, окрім старого, що варив у горняткові каву на сніданок і насвистував щось собі під ніс, мішаючи каву залізною ложечкою. Від найлегшого шамотіння старий насторожував вухо, але впевняючись, що все гаразд, знову схилявся над горнятком.

Олівер більше не спав, але ще не зовсім прочувався. Буває такий дивний стан, коли людина більш не спить, не дрима, але й не прокинулася ще цілком, лежить з напівзаплющеними очима, але вже відчуває, що діється навколо; буває, що в такому стані їй за п'ять хвилин присниться багато більше, ніж за п'ять ночей, коли вона спить мертвим сном з цілком уколисаною свідомістю. В такі хвилини людина все-таки настільки свідомо діяльності свого інтелекту, що може відчувати його могутню силу, ту силу, що дозволяє йому, відірвавшись від його тілесної оболонки, розривати із земними путами й ширяти поза часом і просторінню.

Олівер був саме в такому стані. Крізь напівзаплющені повіки він бачив старого, чув його тихий посвист, чув, як він шкрябає ложкою об стінки горнятка, а проте в цей самий час в його уяві роїлися спогади з його минулого життя й обличчя людей, що з ними йому доводилося зустрічатись.

Кава закипіла; старий поставив горнятко на примурок і стояв кілька хвилин мовчки, наче вагаючись, до чого братися; потім обернувся, глянув на Олівера й озвався до нього; але той не відповів — очевидно спав.

Переконавшись, що хлопець спить, старий тихо підійшов до дверей, замкнув їх, витяг, як здалося Оліверові, з якоїсь потайної ляди в долівці невеличку скриньку й обережно поставив її на стіл. Очі йому блиснули, коли він відімкнув її віко й зазирнув усередину; він підсунув до стола старого стільця, сів і обережно, милуючись, витягнув із скриньки розкішного золотого годинника, з блискучими діамантами.

— Ага, — зрадів старий, знизуючи плечима й гидко всміхаючись. — Хитрі шельми, хитрі шельми! Тверді до останнього! Не виказали попові, де воно лежить! Не підвели старого Феджіна. Ще б пак, на якого біса? Від цього мотуз на горлі ані трішечки б не ослаб! Ні, ні, ні! Хитрі шельми! Хитрі шельми!

Пробубонівши ще щось собі під ніс, старий поклав годинника назад у скриньку і почав витягати один по одному ще з півдесятка годинників; милувався він кожним з невимовною

насолодою, а потім висипав цілу купу перснів, брошок, браслетів й інших прикрас — таких розкішних і з такими самоцвітами, що Олівер навіть і не знав, як їх назвати.

Поклавши все це назад, старий дістав з дна скриньки якусь малесеньку річ, що вмістилася вся в його долоні; здавалося — на ній був якийсь дуже дрібний напис, бо він довго уважно вдивлявся в неї. Потім він поклав її назад до скриньки, мов утерявши надію чогось добрати, зітхнув і, відкинувшись на спинку стільця, прошепотів:

— Ловка штука — кара на горло. Мертві не знають ні каютя, ні вороття! Вони не розцвенькають стислих таємниць! Ловка це штука для нашого ремества! Усіх п'ятьох почепили на мотузці, і нікому тепер правити поділу здобичі й оскаржувати!

У цю мить розвіяний погляд його блискучих темних очей, що блукав неухважно по стінах, ненароком упав на Оліверове обличчя: очі хлопчика з німою цікавістю вп'ялися в нього, і хоча це була одна мить — найкоротший у світі протяг часу, старий зрозумів, що за ним стежать. Віко скриньки стукнуло; старий, схопивши зі столу ножа для хліба, сам не свій скочив на ноги; він страшенно хвилювався, бо навіть на смерть наляканий Олівер помітив, як тремтить ніж у його руці.

— Що це значить? Так ти підглядаєш за мною? Чому витріщив баньки? Чому прокинувся? Що бачив? Признавайся, хлопче! Ну, швидше, коли тобі життя миле!

— Я не міг довше спати, сер, — відповів несміливо Олівер, — мені дуже шкода, що я вас потурбував.

— Ти прокинувся з годину тому? — домагався, зловісно насупивши брови, старий.

— Ні, ні, бігме, я спав, — відповів Олівер.

— А чи ти цього певен?! — скрикнув ще лютіше старий, наступаючи з погрозою на нього.

— Слово честі, сер, — серйозно одказав Олівер, — слово честі, я спав.

— Так, так, серденько, — раптово заговорив старий своїм звичайним улесливим тоном і, перш ніж покласти ножа назад на стіл, покрутив його в своїх руках, немов даючи зрозуміти, що він ним хотів лише погратись.

— Звичайно, я це сам знаю, мій любий. Я тільки хотів налякати тебе. Ти не страхополох, ха-ха-ха! Ти дуже хороше хлоп'ятко.

Він посміхався, потирав руки, але видно було, що він почував себе негарзд.

— А чи бачив ти всі ці прекрасні речі? — спитав він по недовгій мовчанці, кладучи руку на віко скриньки.

— Так, сер, — відповів Олівер.

— А-а, — знову здригнувся старий і трохи зблід на виду. — Це все моє, моє власне. Це все, що я надбав про чорний день на старість. Люди звать мене скнарою, тільки скнарою, тільки скнарою, Оліверчику.

Олівер подумав, що дідусь таки дійсно скупий, коли, маючи стільки золотих годинників, живе в такому бруді; але потім збагнув, що, мабуть, Проноза й інші хлопчики коштують йому не одну щербату копійку; тому він глянув на старого з повагою і попрохав дозволу встати.

— Звісно, вставай, вставай, мій голубе, — відповів люб'язний джентльмен. — Ось там у кутку біля дверей глечик — принеси його сюди, а я наллю тобі води в миску, серденько.

Олівер встав, пішов до дверей у протилежний кінець кімнати, а коли повернувся з глечиком назад, то скриньки вже на столі не було.

Тільки-но він помився й вилив помий, за наказом старого, за вікно, повернувся Проноза з якимсь дуже хватким хлопцем, — одним з тих, що курили вчора люльки й пиячили і якого Давкінс тепер відрекомендував Оліверові як Чарлі Бетса. Усі четверо посідали до столу пити каву й снідати шинкою й гарячими булочками, які Проноза приніс додому в своєму капелюхові.

— Гаразд, — промовив старий, хитро підморгнувши Пронозі, — як працювали, соколята?

— Шпарко попрацювали, — відповів той.

— Як Найльс, — додав Чарлі.

— Хвалю, хвалю, — усміхнувся старий. — А що в тебе, Пронозо?

— Двоє гаманів, — відповів молодий джентльмен.

— Повні? — жваво спитав старий.

— Та нічогенькі, — одказав Проноза, витягаючи з кишені два гаманці — зеленого й червоного.

— Трохи залегкі, — мовив старий, оглянувши їх всередині й зовні, — але чепурненькі й доброї роботи. Зугарний майстер — еге ж, Олівере?

— Так. Дуже зугарний, сер, — згодився Олівер; тут Чарлі Бетс зареготався як навіжений на превелике диво Олівера, що не вбачав нічого смішного у всьому, що допіру сталося.

— А що дістав ти, моя крихітко? — спитав Феджін у Чарлі.

— Шмаття, — відказав містер Бетс, витягаючи з кишені чотири хустини.

— Мг, хороші, справді хороші, — сказав старий, пильно розглядаючи хустки, — тільки ось мітки ти не зовсім добре вигаптував, Чарлі; треба буде спороти їх. Ми навчимо цього Олівера. Оліверчику, ти ж навчишся випорювати мітки, хе-хе-хе!

— Будь ласка, — ввічливо попрохав той.

— Хотів би ти виробляти носові хустки так спритно, як Чарлі Бетс? — спитав Феджін.

— Звичайно, сер, якщо ви будете ласкаві мене навчити, — відповів Олівер.

Чарлі ця відповідь здалася настільки кумедною, що він знову зареготався, аж луна пішла — і так похлинувся кавою, що мало не пропав, і потім ще довго відпльовувався й пфуркав.

— Це жовтороте таке чудне, — насилу вимовив він нарешті, немов перепрошуючи присутніх за свою непристойну поведінку. Проноза нічого не сказав, тільки провів рукою по Оліверовому волоссю й заспокоїв його, що з часом він порозумнішає; бачачи, як Олівер почервонів, старий пан тактовно перевів розмову на іншу тему й спитав, чи багато людей дивилося на ранішню кару. З відповіді обох хлопчиків Олівер зрозумів, що вони встигли й там побувати, і дивувався, які вони спритні й швидкі.

Прибравши зі столу після снідання, веселий старий панок почав гратися з обома хлопчиками в дуже цікаву, якусь незвичайну гру: в штани до однієї кишені він поклав табакерку, до другої записну книжечку, в кишеню жилета засунув годинника, ланцюжка обкрутив собі навкруг шії, а діамантову шпильку встромив у сорочку, щільно застебнув сурдут, всунув ще в кишеню футляр з окулярами й носову хусточку й почав тюпати вперед і назад по кімнаті з щіпочком у руці, ніби якийсь старенький джентльмен із тих, що повсякчас зустрічаються на вулицях. Він зупинявся то біля каміна, то біля дверей, вдаючи, ніби страшенно зацікавився якоюсь вітриною, і боязко озирався навколо, мов боячися злодіїв, та обмацував усі кишені, чи, бува, чого не згубив. Він робив це так втішно, природно, що Олівер боки собі рвав зі сміху, аж сльози на очі навернулись. Тим часом в'юнкі Чарлі й Проноза кралися за ним назирцем і так влучно ухилялись від його погляду щоразу, як він до них обертався, що неможливо було навіть простежити за їх рухами. Але цього ще мало: нараз Проноза наступив старому на мозоль. Чарлі Бетс наче спіткнувся на нього ззаду, і за мить табакерка, записна книжечка, годинник, ланцюжок, шпилька, носова хусточка і навіть футляр з окулярами опинилися в їхніх руках. Коли старий пан, бува, почував дотик чужої руки у себе в кишені, він про це говорив, і гра розпочиналася знову.

Так вони гралися дуже довго, а потім до молодих джентльменів завітали дві молоді панни, на ймення Бетсі й Нансі. Волосся їх було дуже розпатлане, панчохи й черевики досить стоптані й брудні; їх не можна було назвати красунями, але вони були дуже веселі й жваві, напрочуд рум'яні й зовсім не горді, і тому справили на Олівера дуже приємне враження. Гості засиді-

лися; одна з панночок поскаржилася, що змерзла, — і на столі з'явилася горілка; розмова поточилася ще жвавіше. Нарешті Чарлі спитав, чи не час підкувати копита? Олівер вирішив, що це, мабуть, якийсь французький вираз, що означає «йти на шпацир», бо скоро по тому Проноза й Чарлі й обидві гості повіялися з хати, одержавши від милого старого гроші на дрібні витрати.

— Що, соколику? Весело у нас живеться, еге ж? — спитав Феджін. — Вони пішли ось на цілий день, аж до самої ночі.

— А хіба вони вже відробили своє? — спитав Олівер.

— Так, тобто якщо їм, бува, не трапиться якої роботи дорогою, а вони роботи ніколи не прогавлять, серденьточко ти моє. Бери з них приклад, бери з них приклад, соколику, — приказував старий, стукаючи з притиском коцюбою по комину, — роби все те, що вони тобі скажуть, а особливо вважай на Пронозу, дитино. Він буде колись великою людиною і зробить і тебе таким, якщо ти наслідуватимеш йому. Чи не випадає часом моя хусточка з кишені, Оліверчику? — раптом спитав він.

— Так, сер, випадає, — відповів Олівер.

— Ану спробуй, чи можеш ти її витягнути так, щоб я не помітив: роби, як робили хлопці, коли ми гралися вранці.

Однією рукою Олівер взявся за дно кишені, нестотно, як робив це Проноза, а другою витяг з неї обережно хустину.

— Є? — скрикнув Феджін.

— Ось вона, сер, — відповів Олівер, показуючи хустку.

— Ти розумна шельма, серденьточко, — задоволено плеснув Олівера по голові штукар-дідусь. — Уперше бачу такого спритного пацана! Ось тобі шилінг. Якщо ти підеш уперед таким кроком, то станеш незабаром зорею наших днів. А тепер ходи сюди, я покажу тобі, як випорювати мітки з хусток.

Олівер дуже дивувався, що є спільного між його блискучою майбутністю і кишенею старого пана, але, вирішивши, що той, як старший, мусить краще це знати, слухняно пішов за ним до столу й незабаром поринув з головою в свою нову науку.

Розділ X

**Короткий, але дуже важливий розділ цієї повісті:
Олівер знайомиться ближче з мораллю своїх нових
товаришів, але купує цей досвід дорогою ціною**

Багато днів просидів Олівер у кімнаті старого і тільки й знав, що випорював мітки з носових хусток (що їх приносили силу-силенну); єдиною розвагою його була вже згадана цікава гра;

старий і обидва хлопчики гралися в неї регулярно щодня, й Олівер теж часом брав у ній участь, але незабаром він почав нудитися за свіжим повітрям і докучати старому джентльменові проханням дозволити йому піти разом з товаришами на роботу. Олівер завзявся домагатися роботи ще енергійніше з того часу, як помітив, яких високоморальних принципів додержувався старий пан. Коли, бува, Чарлі або Проноза поверталися ввечері додому з порожніми руками, він палко й довго просторікував над ними про злочинність ледарства і байдикування, а щоб глибше прищепити їм засади працьовитості, він посилав їх спати без вечері. А одного разу вони так обурили все його високоморальне єство, що йому урвався терпець і він навіть шпурнув їх обох зі сходів.

По кількох тижнях Олівер нарешті дістав жаданий дозвіл. Останні три-чотири дні нових хусток не приносили, роботи не було, й обіди стали помітно пісніші. Можливо, що саме з цієї причини дідусь дав Оліверові свою згоду — не знати, — тільки він нарешті дозволив йому вийти під пильним перехресним доглядом Чарлі й Пронози на вулицю.

Хлоп'ята вирушили в дорогу; з одного боку виступав Проноза з закоченими, як завжди, закаврашами і з задьористо збитим набакир капелюхом. Містер Бетс, заложивши руки в кишені, йшов з другого боку, а між ними замислено чимчикував Олівер, міркуючи про себе, куди вони йдуть і якого ремесства почнуть його навчати.

Хлопці чвалали таким ледачим повільним кроком, що в Олівера виникла підозра, чи не збираються вони часом одурити старого пана й зовсім не піти сьогодні на роботу. Проноза пустував і пускався на недобрі жарти: то пхне когось, то здере шапочку з маленького хлоп'ятка й закине її через паркан, а Чарлі Бетс виявив досить вільні поняття про чужу власність: проходячи повз вагани з городиною, він поцупив кілька яблук та цибулин і миттю порозсовував їх по своїх кишенях (а кишень у нього було дуже багато й були вони надзвичайно просторі і вбирущі). Це все дуже не подобалось Оліверові, і він уже лагодився сказати товаришам, що піде назад додому навмання, коли це якась дуже таємнича зміна в поведженні Пронози дала зовсім інший напрямок його думкам.

Хлопці саме вийшли з вузького завулка на невеличкий майдан близько Клеркенуелля, що внаслідок якогось непорозуміння зветься Зеленим, коли це Проноза раптом зупинився й, притиснувши пальця до рота, крадькома потягнув назад своїх товаришів.

— Що сталося? — спитав Олівер.

— Тс-с, — зашипів на нього Проноза, — бачиш оте старе опудало біля книжної ятки?

- Того старого пана? — перепитав Олівер, — так, бачу.
- Ловка штучка, — провадив Проноза.
- Золото, — сказав Чарлі Бетс.

Олівер здивовано глянув на одного, потім на другого, але не встиг допитатися, у чому річ: хлопці в одну мить опинилися по тому боці й, нечутно ступаючи, підкралися до старого джентльмена. Олівер ступив за ними кілька кроків, вагаючись, що робити: йти вперед чи назад, і зупинився зніяковілий серед вулиці.

Старий пан був, очевидно, дуже поштивою особою, бо мав напудроване волосся й золоті окуляри. На ньому був темно-зелений сурдут з чорним оксамитовим коміром і білі штани, а під пахвою він тримав елегантного бамбукового ціпочка. Він узяв з рундука якусь книгу й так заглибився у читання, немовби це було не на вулиці, а в затишному кабінеті, і, мабуть, забув про все навколо: про рундук і про вулицю, і не бачив нічого, окрім самої книжки; видно було, що він взагалі не збирається випустити її з рук: він перегортав сторінку за сторінкою, читав, не відводячи очей, усе від першого до останнього рядка, знову перегортав, знову читав і так без кінця.

Але ж як оторопів Олівер, як похолонув він, коли це враз перед очима в нього Проноза запустив свою лапу в кишеню старого пана, витяг звідти носову хустку, ткнув її Чарлі в руку й кинувся разом з ним навтікача за ріг. Оліверів мозок мов блискавицею пронизало: так ось звідки беруться хустки, годинники й самоцвіти старого. Одну мить він стояв як вкопаний: кров почала битися так шпарко в його жилах, що його всього мов вогнем пойняло; але в ту ж хвилину, не тямлячи, що робить, із сорому, з болю, з переляку він кинувся прожогом бігти. Це тривало одну лише хвилю, але саме в ту мить, коли Олівер чкурнув навтікача, старий пан, встромивши руку в кишеню й не знайшовши там носовичка, швидко обернувся. Хустка зникла; він побачив, що якийсь хлопчик прудко тікає від нього, і цілком природно збагнув, що це саме й є грабіжник, і з криком: «Лови злодія!» — побіг навздогін Оліверові з книжкою в руці.

Але кричав не сам лише дідусь: Проноза й містер Бетс, звичайно, не бажали звертати на себе уваги в цю хвилю і тому, завернувши за ріг, сховалися в найближчій підворотниці. Почувши гвалт, вони одразу зрозуміли, у чому річ, вискочили зі своєї засідки і з голосним криком: «Лови злодія!» кинулися ловити Олівера як добрі громадяни.

Олівер, хоч його й виховали філософи, не знав теоретично тієї аксіоми, що самозаховання — найголовніший закон природи. Якби йому знаття, може б, він був і приготувався до небезпеки, але він вскочив у біду несвідомо, зопалу, стерявся і, як той зацькований заєць, нісся, нісся тепер уперед; за ним

з криками й свистом бігли його зрадливі товариші, а позаду старий пан.

«Лови злодія! Лови злодія!» Ці слова мають магичне значення. Крамар кидає крамницю, бендюжник підводу, пекар кошика, молочар бідони, розносник пакунки, школяр книжки, каменяр кирку, дитина цяцьку. Збившись у купу, вони з галасом, лементом, свистом несуться вперед, штовхають одне одного, збивають з ніг перехожих на поворотах, каламутять сонних собак, полохають спантеличених курей, а вулиці, площі й заулки луною віддають їх лемент. «Лови злодія! Лови злодія!» — сотня голосів підхоплює цей крик, юрба зростає за кожним поворотом, спотикається об каміння, тупотить, місить ногами болото; вікна відчиняються, надвір вибігають люди — скаламучується вуличне шумовиння, вуличний набрід поперед усіх; слухачі залишають комедіанта з катеринкою у найкритичніший момент вистави, приєднуються до розбурханої зграї і з новими свіжими силами підхоплюють крик: «Лови злодія! Лови злодія!»

«Лови злодія! Лови злодія!» В людському естві глибоко закладений мисливський інстинкт: гнатися, аби гнатися будь за чим. Біжить нещасна, засапана, зацькована дитина, жах на обличчі, розпач в очах, краплі поту на щоках, смертельне напруження всього тіла, тіка від погоні, але юрба несеться назирцем, наближається, сопе, підхльостує знеможені сили дитини свистом, гиком, шиканням. «Тримай злодія!» Та затримайте ж ви, зловіть ви його на бога, бодай із самого милосердя!

Спіймали нарешті! Влучний удар. Злодій упав на брук; його з цікавістю обступають, юрба набухає; кожна нова роззява штовхається, просовується наперед — хоче глянути на нього хоч одним оком.

«Назад, не пріться! Дайте йому дихнути!» — «Ще чого! Велике цабе!» — «Де джентльмен?» — «Ось він іде». — «Розступіться!» — «Пропустіть джентльмена». — «Це той хлопець, сер?» — «Так».

Вкритий порохом і брудом, обводячи диким поглядом незнайомі йому обличчя, що нависли над ним з усіх боків, лежав Олівер на землі; з рота йому текла вузьенькою цівкою кров.

Юрба ввічливо висунула на середину кола старого джентльмена.

— Так, — повторив джентльмен, — на жаль, це здається той самий хлопчик?

— На жаль! — гукнув хтось із юрби. — Диви який!

— Бідолаха, як він забився, — провадив джентльмен.

— Це зробив я, — озвався якийсь грубезний дебелий мугир, виступаючи наперед, — це я його стукнув по щелепах, це я його спіймав, сер.

Він зняв капелюха і виширив зуби, очевидно сподіваючись дістати нагороду за свої труди праведні; але старий джентльмен відвернувся від нього з огидою і боязко озирнувся навколо, немовби й сам найрадіше накивав би п'ятами: може, він був би так і зробив і тим, може, викликав би нову гонитву, але саме на цей мент полісмен (що зазвичай з'являється останнім у таких трапунках) протиснувся вже через юрбу.

— Чуєш, підводься! — гукнув полісмен і схопив Олівера за комір.

— Це не я, сер. Це не я, це не я! — скрикнув той, сплескуючи з одчаєм руками. — Це двоє інших хлопців, вони мають десь бути тут поблизу, ось тут зовсім близько.

— Так вони тебе тут і чекатимуть, — одказав полісмен. Він сказав це з іронією, але між іншим мав несвідомо рацію: Чарлі з Пронозою давно вже дременули в перший бічний заулок.

— Ну, вставай!

— Тільки не бийте його! — попрохав старий джентльмен.

— Звісно, не буду, — одказав полісмен, струсонувши Олівера на доказ своїх слів так, що тому аж курточка на спині луснула. — Знаю я тебе! Ну-ну! Та чи встанеш ти нарешті, чортове насіння!

Олівер на превелику силу ледве-ледве підвівся на ноги. Полісменова рука знову схопила його за комір і швидко потягла його за собою. Старий пан пішов поруч; ті, хто мав час додивитися до кінця цікаву пригоду, виступали попереду й озиралися час од часу на Олівера, а вуличні хлопці бігли збоку й радісно репетували й гомоніли. Таким походом простували вони до в'язниці.

Розділ XI

Кілька слів про мирового суддю містера Фанга і про те, як він судив по правді й за законом

Злочин було скоєно в межах і навіть зовсім недалечко від одного славетного столичного поліцейського району. На превеликий жаль юрби, їй довго проводити Олівера не довелося; поминувши дві-три вулиці та майдан на ймення Муттон-Хіл, хлопчика повели через низькі задні ворота брудного, вимощеного камінням подвір'я до Храму Швидкого Правосуддя й Розправи. Назустріч полісменові вийшов здоровий опасистий чоловік з бурцями на обличчі й в'язкою ключів у руці.

— Що там у вас таке? — байдуже спитав він.

— Малий кишенник, — відповів полісмен.

— Це вас обкрадено, сер? — звернувся тюремник до старого джентльмена.

— Так, мене, — відповів той, — але я не цілком певен, що саме цей хлопець украв мою носову хустку... Я — я... волів би взагалі залишити цю справу.

— Пізно; тепер уже все одно треба з'явитися перед суд, — одказав тюремник. — Його мосць не затримають вас — в одну мить розсудять. — А швидше-но повертайся, шибенику! — З цими словами тюремник відімкнув невеличку кам'яну камеру й наказав Оліверові йти за собою. Тут його обшукали і, не знайшовши нічого, замкнули. Ця низька тісна камера скидалася на льох; вона була особливо брудна, бо сьогодні був понеділок, а ще від суботи тут просиділо шестеро п'яних, яких десь підібрали на вулиці. Але це ще дурниці! В Англії щодня за наймізерніші провини жінок і чоловіків заганяють, мов ті вівці, у такі «холодні», супроти яких камери Ньюгетської в'язниці, де перебувають найстрашніші, засуджені до кари на горло злочинці, здаються палацами. Хай ті, хто не йме цьому віри, самі зрівняють їх!

Ключ заскрипів. У старого пана зассало під серцем майже так само, як і в Олівера. Він глибоко зітхнув і з докором глянув на книгу, що була німою причиною усїєї цієї неприємної колотнечі.

— В обличчі цього хлопчика є щось таке... щось таке... — міркував він замислено про себе, стукаючи себе по підборіддю книжкою і помалу відходячи од дверей, — щось таке, що зворушує й цікавить мене. А може, він дійсно невинний? Мабуть, що так. До речі! — скрикнув пан і спинився, втупивши очі в небо. — До речі, де, де я вже бачив цей самий погляд?!

Пометикувавши кілька хвилин, він у глибокій задумі увійшов до судової почекальні, сів у найтемнішому її кутку і почав перебирати у своїй уяві знайомі обличчя, затягнені млою років. «Ні, — похитав він головою, — це мені, либонь, просто здалося». — Але він сколихнув давнє минуле: знайомі обличчя схилилися до нього, зазирали в вічі, й не легко тепер було спустити над ними заслону, що так довго ховала їх від світу дня. Поміж ними були обличчя друзів, ворогів, а також обличчя цілком сторонніх людей, що настирливо виривалися з чужої юрби; були тут обличчя молодих принадних дівчат, що тепер відцвіли й пожовкли, були тут обличчя, над якими вже склепом склепилася земля і які обернулися на тлінь, але яких уява, міцніша за силу смерті, убирала в колишні свіжі прекрасні образи; вона викликала колишній блиск їх очей і сяйво ухмілок, а жива їхня душа, що скинула із себе свою тлінну оболон-

ку й відірвалася від землі, щоб стати зорею й кидати ясний світ на шлях до неба, навівала тихі слова про надземну красу.

Довго згадував старий джентльмен, але не годен був пригадати ні одного обличчя, яке хоч до певної міри скидалося б на обличчя малого злочинця. І тому він тільки важко зітхнув над своїми збудженими спогадами і, завдяки своїй щасливій вдачі розвіяної вченої людини, втопив їх у пожовклих сторінках дорогоцінної книжки.

Він схаменувся від чужого дотику: перед ним стояв тюремник, закликаючи його до судової зали. Дідусь хутко закрив книжку й з'явився перед ясні очі славнозвісного містера Фанга.

Судова зала була обшита панеллю й виходила вікнами на вулицю; в кінці її за кафедрою, відгородженою бильцями, засідав містер Фанг, а по другий бік кімнати за невисокою дерев'яною загородкою сидів бідний малий Олівер, паралізований всією цією страшною картиною.

Містер Фанг був худий цибатий чоловік середнього зросту, з дуже невеликою кількістю волосся на потилиці й над скронями; очі його на брезклому червоно-синьому обличчі дивилися суворо й похмуро перед себе. Якби не звичка його надуживати алкоголем — що б йому було на свій яскравий рум'янець скаргу за наклеп подати! — суд йому був би безперечно присудив винагороду.

Старий джентльмен вклонився поштиво судді, підійшов до кафедри, вийняв свою візитову картку й промовив: «Тут моє ймення й адреса, сер»; потім відступив на кілька кроків і ще раз вклонився.

Цього ранку містер Фанг саме, як на гріх, прочитав передовицю однієї газети, де наводили один з його нещодавніх вироків з приводу однієї темної справи й у триста п'ятдесятій раз закликали секретаря Департаменту внутрішніх справ звернути на нього свою особливу увагу.

Містер Фанг був у поганому гуморі й похмуро глянув з-під лоба. Старий джентльмен трохи здивовано показав на свою візитову картку.

— Полісмене, звідки цей птах? — спитав суддя, відсовуючи з погордою набік картку й газету.

— Моє прізвище, сер, — поважно, як належить джентльменові, мовив старий пан, — моє прізвище — Броунлоу. Дозвольте мені дізнатися ймення судді, що під захистом цих стін наносить несподівану, нічим не викликану образу поважній особі. — З цими словами містер Броунлоу обвів поглядом залу, немов шукаючи, хто б міг відповісти йому на це запитання.

— Полісмене, — сказав містер Фанг, перекидаючи часопис на другий бік, — чим завинив цей птах?

— Він нічим не завинив, — відповів полісмен. — Він тут свідкує проти хлопця, ваша мосць.

Його мосць знала це достотно й без полісмена, але не могла не скористуватися з такої доброї і разом з тим цілком безпечної нагоди насолити комусь.

— Ага, свідкує проти хлопця? — мовив містер Фанг, міряючи містера Броунлоу зневажливим поглядом з голови до п'ят. — До присяги!

— Перш ніж присягати, дозвольте мені мовити одне слово, — почав містер Броунлоу, — я хочу сказати, що я дійсно ніколи був би не повірив, якби сам на власні очі...

— Замовкніть, сер, — обірвав його містер Фанг.

— Не замовкну, сер, — відповів старий джентльмен.

— Замовкніть у цю ж мить, а то я звелю викинути вас з установи! — скрикнув суддя. — Як ви смієте грубіянити судді? Нахабо!

— Що?! — скрикнув, червоніючи, старий джентльмен.

— До присяги цього панка, — звелів містер Фанг. — Ні слова більше. Годі! До присяги його!

Містер Броунлоу був обурений вщерть, але збагнув, що його нарікання можуть зашкодити хлопцеві, стримав себе і погодився дати присягу.

— У чому ж винуватять цього хлопця? — спитав містер Фанг. — Що ви маєте сказати, сер?

— Я стояв біля рундука з книжками... — почав містер Броунлоу.

— Замовкніть, сер, — перебив його містер Фанг. — Полісмене! Де полісмен? До присяги полісмена. Полісмене, розкажіть, у чому річ?

Полісмен у належних покірливих виразах оповів, як стояла справа, як його викликано, як він зламав Олівера на гарячому вчинкові, обшукав його, але не знайшов на ньому жодних доказів крадіжки; більше він нічого сказати не міг.

— Свідки є? — спитав містер Фанг.

— Немає, ваша мосць, — відповів полісмен.

Містер Фанг сидів кілька хвилин мовчки, а потім з несподіваною запальністю накинувся на позивача.

— Чи скажете ви нарешті, чоловіче, у чому полягає ваше обвинувачення проти цього хлопця, чи ні? Пам'ятайте — ви заприсягнули, і якщо тепер ухилитесь від свідкування, то я покараю вас за неповагу до суду, я вас...

Чим і як хвалився він покарати старого пана, зосталося невідомим, бо саме в цю слухну мить на писаря й тюремника напав страшений кашель, а писареві з рук до того ще випала (звичайно, ненароком) на підлогу важенна книга — отже, останніх слів судді не можна було розібрати.

Кінець кінцем з безнастанними образами й причіпками судді за кожним словом містер Броунлоу таки виклав усю справу й підкреслив, що кинувся хлопцеві навздогін цілком інстинктивно й несвідомо, побачивши, як той дременує; він висловив також надію, що коли навіть, на думку судді, хлопець сам безпосередньо й не винен, але має якісь стосунки із злочинцями, суддя поставиться до нього настільки м'яко, наскільки те дозволяє йому закон.

— Його били, і я дуже боюся, чи не занедужав він насправжки, — закінчив старий джентльмен, схвильовано обертаючись до загородки, де сидів Олівер.

— Якраз! Так він вам і занедужає, — пирснув з недоброю ухмілкою містер Фанг. — А ти, шельмо, хвостом не крути — нема дурних. Як тебе звати?

Олівер хотів відповісти, але язик не слухав його; він був блідий як смерть, а в очах його стіни, стеля й усе чисто йшло обертом.

— Ач, симулянт! Як тебе звати, злодюго? — гаркнув містер Фанг. — Як його звати? — Цей запит стосувався старого гладкого тюремника у плетеному жилеті, що стояв біля загородки; він схилився до Олівера й пошепки перепитав його, але, бачачи, що той дійсно не годен нічого зрозуміти, і знаючи, що його мовчанка ще дужче розлютує суддю й викличе ще суворіший вирок, бовкнув навмання:

— Він каже, що його звать Томом Уайтом, ваша мосць.

— А він сам не може роззявити рота? — гнівався містер Фанг. — Гаразд, гаразд. А де він живе?

— Де Бог пошле, ваша мосць, — відповів тюремник, знову вдаючи, що переказує Оліверову відповідь.

— Батьків має? — питав містер Фанг.

— Він каже, що втратив їх ще за малих літ, ваша мосць, — вигадав тюремник звичайну для таких випадків відповідь.

У цю хвилю Олівер підніс голову й, обвівши всіх присутніх благальним поглядом, ледве чутно попрохав води.

— Казна-що! Досить цієї кумедії! Мене не одуриш, — сказав містер Фанг.

— Мені здається, ваша мосць, що хлопець дійсно наче не при собі, — несміливо зауважив тюремник.

— Мені про те краще знати, — відповів містер Фанг.

— Підтримайте, підтримайте його, він зомліває, — звернувся старий джентльмен до тюремників, інстинктивно простягаючи руки.

— Відійдіть від нього, хай пада, коли йому хочеться, — сказав містер Фанг.

Олівер скористався з цього ласкавого дозволу й упав на долівку непритомний. Усі присутні урядовці переглянулися, але жоден не насмілився ворухнутись.

— Симулянт! Я так і знав! — переконано мовив містер Фанг, немовби цей факт тільки ствердив його думку. — Хай вилежиться, скоро набридне!

— Як гадаєте розв'язати цю справу, сер? — тихо спитав його писар.

— А що тут розв'язувати? Річ проста, — відповів містер Фанг. — Три місяці Дому Поправи з примусовою працею, само собою. Прошу залишити залу.

Двері розкрилися, і вартові вже схилилися над зомлілим хлопцем, щоб віднести його до камери, коли це нараз до судової зали вдерся якийсь немолодий, засапаний, бідно вдягнений, але цілком статечний чоловік у чорному вбранні й кинувся до судді.

— Стійте, стійте! Не волочіть його! На бога постривайте хвилину! — скрикнув він, зводячи дух.

Хоча поставленим на чолі добрим геніям судових установ надано необмежене й безапеляційне право над волею, доброю славою і мало не самим життям підданих його Королівської Величності, а особливо підданих бідніших верств, і хоча в цих стінах щодня відбувається стільки неймовірних подій, що якби янголи зазирнули до них, вони були б собі очі повиплакували, — громадянство доступитися сюди не має права і тільки живиться відомостями газетних репортерів¹. І тому не дивно, що містер Фанг аж підскочив від зухвалого вторгнення некликаного гостя.

— Хто це такий? Хто це такий? Виведіть його звідціля! Геть із судової зали! — заметушився він.

— Я прошу слова й говоритиму і не дозволю вивести себе! — кричав чоловік. — Я все бачив на власні очі. Я власник книжного рундука. Прошу привести мене до присяги. Я не дам собі заткнути рота. Містере Фанг, ви мусите вислухати мене. Ви не маєте права мені відмовляти, сер.

Незнайомий мав рацію і говорив занадто впевнено й твердо; справа почала набирати настільки серйозного характеру, що відмахнутися від неї було вже тепер цілком неможливо.

— До присяги цього чоловіка, — незадоволено бовкнув містер Фанг. — Ну, що ви маєте сказати?

— Так ось що я бачив, — почав той, — цей джентльмен читав біля мого рундука, а тим часом протилежним боком вулиці чимчикувало троє хлопців — ось цей ув'язнений і ще двоє інших. Хустку вкрав старший хлопець. Я бачив, як він це зробив, і бачив, що це хлоп'я аж скам'яніло з несподіванки.

¹ Принаймні, так воно було на той час.

Тим часом чесний книгар трохи віддихався, заговорив спокійніше й докладно розповів, як стояла насправжки вся справа.

— Чому ж ви не з'явилися раніше? — спитав після короткої мовчанки містер Фанг.

— Не мав на кого залишити крамничку, — пояснив той. — Всі як один кинулися здоганяти злодія. Лише п'ять хвилин тому я допросився заступити мене і ось прибіг сюди у дух.

— Ви кажете, що позивач читав на той час? — перепитав суддя, помовчавши ще трохи.

— Так, читав оцю самісіньку книгу, що ось тримає в руці, — відповів свідок.

— Ага, цю саму книгу? А чи заплатив він за неї? — зрадів містер Фанг.

— Ні, не заплатив, — усміхнувся книгар.

— Боже, я зовсім забув! — щиро скрикнув старий пан.

— Чудесно, чудесно, ніде правди діти, а ще позиває нещасне безвинне хлоп'я! — обурився містер Фанг з досить комічним зусиллям показати себе праведним оборонцем покривджених. — Я мушу зазначити, сер, що ви заволоділи книжкою серед досить підозрілих обставин; дякуйте Богові, що власник книги не бажає позивати вас. Закарбуйте це собі раз назавжди. Хай це буде для вас пересторогою, чоловіче, бо іншим разом вам доведеться відповідати перед законом. Хлопець вільний. Прошу залишити залу.

— Прокляття! Прокляття! — прошипів старий джентльмен, не стримуючи більше довго приборкуваного гніву. — Та я...

— Звільнити залу суду! — звелів ще раз суддя. — Полісмени, чуєте? У цю ж мить звільнити.

Наказ було виконано і вкрай обуреного й розгніваного містера Броунлоу з книжкою в одній руці та з щіпком у другій виведено із світлиці. Але скоро він опинився надворі, як від його гніву й сліду не стало: перед ним на камінні лежав горілиць нерухомо смертельно блідий хлопчик з розхристаною сорочкою й обіллятими водою скронями і тільки час від часу конвульсивно здригався.

— Бідна крихітко, бідна крихітко! — зітхнув, схиляючись над ним, містер Броунлоу. — Покличте мені, будь ласка, карету. Швидше, швидше!

Карету негайно покликали, й Олівера обережно знесли в неї й поклали на переднє місце, а містер Броунлоу сів супроти нього.

— Дозвольте й мені з вами? — попрохав книгар, відчиняючи дверцята.

— Звичайно, звичайно, дуже прошу, сер, — жваво відказав містер Броунлоу. — Я про вас зовсім забув. Боже мій, у мене

ще й досі в руках ця нещасна книжка. Сідайте, сідайте. Бідне моє маленьке створіннячко. Швидше, не можна гаяти ані хвилини.

Книгар скочив у карету, і вони рушили.

Розділ XII

Де розповідається про те, як Олівер уперше на своєму віку зазнав ласки і де читач знову зустрічається з веселим старим джентльменом і його молодими друзями

Карета покотилася майже тим самим шляхом, що ним у товаристві Пронози уперше підходив до Лондона Олівер; але біля Айлінгтонського Енджеля вона звернула в інший бік і нарешті зупинилася перед чистеньким будиночком у затишній тінявій вулиці недалеко від Пентонвілля. Тут непритомного Олівера під доглядом самого містера Броунлоу обережно роздягнули, поклали на свіжу чисту постіль й оточили всіма можливими вигодами та комфортом. Але тяжко хворий хлопчик довго не міг відчувати ніжнього піклування своїх нових приятелів. Сонце сходило й заходило, знову сходило й заходило, і так багато, багато днів, а він усе лежав непритомний на своєму ложі страждання, танучи, мов той віск, на смертельну гарячку знемагаючи. Гробак не точить так швидко мертвого тіла, як цей внутрішній пал, що помалу, але вперто висушує й поглинає живе створіння.

По довгих днях знесилений, худий, блідо-прозорий прокинувся Олівер нарешті від якогось, як йому здавалося, глибокого тяжкого сну. З великим зусиллям підвівся він на подушках, сперся головою на свою тремтячу руку й боязко глянув навколо.

— Де я? Я не знаю цієї кімнати. Я ліг спати не тут, — не мовив, а кволо прошепотів він.

Але заледве пролунали ці слова, як біла завіса над його ліжком нараз розсунулась, і з глибокого крісла, що стояло в його головах, підвелася старенька, дуже чисто й охайно вдягнена бабуся з шитвом у руках.

— Тс-с, моє серденько. Ти мусиш лежати тихо-тихенько, як мишка, а то знову занедужаєш. Ти був тяжко хворий, такий хворий, що мало не загинув. Лягай, лягай, ну, ось так, моя крихітко. — З цими словами старенька пані обережно поклати Оліверову голову назад на подушки, відкинула йому з чола волосся й заглянула йому в очі так ніжно й ласкаво, що він

мимоволі простягнув до неї свою суху тоненьку руку й обняв її за шию.

— Господи милосердний! — мовила бабуся зі сльозами в очах. — Яке любе вдячне створіння. Що б відчула його мати, якби просиділа отак, як я, край його ліжка й могла тепер глянути на нього.

— А може, вони таки й бачать мене, — прошепотів Олівер, згортаючи руки, — може, вони сиділи біля мене. Мені здавалося, ніби вони справді були тут.

— Це тобі ввижалося в гарячці, дитино, — лагідно відказала бабуся.

— Мабуть, що так, — згодився Олівер, — бо небо занадто далеко від нас, і вони нас не бачать; вони там занадто щасливі, щоб злітати до ліжка бідного хлопця. Але якби вони знали, що я заслаб, вони були б пожалували мене навіть звідти, бо вони самі тяжко хорували перед смертю. А все ж таки вони там про мене не можуть нічого знати, — додав він, помовчавши трохи, — якби вони бачили, що мене б'ють, вони б засмутилися і заплакали, а вони приходили до мене вві сні увесь час такі радісні й веселі.

Старенька на це нічого не відповіла, тільки витерла хустиною спершу очі, а потім окуляри, що лежали на стебнованій ковдрі, немовби вони були неподільною частиною її самої; потім встала, принесла Оліверові якогось прохолодного питва, приголубила хлопчика й наказала йому ще раз лежати тихенько, щоб йому, бува, знову не погіршало.

Тому Олівер замовк і лежав тепер зовсім нерухомо, бо, поперше, не хотів переступати волю старенької пані, а по-друге — дійсно зовсім ослаб від довгої розмови. Незабаром він задрімав легким приємним сном і прокинувся аж увечері від полум'я свічки, схиленої над самим його ліжком; він розплющив очі і побачив перед собою якогось незнайомого пана; пан тримав в одній руці великого золотого годинника, що дуже голосно й чітко цокав, а другою рукою мацав пульс Олівера; Олівер чув, як пан запевняв місіс Бедвін, що хворому значно покращало.

— Ти ж почувашь себе краще, мій любий, еге ж? — спитав джентльмен.

— Так, спасибі, сер.

— Я так і знав, — а їсти хочеться?

— Ні, спасибі, сер.

— Мг. Не хочеться. Я так і знав. Він не голодний, місіс Бедвін, — глибокодумно мовив джентльмен.

Старенька пані шанобливо схилила голову на знак того, що вона має лікаря за дуже мудрого знавця своєї справи (він, здавалося, був і сам тієї самої думки).

— Ну а спати, дитино, хочеться?

— Ні, сер.

— Ні, — з лукавою посмішкою задоволено повторив лікар. — Тобі не хочеться ані спати, ані пити — правда?

— Ні, сер, пити трохи хочеться, — відповів Олівер.

— Я так і знав, місіс Бедвін, — зрадів лікар. — Цілком натурально, що йому хочеться пити. Можна буде йому дати трохи чаю з сухарцем; не замотуйте його в теплі ковдри, але глядіть також, щоб він не мерз. Ви ж пильнуватимете цього, добродійко, — гаразд?

Старенька пані зробила реверанса, а лікар покуштував наготовленого для Олівера питва, похвалив його і швидко виїшов з кімнати, а коли спускався зі сходів, то черевики його рипали дуже гордо й упевнено.

Незабаром Олівер знову задрімав і прокинувся тільки опівночі. Скоро по тому старенька пані побажала йому на добраніч і лагідно пішла спати, залишивши його на стару гладку покоївку, що допіру прийшла її замінити. Покоївка принесла із собою невеличкого молитовника і дуже великого чепчика й вигідно умостилася в кріслі. Чепчика вона вдягла на голову, молитовника поклала на столі й присунулася ближче до каміна; вона сказала Оліверові, що буде його глядіти, але незабаром її почала брати солодка дрімота, з якою вона, проте, чесно боролася: здригалася, продирала очі, сопла, охала й стогнала (а втім, великої біди з цього не було, бо за кожним разом вона тільки міцно натирала собі носа, а потім знову все одно засинала).

Так помалу тяглася ніч. Якийсь час Олівер лежав із широко розкритими очима: його неуважний погляд то блукав по складних візерунках шпалерів, то по стелі, де ясними плямками відбивалося світло з-під абажура каганця. Було щось важке й урочисте в цій темряві й глибокій тиші; вони навіяли на хлопчика думку про те, що в цій самій кімнаті протягом довгих днів і ночей ширяла смерть і може ще й досі сповнити її своїм мороком і жахом; він зарився лицем у подушку й незабаром непомітно для себе самого поринув у глибокий спокійний сон, у той сон, що скліплює очі лише після недавньої тяжкої хвороби, у той тихий безжурний сон, від якого шкода прокидатися. Якби знаття, що така буде смерть, — хто б погодився прокинутись ізнов для життєвої боротьби й розради, для турбот про «сьогодні», для страху за майбутнє, а найгірше — для марних спогадів про минуле!

Коли Олівер розплющив очі, надворі стояв уже білий день; на серці в нього було весело й радісно. Криза хвороби швидко проминула; він знову повернувся до життя.

За три дні, обложений, підпертий зі всіх боків подушками, він міг уже сидіти в м'якому кріслі, але ходити не мав ще сили,

і для розваги місіс Бедвін сама на власних руках віднесла його до своєї невеличкої кімнатки в нижньому поверсі. Вона посадила його біля каміна, а сама примостилася супроти нього і так тішилася, що він одужав і зріс на силах, що аж заплакала радісними рясними сльозами.

— Не турбуйся, синку, це пусте, — промовила нарешті вона, — у мене очі на мокрому місці, — мушу гарненько виплакати, і край. Ось уже все йшло.

— Ви дуже, дуже добрі до мене, пані, — сказав Олівер.

— Годі, годі про це, мій маленький, — відмахнулася бабуся, — ось краще берись до бульйону; лікар дозволив містерові Броунлоу подивитися сьогодні на тебе вранці, і ти мусиш бути рум'яним і свіженьким, бо що краще ти виглядатимеш, то більше стішиться наш пан. — З цими словами вона почала нагрівати в невеличкій каструлі бульйон, але такий міцний, що, на Оліверову думку, якби його розбавити водою, за рецептом парафіяльного кухаря, то його б вистачило на ситий обід трьом сотням богадільців.

— Любиш розглядати малюнки, голуб'ятко моє? — спитала стара пані, бо помітила, що Олівер дуже пильно вдивляється в портрет, що висів на стіні саме супроти нього.

— Сам не знаю, я бачив їх так мало, — замислено одказав Олівер, не зводячи очей з полотна. — Але яке гарне добре обличчя у цієї пані.

— О, малярі завжди роблять жінок гарнішими, ніж вони є насправжки, а то хто б їм портрети замовляв? — сказала бабуся. — Той, хто вигадав машинку, що робить людину на папері схожою як дві краплі води до живої, мусив би знати заздалегідь, що поспіху він не дочекається, занадто вже чесна ця машинка, ха-ха-ха, — від широкого серця засміялася старенька пані зі свого власного дотепу.

— А це — портрет? — спитав Олівер.

— Так, це портрет, — відповіла бабуся, зирнувши вгору.

— Чий, пані?

— Бігме, серденько, не знаю, — добродушно знизала вона плечима, — це портрет якоїсь невідомої жінки, якої ані я, ані ти не знаємо. Він тобі, здається, дуже сподобався, дитино?

— Він такий хороший, — зітхнув Олівер.

— Але чи не лякає він тебе часом? — схаменулася бабуся, здивовано помітивши, з яким святоблिवим страхом втупив у портрет Олівер свої очі.

— О ні, ні, — жваво заперечив Олівер, — але в цієї пані такі смутні очі... мені здається, що вона дивиться просто на мене. Ох, аж серце заколотилось, — стиха додав він, — вона мов жива і мов хоче заговорити до мене, — тільки не може.

— Господи милосердний! Не говори так, дитино! — злякано скрикнула бабуся. — Ти знервувався й ослаб з недуги. Я пересуну тебе на другий бік, і тоді ти не дивитимешся на неї. Ось так. Тепер тобі її в кожному разі не видно, — додала вона, пересунувши Оліверове крісло. Але це не помагало: в уяві своїй Олівер бачив портрет, і так чітко й виразно, немовби він висів просто перед ним на стіні; проте він не хотів завдавати жалю добрій бабусі й ласкаво всміхнувся, коли вона глянула на нього. Місіс Бедвін узялася енергійно до бульйону, посолонила, покуштувала його й заклопотано, як і належало для такої важливої процедури, накришила в нього сухарців. Олівер поглинув бульйон надзвичайно швидко і не встиг проковтнути останньої ложки, як у двері щось стукнуло й до кімнати увійшов містер Броунлоу.

Він з'явився в чудесному настрої, дуже веселий і жвавий, але тільки-но заклав руки за поли свого шлафрока й зсунув на лоб окуляри, щоб краще розгледіти Олівера, як обличчя його болісно скривилося і він зробив якусь дуже дивну гримасу. З тяжкої недуги Олівер сильно охляв і знемігся; він хотів був підвестись і привітати свого доброчинця, але не встояв і впав назад у крісло.

Містер Броунлоу мав таке широке велике серце, що його, безперечно, було б вистачило на півдесятка звичайних добрих дідусів, і коли він побачив хлопчика в такому сумному стані, йому аж сльози на очі виступили (внаслідок якогось гідравлічного процесу, якого ми за браком відповідних філософських знань не можемо з'ясувати).

— Бідне, бідне хлоп'ятко, — мовив містер Броунлоу відкашлюючись. — Я щось хриплю сьогодні, місіс Бедвін, глядіть, чи не застудився?

— Де ж пак, сер, усе було добре висушене, — заспокоїла його економка.

— Не знаю, не знаю, місіс Бедвін, — провадив містер Броунлоу. — Стривайте... мені здається, що вчора за обідом у мене була трохи вогка серветка, але це пусте. — Ну як же ти ся маєш, дитино?

— Я дуже щасливий, сер, — одказав Олівер, — і дуже вдячний вам за вашу ласку до мене.

— Добрий хлопець! — грубим басом похвалив його містер Броунлоу. — Що ж, а чи годували ви його чим-небудь, місіс Бедвін? Мабуть, набовтали якихось помий?

— Він випив допіру чашку доброго міцного бульйону, сер, — випростуючи свій стан, відповіла місіс Бедвін з притиском на останньому слові, щоб зазначити, що між поміями й міцним бульйоном нема нічого спільного.

— Уф! — аж здригнувся містер Броунлоу. — Краще було дати йому зо дві чарки портвейну. — Що ти на це скажеш, Томе Уайте, ге?

— Мене зовуть Олівером, сер, — відповів дуже здивовано хлопчик.

— Олівером? — перепитав містер Броунлоу. — Олівером, а на прізвище Уайтом? Так?

— Ні, сер, Твістом, Олівером Твістом.

— Дивне прізвище, — сказав старий пан. — А чому ж ти назвався на суді Уайтом?

— Уайтом я ніколи не називав себе, сер, — заперечив Олівер.

Це вже пахло брехнею; по обличчю дідуся промайнула тінь, і він суворіше глянув на Олівера, але ні, цей хлопчик не міг брехати: кожна риса його змарнілого загостреного личка дихала правдивістю.

— Мабуть, якесь непорозуміння, — мовив містер Броунлоу. Він повірив хлопчикові, й вивіряти його довше суворим поглядом уже не було потреби, проте він чомусь ніяк не міг відвести від нього своїх очей: риси дитини рішуче нагадували йому чиєсь близьке знайоме обличчя, та чиє, містер Броунлоу не міг ніяк пригадати, і ця думка почала йому знову муляти.

— Але ж ви не гніваєтесь на мене, сер, ні? — з благальним поглядом в очах тихо спитав Олівер.

— Ні, ні, — заспокоїв його містер Броунлоу. — Стривайте! Що це, місіс Бедвін? Гляньте-но сюди! — Він показав на портрет молодої жінки на стіні: хлопчик був живою копією портрета. Очі, голова, рот, ніс — усе, усе до останньої дрібниці було однаковісіньке, і навіть вирази обличчя дитини і портрета були настільки схожі в цю хвилину, що здавалося, ніби маляр змалював кожен рису його з неймовірною точністю.

Олівер не знав, що саме так здивувало містера Броунлоу, але несподіваний викрик так вразив його, що він упав на подушки зомлілий.

А ми скористаємося з цієї нагоди й подивимося, що сталося тим часом з молодими вихованцями веселого старого джентльмена. Отже, коли Проноза і його шановний друг і товариш Чарлі після протизаконного присвоєння особистої власності містера Броунлоу втиснулися в гудючу розбурхану юрбу, що понеслася навздогін Оліверові, вони керувалися цілком природним і хвальним почуттям самоохорони. Як відомо, серце щирого англійця найбільше пишається волею громадянина та недоторканістю особи, що панують у його країні; тому, власне кажучи, цей вчинок Пронози й Бетса мав би піднести їх в очах усіх англійських громадян і патріотів, оскільки цей доказ їхньої турботи про безпечність власної особи стверджує

той невеличкий кодекс законів, що його, на думку певних мудрих філософів, покладено в основу всіх діянь матері-природи.

Якби я хотів шукати ще якихось доказів суто філософського характеру поведінки цих обох джентльменів у даному досить скрутному становищі, я був би звернув увагу на той факт, що вони відстали від погоні саме на ту мить, коли загальна увага юрби скупчилася на Оліверові, й дременули чимдуж навпростець найкоротшим шляхом додому.

Пролетівши вітром через цілий лабіринт вулиць, вуличок і заулків, хлопці нарешті вкоротили ходи, наважилися віддихатись трохи й зупинилися в низькій темній підворотниці. Заледве відсапавшись, містер Бетс радісно чвиркнув, свиснув, з безпорадним реготом упав на спину й почав качатися по землі, рвучи собі боки зі сміху.

— Який тебе гедзь укусив? — здивувався Преноза.

— Хо-хо-хо-хо! — безсило реготав Чарлі.

— Заткни пельку! — обірвав його товариш, обережно озируючись навколо. — Тобі кортить, щоб нас злапали, дурню!

— Ой держіть мене, ой держіть мене, не можу! — реготався Чарлі. — Шарах — і хода навпростець, навмання, головою об стовп, об ліhtar, шубовсть, беркиць і знову на ноги, як та пружина, а я з хусткою в кишені за ним, за ним і нацьковую: «Переймай, переймай!» Ой не можу, не можу! — Гаряча уява містера Бетса викликала всю цю нещодавню сцену занадто жваво перед його очима: він знову почав корчитися й перевертатись і зареготався ще дужче.

— А що заспіває нам Феджін? — спитав поважніший Преноза, коли його товаришеві на хвилю в горлі дух сперло.

— Що? — пирснув Чарлі.

— Еге, що?! Що він нам скаже? — повторив Преноза.

— А що ж він має казати? — нараз схаменувся Чарлі, бо серйозний тон товариша вразив його. — Що він може сказати?

Містер Давкінс свиснув, зняв капелюха, почухав потилицю і похитав головою.

— Що це значить? — спитав Чарлі.

— Ох-ох-ох, ох-ох-ох, капуста й горох, жабу геть шкереберть, — свиснув Преноза, кумедно скорчивши свою хитру мармизу.

Ці слова очевидячки не цілком задовольнили містера Бетса, і він перепитав:

— Що це значить?

Преноза нічого не сказав, мовчки одягнув капелюха, підібрав під пахви поли свого сурдута, випнув щоку, фамільярно, але дуже красномовно хляснув себе кілька разів по кінчику

носа й, крутнувшись на підборах, шмигнув крізь ворота, а за ним і містер Бетс із замисленим виразом на обличчі.

За кілька хвиль по цій розмові веселий старий джентльмен, що сидів, схилившись над циновим казанком, з кавалком сухої, як ремінь, ковбаси й шматком хліба в одній руці і складаним ножиком у другій, почув на сходах несміливі кроки; він обернувся до дверей; гидка ухмілка скривила його бліде обличчя, гострий погляд блиснув з-під навислих рудих брів, і він нашорошив вуха.

— Гм... що ж це таке? — пробубонів він, бліднучи на виду. — Тільки двоє? А де ж третій? Не могли ж вони встряти чортові в зуби?.. Побачимо!

Кроки наближались; ось вони вже на помості. Двері нечутно відчинились і так само зачинилися: Проноза, а за ним Чарлі увійшли до кімнати.

Розділ XIII

Шановний читач знайомиться з новими дійовими особами і дізнається про них багато цікавих речей, що мають безпосереднє відношення до цієї повісті

— Де Олівер? — спитав старий, грізно підводячись з місця. — Куди ви його поділи?

Злодійчуки зніяковіло зирнулися і полохливо глянули на свого вихователя, вдаючи, що дуже вражені його несподіваним гнівом, але нічого не відповіли.

— Де подівся хлопець? — провадив він, цупко хапаючи Пронозу за комір і гидко вилаявшись. — Кажі, тварюко, а то задушу!

Містер Феджін не жартував, і обережний Чарлі Бетс, що завжди готував собі заздалегідь позиції для відступу, цілком серйозно збагнув, що за Пронозою надійде і його черга скуштувати на своєму горлі лагідних пазурів; тому він упав навколішки й криком закричав (чимсь середнім між ревом скаженого бугая і говіркою трубою).

— Чи ти нарешті заговориш? — кричав Феджін, трясучи Пронозу так, що було дивно, як він його взагалі не витрусив з його широкого вбрання.

— Піймали хорти, і край, — та годі-бо, пустіть! — похмуро огризнувся Проноза й живим махом випорснув із свого просторого сурдута так, що той залишився в руках старого. Він підскочив до стола, схопив виделку й запустив її в жилет веселого дідуся з таким завзяттям, що якби влучив, то було б уже

не до смішків. А дідусь з несподіваною для своїх років жвавістю шарахнувся як ошпарений від нього, теж схопив з вогню казанок і замахнувся ним у голову свого супротивника; але тут його погляд упав на Чарлі Бетса, що в цю хвилю заверещав на пуп: казан несподівано змінив свій напрямок і полетів просто в анфас цьому паничеві.

— Чи ви тут подуріли, чи що? — прогримів раптом чийсь грубий голос. — Хто це казана мені межі очі шпурнув? Щастя твоє, що тільки пивом сикнув, а то б я тобі показав, де раки зимують. Не думав я досі, що ти, бісовий старцюго, вмієш розливати якесь питво окрім води, та й ту не дуже, бо ж платить за неї водогінникам все одно що три місяці мусиш. З чого це у вас така буча здійнялася? Ет, к бісовому батьку вас усіх, увесь шарф пивом зальопали! Ну, ну, йди сюди, гаде, чого там плазуєш за дверима, хазяїна свого боїшся, чи що? Сюди! — Це говорив дебелий кремезний чолов'яга середнього віку; на ньому був чорний плисовий сурдут, засмальцьовані сукняні штани, високі шнуровані черевики й сірі бавовняні панчохи, що щільно облягали опуклі мускулясті литки його грубезних ніг (при такому вбранні ноги такі без кайданів завжди дають трохи незакінчену картину). На голові він мав коричневого капелюха, а навкруг шиї в нього була обв'язана брудна носова хустка з обтіпанними кінцями, якими він обтирав тепер собі пиво з лиця. Нарешті він прийняв хустку від свого зарослого щетиною репаного обличчя й похмуро оглянув кімнату; над одним оком у нього синіла пістрява пляма — очевидячки, від свіжого удару.

— Сюди, чуєш?! — гукнув симпатичний кайданник.

Білий кудлатий пес з розквашеною мордою бочком проліз через двері.

— Чого спинився?! — гукнув на нього хазяїн. — Мабуть, зазнався, я вже тобі не пара? Ну, лягай.

З цими словами він так штурхонував пса ногою, що той відлетів сторчка в протилежний кінець кімнати (але видно було, що це йому не первина, бо він, не писнувши, зібгався в кутку клубочком і, кліпаючи своїми підсліпуватими закислими очима, почав пильно і спокійно, мов нічого не сталося, розглядати кімнату).

— Чого це ти тут розперезавсь, старе опудало? Чого хлопцям в очі в'їдаєшся, жмикруте, скнаро ти неси́та? — гримав далі гість, розвалившись на стільці. — Дивуюсь, як це вони тебе досі не уколошкали? Як на мене, то я б не стерпів. Якби я був одним з твоїх небораків, я був би тебе вже давно гигнув; шкода тільки, що твого падла ніхто не купить, на якого біса ти кому здався? Хіба щоб посадити потім у скляну банку й показувати тебе як красеня, як чудо-диво, чудасію — тільки, мабуть, таких здорових банок не продають.

— Тс-тс, містере Сайкс, — відповів, тремтячи з голови до п'ят, старий, — не говорять так голосно.

— Но-но, без «містерів» і «серів», — кинув йому чолов'яга, — знаю вже, як почнеш хвостом крутити, то вже, мабуть, камінь за пазухою готуєш. Чого коробишся — ім'я ж моє знаєш. Як стукне час, я його не ослаблю — не журись!

— Та годі вже, годі, Біллі, ти щось сьогодні з лівої ноги встав, — заспокоював його старий з припущеною підлесливістю.

— Може, й встав, — відповів Сайкс, — тільки я думаю, що й ти не при собі. А може, тобі начхати й на те, що казаном можна проламати черепа так само, як коли ти розляпуєш язиком про...

— Чи ти здурів? — скрикнув старий, хапаючи його за рукав і показуючи на хлопців.

Містер Сайкс нічого не відповів, тільки зробив такий жест, ніби зашморгує вузол під лівим вухом, а голову звисив на праве плече; пантоміму цю старий, здається, второпав краще слів. Після цієї короткої прелюдії гість попрохав чарку горілки на злодійському жаргоні, яким була взагалі пересипана вся його розмова, але якого не варто тут наводити, бо читач все одно нічого не зрозуміє.

— Тільки не здумай всипати туди отрути! — гукнув містер Сайкс, кладучи на стіл капелюха. Він жартував, але якби побачив, як хижо глянув, як хижо закусив свої сині губи Феджін, обернувшись до шафи, він переконався б, що засторога ця не зайва, бо, здається, в очах господаря таки промайнуло бажання поправити хибу винокура і трохи зміцнити настоянку.

Прополоскавши горло кількома чарками, містер Сайкс зволив глянути на хлопців милостивим поглядом; це їх підбадьорило, і вони розповіли про свою халепу з Олівером настільки правдиво і саме в такому освітленні, як те Проноза вважав за найбезпечніше на дану хвилю.

— Боюся я, щоб він своїм язиком нам лиха не накоїв, — мовив Феджін.

— Еге, еге, от тоді-то тобі жаба й цицьки дасть, Феджіне, — злорадно всміхнувся Сайкс.

— І боюся я ще, мій голубе, — провадив старий, немов не помічаючи останніх слів свого гостя й пильно вдивляючись йому в вічі, — боюся я, що коли нас застукають, то будуть і комусь іншому непереливки, і буде комусь, може, ще значно гірше, ніж мені.

Сайкс здригнувся і круто обернувся до старого, але той знизав плечима аж по самі вуха і втупив байдужий погляд у протилежну стінку.

Вони замовкли. Всі члени чесної компанії віддалися на якийсь час власним думкам, і навіть собака, що якимось занадто

хитро облизував у кутку свої губи, здавалося, обмірковував, як би найкраще вчепитися зубами в литку першого стрічного пана чи пані на вулиці.

— Треба комусь безпремінно винюхати, що там у поліції сталося... — мовив нарешті містер Сайкс, але вже значно тихіше, ніж дотепер. Феджін хитнув головою.

— Якщо він не виказав на нас і не викрутився, то нема чого боятися, аж поки він не вийде на волю, — провадив Сайкс, — а тоді доведеться накинути на нього оком: пускати його на всі чотири вітри не можна, ні, ні, ні!

Феджін знову хитнув головою.

Ця тактика була, безперечно, найкраща, але на перешкоді їй стояла одна притичина: Проноза, Чарлі, Феджін і містер Вільям Сайкс усі як один гидували поліцією і ні за що в світі не наблизилися б до неї з доброї волі.

Скільки часу сиділи б вони в такій досить неприємній нерішучості, мовчки дивлячись одне на одного, — невідомо; проте над цим нам нема чого й міркувати, бо незабаром двері відчинилися, і до кімнати завітали дві молоді леді, що їх Олівер уже тут колись бачив; отже розмова поточилася далі сама собою.

— Так його! Чудесно! — радісно скрикнув старий. — Піде Бетсі! Ти ж підеш, голубонько?

— Куди це? — здивувалася та.

— Та тільки до поліції, квітонько, — улесливо відповів старий.

Треба сказати, що шановна панна категорично не відмовилася від цього, але висловила тільки цілком серйозне й глибоке побажання, щоб її «взяли чорти», якщо вона згодиться на цю пропозицію. (Ця тонка і ввічлива відповідь свідчила, безперечно, про те, що міс Бетсі мала природний такт, який не дозволяє нам засмучувати наших ближніх рішучою відмовою.)

Старий зробив кислу міну й відвернувся від цієї панни в жовтих папільйотках (досить пишно, щоб не сказати розкішно, вдягнутої в червону сукню й зелені черевички) до її товаришки.

— Нансі, моя крихітко, а що ти нам на це скажеш? — солодким голосом спитав він її.

— Нема дурних, не підлабузнюйся, Феджіне, — відповіла Нансі.

— Що це значить? — глянув на неї сердито містер Сайкс.

— Те саме, що я кажу, — спокійно відповіла вона.

— Тобі йти найбезпечніше, про тебе тут ніхто нічого не знає, — доводив Сайкс.

— Та я й не хочу, щоб знали, тому й не піду, Біллі, — так само спокійно відповіла Нансі.

— Вона піде, Феджіне, — сказав Сайкс.

— Вона не піде, Феджіне, — заперечила Нансі.

— Феджіне, вона піде.

Містер Сайкс мав рацію. Лайкою, погрозами та різними обіцянками вони таки переконали дівчину зважитися на цей крок.

А втім, у неї не було таких важливих причин боятися поліції, як у її милої приятельки, бо ж вона тільки нещодавно переїхала сюди, в околицю Філд-Лена, з трохи далекого, але дуже елегантного передмістя Реткліффа, й тому могла бути цілком спокійна, що не здибає тут когось із своїх численних старих знайомих.

Отже, міс Нансі пов'язала білий чистий фартушок, підтикала папільйотки під криси солом'яного капелюшка (ці туалетні речі, звичайно, дістав їй зі своїх невичерпних запасів Феджін) і приготувалася виступити на розвідку.

— Постривай ще хвилинку, голубонько, — спинив її Феджін, подаючи їй кошика, — ти його понесеш у руці, — так воно пристойніше виглядає, моя ясочко.

— А в другій руці хай несе ключа, Феджіне, це ще краще: огрядна господиня, та й годі, — порадив Сайкс.

— Так, так, голубе, — приказував старий, вішаючи великого дверного ключа Нансі на руку. — Ось так, так, — чудесно, моя душко, — радісно потирав він руки.

— О, мій братику, мій бідний, маленький, безвинний братику! — заголосила Нансі, обливаючись гіркими слізьми й з відчаєм трясучи в руках кошика й ключа. — Що сталося з ним, що з ним сталося! Куди вони його поділи! О, на бога, панове, скажіть, скажіть мені, де мій соколик, де мій братик рідний?

Проказавши ці слова, на превелику втіху своїх слухачів, так жалісно, що навіть слухати серце розривалось, Нансі замовкла, підморгнула товариству, з милою усмішкою уклонилася і зникла за дверима.

— О, це козир-дівка, мої діточки, — мовив старий, обертаючись до своїх молодих вихованців, і красномовно похитав головою, немов мовчки радячи їм наслідувати її блискучому прикладові.

— Вона робить шану жіноцтву, — стукнув по столі своїм величезним кулаком містер Сайкс. — П'ю за її здоров'я! І за те, щоб усі баби були такі, як вона!

Тим часом як ці й ще багато інших компліментів сипалися на голівку талановитої міс Нансі, вона сама йшла до поліції і, не вважаючи на певну полохливість, цілком природну для беззахисної соромливої дівчини, що не звикла ходити по місту сама, прийшла туди незабаром жива й здорова.

Вона підійшла до «холодної» із заднього двору, несміливо постукала ключем у двері й почала прислухатися, але ніхто не

відповідав; вона кахикнула й знову наставила вухо, але все було тихо й на цей раз, тоді вона ніжним тихим голоском промовила: «Ноллі, Ноллі, коханий!»

У цій камері сидів лише одинокий в'язень — нещасний босий голодранець, якого злапали за те, що він грав на флейті; за цей злочин проти суспільства містер Фанг засудив його на місяць до Дому Поправи, дотепно зауваживши, що такі могутні легені доцільніше використувати на «млині», аніж перекладати їх на музичний струмент.

В'язень нічого не відповів Нансі, бо тяжко побивався за своєю флейтою, сконфіскованою на користь держави під час арешту; отже Нансі перейшла до других дверей і знову постукала.

— Хто там? — стиха відгукнувся чийсь кволий голос.

— Чи нема тут у вас маленького хлопчика? — спитала Нансі, попереду гірко хлипнувши.

— Ні, боронь боже! — відповів в'язень.

Тут сидів другий арештант, безпритульний старезний дідок, злапаний за те, що не грав на флейті, тобто за те, що жебрав на вулиці й не заробляв собі на життя. У третій камері сидів чоловік, засуджений за те, що розносив на продаж бляшані мисочки без відповідного патента й заробляв таким чином собі на життя всупереч постанові Палати Гербової оплати.

Але ніхто з в'язнів не відгукнувся й не міг нічого сказати за Олівера, тому Нансі підійшла просто до гладкого тюремника в пасатому жилеті і з жалісними безнадійними приговорюваннями та скаргами (ще красномовнішими завдяки відповідній жестикуляції ключем і кошиком) запитала його про долю свого любого братика.

— У мене його нема, голубонько, — відповів їй добродушний дідусь.

— А де ж він тоді? — стурбовано простогнала дівчина.

— Та його ж забрав той джентльмен.

— Який джентльмен? Господи милосердний! Який джентльмен?

У відповідь на ці збентежені запити дідусь оповів глибоко засмученій сестрі, як Олівера притягли до в'язниці, як він зомлів перед суддею, як його виправдали завдяки одному свідкові, який бачив, що не Олівер, а інший хлопець вкрав хустину, і як його нарешті непритомного відвіз до себе сам позивач, — але де він жив, сторож гаразд сказати не міг, тільки чув, що кучерові звеліли їхати в напрямку до Пентонвілля.

У глибокому розпачі попленталася хисткою ходою безталанна сестра до воріт, але за брамою вона очевидячки оговталась, бо нараз пішла твердіше, а завернувши за ріг, прожогом побігла найзаплутанішими манівцями до житла старого.

Скоро почувши про наслідки розвідки Нансі, містер Сайкс свиснув на білого пса, одягнув капелюха й похапцем, не побажавши чесній компанії «доброго здоров'я», щоб не гаяти часу на зайві формальності, вийшов з кімнати.

— Ми мусимо дізнатись, де він є, голуб'ятка, ми мусимо його знайти будь-що-будь, — схвильовано говорив Феджін. — Ти, Чарлі, покрутиця там і відкинь усі свої справи, поки не пронюхаєш чого-небудь про нього. Нансі, перепілочко моя, його треба знайти. Я вірю тобі й покладаюсь на тебе й на нашого на всі руки майстра Пронозу! Стійте! Стійте! — додав він, відчиняючи тремтячими руками шухляду: — Ось вам гроші, діточки мої. Сьогодні мого сліду тут не залишиться. Ви вже знатимете, де мене знайти. Не залишайтеся тут ані хвилини довше, ані хвилиноньки — ну, гайда!

З цими словами він випхав їх за поріг, двічі повернув ключа, засунув двері на клямку та на засув, витяг з таємної схованки скриньку, що її ненароком був угледів Олівер, і почав похапцем розтикати годинники й інші дорогоцінності по внутрішніх кишенях свого вбрання, — коли це щось стукнуло в двері; старий аж пополотнів.

— Хто там? — крикнув він пронизливим голосом.

— Я! — почувся крізь двері голос Пронози.

— Чого тобі?

— Нансі пита, чи заманювати його до тієї халупи? — спитав Проноза.

— Аякже, хай тільки злапає його, — одказав старий. — Розшукайте, розшукайте його будь-що-будь, ось і все, а там я вже знатиму, що робити, не турбуйтеся!

Хлопець відповів, що второпав, і побіг униз по сходах навздогін своїм товаришам.

— Досі він ще не виказав нас, — прошепотів старий, беручися знову до своєї роботи. — Хай тільки розпустить язика у своїх нових друзів, ми йому швидко пельку заткнемо.

Розділ XIV

Як жилося Оліверу у містера Броунлоу і віще пророцтво містера Грїмвіга щодо Олівера у зв'язку з одним покладеним на нього дорученням

Після раптового викрику містера Броунлоу Олівер незабаром опритомнів; але й місіс Бедвін, і старий джентльмен обоє старанно уникали в дальшій розмові будь-яких натяків на портрет і

взагалі на все, що могло б навести його думку на його минуле й майбутнє; вони жартували, сміялися і взагалі переходили з однієї легкої, безжурної теми на другу, аби тільки не хвилювати його.

Олівер ще не настільки вбився в силу, щоб снідати за загальним столом, але другого ранку, тільки-но переступивши поріг кімнати місіс Бедвін, він прикипів жадібним поглядом до стіни, де напередодні висів портрет, з надією побачити знову обличчя чарівної жінки. Та надія його не здійснилась: портрет десь ізник.

— Так, так, його вже нема, — пояснила місіс Бедвін, помітивши його напружений погляд.

— Я це бачу, пані; а чому його забрали? — спитав Олівер.

— Так звелів містер Броунлоу, серденько; він думає, що портрет тебе даремно схвилював і може зашкодити твоєму здоров'ю, — відповіла бабуся.

— О ні, о ні, він мене зовсім не схвилював, пані! — скрикнув Олівер. — Мені було так приємно дивитися на нього, мені здається, що я його просто полюбив.

— Гаразд, гаразд, — добродушно заспокоїла його старенька. — Ти ось тільки якомога швидше одужуй, моє серденько, і тоді ми його знову повісимо — даю тобі слово. Ну а тепер поговоримо про щось інше.

Це було все, що Олівер довідався від неї. Старенька пані була така добра і так піклувалася про нього за його хвороби, що Оліверу не хотілося журити її, і він, щиро намагаючись не думати більше про портрет, почав уважно слухати її нескінченні оповідання про її добру й милу красуню-дочку, що жила на селі разом зі своїм добрим і милим красенем-чоловіком, про її доброго, доброго сина, що служив за клерка в одній комерційній конторі у Вест-Індії й надсилав своїй матері акуратно чотири рази на рік додому такі ласкаві та шанобливі листи, що від самої згадки про них на очі їй виступали сльози. Набалакавшись досхочу про своїх любих діток і про свого любого покійника-чоловіка, що помер — пом'яни його душу, Господи милосердний! — лише двадцять шість років тому, бабуся не зчулася, як час чаювати нахопився. Після чаю вона почала вчити Олівера гратися в дурника; Олівер вивчився цієї штуки в одну мить, і вони програли дуже серйозно і з великим зацікавленням аж до самого вечора, а тоді, напившись трохи теплої води з вином і заївши її рум'яною грінкою, хворий ліг спати у своє м'яке ліжко.

Щасливі це були дні! Олівер потроху одужував, а навколо нього все було таке чисте, спокійне, статечне, і всі були добрі й привітні, і після вічних свар та гармидеру, в яких точилося поки що все його життя, він почував себе мов у Бога за пазухою.

Скоро він змігся стати на ноги, містер Броунлоу купив йому новеньке вбрання, нові черевики й нову шапочку, а із старою одежею дозволив йому зробити що завгодно; отже, він попрохав добродушну покоївку (що ставилась до нього дуже ласкаво, коли він був хворий) продати всі ці речі якому-небудь тандитникові, а гроші взяти собі. Покоївка не примусила себе припрошувати, і коли Олівер побачив з вікна вітальні, як тандитник загорнув у свій клунок його речі і подався з ними за ворота, він аж підскаочив з радощів, що нарешті позбувся свого лахміття і ніколи, ніколи більше в світі його не вдягне на себе. Сказати на правду, це була не одежа, а лахміття, та й все життя своє Олівер іншої не носив, і подарунок містера Броунлоу був його першим справжнім убранням.

Одного вечора, приблизно за тиждень після події з портретом, Олівер сидів у кімнаті місіс Бедвін і вів з нею милу розмову, коли це містер Броунлоу надіслав сказати, що бажає його бачити і, якщо йому не тяжко, просить його на часинку до свого кабінету.

— Спаси й захисти нас, Боже! Помий швиденько руки, Оліверчику, стривай, ось я тебе розчешу, голуб'яточко моє! Ой, Боженьку! Якби знаття, що він тебе покличе, я б тобі комірця чистенького одягла, обмила б, обчистила, ти б у мене був як огірочок! — заметушилася місіс Бедвін.

Олівер слухняно виконав усі схвильовані накази старенької, і хоч як вона ремствувала на те, що не встигла навіть зафалдувати рюша на його сорочечці, хлопчик, попри всі хиби свого туалету, був дуже гарненький, тендітний, і місіс Бедвін, пильно оглянувши його з голови до п'ят, мусила-таки визнати нарешті, що він і без рюша чудесно виглядає.

Підбадьорений цією похвалою, Олівер тихенько постукав у двері кабінету. З дозволу містера Броунлоу він відхилив двері й опинився у невеличкій, переповненій книгами кімнаті, що виходила у гарнесенький садочок. Перед вікном стояв стіл, за яким у м'якому кріслі з книжкою в руці сидів містер Броунлоу. Побачивши Олівера, він відклав набік книжку й покликав його сісти побіч себе.

Олівер слухняно сів, мовчки дивуючись, як це деякі люди потрапляють перечитувати таку силу книжок, написаних, мабуть, для того, щоб зробити світ мудрішим (але треба сказати, що ця думка дивувала, дивує й завжди дивуватиме багатьох людей, значно досвідченіших за малого Олівера).

— А що, багато тут хороших книжечок, дитино? — мовив містер Броунлоу, слідкуючи за тим, з якою цікавістю оглядає Олівер полиці, що сягали аж по саму стелю.

— Так, дуже багато, сер, я ще ніколи не бачив такої сили.

— Якщо будеш слухняним, то їх усі перечитаєш, — ласкаво провадив дідусь, — а це тобі більше сподобається, аніж розглядати їх зверху, — а втім, не раз у раз, бо є багато книжок, в яких палітурки й корінці багато кращі за їх зміст.

— Це десь, либонь, у он тих важких томів? — показав Олівер на тиснені золотом грубезні фоліанти на полиці.

— Е ні, не завжди так, — усміхнувся старий пан, провівши рукою по Оліверовій голівці. — Є багато книжок таких самих важких, але значно менших на око. А чи хотів би ти стати розумним-розумним і писати, як виростеш, книжки?

— Ні, сер, я волів би їх читати, — одказав Олівер.

— Що? Ти не хочеш бути письменником? — здивувався містер Броунлоу.

Олівер на хвилю замислився, а потім сказав, що все-таки, на його думку, краще бути книгарем; дідусь зареготався від широго серця й скрикнув, що Олівер сказав крилате слово; дуже стішило це хлопчика, хоча він не зрозумів, яке саме було це слово.

— Гаразд, гаразд, не турбуйся, — заспокоїв його, трохи відійшовши, містер Броунлоу. — Ми тебе до письменництва не будемо наvertати; краще навчимо якогось доброго ремесла — хоча б цеглу робити.

— Красно дякую, сер, — серйозно відповів хлопчик.

Старий джентльмен знову засміявся з його поважної міни й сказав щось про його дивовижний інстинкт, але не добравши гаразд, у чому саме річ, Олівер не звернув на ці слова особливої уваги.

— А тепер, мій хлопчику, слухай уважно те, що я тобі говоритиму, — почав містер Броунлоу ще ласкавішим (якщо це взагалі було можливо), але багато серйознішим тоном, якого Олівер від нього ще ніколи не чув. — Я говоритиму з тобою просто й прямо, бо гадаю, що ти годен мене зрозуміти не згірше за дорослу людину.

— Ні, ні, тільки не кажіть, що ви мене хочете відіслати звідси, сер, благаю вас! — скрикнув Олівер, збентежений цим серйозним початком. — Не виганяйте мене на вулицю! Візьміть мене за служника, тільки дозвольте залишитися тут! Не відсилайте мене назад у те пекло. Згляньтеся на бідного хлопця, сер!

— Люба дитино, — мовив старий пан, зворушений його палким благанням, — не бійся, я тебе не залишу на волю Божу, поки ти мене сам до цього не примусиш.

— О, ніколи, ніколи, сер!

— Я теж гадаю так і сподіваюся, що цього ніколи не буде, — провадив старий джентльмен, — мене дуже часто розчаровували й дурили ті, кому я допомагав, але проте я тобі чомусь вірю, і твоя доля, сам не знаю чому, мені дуже болить. Усі рідні й

любі мені люди зійшли давно вже в могилу, і, хоч з ними поховані щастя і радість мого життя, я не зробив зі свого серця німої труни й не замкнув його сімома замками від кращих почуттів; ні — тяжкий біль лише загартував і очистив його.

Містер Броунлоу говорив стиха й більше до себе самого, аніж до хлопчика; потім замовк і замислився, а Олівер сидів біля нього, затамувавши подих, не ворухнувшись.

— Так, так, — мовив нарешті трохи веселіше старенький, — це все я кажу тобі лише тому, що в тебе молоде серце; коли ти знатимеш, скільки горя й розчарування зазнав я на своєму віку, ти, може, будеш чулішим і не завдаси мені нового жалю. Ти кажеш, що ти безрідний сирота й не маєш нікого в світі; так, усі мої довідки про тебе це підтверджують. Отже, розкажи мені все про своє життя: звідки ти родом, хто тебе виховав і як ти опинився в товаристві тих двох халамидників. Скажи мені все по правді, і тоді ти матимеш вірного друга до самої моєї смерті.

Сльози душили Олівера, і кілька хвилин він не міг спромогтися на слово; нарешті трохи заспокоївшись, він почав оповідати, як йому велося на фермі і як містер Бембль забрав його до притулку, — коли це знадвору почувся нетерплячий короткий стук і покоївка сповістила, що то містер Грімвіг.

— А до мене він іде? — спитав містер Броунлоу.

— О так, сер. Вони спитали, чи печено у нас сьогодні солодкі булочки, а коли я похвалилася, що так, то вони сказали, що залишаться пити чай.

Містер Броунлоу всміхнувся і пояснив Оліверові, що містер Грімвіг — його старий приятель і, хоч манери в нього трохи шорсткі, він, по суті, дуже достойна й добра людина.

— Може, мені краще вийти, сер? — спитав Олівер.

— Ні, ні, залишайся, — відповів містер Броунлоу.

У цю хвилину двері прочинилися і на порозі з'явився, спираючись на грубезну палку, трохи кривий на ногу, гладкий старий пан у синьому сурдуті, пасатому жилеті, нанкових штанах, гетрах і ширококрисому білому капелюсі із зеленою лямівкою. Дрібненько зафалдоване жабо визирало з-за його жилета, на якому теліпався довжелезний крицевий ланцюжок з ключем замість годинника.

Кінчики його білої краватки були зав'язані бантом завбільшки з помаранчу. У нього було дуже рухливе обличчя, і якісь чудернацькі неймовірні гримаси щохвилі перекошували його на всі лади. Говорячи, він мав звичку звішувати голову набік і скося тим часом поглядати в протилежну сторону, в такі хвилини він страшенно скидався на папугу. Саме в цій своїй улюбленій позі він і застиг на порозі кабінету зі шматочком помаранчевої лущайки у випростаній руці.

— Гляньте-но, гляньте-но суди, чи бачите! — сердито пробубонів він. — Чи не сміх, чи не глум — досить мені переступити чужий поріг, і обов'язково перед самим моїм носом на сходах мусить валятися оце аптечне сміття. Через помаранчеву лушпайку закривів я на одну ногу — знаю, знаю, помаранчева лушпайка вкоротить мені віку! Так воно й буде, сер: помаранчева лушпайка зведе мене в могилу, — щоб я свою голову з'їв, коли це не так!

Містер Грімвіг мав звичку зміцнювати цією милою обіцянкою майже кожне своє твердження, але звичка ця була досить кумедна, бо, навіть коли припустити, що з часом наукова техніка дозволить джентльменам їсти для власної втіхи свої власні голови, — голова містера Грімвіга була така величезна, що найбільший прожера в світі навряд чи здолав би ум'яти її за одним разом.

— Щоб я свою голову з'їв, — мовив удруге містер Грімвіг, стукаючи ціпком об підлогу. — Свят, свят, а це ще що? — скам'янів він, угледівши Олівера, й відступив назад.

— Це малий Олівер Твіст, що про нього ми з вами розмовляли, — відповів містер Броунлоу.

Олівер уклонився.

— Що? Та невже ж це той самий хлопчисько, що лежав у гарячці? — перепитав містер Грімвіг, ще далі відступаючи. — Стривайте, стривайте! Мовчіть! — провадив він, нараз забувши навіть про свою огиду до гарячки. — Так ось хто їв помаранчу! Так, так, це він її їв і кинув лушпайку на сходи! Я не я, коли це не так і коли це не так, то я з'їм свою голову — і його на придаток!

— Ні, ні, він помаранчі не їв, — сміючись заспокоїв гостя містер Броунлоу. — Та ну-бо кладіть капелюха на стіл і погомоніть з моїм маленьким другом.

— Це не жарт, мені це он як болить, сер, — не вгавав джентльмен, скидаючи рукавиці. — На нашій вулиці завжди повно цього сміття, я знаю, його розкидає лікарів хлопець, що живе на розі. Учора ввечері якась молодиця посковзнулася на цій мерзоті і вдарилася об штахети мого садка; я побачив, як вона підвелася й глянула на його чортячий червоний ліхтар. «Не йдіть до нього, — гукнув я їй з вікна, — він душогуб!» Він наставляє пастку людям. Так, так, і коли цьому неправда, то я... — І сваркий пан ударив ціпком об землю. (Його близькі знайомі знали, що цей порух означає ту саму обіцянку з'їсти свою голову, тільки висловлену іншим робом.) Потім, не випускаючи з рук свого ціпка, він сів у крісло і почав розглядати Олівера в лорнет, що висів у нього на грудях на чорній широкій стьожці; почувуючи себе об'єктом спостереження, хлопчик почервонів як мак і знову соромливо вклонився.

— Так це той самий хлопець? — мовив нарешті містер Грімвіг.

— Так, той самий, — відказав містер Броунлоу.

— Як ся маєш, хлопчику? — провадив гість.

— Значно краще, сер, красно дякую, — одказав той.

Почуваючи, що його приятель збирається сказати щось уїдливе й неприємне, містер Броунлоу звелів Оліверу піти до місіс Бедвін і сказати їй, що час вже кликати до чаю; чудна поведінка гостя трохи вразила Олівера, і він був радий вийти з кімнати.

— Правда, гарненький хлопчик? — спитав містер Броунлоу.

— Не знаю, — відказав старий буркун.

— Не знаєте?

— Так, не знаю. Як на мене, то всі хлопці однакові. Я знаю тільки два сорти хлопців: борошняний і м'ясовий.

— А до якого з них належить Олівер?

— До борошняного. Один мій приятель має м'ясового синка; всі його звать гарним, а я кажу — бридкий, жахливий хлопець: голова кругла, сам червонопикий, очі масні, руки, ноги, тулуб — такі цупкі, що сине убраннячко як не лусне; голос лоцманський, а апетит вовчий. Знаю я його — вибрудок!

— Так, так, але ж Олівер Твіст не такий, — тому вам нема чого сваритися на нього, — заперечив містер Броунлоу.

— Не такий, але, може, ще гірший.

Господар нетерпляче кахикнув, а містеру Грімвігу від цього мов маслом по душі помазали.

— Може, ще гірший, — провадив він, — звідки взявся цей хлопець? Хто він такий? Який він? У нього була гарячка. Ну то що ж? Хіба гарячка — властивість тільки самих чесних людей? У поганих, бридких вона теж буває, — що на це скажете, га? Я знав одного чоловіка, повішеного на Ямайці за те, що він убив свого хазяїна. Його шістьома нападами трусила лихоманка, але ж завдяки цьому його не помилували! Пхе! Дурниці!

На правду казати, у глибині своєї душі містер Грімвіг мусив визнати, що Олівер назверх дуже милий і має дуже приємні і чемні манери; але в душі містера Грімвіга жив упертий, невблаганний дух суперечності, а в цю хвилину його ще дужче під'южила нахідка нещасної помаранчевої лушпайки; отже, сказавши собі раз назавжди, що ніхто в світі не сміє причеплювати йому своїх поглядів і що тільки він сам може вирішувати, який хлопець є гарний, а який поганий, містер Грімвіг з першого ж слова вирішив заперечувати своєму приятелеві.

Містер Броунлоу признався, що ні на одне із згаданих запитань він позитивної відповіді дати поки що не може; бо не хотів розпитувати Олівера про його минуле, поки той зовсім не оду-

жає, щоб ці спогади, бува, не зашкодили його здоров'ю; містер Грімвіг на це зловісно всміхнувся і з лукавою ухмілкою запитав, чи має звичку ключниця перераховувати перед сном столове срібло, бо може статися, що одного погожого ранку враз не вистачить якоїсь срібної ложки або виделки. Містер Броунлоу мав дуже палахку вдачу, проте, знаючи властивості свого друга, він стримував себе і тільки сміявся зі всіх його вибриків. За чаєм містер Грімвіг висловив своє цілковите задоволення з приводу добре випечених булочок, і настроїй його начебто покращав; розмова поточилася рівно й сумирно без жодних ексцесів, і Олівер, що також сидів за столом, почав почувати себе трохи вільніше в присутності цього сердитого старого пана.

— А коли ж ви збираєтесь послухати повне й правдиве оповідання про життя й пригоди Олівера Твіста, сер? — спитав містер Грімвіг наприкінці чаювання, поглядаючи скоса на Олівера.

— Завтра, — відповів містер Броунлоу, — я волю вислухати його наодинці. Прийдеш до мене, серденько, о десятій ранку.

— Так, сер, — відповів трохи нерішуче Олівер, знову ніяковіючи під пильним поглядом містера Грімвіга.

— Слухайте сюди, — прошепотів той на вухо господареві, — хлопець до вас завтра не прийде, ви чули, як він вагався відповідати вам. Він дурить вас, мій бідний друже.

— Заприсягну, що він не бреше, — палко відповів містер Броунлоу.

— Якщо він не бреше, то щоб я... — І ціпок красномовно стукнув об підлогу.

— А я життям своїм ручусь, що він каже правду! — І містер Броунлоу стукнув кулаком об стіл.

— А я головою ручусь, що він бреше! — стукнув об стіл кулаком містер Грімвіг і собі.

— Побачимо! — скрикнув містер Броунлоу, ледве стримуючи свій горючий гнів.

— Побачимо, побачимо, — одказав містер Грімвіг із задирливою ухмілкою.

Але зрадлива доля снувала свою тканину: саме на цю хвилю до кімнати увійшла місіс Бедвін з пакунком книжок, що їх містер Броунлоу купив того ранку в книгаря, вже відомого читачам цієї повісті; вона поклала пакунок на столі й обернулася вже до дверей, але містер Броунлоу спинив її.

— Затримайте посланця, мені не все потрібне, дещо я маю повернути.

— Він уже пішов, сер, — відказала місіс Бедвін.

— То заверніть його швидше, — звелів містер Броунлоу, — книгар бідний, а за книжки не заплачено; до того ж кілька примірників я відішлю йому назад.

Посланця кинулися доганяти. Олівер побіг в один бік, по-коївка в другий, а місіс Бедвін, стоячи на порозі, голосно гукала на нього, але його вже поминай як звали, і Олівер з по-коївкою повернулися з порожніми руками.

— Ах Боже мій, який жаль, я так хотів ще сьогодні повернути йому ці книжки, — скрикнув містер Броунлоу.

— Хай їх віднесе Олівер, — з іронічною ухмілкою порадив містер Грімвіг, — він їх, звичайно, доставить у цілості й схороні.

— Дозвольте, дозвольте віднести їх мені, сер: я духом упо-раюся з ними, — попрохав Олівер.

Старий пан саме збирався сказати, що Олівер не піде ні в якому разі, але насмішкувате кахикання містера Грімвіга умить змінило його рішення: Олівер швидко й справно виконає своє доручення і таким чином раз назавжди покладе край неправдивим підозрінням старого.

— Так, ти підеш до книгаря, моє серденько, — сказав містер Броунлоу. — Ось принеси мені з кабінету пакунок книжок, що лежать у мене на столі.

У захваті, що він може бути хоч чим-небудь корисний, Олівер кинувся прожогом нагору і за хвилину з'явився з книжками під пахвою і з шапочкою в руці, чекаючи на розпорядження.

— Ти скажеш, — почав містер Броунлоу, дивлячись пильно на містера Грімвіга, — ти скажеш книгареві, що ці книжки я йому повертаю, й передаси йому з рук до рук мій борг — чотири фунти десять шилінгів. Ось тобі п'ять фунтів стерлінгів, ти принесеш мені десять шилінгів решти.

— Я повернуся за десять хвилин, сер, — жваво одказав Олівер.

Поклавши гроші до кишені й застібнувши її на гудзик, він узяв обережно під пахву книжки, низенько вклонився і вийшов з кімнати. Місіс Бедвін провела його до самих дверей, розтлумачила йому, як найближче пройти до крамниці, назвала вулицю, число будинку й прізвище книгаря; перепитала його, чи він це все добре зятив, пильно наказала йому не боятись та — боронь Боже — не застудитися і нарешті відпустила його.

— Захисти його, Боже милосердний, — зітхнула старенька, дивлячись хлопчикові вслід, — ох, якось мені сумно його бідолашного з очей спускати.

Олівер дійшов до рогу, обернувся і весело хитнув її головою на прощання. Бабуся відповіла йому з усмішкою і, замкнувши за собою двері, подалась до своєї кімнати.

— Щонайбільше за двадцять хвилин він буде тут, — мовив містер Броунлоу, витягаючи з кишені годинника й кладучи його перед себе на стіл. — Тим часом уже зовсім стемніє.

— Невже ви справді гадаєте, що він вернеться? — спитав містер Грімвіг.

— А ви хіба не певні цього? — усміхнувся його друг.

Дух суперечності високо підніс свою голову в душі містера Грімвіга на цю хвилину, а переконана ухмілка містера Броунлоу ще дужче підструнчила його.

— Ні! — скрикнув містер Грімвіг і стукнув об стіл кулаком. — Ні, я цього не певен. На хлопчаків нове вбрання, під пахвою пака коштовних книжок, а в кишені п'ятифунтова банкнота. Він дремене до своїх старих товаришів-злодюг і на-сміється з вас. Щоб я з'їв свою голову, якщо цей хлопець повернеться сюди!

З цими словами він присунувся ближче до столу, і обидва приятелі зацікавилися в мовчазному чеканні.

Яку вагу надаємо ми своїм поглядам і з яким завзяттям і впертістю обстоюємо свої раптові, необачні і часом дуже помилкові висновки! Містер Грімвіг не був ані злим, ані бездушним, і йому було б дуже боляче, якби його достойного друга знову спіткало нове розчарування, але в цю хвилину він цілком серйозно й щиро бажав, щоб Олівер взагалі не повернувся додому.

Час спливав. Стемніло так, що ледве можна було розібрати знаки на циферблаті, а старі приятелі все мовчки сиділи за столом, не зводячи очей з годинника.

Розділ XV

Де говориться про те, як щиро любили Олівера старий веселий джентльмен і міс Нансі

У темній їдальні паскудного шинку в найбруднішому закутку Малої Сефрон-Хіл, в гидкому підозрілому кишлі, де взимку цілий день блимав підсліпуватий газовий каганець, куди не зазірав улітку жоден промінь сонця, над жбаном і чаркою (від яких сильно тхнуло спиртом) сидів якийсь чоловік у плісовому сурдуті, коротких штанях, вовняних панчохах і невисоких чоботях; в особі його кожен досвідчений поліцейський агент був би одразу пізнав славнозвісного Вільяма Сайкса. Край ніг його лежав його кудлатий білий пес; пес кліпав своїми червоними закислими очима, немов підморгуючи своєму хазяїнові, й одночасно облизував свіжу рану на морді.

— Не крутись, стерво! — гаркнув нараз містер Сайкс.

Чи то думки його були такі глибокі, що кліпання очей собаки йому заважало, чи то ці гнітючі думки так напосіли на

нього, що йому треба було якось відвести душу, бодай штурхнути чоботом безвинну тварину, — сказати не можу, але в кожному разі він боляче огрів свого пса і гидко вилаявся.

Собаки взагалі не помщаються своїм господарям за їхні кривди, але містера Сайкса пес мав, очевидно, таку саму гарячу вдачу, як і його пан; у відповідь на цю ганебну образу він вчепився зубами в його чобіт, шарпонував його з усієї сили за литку й, щасливо ухилившись від кинутого йому в голову жбана, з гарчанням поліз під лаву.

— А, так ось ти який? — прошипів Сайкс, беручи в одну руку коцюбу, а другою помалу розкриваючи складаного ножика. — Стривай, стривай! А ходи-но сюди! Сюди! Чуєш?

Собака не міг не чути, бо містер Сайкс гукав як з немочі на всю свою бичачу пельку, але він, очевидячки, не хотів бути скараним на горло й не рушився з місця, — тільки загарчав ще лютіше, вчепився зубами за кінець коцюби й почав її гризти, мов той дикий звір.

Цей опір ще дужче розлютував містера Сайкса; він став навколішки й сам не свій від злості почав штрикати пса коцюбою; пес кидався з одного боку в другий, гавкав, гарчав і клацав зубами, а чоловік лаявся, сопів, бив і блюзнів. Боротьба дійшла до останнього напруження, коли це зненацька відчинилися двері; не довго думаючи, собака прожогом вискочив у коридор, а містер Сайкс залишився ні в сих ні в тих посеред кімнати з коцюбою в одній руці й складаним ножиком у другій.

Де двоє б'ються, третій не втручайся, — каже стара приказка. Містер Сайкс, розлютований втечею невірного пса, накинувся мокрим рядом на розрадника.

— На якого біса стаєш ти між мною і моїм собакою? — гукнув він, заносючи руку.

— Та я ж не знав, я ж не знав, соколику, — смиренно заспокоював його Феджін (бо це ж він увійшов так не до речі до кімнати).

— Ти не знав, кислоокій злодюго! — гукнув Сайкс. — Хіба не чув метушні? Позакладало?

— Нічого в світі не чув, щоб я на цьому місці провалився! — виправдовувався старий.

— Ти ніколи нічого не чуєш, — злісно зареготався Сайкс. — Підкрадаєшся й зникаєш нечутно, як гад, щоб ніхто не помітив. Шкода мені, що ти не був собакою, Феджіне, за півхвилини до цього!

— Чому? — з силуваною ухмілкою здивувався той.

— А тому, що закон охороняє життя таких паскудних страхопудів, як ти, і дозволяє вбивати собак, — пояснив Сайкс, дуже красномовно клацнувши ножем. — Тому саме.

Старий потер руки й присів до столу, через силу всміхаючись жартові свого приятеля; проте видно було, що він почував себе не дуже приємно.

— Смійся, смійся, — буркнув Сайкс, становлячи коцюбу на місце й змірявши Феджіна зневажливим поглядом. — З мене тобі не вдасться насміятись, — я тебе тримаю за хвіст: ось де ти в мене, ось дечки, і щоб я пропав, як я тебе випущу. Пам'ятай! Як я встряну, то потягну й тебе за собою! Бережись!

— Та ну-бо, ну-бо, я це все добре знаю, — заспокоював його Феджін, — у нас спільні інтереси, Біллі, — спільні.

— Мг, — бовкнув Сайкс з таким виразом, немовби ці інтереси схилилися дужче на бік старого. — Ну, що ти маєш мені сказати?

— Все розтопилося дуже добре, я приніс тобі твою пайку, — одказав Феджін, — тут трохи більше, ніж тобі належить, соколику, та про мене, я знаю, що ти колись мені віддячиш і...

— Не мороч голови, — нетерпляче перебив його Сайкс. — Де гроші? Давай сюди!

— Постривай, постривай, Біллі, зараз дам, — зацитькував його Феджін. — Ось усе ціле! — З цими словами він витяг з-за пазухи носовика, розв'язав вузлика й вийняв невеличкий, загорнений у папір пакуночок. Сайкс видер йому пакуночок з рук, розгорнув і почав швидко рахувати соверени. — Все? — спитав він.

— Все, — відповів старий.

— А може, дорогою корова кілька штук язиком злизала? — підозріло спитав Сайкс. — Не надувайся, як миша на крупу, ми свої люди, я знаю, тобі це не первина. Ану сіпни калаталко. (Звичайною англійською мовою це значило «подзвони».)

На дзвоник до кімнати увійшов чоловік, молодший за Феджіна, але майже такий самий бридкий та відворотний, як і він.

Біллі лише мовчки хитнув головою на порожній жбан; шинкар зрозумів його без слів, але перш ніж вийти, виразисто зирнувся з Феджіном, що саме на ту хвилю звів очі вгору, немов чекаючи на цей погляд; у відповідь він зробив знак головою, але так сторожко, що сторонній глядач ніколи не помітив би цього поруху.

Сайкс його теж не помітив, бо саме зв'язував шнурка на черевикові, якого передер собака. Може, якби цей погляд упав йому в око, він збагнув би, що йому він добра не віщує.

— Хто-небудь є, Барнею? — спитав Феджін. (Сайкс дивився тепер на нього, і він знову спустив очі додолу.)

— Нікого, — протягнув Барней (може, слова його щирі йшли від самого серця, але виходили вони в кожному разі крізь ніс).

— Нікого? — здивовано перепитав Феджін, немов натякаючи, що на цей раз йому вільно говорити правду.

— Нікого, крім міс Дедзі, — відказав той.

— Нансі! — скрикнув Сайкс. — Де вона? Щоб мені очі повилазили, спритна, моторна дівка, люблю!

— Вона замовила собі порцію вареного м'яса, — відповів Барней.

— Скажи їй, хай іде сюди, — наказав Сайкс, наливаючи собі горілки в чарку, — хай іде сюди!

Барней глянув скося на Феджіна, наче питаючи дозволу; але той і не подивився на нього; він це зрозумів; вийшов і незабаром повернувся з Нансі, що з'явилася при повнім параді: у фартушку, в капелюшку, з кошиком і навіть з ключем у руці.

— Ну що, Нансі, рознюхала? — спитав Сайкс, підсовуючи до неї горілку.

— Рознюхала, Біллі, — одказала та, спорожнивши нахильцем чарку. — Але вся ця тяганина мені вже в печінках сидить. Шмаркач заслаб, не вилазив увесь час із хати і...

— Ой, Нансі, любко, — не дав їй скінчити Феджін і пильно глянув на неї.

Чи то скуйовджені руді брови старого якось здригнулись, чи його ямкуваті очі примружились — річ не в тому, але в кожному разі міс Нансі чомусь одразу збагнула, що не слід зайвого язиком плескати. Ми дотримуємося тут самих лише фактів і не заходимо в балачки, тому досить сказати, що Нансі круто обірвала себе на півслові й, солодко всміхаючись та підморгуючи Сайксові, почала говорити про щось інше. Хвилин за десять по тому на містера Феджіна напав страшенний кашель, після чого Нансі накинула на плечі хустку й почала прощатись. Виявилось, що Сайксові було з нею по дорозі, і він запропонував її провести; вони вийшли разом, а за ними, тримаючись трохи віддалік, поплентався білий пес, що виліз з якоїсь підворотниці, скоро його хазяїн трохи відійшов.

Старий висунув голову з дверей їдальні в темний коридор і, дивлячись Сайксові в слід, стиснув кулаки, прошипів якусь зловісну лайку, а потім зі страшною ухмілкою на посинілих губах повернувся до столу, сів і незабаром цілком захопився читанням цікавих сторінок кримінального часопису.

Тим часом Олівер Твіст, не знаючи й не гадаючи, що веселий старенький панок перебуває так близько від нього, поспішав до книгарні. Біля Клеркенвілля він помилково звернув невеличкою вуличкою не туди, куди слід, але помітив це не одразу й, знаючи, що вуличка ця йде приблизно в напрямкові до книгарні, не схотів вертатися і прудко йшов уперед з пакунком книг під пахвою.

Він ішов і думав, який він тепер щасливий і що б він дав, аби йому тільки глянути на бідного малого Діка, що голодний і побитий, може, гірко плаче саме в цю хвилю; коли це враз над самим його вухом він почув якийсь жіночий несамовитий крик: «Братику, братику, ріднесенький!». І не встиг він схамеліти, як чийсь дужі руки обвилися йому навкруг шиї.

— Пустіть! — скрикнув Олівер одбиваючись. — Пустіть! Хто це такий? Одчепіться!

У відповідь жінка у фартушку (із ключем у руці), що допіру перестріла його, на всю вулицю заголосила й засипала його гарячими поцілунками.

— Господи, Господи! — лементувала вона. — Я знайшла його! О, Олівере, Олівере! Злий, злий хлопчиську, як ти вимучив мене! Ходи, ходи-но сюди, моя крихітко! Я відшукала його! Дяка Богові милосердному — він знову зі мною! — Тут молодиця знову залилася буйним істеричним риданням, і якісь дві перехожі жінки навіть спитали різникового хлопця з напмадженою, виглянсуваною, як чобіт, головою (він теж вилупив очі на всю цю сцену), чи не слід би йому побігти по лікаря, але хлопець, що мав досить оспалу, щоб не сказати, ледачу вдачу, відповів, що не варто.

— Ні, ні, не турбуйтеся, — опам'яталася молодиця, хапаючи Олівера за руку. — Мені вже краще. Ходи додому, жорстокий хлопчику! Ходи!

— У чому річ, добродійко? — поцікавилася одна з жінок.

— Ох, сестрички, сестрички, якби ж то ви знали! — зацокотіла молодиця. — Він утік з місяць тому від своїх чесних трудящих батьків і зв'язався з якимись злодюгами та шахраями. Матір свою нещасну мало в могилу не звів!

— Ото вибродок! — співчутливо скрикнула одна жінка.

— Йди додому, паскудо! — додала друга.

— Неправда, — злякано закричав Олівер, — я не знаю цієї дівчини, я не маю ні батька, ні матері, ані сестри! Я сирота й живу в Пентонвіллі.

— Господи, тільки послухати, як він безсоромно бреше, — зойкнула жалібниця.

— Та це ж Нансі! — скрикнув нараз Олівер, що в цей мент уперше глянув їй у вічі, — й оторопів.

— Ось, бачите, не допомоглось, він знає мене! — звернулася до присутніх за підмогою Нансі. — Люди добрі, скажіть йому, щоб він ішов додому, він уб'є своїх батьків і мене занапастить!

— Що за чортівня! — гукнув якийсь грубезний чоловік, що вийшов допіру із сусідньої пивниці (слідом за ним виліз крадькома білий кудлатий пес). — Та це ж малий Олівер! Іди до своєї матки, щеня! Не отягайся!

— Я їх не знаю, вони мені не рідні! Рятуйте! Рятуйте! — кричав Олівер, борсаючись у цупких, як кліщі, обіймах незнайомого.

— Я тебе врятую, ледащо! Де це ти взяв книжки? Украв, волоцюго? Віддай! — З цими словами чоловік видер пакунок Оліверові з рук і вдарив його кулаком по голові.

— Вірно! — крикнув з віконця в горищі якийсь чоловік. — Це його одразу до пам'яті приведе.

— А звісно! — підтримав його тесляр із заспанним підпухлим обличчям, глянувши вгору на віконце.

— Це йому на добро — за битого двох небитих дають, — згодилися жінки.

— І він ще дістане, — огрів Олівера вдруге незнайомий і схопив його за комір. — Не пручайсь, халамиднику! Сюди, Вовче! Бережись його, хлопче, бережись!

Що міг вчинити нещасний маленький хлопчик, ще зовсім кволий після тяжкої недуги, запаморочений, оторопілий, наляканий страшним гарчанням пса й кулаками незнайомого чоловіка, збитий з пантелику тим, що всі присутні дійсно вважають його за злочинця. Що міг вчинити маленький хлопчик проти стількох дорослих!

Впала ніч. Навкруги було темно, порожньо, місцевість була незнайома, допомоги не було звідки чекати, боротьба була марна. Ще мить — і Олівера потягли лабіринтом вузьких заулків так швидко, що його поодинокі несміливі викрики майже не були чутні. Але хай би він кричав що є сили, на нього все одно ніхто не звернув би уваги.

Вже позасвічували газові ліхтарі. Стурбована місіс Бедвін стояла край відчинених дверей, покоївка вже разів із двадцять вибігала на вулицю й виглядала Олівера, а старенькі приятелі вперто сиділи в темній вітальні, і годинник між ними ритмічно цокав на столі.

Розділ XVI

Що сталося з Олівером після того, як Нансі заповонила його

Покручені вулиці й заулки вивели їх нарешті на великий порожній майдан, перегороджений обороми й жолобами: мабуть, це була торговиця. Тут Сайкс трохи вкоротив ходи, бо Нансі засапалась і пристала, нахилився до Олівера й звелів йому взяти дівчину за руку, але той не послухавсь і озирнувся навколо.

— Не чуєш? — грізно прошипів Сайкс над самим його вухом.

Навколо не було нікого. Вони йшли найтемнішою частиною майдану. Олівер бачив, що надії нема, і простягнув свою правицю Нансі, а вона цупко вчепилася за неї.

— Дай мені ліву, — звелів Сайкс, хапаючи його за другу руку. — Сюди, Вовче!

Собака глянув угору й загарчав.

— Бачиш цього хлопця! — провадив Сайкс, беручи Олівера за шию вільною рукою. — Як він тільки писне — ти його хапнеш! Гляди!

Пес знову загарчав і глянув на Олівера так, немовби одразу з радістю вчепився б йому зубами в горлянку.

— Він зробить це не згірше від кожного християнина, щоб мені очі повилазили! — сказав Сайкс, дивлячись на собаку з жорстоким, звірячим задоволенням. — Ти знаєш тепер, чого сподіватись, ану покричи — собака швидко пельку заткне. Ну-ну, вперед, небораче!

Пес закрутив хвостом, дуже стішений такою незвичайною ласкою, і, загарчавши ще раз на Олівера, побіг уперед.

Вони переходили неначе через Смітфілд, хоча це міг бути й Гросвенар-Сквер — Олівер не міг гаразд розібрати. Вечір був темний і млистый. Вогні вітрин ледве-ледве мерехтіли крізь важкий туман, що падав щораз нижче на землю й повивав густим завоєм вулиці й будинки. Непривітна чужа місцевість здавалася Оліверові від цього ще смутнішою, і страх та непевність щораз дужче стискали його серце. Вони пройшли ще кілька кроків, коли це на церкві вдарив важкий глибокий дзвін. Сайкс і Нансі зупинилися й почали рахувати удари.

— Восьма, Біллі, — промовила Нансі, коли дзвін замовк.

— Нащо говорити, хіба мені самому позакладало? — відповів Сайкс.

— А чи почули вони — як ти думаєш? — провадила Нансі.

— Звичайно, почули, — одказав Сайкс. — Мене злапали якось саме на Варфоломея; так тоді до мене через ґрати пискотіння усіх базарних пищиків і свищиків доносилося. А як нас замикали на ніч, то від надвірнього галасу й гармидеру в старій клятій дірці ставало так тихо й тоскно, що хоч головою об залізні двері бийся!

— Бідолахи! — зітхнула Нансі, що стояла ще досі, обернувшись лицем у той бік, звідки пролунав дзвін, — а такі ловкі, моторні хлопці!

— Вам, бабам, тільки це й у голові, — відповів Сайкс, — ловкі, моторні хлопці! Тепер їм уже все одно капут, то й краса не допоможе.

Цими словами містер Сайкс, здавалося, хотів приборкати вибух ревності, що накипав у його грудях; він ще дужче здушив Оліверову руку й наказав йому йти.

— Постривай ще хвилинку! — попрохала дівчина. — Я не поспішала б так, якби це тебе мали вішати по восьмій годині, Біллі. Я б кружляла, кружляла навколо, поки б не звалилася, — хай би сніг лежав по коліна, а на мені було б саме лахміття.

— На якого біса? — мовив далєбі не сентиментальний містер Сайкс. — Ось якби ти мені маленьку пилку та доброго мотуза ярдів із двадцять завдовжки підкинула, то це було б діло! А то кружляти навколо без пуття! Ну, ходім, годі вже п'ятякати, як піп з кафедри.

Дівчина зареготала, щільніше запнула хусткою, і вони рушили. Але Олівер відчував, як тремтить її рука, і, глянувши їй у вічі, коли вони проходили повз ліхтар, побачив, що обличчя в неї смертельно бліде.

Вони йшли ще з півгодини брудними порожніми вуличками, зустрічаючи дорогою дуже мало перехожих, та й ті, здавалося, належали до кіл містера Сайкса й Нансі. Нарешті вони звернули в особливо вузький і смердючий заулок з крамницями старої одежі на кожному кроці.

Собака, що біг увесь час попереду, немов розуміючи, що вони вже в тихому пристановищі і що бути на сторожі вже не потрібно, зупинився перед дверима якоїсь замкненої крамниці; облуплений будинок геть похилився набік, крамниця стояла, очевидно, давно порожня, бо на дверях було прибито дошку з геть-чисто пожовклою об'явою, що її віддають під найм.

— Усе гаразд, — мовив Сайкс, обережно озирнувшись навколо.

Нансі просунула руку, і з-під віконниці почулося тоненьке дзеленчання дзвіночка. Вони перейшли на протилежний тротуар і постояли кілька хвилин під ліхтарем. Щось зашаруділо, немовби незрима рука звідне віконце відхилила, і за хвилину тихо, без скрипу відчинилися двері. Містер Сайкс схопив без довгих церемоній Олівера за комір і поволік його до крамнички.

Коридор був темний, хоч око з лоба вийми. Вони почекали, поки той, хто відчиняв їм, замикав за ними двері, закладав ланцюжка й засував засува.

— Хто-небудь є? — спитав Сайкс.

— Ні, — відповів голос, і Оліверові здалося, що він уже десь чув його.

— А старе опудало вдома?

— Так, і злий, як сатана в діжці! Думаєте, почоломкається з вами? А дзуськи!

Цей стиль розмови й голос здалися Оліверові страшенно знайомими: але було так темно, що розгледіти, хто саме говорив, було неможливо.

— Присвіти-но, а то ми ще в'язи собі урвем або на пса спіткнемося, — сказав Сайкс.

— Почекайте, я зараз.

За хвилину невідомий повернувся з лойовою, заткнутою в тріску свічкою, і виявилось, що це сам містер Давкінс своєю власною персоною.

Він не зрадив і не здивувався Оліверові, тільки всміхнувся їй годі, — а Сайксові й Нансі хитнув головою іронічно, щоб вони йшли за ним униз по східцях. Вони перейшли через порожню кухню й відчинили двері низької вогкої кімнати, що, очевидно, виходила вікнами на задвірок. Вибух дзвінкого реготу залунав їм назустріч.

— Ой лусну, ой лусну! — реготався Чарлі Бетс. — Ось він! Це він! Феджіне, зирни на нього! Ой, Феджіне, не могу — диви! Диви! Ой луснуть печінки, яке чуперадло! Держіть мене, дайте мені висміятися!

З диким реготом Чарлі бебехнувся на долівку й хвилин із п'ять качався по ній, не маючи сили замовкнути; потім скочив на ноги, вихопив у Пронози свічку й кілька разів обійшов навкруги Олівера, уважно його розглядаючи, а тим часом старий, скинувши з голови свого нічного ковпака, вклонявся оторопілому хлопчикові.

Діловитий Проноза, що був сьогодні в особливо скупченому настрої і взагалі не любив плутати справи з жартами, — дуже уважно обшукав Оліверові кишені.

— Ой глянь, як він розпиндючився, Феджіне! — скрикнув Чарлі, підставляючи так близько свічку до Оліверової курточки, що та замалим не зайнялася. — Ач, який фертик! Сукно — перший сорт, а який фасон! Ой-ой-ой, яка чудасія! А книжки! Фути-нути, джентльмен, та й годі!

— Щасливий бачити вас у такому доброму стані, мій пане, — коверкався старий, улесливо вклоняючись гостеві. — Проноза дасть вам інше вбрання, мій любий, щоб ви, бува, не забруднили ненароком своїх святкових шатів. Чому ж ви не повідомили мене, що прибудете? Ми б наготували вам чогось гарячого на вечерю.

Тут містер Бетс знову зареготався так голосно й дзвінко, що сам Феджін і навіть Проноза всміхнулися, але в цю мить він саме витяг з Оліверової кишені п'ять фунтів стерлінгів, і тому невідомо, що його властне звеселило — дотеп старого чи знахідка.

— Стривай! Що це таке? — скрикнув Сайкс, підсакаючи до старого, що вихопив гроші в хлопчика. — Це моє, Феджіне.

— Ні, ні, Біллі, мій голубе, це моє, — а ти візьмеш книжки, — хтиво вчепився в них старий.

— Ні, моє, наше з Нансі, — одказав Сайкс і надягнув шапку, — не даси, то я забираю хлопця.

Феджін здригнувся, здригнувся й Олівер, хоч цілком з іншої причини: у хлопчика промайнула надія, що, може, суперечка скінчиться тим, що його заберуть звідси геть.

— Ну що, даєш? — бовкнув Сайкс.

— Це дуже несправедливо, Біллі, це страшенно несправедливо, — чи не так, Нансі? — заквавил старий.

— Справедливо чи несправедливо, а давай сюди, кажу тобі! — наступав на нього Сайкс. — Чи ти думаєш, що нам з Нансі нема чого іншого робити, як висліджувати та виловлювати твоїх шмаркачів? Ну, ну, не крути хвостом, скнаро, давай сюди!

З цими люб'язними словами містер Сайкс вихопив асигнацію з пальців старого й, дуже спокійно дивлячись йому пильно в очі, згорнув її вчетверо і зав'язав у свого носовика.

— Це нам за наші клопоти — та й то ще мало, — сказав Сайкс, — а ти візьми собі книжки, якщо любиш читати, а коли ні, то продай їх.

— Яка чудесна книжка, — викривлявся тим часом Чарлі, перегортаючи сторінки і вдаючи, що читає, — як написано, як написано, правда, Оліверчику? — І помітивши розпачливий погляд, з яким Олівер дивився на своїх катів, сміхун зареготався ще дужче.

— Вони належать старому панові, — скрикнув Олівер, ламаючи руки, — доброму, любому, старому панові, що взяв мене до себе й виходив мене, коли я мало не помер. Благаю вас, відішліть йому все! Відішліть йому книги й гроші! Не выпускайте мене звідцільа ціле життя, але на бога відішліть йому його речі! Він подумає, що я їх украв! І він, і старенька пані, і всі, всі, що були такі добрі до мене, подумають, що я злодій! Згляньтесь, згляньтесь на мене, відішліть їх!

З цим розпачливим криком Олівер упав навколішки перед старим і простягнув до нього рученята.

— Правду кажеш, хлопче, правду, щирю правду, — хитро захихотів Феджін, зморщуючи брови й потираючи руки. — Вони таки дійсно подумають, що ти їх украв. Ха-ха-ха! Краще б ніхто й загода не вигадав і не надумав!

— Ще б пак, — знизав плечима Сайкс, — бачу я, що йде наш пан Клеркенеуеллем з книжечками під пахвою. Чудесно! Я собі й думаю: його взяли до себе, мабуть, якісь святі та божі оченашники (хто ж інший на це здатний?), вони його через поліцію не шукатимуть, боячись, що заведеться судова тягани-

на і його ще чого доброго пошлють туди, де козам роги правлять. Ну а тепер він як у бога за пазухою, ха-ха-ха!

Стоячи навколішках, Олівер шалено дивився то на одного, то на другого і ледве розумів, що діється навколо, але тут він схопився на ноги і, як ошпарений, вискочив з кімнати з таким шаленим криком: пробі! пробі! — що в порожньому старому будинкові луна аж до самого горища загула.

— Держи собаку, Біллі! — скрикнула Нансі, підскакуючи до дверей і затуляючи їх за Феджіном і обома його учнями, що кинулися навздогін Оліверові. — Держи собаку, він порве його на шматки!

— Так йому й треба! — гукнув Сайкс, пручаючись від дівчини. — Не лізь під руку, а то голову об стіну розіб'ю.

— Бий, бий, не боюсь я тебе, Біллі! — кричала дівчина, борюкаючися з ним. — Пес не подере дитини, не допущу я цього — раніш убий мене!

— Не подере? — заскреготав зубами Сайкс. — Стережись, а то й з тебе пір'я полетить! — І озвірілий грабіжник відіпхнув від себе дівчину в протилежний куток. Саме на цей гвалт до кімнати повернувся Феджін з обома хлопцями, волочачи за собою Олівера.

— Дівка, здається, здурила, — розлютовано бовкнув Сайкс.

— Ні, не здурила, Феджіне, — відказала бліда й засапана від боротьби Нансі.

— То сиди нишком і не репетуй, — з погрозою глянув на неї Феджін.

— Не хочу! — скрикнула Нансі. — А що! Маєш?

Містер Феджін був настільки досвідченим знавцем звичаїв і норів людей тієї особливої породи, до якої належала Нансі, щоб зрозуміти, що продовжувати з нею розмову в цю хвилину небезпечно; тому він перевів загальну увагу на Олівера.

— Так ти хотів нас покинути, моє серце? — почав він, беручи в руку сучкуватого ціпка, що лежав край каміна. — Га?

Олівер мовчки напружено стежив за його рухами й важко дихав.

— Ти хотів кликати поліцію, признавайся? — глузував старий, хапаючи хлопчика за лікоть. — Ми тебе швидко відучимо від цих вибриків, мій паничу!

Ціпок важко гупнув по Оліверовій спині і звився знову вгору; коли це враз Нансі підскочила до Феджіна, видерла йому ціпка з рук і шпурнула його з такою силою в камін, що аж жарини по кімнаті розлетілись.

— Не можу я цього бачити, Феджіне, — закричала вона. — Ти ж хлопця дістав, чого тобі ще від нього треба? Дай йому

спокій — чуєш, а то я когось із вас так позначу, що передчасно на шибеницю потягнуть.

Дівчина свавільно тупнула ногою і перебігла поглядом з Феджіна на Сайкса; її губи були міцно стиснуті, пальці нервово зчепились, а з лиця збігла вся кров.

— Та годі, годі, Нансі, — лагідно промовив старий, зніяковіло зирнувшись із Сайксом, — ти сьогодні так розійшлася як ніколи. Ха-ха, — не дівчина, а просто краля!

— Гляди, щоб мені терпець не урвався! Тобі, Феджіне, тоді буде найгірше. Кажу тобі, поки не пізно, не чіпай мене краще!

У роздратованій свавільній жінці, доведеній до розпачу, до дикої нестями, є щось таке, перед чим відступає більшість чоловіків.

Феджін побачив, що годі й думати якось укоськати Нансі, й, мимоволі поточившись від неї, кинув полохливий благальний погляд на Сайкса, немов натякаючи на те, що тепер його черга говорити. Містер Сайкс зрозумів це мовчазне благання і, може почувуючи, що для його власного гонору й авторитету над непокірною важливо її негайно приборкати, передовсім вилаявся кількома десятками крутих лайок і погроз власного винаходу (до речі, легкість, з якою вони сипалися з його уст, безперечно, свідчила про багатство його уяви). Але як це все не справило на бунтарку належного враження, то він вирішив ужити конкретніших заходів.

— Що це означає? — підступив він до неї, зміцнивши цей запит своїм улюбленим побажанням (якби Бог вчував йому бодай один раз на п'ятдесят тисяч разів, сліпота, безперечно, стала б настільки розповсюдженою хворобою, як, приміром, кір). — Що це в бісового батька означає? Та ти знаєш, що ти таке?

— О так, я це добре знаю, — істерично засміялася дівчина, зухвало хитнувши головою і вдаючи, що їй це байдужісінько.

— То сиди й не рипайся, а то своїх не пізнаєш! — гукнув на неї Сайкс так, як мав звичку гукати на свого собаку.

Дівчина зареготалася ще істеричніше і, метнувши на Сайкса оком, відвернулася від нього й до крові закусила губи.

— Ач яке цабе! — провадив Сайкс, дивлячись на неї з презирством. — Велика пані, чого заманулося! Шляхетності, добрості й різних інших дуращів! Чудесний друг дитині, як ти звеш цього шмаркача!

— Так, як перед Богом, я бажаю йому добра і буду його другом! — палко скрикнула дівчина. — Краще б мене серед вулиці громом убило, краще б мені місцем помінятися з тими у в'язниці... Ах, нащо я його своїми руками сюди привела. З цієї хвилини він для всіх — злодій, брехун, гад! Хіба цього мало старому чортові, — чого він б'ється?

— Та годі, годі, Сайксе, — хотів погамувати сварку старий і показав на хлопців, що з жагучою цікавістю мовчки стежили за нею. — Нащо сваритись, треба говорити чемно, Біллі!

— Чемно! — скрикнула дівчина, грізна у своєму запалі. — На чемність ти від мене не заробив, старий мерзотнику! Я ходила красти для тебе, коли була вдвоє менша за Олівера, — дванадцять літ служу я тобі з того часу! Ти цього не знаєш? Кажі! Не знаєш?

— Гаразд, гаразд! — не втрачав надії заспокоїти її Феджін. — Та це ж твій хліб!

— Так, це мій хліб! — уже не говорила, а лементувала вона, і слова її клекотіли невтримним потоком. — Це мій хліб, а мокрі холодні брудні вулиці — моя хата! А ти той гад, що погнав мене туди і ссатимеш мою кров день і ніч, день і ніч, аж поки я не здохну!

— Писни ще одне слово, і я тобі ще краще віддячу, — прошипів Феджін; її останні слова шпигнули його в саме серце.

Дівчина нічого не сказала, але почала в нестямі рвати на собі волосся та одяг і кинулася з такою люттю на Феджіна, що, мабуть, від нього тільки б мокре місце залишилося, якби Сайкс не схопив її вчасно за руки; вона рвонулась, захиталась і впала зомліла.

— Уф! Нарешті, — зітхнув Сайкс, кладучи її на підлогу в кутку, — а руки в неї, як кліщі, коли вона ошаліє.

Феджін обтер чоло і з полегшенням усміхнувся, немов радіючи, що здихався вже клопоту. Але ні на нього, ні на Сайкса, ні на злодійчуків ця сцена не справила особливого враження: в їхній практиці це було лише трохи марудне, але цілком звичайне повсякчасне явище.

— З бабами діло мати — краще гороху наїстись, — мовив Феджін, кладучи цїпка на місце, — але вони хитрі бестії, і ми без них нічого не втнемо. Чарлі, покажи Оліверові, де спати.

— Завтра він убере буденне вбрання? — всміхнувся Бетс.

— Аякже, — відповів йому Феджін з такою самою насмішкуватою ухмілкою.

Захоплений своїм дорученням, Чарлі взяв лійову свічку, повів Олівера до кухні, де на підлозі валялося кілька таких самих брудних постелей, як і в їхньому колишньому старому помешканні, і з реготом, гримасами та викрутасами дістав те саме старе вбрання, якого Олівер з такою втіхою був здихався у містера Броунлоу (між іншим, Феджін надібав на нього в того самого лахмітника, що купив його тоді, і таким чином це була перша вказівка на місце перебування Олівера).

— Скидай свої клейноди, я їх віддам Феджінові, щоб він тобі зберіг їх про свято, — сказав Чарлі, — сміх та й годі!

Бідний Олівер неохоче послухався, а містер Бетс з його вбранням під пахвою вийшов з кімнати і замкнув за собою двері. Олівер залишився сам у цілковитій темряві.

Регіт Чарлі і голос Бетсі, що саме дуже вчасно завітала до господи і тепер обливала водою і відходжувала різними жіночими засобами свою подругу, могли б розігнати сон бодай найурівноваженішої, нічим не знервованої людини, але бідний Олівер стомився й ослаб, і незабаром заснув глибоким сном.

Розділ XVII

Зрадлива доля надсилає до Лондона великого діяча, що вкрай знесилоє Олівера

У загонистих мелодрамах на сцені водиться, щоб трагічні й комічні сцени чергувалися одна по одній, як ті червоні й білі смуги м'яса й сала в шинці.

Герой падає у в'язниці на в'язку соломи в кайданах, у путах, зломлений злигоднями, а зараз по тому в другій дії його вірний джура, що нічого не знає про долю свого пана, розважає глядачів жартівливою пісенькою. Серце зомліває, ми бачимо, як гордий жорстокий барон знущається над героїнею; чеснота й життя її стоять під загрозою; з кинджалом у руці вона воліє вмерти, ніж укрити себе неславою; і саме на ту мить, коли наше напруження досягає найвищої точки, дзеленчить дзвоник, і ми зненацька переносимось до блискучої зали в палаці, де сивоголовий сенешаль співає разом зі зграєю чудних васалів, перед якими гостинно розкриваються двері храмів і палаців і які вештаються без діла по всіх усюдах з веселими піснями та побрехеньками.

Нас вражають ці недоречні контрасти, але вони не такі неприродні, як це здається на перший погляд. Хіба в житті не буває ще раптовіших переходів від бенкетів до домовини, від жалоби до святкового строю, але різниця вся полягає в тому, що в житті ми активні дійові особи, а не пасивні глядачі. Сторонньому глядачеві здається, що мімічне життя сцени точиться непослідовно, і раптові вибухи почуттів і переживань у акторів здаються йому штучними й кумедними.

Таке несподіване чергування фактів і зненацька зміна часу й місця дії здавна освячені традиціями також і в книгах, і багато людей вважає це за доказ письменницького хисту автора; що ж до критиків, то для них найголовніше, щоб автор залишав своїх героїв у критичному стані наприкінці кожного розділу, — отоді він зугарний майстер!

Ця коротенька передмова може здатись зайвою; в такому разі хай читач зрозуміє її як натяк на те, що біограф збирається повернутися тим часом до рідного міста Олівера; хай дарує читач, але для цієї невеличкої подорожі є свої поважні причини, бо інакше його не запросили б туди помандрувати.

Одного ранку містер Бембль гордо вийшов за ворота при-тулку й поважним кроком пішов угору по Хай-стрит. Він був у всій силі й красі своєї службової величі: його трикутний капелюх і облямований брузументом сурдут пишно красувалися в ранішньому промінні сонця, а його дужа рука стискала патерицю з почуттям моці й сили. Голову свою містер Бембль тримав повсякчас дуже високо, але сьогодні вона коливалася ще вище, ніж звичайно. В очі йому лягла задума, вся істота його дихала піднесенням, і кожному спостережливому глядачеві було видно, що якісь глибокі, занадто глибокі для вислову ідеї роються в його голові.

Містер Бембль не зупинився поговорити ні з одним крамарчуком, ні з одним робітником, яким він мав звичку дарувати кілька поблажливих слів під час своїх проходок. Сьогодні на їхні запобігливі поклони він відповідав лише порухом руки й мовчки простував уперед до тієї самої фарми, де місіс Менн з ніжною «парафіяльною» запопадливістю виховувала жебрацьких дітей.

— Сторож! Щоб на нього хвороба напала! — пробубоніла місіс Менн, почувши добре знаний стук у ворота. — Хто ж, як не він, припреться у таку ранню пору! — Містере Бембль, це ви — Боже, яка радість! Прошу, прошу до хати, сер!

Перше речення стосувалось до Сусанни, а радісні виклики — до містера Бембля; перше говорилося нагорі в кімнаті, а останнє вже біля хвіртки й у вітальні, куди господиня повела любого гостя.

— Місіс Менн, — мовив Бембль, не сідаючи просто, мов той мугир, а повільно й поважно спускаючись на крісло, — місіс Менн, добридень.

— Доброго здоров'ячка й надобридень вам, сер, — відповіла господиня, улесливо всміхаючись, — як ся маєте? Боронь боже, нічого лихого не скоїлось?

— Часом з квасом, порою з бідою, моя пані. Самі знаєте, парафіяльне життя не завжди солодке.

— Ох не завжди, містере Бембль, — хитнула головою місіс Менн, і всі парафіяльні вихованці були б її палко підтримали, якби почули ці слова.

— Парафіяльне життя, моя пані, — провадив сторож, стукнувши об стіл ціпком, — це житейське море, сповнене бур, турбот і неприємностей, але кожний громадський діяч мусить, так би мовити, неминуче зносити переслідування.

Не добираючи гаразд, про що йдеться, господиня піднесла із співчуттям руки до неба й зітхнула.

— Так, ви, місіс Менн, маєте право зітхнути, — сказав сторож.

Зрозумівши, що попала в лад, місіс Менн зітхнула вдруге, очевидячки, на превелику втіху громадського діяча, а той, поборюючи задоволену ухмілку, глянув суворо на свій капелюх і прорік:

— Місіс Менн, я їду до Лондона.

— До Лондона, містере Бембль? — сплеснула руками місіс Менн.

— Так, моя пані, їду до Лондона каретою. Їду з двома богадільцями. Розпочалося судове слідство з приводу однієї справи, і Рада мене, мене, місіс Менн, уповноважила свідкувати на сесії в Клеркенуеллі. Але невідомо ще, хто кого переключає — Клеркенуельська сесія мене, чи я її, — і містер Бембль гордо підвівся з крісла.

— О, не будьте занадто суворі до неї, сер, — улесливо сказала місіс Менн.

— Клеркенуельська сесія сама зняла бучу, то хай і викручується як знає, — відповів містер Бембль, — і якщо Клеркенуельській сесії нагорить, то хай Клеркенуельська сесія сама з собою почоломкається.

Містер Бембль сказав це так грізно й з таким глибоким притиском, що місіс Менн аж скам'яніла з побожного жаху.

— Так ви їдете каретою, сер? — спромоглася вона вимовити нарешті. — А я гадала, що богадільців возять на підводах.

— Тільки хворих богадільців, моя пані. Ми кладемо їх у дощ на відкриті підводи, щоб вони, бува, не застудились дорогою.

— А-а! — мовила місіс Менн.

— А для цих двох ми найняли карету, вона повертається все одно порожняком і взяла недорого, — пояснив містер Бембль. — Їм обом три чисниці до смерті, аж порох труситься, і ми вирахували, що відрядити їх до Лондона вийде на два фунти дешевше, аніж ховати, якщо, звичайно, нам поталанить накинути їх якійсь іншій парафії. Дай тільки, Боже, щоб вони мені дорогою не повмирали! Ха-ха-ха!

Містер Бембль зареготався, але погляд його впав на його урядовий трикутний капелюх, і він знову зробився серйозним.

— Ми забуваємо про справу, добродійко: ось ваше місячне утримання.

Містер Бембль витяг з гамана загорнений у папір стовпчик срібних монет і попрохав у господині розписку, яку вона йому й надряпала.

— Рука похитнулася, й вийшло трохи криво, сер, — перепросила місіс Менн, — але все як годиться, за формою — запевняю вас. Широ дякую, містере Бембль, широко дякую.

Містер Бембль, задоволений з гречності господині, ласкаво хитнув головою і поцікавився, як ся мають її вихованці.

— Захисти їх, голуб'яток, Господь милосердний, — зворушено відповіла вона. — Всі живі й здорові. Тільки-но двоє бідолашних крихіток минулого тижня преставились. Та й з Діком таке лихо!

— Що, не одужує? — спитав Бембль.

Місіс Менн похитала головою.

— Ваш Дік — нікчемне ледащо, — сердито пробубонів він. — Де він там?

— Зараз покличу, сер, — відповіла місіс Менн.

За кілька хвилин Діка нарешті догукалися, с'як-так обмили з-під водогону його замурзане обличчя, а наглядачка нашвидку оберла своїм власним подолом і повела його перед грізні очі страшного сторожа.

Хлопчик страшенно змарнів і зблід, щоки йому глибоко позападали, а величезні очі якомось блищали чудно; шита й перешита, вилицьована уніформа, символ його мізерії, висіла на його згорблених плечах, мов на жердці, а юне тільце зсохлося, мов у старого діда. Маленьке створіння мовчки стояло перед містером Бемблем, тремтячи як билинка, не сміючи звести на нього очі й жахаючись почути звук його голосу.

— Чого ти не дивишся джентльменові у вічі, впертий хлопчиську? — гукнула на нього місіс Менн.

Дитина слухняно глянула вгору й зирнулася з містером Бемблем.

— Що з тобою, парафіяльний вихованче? — дуже доречно пожартував містер Бембль.

— Нічого, сер, — тихо відповів хлопчик.

— Ще б пак! — скрикнула місіс Менн, що, звичайно, відповіла веселим сміхом на сторожів дотеп. — Тобі ж, здається, нічого не бракує?

— Я тільки хотів би... — почав хлопчик.

— Ще чого! — скрикнула місіс Менн. — Чи не хочеш ти сказати часом, що тобі в мене не добре? Ах ти, паршиве...

— Стривайте, моя пані, стривайте, — авторитетно спинив її порухом руки містер Бембль. — Чого б ти хотів, сер?

— Я б хотів, — несміливо провадив хлопчик, — щоб хто-небудь, письменний, написав для мене на клаптиковій паперу кілька слів і щоб він заклеїв і запечатав їх і зберіг їх після того, як мене покладуть у землю.

— Що базікає цей хлопчисько? — скрикнув містер Бембль; серйозний тон і виснаженість дитини справили на нього певне враження, хоч він бачив чимало таких картин на своєму віку. — Що це значить, сер?

— Я б хотів переказати Оліверові Твісту, що я його люблю, — провадив Дік, — і що я часто, часто плавав, як згадував про нього, що він блукає десь поночі сам, як палець. І я хотів би сказати йому, — палко провадив він далі, стискаючи свої рученята, — що я дуже радий, що вмираю так рано, бо, може, якби я залишився жити і став старим, моя маленька сестричка, що живе тепер на небі, мене б забула й розлюбила, а так ми житимемо там укупі.

Містер Бембль дивився на хлопчика з невимовним подивом.

— Стара пісня, місіс Менн. Цей шибеник Твіст їх усіх зіпсував, — пробубонів він.

— Очам своїм віри не йму, сер! — скрикнула місіс Менн, заломлюючи руки й злісно дивлячись на Діка. — Ніколи в житті не бачила такої невдячної гадини!

— Відведіть його геть, — звелів містер Бембль. — Я буду змушений довести це до відома Парафіяльної Ради, добродійко.

— Сподіваюся, що пани добродії зрозуміють, що я в цьому не винна, сер? — патетично хлипала місіс Менн.

— Вони це зрозуміють, я познайомлю їх з правдивим станом речей, — заспокоїв її містер Бембль. — Заберіть його геть, мені гидко на нього дивитись!

Діка негайно забрали й замкнули до льоху.

Скоро по цьому містер Бембль попрощався і пішов додому лаштуватися в дорогу.

Другого дня о шостій годині ранку містер Бембль, загорнувши свою персону в кирею і вдягнувши на дорогу круглого капелюха замість улюбленого свого трикутного, угромадився в кареті разом з обома злочинцями, з приводу яких знялася колотнеча.

Вони приїхали до Лондона своєчасно і цілком щасливо, без жодних пригод; тільки богадільці страшенно надокучали дорогою своїми скаргами на холод і так тремтіли й скавуліли, що містерові Бемблеві аж зуби цокали й зашпори заходили, дарма, що на ньому був теплий довгий плащ.

Здихавшись нарешті цих невихованих людей (довелося влаштувати їх ще й на ніч), містер Бембль замовив собі на обід в заїзді, де зупинилася карета, біфштекс, устриці й портер, присунув своє крісло до вогню, поставив біля себе склянку гарячого джину з водою і, поміркувавши трохи про себе про два найгірші людські гріхи — неситство й ремство на долю, — взявся до газети. На першій сторінці, на видному місці, його здивовані очі прочитали таке оголошення:

«Минулого четверга увечері хлопчик, на ймення Олівер Твіст, безслідно зник з дому свого в Пентонвіллі. Згадану винагороду буде виплачено тому, хто подасть будь-які відомості, що навели б на слід хлопчика, або поінформує про його минуле, чим з багатьох причин вельми цікавиться нижчепідписаний».

Далі було подано Оліверову адресу й докладний опис його одягу, зовнішніх ознак і обставин, серед яких він з'явився і зник; а під об'явою стояло ім'я й адреса містера Броунлоу.

Містер Бембль протер собі очі і тричі уважно перечитав оголошення від слова до слова. За п'ять хвилин він уже нісся повним ходом до Пентонвілля, забувши допити свій джин.

— Містер Броунлоу вдома? — спитав Бембль у покоївки, що відчинила йому двері.

— Не знаю. А ви в якій справі? — відповіла на це трохи унікально, але цілком природно дівчина. Але не встиг містер Бембль назвати Оліверового імені, як місіс Бедвін, що стояла на дверях вітальні й чула цей діалог, схвильовано підбігла до дверей і скрикнула:

— Заходьте, заходьте, я була певна, що ми почуємо щось про нього! Бідне малятко! Віщувало моє серце! Пошли йому, Боже, щастя й здоров'я!

Сказавши це, розчулена бабуся подалася назад до вітальні, впала на канапу й залилася слізьми. Тим часом не така чутлива служниця побігла нагору й притьмом повернулася до містера Бембля із запрошенням негайно завітати до пана господаря.

Вона провела його до невеличкого кабінету. Коло столу за склянкою вина сиділи старі приятелі: містер Броунлоу та містер Грімвіг.

— Сторож! Щоб я свою голову з'їв, — парафіяльний сторож! — скрикнув містер Грімвіг, тільки-но містер Бембль з'явився на порозі.

— Будь ласка, хоч тепер не заважайте! — попрохав його містер Броунлоу. — Прошу, сідайте, сер.

Містер Бембль машинально сів, цілком спантеличений чудною поведінкою містера Грімвіга. Містер Броунлоу пересунув лампу так, щоб краще бачити обличчя незнайомого, і трохи нетерпляче промовив:

— Ви прийшли сюди в справі оголошення?

— Так, сер, — одказав містер Бембль.

— І ви парафіяльний сторож, так? — не стерпів містер Грімвіг.

— Так, парафіяльний сторож, джентльмени, — гордо підтвердив містер Бембль.

— Звичайно! — прошепотів містер Грімвіг своєму другові на вухо. — Видно пана по халявах. Сторож з голови до п'ят.

Містер Броунлоу похитав з лагідним докором головою, щоб примусити його хоч на хвилю замовчати.

— Чи знаєте ви, що сталося з бідним хлоп'ятком?

— Стільки ж, скільки й ви.

— То що ж ви знаєте про нього? Кажіть усе, мій друже. Що ви знаєте?

— Доброго ви, мабуть, про нього нічого сказати не можете? — в'їдливо спитав містер Грімвіг, пильно вдивляючись Бемблеві у вічі.

Той відразу відчув тон запитання і зловісно похитав головою.

— Я так і знав! — скрикнув містер Грімвіг, кинувши на свого приятеля переможний погляд.

Містер Броунлоу стурбовано глянув на сторожа й попрохав його розказати в кількох словах усе, що він знає про Олівера.

Містер Бембль поклав на стіл капелюх, розстебнув сурдут, згорнув на животі руки, замислено схилив набік голову, мов викликаючи забуті спогади, помовчав і нарешті почав.

Нудно було б переказувати слово в слово його промову, тим більше що тривала вона понад двадцять хвилин. Коротко кажучи, зміст її зводився до того, що Олівер — підкидько, син негідних, непутящих батьків, що змалку він зарекомендував себе брехливою, невдячною, зіпсованою дитиною, що перебування своє в рідному місті він закінчив кривавою підлою розправою з маленьким беззахисним хлоп'ятком і втік після цього серед ночі з оселі свого господаря. На доказ того, що він не який-небудь самозванець і авантюрик, містер Бембль розклав на столі свої документи. Потім знову згорнув на животі руки й з цікавістю уп'яв очі в містера Броунлоу.

— Боюся я, що це все щира правда, — сумно зітхнув той, переглянувши папери. — Ось вам гроші за ваші відомості, але я б з дорогою душею дав би вам утроє більше, якби ви розказали мені про хлопчика щось краще.

Дуже можливо, що якби містер Бембль почув це раніш, він був би надав іншого колориту своєму оповіданню, але тепер було вже пізно звертати голоблі; тому він лише урочисто похитав головою і попрощався.

Кілька хвилин Броунлоу ходив швидкими кроками туди й сюди по кімнаті, такий засмучений почутою новиною, що навіть містер Грімвіг не наважувався його більше під'юджувати. Нарешті він зупинився й сіпонував за дзвінок.

— Місіс Бедвін, — мовив він, коли ключниця ввійшла до кімнати, — він ошуканець!

— Не може бути, сер, не може цього бути! — скрикнула бабуся.

— Кажу вам — ошуканець, — відказав старий пан. — Що значить не може бути? Нам допіру докладно розповіли про все його життя; від самої колиски він був негідним зіпсованим хлопчиськом.

— Ніколи цьому не повірю, ніколи! — переконано повторила місіс Бедвін.

— Ви, старі баби, нічому й нікому не вірите, окрім пройдисвітів-лікарів та базарних побрехеньок, — буркнув містер Грімвіг, — я це знав давно. Чому ви мене одразу не послухали? Якби не його гарячка, то, може б, і послухали, га? Гарненьке цікаве хлоп'ятко! Гарненьке? Чи ба! — І містер Грімвіг почав гнівно торсати коцюбою жар у каміні.

— Це було миле, вдячне, лагідне дитя, сер! — з обуренням відповіла місіс Бедвін. — Я знаю дітей; я сорок років ходила за ними, а ті, хто цим похвалитись не можуть, краще б мовчали. Ось що я вам скажу!

Це була ущиплива шпилька, бо містер Грімвіг був нежонатий; та втім, вона, очевидячки, не дошкулила, бо він лише всміхнувся на неї; місіс Бедвін хитнула головою, обсмикнула фартуха й уже розкрила рота, але містер Броунлоу не дав їй заговорити.

— Мовчіть! — мовив він з нещирим гнівом, якого насправді, очевидно, зовсім не відчував. — Ні слова! Щоб я більше про цього хлопця ніколи не чув! Я покликав вас саме на те, щоб вам це сказати. Чуєте — ніколи! Можете йти, місіс Бедвін. І пам'ятайте: я не жартую.

Невесело було того вечора в господі містера Броунлоу, невесело на серці в його мешканців.

Серце Олівера зомлівало, коли він згадував про своїх любих доброчинців; якби він знав, що вони почули про нього, воно б йому було розірвалося з жалю.

Розділ XVIII

Як провадив час Олівер у зразковому товаристві своїх поважних друзів

Назавтра, десь близько полудня, коли Проноза й Бетс виїшли з дому в своїх звичайних справах, містер Феджін, залишившись віч-на-віч з Олівером, проказав йому довгу казань

про найгірший з гріхів — чорну невдячність. Він винуватив Олівера в тому, що той з власної волі відцурався своїх вірних друзів, а ще дужче, що він намагався втекти від них після того, як на розшук його було витрачено стільки грошей і турбот.

Особливо напірав містер Феджін на той факт, що він дав Оліверові притулок, зігрів і захистив його і що без цієї вчасної допомоги він був би десь пропав з голоду. Тут він, до речі, оповів про одного парубійка, якого він також обдарував своєю ласкою, але невдячний спробував був поскаржитися на нього поліції, і внаслідок цього одного погожого ранку його було повішено під муром в'язниці. Містер Феджін не заперечував своєї причетності до цієї трагедії, але зі сльозами на очах нарікав на те, що легковажний зрадливий вчинок перекинчика накликав на нього біду й зробив його жертвою обмови, що, як казати на правду, була конче потрібна для добробуту його, Феджіна, і кількох їхніх виборних друзів. Наприкінці старий яскраво змалював досить огидливу сцену повішення і дуже чемно й щиро висловив надію, що йому ніколи не доведеться наражати Олівера на цю неприємну операцію.

Від цих слів малому Оліверові кров застигла в жилах, і він відчув усю гнітючу вагу їх погрози. Він уже з власного гіркого досвіду знав, що навіть саме правосуддя може часом приплутати неповинного до винного, а згадавши звичайні сварки й суперечки старого з Сайксом і їхні натяки на якісь колишні злочинства, цілком повірив, що старий може жорстоко розправитися зі своїми непевними й занадто балакучими спільниками. Олівер боязко звів угору очі й побачив, що хитрий дід помітив, як він раптово зблід і як затремтіли його коліна.

Огидливо всміхаючись, старий провів рукою по його голові, порадив йому бути слухняним і пильнувати роботи і обіцяв, що, як він шануватиметься, вони, може, знову стануть тоді друзями. Потім він одяг капелюха, напнув на плечі старого полатаного плаща і подався з хати, замкнувши за собою двері.

Усю цю днину й більшу частину наступних днів Олівер провадив з раннього ранку до пізнього вечора на самоті з власними думками; невеселі були ці думки: він згадував увесь час своїх любих друзів і болів душею — за кого, за кого вони мають його тепер?

Збіг якийсь тиждень. Одного разу Феджін забув замкнути за собою двері, й Олівер пішов блукати по всьому будинку. Навколо стояв несвітський бруд, але нагорі в кімнатах каміни були високі й пишні, двері широкі, стіни обшиті панеллю; а почорнілі від сажі, пороху й павутиння стелі були все ж розмальовані й оздоблені різними ліпними покрасами. Олівер зрозумів, що, очевидно, багато літ тому, коли, може, старого ще й на світі не

було, цей будинок належав заможним людям і в цій порожній похмурій оселі, може, жилося колись весело й привітно.

По кутках і під стелею заплели густе павутиння павуки, і часом, підкравшись навшпинячки до дверей, Олівер сполохував цілу зграю мишей, що тікали прожогом з-під його ніг до своїх нірок. Окрім павуків і мишей, не було тут більше жодної живої душі; окрім писку мишенят, жодного живого звуку, і часто, втомившись блукати поночі порожніми кімнатами, Олівер скорчувався під надвірними дверима, щоб почувати себе ближче до живих людей, і довго сидів так, прислухаючись до кожного шелесту й рахуючи довгі години, аж поки Феджін і хлопці не повертались додому.

Запліснявілі трухляві віконниці були щільно позабивані й позамикані прогоничами, денне світло пробивалося лише крізь круглі дірки вгорі, а крізь них на стіни й на підлогу падали химерні зловісні тіні, від чого похмурі кімнати видавалися ще похмурішими. Лише на горищі одне маленьке віконце із заржавілими ґратами не було забите дошками; годинами просиджував Олівер край нього і сумно дивився перед себе, але крізь нього було видно самі лише нагромаджені шпилі дахів і коми-ни. Іноді, щоправда, чиясь сива голова виринала на хвилю з-за парапета стіни одного далекого будинку, але вона швидко зникла, та до того ж вікно Оліверової обсерваторії не відчинялося й геть-чисто замутило від дощів і сажі, — отож годі було й думати подати про себе звістку: ніхто його все одно не міг ані почути, ані побачити.

Одного разу Проноза й Чарлі одержали несподіване запрошення у гостини; Пронозі захотілося трохи причепуритися (мушу сказати, що чого-чого, а кокетерії йому не можна було ніяк на карб поставити), і він звелів Оліверові допомогти йому вбратись. Олівер був дуже радий чимсь прислужитись і страшенно щасливий бачити біля себе живі людські обличчя. Він завжди з охотою допомагав чим міг своїм ближнім, коли тільки від нього не вимагали чогось нечесного. Проноза розвалився на кріслі й поклав йому на коліна свою лапу, а Олівер, зігнувшись перед ним, почав хутко й спритно, за влучним порівнянням молодого генія Давкінса, «глянсувати йому ступи», що в перекладі на звичайну англійську мову означало «чистити чоботи».

На скептика Пронозу найшов якийсь романтично-розчулений настрій: може, міцний тютюн, чи то легкий хміль пива вколисали його душу, а може, це було просто природне почуття вигоди й незалежності, що охоплює кожну істоту, коли вона сидить у теплі за столом, із сигарою в зубах, бовтаючи безжурно однією ногою, а другу дозволяючи собі ваксувати чоботи, не турбуючись навіть про те, що колись доведеться роззуватись, і

без згадок про цю неприємну процедуру в минулому, — не знаю, не можу сказати, але в кожному разі Проноза був розчулений. Він замислено дивився згори на Олівера, потім звів очі до стелі, зітхнув і мовив не то до себе, не то до Чарлі Бетса:

— Яка шкода, що він не «дбаха».

— Сам собі ворог, — відповів Чарлі.

Проноза знову зітхнув і набив люльку; кілька хвилин вони з Чарлі мовчки палили.

— Ти, мабуть, навіть не тямиш, що таке «дбаха», — понуро спитав Проноза.

— Ні, здається, знаю, — одказав Олівер, глянувши на нього. — Це значить зло... тобто ти хочеш сказати, що ти сам «дбаха», — вчасно схаменувся він.

— Так, я «дбаха» і нічим іншим не хотів би бути.

З цими словами містер Давкінс збив набакир капелюха й глянув на Чарлі так задиристо, ніби ось-ось вчепився б йому в чуприну, якби він тільки здумав йому заперечити.

— Так, я «дбаха», — повторив Проноза, — ми всі — я, Чарлі, Сайкс, Феджін, Нансі й Бетсі — ми всі і навіть Вовк — «дбахи», і він, може, найспритніший за всіх.

— Еге, цей ніколи не підведе, — додав Чарлі.

— Він не загавкотить на лаві свідків, щоб викрутитися самому, і не підведе товаришів, — хай його хоч ланцюгами прикрутять і півмісяця на воді й хлібі тримають, — провадив Проноза.

— Ніколи, — підтвердив Чарлі.

— Не пес, а нахідка! Як зуби на кожного чужого вищірає, коли тому примандюриться заспівати або зареготатися під його носом. Як гарчить, як почує скрипку, як ненавидить усіх псів іншої породи! — вихваляв Вовка Проноза.

— Нестотно християнин, — згодився Чарлі.

Хлопець сказав це зовсім наївно, як найщиріший комплімент, але слова його мали ще інше, незрозуміле для нього самого значення: у пса містера Сайкса і багатьох леді й джентльменів, що претендують бути з голови до п'ят християнами, було справді дуже багато спільних рис.

— Так, так, це все гаразд, але це ж не стосується нашого малюка! — провадив обірвану розмову Проноза, для якого його фахові інтереси стояли завжди на головному місці.

— Слушно! — згодився Чарлі. — Чому ти кирпу гнеш? Чому не підеш до Феджіна?

— І не хочеш забагатіти? — додав усміхаючись Проноза.

— А там вийти у відставку, виїхати до свого маєтку й зажити по-панському, як я збираюся зробити на Миколи, коли рак свисне, — засміявся Чарлі.

— Мені це не подобається, — соромливо відповів Олівер, — мені хочеться, щоб мене відпустили на волю, геть звідцілья.

— А Феджінові цього не хочеться, — відповів Чарлі.

Олівер знав це занадто добре, але, боячись висловлювати одвертіше свої побажання, він лише зітхнув і знову взявся до чобіт.

— Ти хочеш піти! — скрикнув Проноза. — Та ти з глузду з'їхав, чоловіче? Чи в тебе гідності власної немає? Невже ж ти згодився б залежати у всьому від своїх приятелів!

— Ет, не тороч казна-чого, бридня! — скрикнув Бетс, витягаючи з кишені кілька шовкових хусток і кидаючи їх до шухляди.

— Я б цього не міг, — гидливо скривив губи Проноза.

— Так, а покидати своїх приятелів у скрутну хвилю ти можеш? — усміхнувся Олівер.

— Ми зробили це заради Феджіна, — відповів Проноза, махнувши люлькою, — хорти знають, що ми з ним укупі, і якби ми тоді не дременули, вони були б пронюхали наш слід. Ось чому ми тебе покинули, правда, Чарлі?

Містер Бетс хитнув головою і хотів був щось сказати, але в цю хвилю згадав, як утікав Олівер, і так зареготався, що дим йому попав не туди, куди слід, і він хвилин із п'ять одкашлювався крізь сльози, плювався і тупотів ногами.

— Глянь, — свиснув Проноза, витягаючи з кишені повну жменю шилінгів і півпенсів. — Гуляй душа без кунтуша! Начхати мені, звідки вони взялися! Бери й край! Там, звідки я їх дістав, залишилося ще значно більше. І не задрісно, не задрісно тобі, бовдуре?

— Ти скажеш, що це нечесно, Олівере, і що за це його смикнуть за в'язи? — спитав Чарлі.

— Що? — здивувався Олівер.

— А ось поглянь, — відповів Чарлі. Він підняв догори один край своєї краватки і з легким хрипом звів набік голову, пояснюючи цією красномовною пантомімою, що «смикнути за в'язи» означає те саме, що «повісити».

— Ось що це означає, — пояснив Чарлі, — диви, як він вирячив баньки! Ніколи ще не бачив такого кумедного хлопця, він мене ще колись у могилу зведе, — щоб я пропав, зведе!

Містер Бетс знову зареготався так, що йому аж сльози на очі виступили, й вийняв з рота люльку.

— Ти одержав погане виховання, — задоволено оглядаючи свої бездоганно виглянсувані черевики, зауважив Проноза. — Феджін тебе ще, може, доведе до пуття, — або ти будеш першою людиною в світі, якої він не навернув у свою віру. Краще не коробся і берись одразу до роботи, бо все одно не минеться — тільки час дорогий марнуєш.

Містер Бетс підтримав Прозозу, а потім вони обоє почали змальовувати яскравими барвами всі розкоші їхнього дозвілля й на всі заставки переконувати Олівера, що він мусить заробити довіру старого такими самими засобами, як і вони.

— І запам'ятай, мазунчику, — закінчив Прозоза, коли на горі почулися знайомі кроки їх вихователя, — що коли ти не братимешся сякалок і цокалок...

— На якого біса говорити з ним по-людськи, він все одно нічого не тямить, — зауважив Чарлі.

— Гаразд, так, значиться, коли ти не братимеш носових хусток і годинників, — пояснив Прозоза, переводячи розмову на доступний для Олівера рівень, — то хтось інший видере їх тобі з-під носа; отже, роззяві, в якого їх заберуть, не поможеться, і тобі не поможеться, а поможеться тільки тому спритному жевжикові, що їх візьме; а хіба ж ти не маєш такого самого права на заробіток, як і він.

— Золоті слова, золоті слова, — похвалив його Феджін, що ввійшов допіру непомітно до кімнати, — це все вірно, як те, що я — я, мій соколику. Прозоза має добрий нюх, ха-ха-ха! Він знавець свого діла...

Старий з насолодою потирав руки й хихотів, тішачись, що учень його так добре засвоїв собі їхню професійну мораль.

Розмова їхня на цьому обірвалась, бо за Феджіном до господи завітали міс Бетсі і ще якийсь незнайомий Оліверові молодий джентльмен, якого Прозоза назвав Томом Чітлінгом; він увійшов трохи пізніше, бо затримався на сходах, залицяючись до своєї супутниці.

Містер Чітлінг видавався трохи старшим за Прозозу — йому було, мабуть, років вісімнадцять, але з його поведження з молодшим товаришем видно було, що він визнає за ним перевагу над собою і схиляється перед його незрівняним фаховим хистом. На рябому обличчі Тома Чітлінга блимали вузькі, прищулені очки; одягнений він був у темну плісову куртку й засмальцьовані бумазейні штани, а на голові мав хутрову шапку. На правду казати, його туалет був у досить поганому стані, але він перепросив за це товариство, пояснивши, що «строк» його скінчився лише годину тому і що з огляду на це протягом шістьох останніх тижнів він не скидав мундура, й тому не мав часу звернути уваги на своє цивільне вбрання. Він ще дуже незадоволено додав, що новий спосіб дезінфекції одягу страшенно псує крам, але ж короля до відповідальності не притягнеш! Нова мода стригти волосся йому теж не подобалась. Нарешті, він заявив, що протягом 42 днів убивчої надлюдської праці він не мав ані ріски в роті і забожився, що горло в нього пересохло, як таранька.

— Як ти думаєш, звідки вернувся цей добродій, Олівере? — спитав Феджін, коли хлопці витягали з шафи на стіл горілку.

— Не... не знаю, сер.

— Звідки цей малюк? — глянув на Олівера з презирством Чітлінг.

— Це один з моїх маленьких улюбленців, — відповів старий.

— Ото щастя! — мовив парубок, кинувши на Феджіна красномовний погляд. — Не ламай собі, небораче, голови над тим, звідки я взявся, незабаром і сам туди втрапиш, щоб я з цього місця не зійшов!

Хлопці відповіли веселим реготом на цей жарт. Ще трохи посміялися й погомоніли і, сказавши щось на вухо Феджінові, пішли собі.

Феджін потишкувався про щось з гостем у кутку й присунув стільці до каміна; він покликав Олівера підсісти до них і завів найцікавішу, на його думку, розмову. Він доводив переваги свого ремесла, вихваляв спритність Пронози, веселу вдачу Чарлі Бетса і свою власну щедрість. Нарешті тема розмови почала вичерпуватися, містер Чітлінг позіхнув і сказав, що після двох тижнів перебування «на висидці» почуваєш себе зовсім розбитим; міс Бетсі попрощалася, і чоловіки пішли спочивати.

З цього дня Олівера рідко залишали на самоті; він завжди бував тепер у товаристві Чарлі й Пронози, що бавилися з Феджіном щодня у стару гру, чи то для власного удосконалення, чи то для впливу на Олівера — це вже Феджінові було краще знати. Часом старий оповідав їм про пригоди своїх молодих літ — різні грабунки, шахрайства й крутіства, але часом такі хитрі й смішні, що Олівер мимохіть від щирого серця реготався й не міг побороти своєї цікавості.

Одно слово — лукавий старий зотягав хлопця в свої тенета. Він знав, що після тяжких дум на самоті й безпросвітної нудоти серед порожніх голих стін хлопчик буде радий якому завгодно живому товариству, він це знав і помалу вливав у його чисту душу отруту, що мала з часом заплямити й опоганити її навик.

Розділ ХІХ

Як обговорили й ухвалили один цікавий проект

Одного вогкого та темного вітряного вечора, загорнувши своє драгле тіло у довгий плащ і піднявши коміра по самі вуха, щоб затулити нижню частину лица, Феджін виліз із своєї нори.

Він зупинився на ганкові, послухав, чи добре замкнули хлопці за ним двері, і, тільки коли їх кроки завмерли в глибині коридору, швидко зійшов зі сходів.

Дім, де перебував ув'язнений Олівер, був недалеко від Уайтчепля. Феджін зупинився на розі, підозріло озирнувся навколо, перейшов на другий бік і подався в напрямкові до Спіталфілду.

Грузька грязюка густо вкривала тротуари, чорний туман навис над вулицями, мрячив дрібний пронизливий дощ, і все здавалося холодним і липким. Ця погода була ніби навмисне створена для гулянок таких людців, як Феджін; він пробирався гідкою тінню попід стінами й ганками будинків і здавався слизькою гадиною, що вилізла з околишньої темряви й сльоти й чатує на якусь ситу поживу. Він довго йшов вузькими темними вулицями, а біля Бетнель-Гріну круто звернув ліворуч і зник у лабіринті брудних убогих заулків, що вкривають густою сіткою цю тісно заселену частину Лондона.

Старий знав, очевидячки, добре цю місцевість, бо простував дуже впевнено вперед й ані разу не заплутався у темряві покручених заулків. Він уперто йшов ще кілька часу й нарешті звернув у темну вуличку, в кінці якої ледве-ледве блимав підсліпуватий ліхтар. Тут він постукав у двері якогось темного будинку і, прошепотівши кілька слів особі, що вийшла йому відчиняти, швидким кроком зійшов по знайомих сходах нагору і взявся за клямку. За дверима почулося собаче гарчання, а грубий чоловічий голос спитав: «Хто там?»

— Це, я, я, Біллі, соколику, — відповів Феджін, зазираючи до кімнати.

— То заходь, чого стовбичиш, — запросив його Сайкс, — чого гарчиш, тварюко? Хіба не пізнаєш сатану під плащем?

Собаку, видно, збило з пантелику вбрання старого, бо коли той скинув із себе плащ, він відійшов од дверей і замахав хвостом, немов показуючи гостеві, що радіє йому, наскільки здатен взагалі радіти.

— Здоров був, — мовив Сайкс.

— Здоров, здоров, соколику, — відповів гість, — ага, і Нансі тут! — Останні слова він промовив трохи зніяковіло: з того дня, як дівчина була заступилася за Олівера, він з нею ще не зустрічався і не був певний, як його стрінуть. Але острах його був, очевидячки, даремний: дівчина прийняла гостинно ноги із загородки, поставила їх на підлогу, трохи відсунулася й лаконічно запросила його присунутися до каміна, бо він, мабуть, змерз.

— Холодно, холодно, ясочко, — мовив Феджін, наставляючи до вогню свої задубілі пальці, — ох-ох, наче наскрізь пронизує, — додав він, хапаючись за бік.

— Ну, до твого серця без свердла не доберешся, — зауважив Сайкс. — Дай йому випити, Нансі. Чого витріщилась? Повертайся! Ач як труситься старе падло, мов той привид, — аж з душі верне дивитись.

Нансі хутко поставила на стіл пляшку (в шафі стояла її ціла батарея), і Сайкс налив гостеві склянку сивухи.

— Красненько дякую, з мене вже годі, Біллі, — відставив Феджін склянку, ледве доторкнувшись до неї губами.

— Чи ба! Ти, бачу, боїшся, щоб ми тебе на той світ не запроторили? — мовив Сайкс і пильно глянув йому в вічі; потім схопив склянку, недбало вилив з неї горілку в попіл і наляв її для себе по самі вінця.

Поки хазяїн частував себе горілкою, старий озирався навколо не з цікавості, ні (він бував тут не раз), а тому, що був взагалі обачний і ніколи нікому не вірив. Це була дуже вбога, звичайнісінька робітничка кімната, і тільки речі, що лежали в шухлядах шафи, не могли належати простому робітникові; деяку підозру викликали також кілька грубесних ломак у кутку й кастет на стіні.

— Ну, готово, — мовив Сайкс, чмокаючи губами.

— До діла? — спитав старий.

— Звісно, кажи, що маєш.

— Я в справі тієї хатинки у Чертсі, знаєш, Біллі? — пошепки мовив Феджін, присовуючись до господаря.

— Мг... Ну?

— Ти ж знаєш, соколику, до чого я веду мову? Правда, він сам це знає, Нансі?

— Не знає, а може, не хоче знати, — усміхнувся Сайкс. — Ну, не коробся і говори як слід. Не крути хвостом, лисе, начебто не ти надумав цей грабунок! Ач який святий та божий! Ну, чого ти хочеш?

— Тс, Біллі, тс! — марно силкувався зацитькати його старий. — Нас можуть почути, соколику! Тихше, тихше!

— Хай слухають, начхати мені на них! — Але як насправді містерові Сайксу, очевидячки, не дуже хотілося на це «чхати», то він заговорив трохи тихше й спокійніше.

— Ось бачиш, ось бачиш, я тільки стережуся, — згодливо заспокоїв його Феджін. — Так ось, про хатину в Чертсі, коли ж ми оборудуємо цю маленьку справу, Біллі, га? Коли ж, мій соколику? Там таке срібло, таке срібло, що йой! — цмокнув він губами від солодкої згадки.

— Ніколи, — холодно відповів Біллі.

— Ніколи?! — скрикнув старий, відкидаючись на спинку стільця.

— Ніколи, принаймні так, як думалось.

— Значить, узялися по-дурному до справи! — побілів зі злості старий. — Досить з мене, я тебе й слухати не хочу, мовчи!

— Начхати мені на тебе! — розсердився Сайкс. — Диви, яке цабе! Тобі Крекіт уже півмісяця воловодиться там і досі нікого із слуг не намовив.

— Ти хочеш сказати, Біллі, — провадив гість спокійніше, бо хазяїн почав знову яритися, — ти хочеш сказати, що він не намовив ні одного з чоловіків, так?

— Еге.

— Моторний Тобі? Але ти забуваєш про жінок, Біллі, — незадоволено похитав він головою.

— Моторний Тобі не намовив і жінок, — відповів Сайкс, — він каже, що вештався там увесь час з наклеєними кучерявими бурцями й у жовтогарячому жилеті — і те не пройняло.

— Треба було начепити вуса й убрати військові штани, соколику.

— Він і це зробив, і не допомоглось.

Ця новина справила на старого гнітюче враження; він схилив своє гостре підборіддя на груди і, поміркувавши трохи, з глибоким зітханням погодився, що коли Тобі не бреше, то доведеться дійсно відмовитися від справи.

— А все-таки сумно втрачати таке добро, коли мав його вже майже в жмені, — зітхнув він ще раз.

— Так, не щастить, — згодився Сайкс.

Вони замовкли; старий поринув у глибоку задуму, від якої його зморщене гидке обличчя стало просто жакливим; Сайкс скося поглядав на нього час від часу, а Нансі, боячись, очевидно, роздратувати господаря недоречним словом, сиділа нишком, утупивши у вогонь очі, мов нежива.

— Феджіне, — скрикнув зненацька Сайкс, — накинеш п'ятдесят золотих, якщо обкрутимо справу?

— Накину, — стрепенувся той.

— Слово?

— Так, так, соколику, — жваво обіцяв старий, і в очах його спалахнула жадоба, а руки аж затрусилась.

— Ну, то кажи коли, — мовив Сайкс, з огидою відштовхуючи від себе кошаву руку старого. — Ми з Тобі позавчора вночі перелізли через паркан у садок і обмацали двері й віконниці; вони там замикаються на ніч, як у в'язниці; є тільки одним одне місце, кудюю можна пролізти.

— Кудюю, кудюю ж, Біллі? — поцікавився Феджін.

— Слухай: як поминеш муріжок... — прошепотів Сайкс.

— Кажи, кажи, — нахилився до самого його рота старий, і очі йому мало не вискочили з лоба.

— Мг! — невиразно промимрив Сайкс, бо в цей мент він глянув ненароком на дівчину й побачив, що вона йому мовчки показує поглядом на старого. — Мг... кудюю можна, тудюю можна, все одно без мене ти нічого не втнеш. Що вимовиш язиком, не витягнеш і волом — з тобою треба завжди на задні колеса обертатись.

— Про мене, я тебе не силую, соколику, — заспокоїв його Феджін. — Ви з Тобі самі упораєтесь. А іншої допомоги не треба?

— Не треба. Треба тільки свердла й одного хлопчика. Свердло ми завжди при собі маємо, а хлопця ти нам мусиш дістати.

— Хлопця? Ага! Так це, значить, квартира?

— Не твоє діло! — гримнув Сайкс. — Давай хлопця — і край, тільки гляди — шупленького. Ет, шкода, що нема тепер сажотрусового Неда. Батько не давав йому рости і посилав на роботу. Злапали бідолаху, а хлопця забрало чортове Товариство Малолітніх Злочинців, відірвало його від заробітку. І це не вперше, — скрикнув Сайкс, скипаючи гнівом від цієї згадки, — не вперше!

— Не вперше, не вперше, — неуважно промовив Феджін; він поринув у глибоку задуму і почув лише останні слова Біллі.

— Ну, чого тобі ще? — спитав Сайкс.

Старий показав на Нансі, що сиділа нерухомо край каміна: мовляв, вона тут зайва. Сайкс незадоволено знизав плечима, проте послухався й сказав Нансі принести з крамниці жбан пива.

— Ніякого пива тобі не треба, — спокійно відповіла дівчина не ворухнувшись.

— А я кажу, що треба! — крикнув Сайкс.

— Дурниці! — холодно відповіла вона. — Говори, Феджіне. Я знаю, що він скаже, не бійся.

Але старий не зважувався, і Сайкс здивовано позирав то на нього, то на дівчину.

— Чого ти боїшся дівки, Феджіне? — спитав він нарешті. — Ти ж знаєш її як облуплену і можеш покластися на неї, чорт тебе не візьме! Вона не говірка, — правда, Нансі?

— Ще б пак, — відповіла вона, підсовуючись до столу і спираючись на нього ліктями.

— Боронь Боже, боронь Боже, голубко, я це знаю, але...

— Але що? — спитав Сайкс.

— Я тільки боюся, щоб вона часом знову не розсердилася так, як тоді, пам'ятаєш? — виправдувався старий.

Тут міс Нансі задьористо зареготалась, випила нахильцем чарку горілки й дзвінко вилаялася. Це, очевидно, заспокоїло обох джентльменів.

— А тепер, Феджіне, — усміхнулася вона, — можеш сказати Біллі про Олівера.

— Ой, тямуща яка! Такої швидкої я ще ніколи не бачив! — скрикнув Феджін, ляснувши її по спині. — Ти вгадала, я хотів говорити про Олівера. Ха-ха-ха!

— Що саме? — спитав Сайкс.

— Ось хлопець для тебе, — хрипко прошепотів старий, притиснувши пальця до носа й гидко всміхаючись.

— Олівер?! — скрикнув Сайкс.

— Бери його, Біллі, — сказала Нансі. — Я б на твоєму місці його взяла. Він, може, не такий спритний, як інші, але тобі треба тільки, щоб він проліз і відчинив двері. На нього можна покластися, Біллі.

— Знаю, що можна, — запевнив Феджін, — ми його за останні тижні добре вимуштрували, а тепер пора вже самому на хліб заробляти. До того ж він найменший, решта переросла.

— Так, мені саме такого й треба, — замислено мовив містер Сайкс.

— І він зробить усе, що ти схочеш, Біллі, — провадив старий, — не встоїть, ти тільки його як слід налякай.

— Налякати? — скрикнув Сайкс. — Налякати його можна! Тільки пам'ятай, якщо він мені на роботі джмеля підпустить, то ні за цапову душу пропаде! Жартувати я не люблю. Живим ти тоді його не побачиш. Поміркуй раніше! — похмуро провадив грабіжник, витягаючи з-під ліжка важкого лома.

— Я все це вже обміркував, — жваво відповів Феджін, — я придивлявся, дуже придивлявся до нього, соколику. Треба тільки, щоб він відчув, що він частка нас самих, треба, щоб у його мозкові угніздилась думка, що він — злодій, і тоді він наш! Наш до живоття! Кращої нагороди не можна було б і вигадати. — Дідуган схопився руками за груди і аж затрусився з радощів.

— Наш! Ти хочеш сказати — твій, — поправив його Сайкс.

— Може, й так, може, й так, хай буде мій, Біллі, — корчився зі сміху Феджін.

— А чого, власне, ти так панькаєшся з цим дрантям? У Коммон-Гордені вештається ж пак до чорта дітлахів, чому ти не вибереш собі якогось іншого? — спитав господар, дивлячись скося на свого друга.

— На бісового батька вони мені здалися, соколику, — трохи зніяковіло відповів той, — вони нічого не варті. Скоро щось трапиться, вони полісменові одразу в око впадуть, і я їх все одно втеряю. А як навести цього хлопця на пуття, то він двадцятьох за пояс заткне, соколику, до того ж, — провадив він, уже трохи упевненіше, — до того ж, якщо тільки йому поталанить дременути, він нас усіх занапастить, і тому він мусить,

розумієш, мусить їсти з нами з однієї миски й узяти участь в якійсь нашій спільній справі — байдуже якій; для мене досить того, що він буде причетний до грабунку — мені цього тільки й треба. Це багато краще, аніж усувати бідне хлоп'ятко з дороги — воно й небезпечно, та й втратимо ми на цьому чимало.

— Коли думаєш починати? — спитала Нансі, передбачаючи, що Сайкс зараз з огидою вилає лицемірного старого лиса.

— Так, коли думаєш починати, Біллі? — мовив той.

— Ми з Тобі умовлялися на післязавтра, — відповів Сайкс.

— Гаразд, місяця не буде?

— Не буде.

— А про те, кому нести мотлох, подбали?

Сайкс хитнув головою.

— І про...

— Все наготовили, — перебив його Сайкс, — не турбуйся про дрібниці. Краще приведи його сюди завтра ввечері. Я вирушу на світанні. А ти тільки мовчи та тримай топильню наготові.

Після короткої суперечки, в якій усі троє взяли жваву участь, було вирішено, що Олівера приведе увечері Нансі. Феджін натискав на те, що хлопчик найрадніше послухає її, бо вона тоді так палко заступилася за нього. Отже, Олівер мав перейти під Сайксів «протекторат», і той дістав дозвіл робити з ним у разі потреби все, що йому заманеться, не відповідаючи за можливі неприємності й несподіванки і не зупиняючись ні перед чим; щодо останнього, то всі Сайксові докази про потребу найвищої кари мав у загальних рисах підтвердити Тобі Крекит.

Містер Сайкс запив ці перемовини кількома чарками горілки й, захмелівши вщент, почав трясти ломом, вигукувати уривки якихось сороміцьких пісень, лаятись на всі заставки й хизуватися своїми фаховими здібностями. Спотикаючись і хитаючись, він припер до хати скриню зі своїми струментами для влому і тількино відкрив її віко й почав пояснювати властивості цих струментів і технічні переваги зокрема кожного з них, як похитнувся, упав на скриню й так і заснув.

— Добраніч, Нансі, — мовив Феджін, щільно загортаючись у свій плащ.

— Бувай.

Їх очі ззирнулися. Старий глянув на неї так, мов хотів пронизати своїм поглядом саму її душу, але ні, вона вірна, вірна й путяща, на неї можна покластися, як на самого Тобі Крекита.

Гість побажав їй удруге на добраніч і, скориставшись із того, що вона на мить відвернулася, штовхнув ногою Сайкса, що хрпів на підлозі, і нишком покрався по сходах.

— Стара пісня з цими бабами, — бубонів він собі під ніс, повертаючись додому, — кожна дурниця викликає у них давно забуті почуття; добре ще, що це швидко минає. Ха-ха-ха! Чоловік проти дитини за мішок золота.

Вкорочуючи час цими приємними думками, містер Феджін хлюпав по грязюці до свого непривітного житла, де на нього вже давно чекав з нетерплячкою Проноза.

— Олівер спить? Я маю поговорити з ним, — були перші його слова.

— Давно — ось він, — відповів хлопець.

Хлопчик спав долі на твердій постелі; страх, розпач і довге ув'язнення виснажили його, він був блідий мов мрець, — не той труп, якого ми уявляємо собі з вінчиком на чолі у холодній темній труні, ні, він скидався на мерця, з якого лише допіру відлетіла юна чиста душа і тлінного тіла якого ще не встиг торкнутися грубий дотик земного повітря.

— Ні, не тепер, — мовив Феджін, тихо відступаючи від Олівера, — хай завтра! Узавтра.

Розділ XX

Олівер переходить до рук містера Вільяма Сайкса

Прокинувшись уранці, Олівер здивовано протер собі очі: біля нього, замість старих його шкарбанів, стояла пара нових черевиків з добрими міцними підметками. Спочатку він дуже стішився і подумав, що це перша ознака близького визволення, але всі ці радісні надії незабаром розвіялись. За сніданням Феджін попередив його, що він сьогодні ввечері піде до Сайкса, і сказав це з таким притиском, що бідний хлопчик аж похолов.

— Як-то, назавжди, сер? — стурбовано спитав він.

— Ні, ні, соколику. Не назавжди, — відповів старий, — ми ні за що в світі не розлучимося з тобою. Не бійся, Оліверчику, ти повернешся знову до нас. Ха-ха-ха! Ми не покинемо тебе. Ні-ні!

Феджін, що на цю хвилю саме підсмажував грінки в каміні, глянув на Олівера й зареготався, немов натякаючи на те, що він добре знає, з якою радістю був би він утік від них.

— Мабуть, тобі цікаво знати, нащо тебе кличе Сайкс? — провадив він, не зводячи з хлопчика пильного погляду.

Олівер мимоволі почервонів: як міг прочитати старий злодюга його думки? — але сміливо відповів, що це його дуже цікавить.

— Ну а як на твою думку — навіщо? — ухилився від прямої відповіді Феджін.

— Бігме, не знаю.

— Стривай лишень — дізнаєшся від самого Сайкса, — пробубонів старий, незадоволено відвертаючись: він довго й пильно вдивлявся в Оліверове обличчя, і вираз його йому не сподобався.

Феджіна дуже стурбувало те, що Олівер поставився так байдуже до цієї новини, але насправді це було не так: новина дуже схвилювала хлопчика, а ще більше схвилював його пронизливий погляд старого і його власні міркування; тому він не хотів поки що ні про що розпитувати, але нагоди поговорити йому так і не трапилося більше, бо старий до самого вечора був дуже мовчазний і не заходив з ним у балачки, а як стемніло, то почав лагодитися в дорогу.

— Можеш запалити свічко, — сказав Феджін, кладучи на стіл свічку. — Ось тобі книжка, почитай, поки по тебе не придуть. Добраніч!

— Добраніч, — тихо сказав Олівер.

Феджін пішов до дверей, озираючись на хлопчика; потім зупинився й покликав його на ймення. Олівер глянув і побачив, що старий знаком показує йому запалити свічку. Він її запалив, поставив ліхтаря на стіл і помітив, що Феджін стежить за кожним його рухом з темного кутка кімнати, насупивши свої шорсткі брови.

— Стережись, Олівере, стережись, — погрозив він йому своєю закандзюбленою правицею. — Сайкс жартувати не любить і коли розсердиться, то не спиниться перед кров'ю. Хоч що трапиться — не переч йому. Роби все, що він скаже. Пам'ятай! — Остання його засторога пролунала зловісно, він грізно всміхнувся і вийшов з кімнати.

Олівер схилив голову на руки; ці слова пекли його мозок, серце хололо. Що більше він думав над порадою старого, то менше розумів її значення. Нащо його відсилають до Сайкса? Що його там чекає? Невже цього не можна було зробити й тут? Після довгих марних здогадок Олівер нарешті вирішив, що він, мабуть, буде в Сайкса за тимчасового прислужника, поки той не візьме собі в найми когось кращого.

Олівер зазнав стільки горя на своєму віку і так перестраждав у старого злодюги, що не міг особливо журитися своєю новою бідою. Кілька хвилин він сидів у мовчазній задумі, потім глибоко зітхнув, зняв із свічки нагар і почав читати.

Спочатку він недбало перегортав сторінки, але незабаром натрапив на якийсь цікавий уступ і втупив у книжку очі. Це був життєпис великих злочинців; книжка побувала, мабуть, у

багатьох руках, бо сторінки її були геть-чисто позаслинявані й заяложені. Олівер вичитав тут про такі злочини, від яких кров скипала в жилах: він читав про таємні вбивства при битій дорозі, про сховані від людських очей на дні криниць трупи, що по багатьох роках якимось впливали на поверхню й доводили до божевілля вбивць своїм жахливим виглядом, так що ті зізнавалися у своїх злочинствах і благали повісити їх, аби тільки покласти край їх тяжким гризотам сумління. Він прочитав тут про людей, розпалена уява яких спокушала їх безсонними ночами (як вони потім оповідали) на такі злочини, що від них зашпори заходили й ноги мліли. Ці жахливі оповідання були написані так яскраво і ймовірно, що пожовклі сторінки, здавалося, набухали чорною, загуслою кров'ю, а слова в'їдалися у вуха передсмертним шепотінням закатованих жертв.

З несвітським розпачем шпурнув Олівер навісну книжку в куток, упав навколішки й благав долю не призводити його до таких злочинств.

Потім він поволі заспокоївся, але ще довго стояв навколішках, не віднімаючи долонь від обличчя, — і враз йому почувся якийсь шелест.

— Що це? — скрикнув він, вскакуючи на ноги: біля дверей стояла якась постать. — Хто це?

— Я. Це я, — відповів чийсь тремтливий голос.

Олівер підніс свічку і глянув: це була Нансі.

— Прийми свічку — ріже очі, — попрохала дівчина відвертаючись.

Хлопчик спостеріг, що вона дуже бліда, і ласкаво спитав, чи їй що не болить. Дівчина впала в крісло, заломила руки, але нічого не відповіла.

— Господи, прости мене, прокляту! Я цього ніколи не думала! — скрикнула вона нарешті.

— Що сталося? Чим мені вам допомогти? Якщо я зможу, я з дорогою душею...

Але вона не відповідала їй, хитаючись туди й сюди на ослоні, вчепилася руками собі в горло й конвульсивно ловила губами повітря.

— Нансі, що з вами?

Дівчина почала калатати ногами об підлогу й бити себе кулаками по колінах; потім враз заспокоїлась і, здригаючись від внутрішнього холоду, щільніше натягла на плечі хустку. Олівер роздмухував огонь; Нансі підсунулась до каміна й довго сиділа так мовчки; нарешті підвела голову й зирнула навколо.

— Сама не знаю, що на мене часом находить, — мовила вона, обсмикуючи на собі одягу, — це, мабуть, ця паскудна

темна пора на мене таке наганяє. Ну, хлопчику мій, ти вже готовий?

— Так це з вами я маю йти? — спитав Олівер.

— Так, мене прислав Біллі. Ти підеш зі мною.

— Нащо? — спитав Олівер відступаючи.

— Нащо? — перепитала дівчина й одвернулася, зирнувши з ним очима. — О, не бійся, злого тобі нічого не буде.

— Я цьому не вірю, — мовив Олівер, що не зводив з неї весь час пильного погляду.

— Про мене, в такому разі буде щось зле, — неширо за-сміялася вона.

Олівер знав, що Нансі піддається іноді добрим поривам, і хотів уже благати її зглянутися на нього, але потім у нього блискавицею промайнула думка, що ще нема одинадцятої години, на вулицях, мабуть, ще багато людей, може, хтось таки і повірить йому. З цією надією він раптово підійшов до Нансі і трохи знервовано сказав, що він готовий.

Але дівчина помітила його вагання й збагнула, в чому річ. Вона нахилилася до нього й заглянула йому так у вічі, що він теж зрозумів: вона відчула, що в нього діється на душі.

— Тс! — прошепотіла вона, нахилиючись до нього й обережно озираючись навколо. — Нема що робити. Я вже заступалася за тебе, але все марно. З тебе не спускають очей, тебе пантрують. Зараз не час утікати.

Вражений гарячністю її тону, Олівер здивовано подивився на неї, вона, здається, казала правду, — вона була така бліда, знервована й уся тремтіла.

— Я колись тебе захистила від побоїв і буду завжди захищати, — провадила голосно Нансі, — якби по тебе прийшов хтось інший, він би з тобою не панькався. Я обіцяла, що ти будеш тихий і слухняний, а якщо ти не послухаєш, то тільки пошкодиш собі й мені і, може, навіть заподієш мені смерть. Дивись: як перед Богом кажу тобі, — це все я витерпіла через тебе!

Вона показала на сизі садна й синці, що рясно вкривали її шию і руки, й похапцем провадила:

— Пам'ятай це і не примушуй мене ще більше страждати через тебе. Якби можна, я б допомогла тобі, але зараз мені неспромога. Вони тебе не скривдять, а за те, що вони скажуть тобі зробити, ти не відповідаєш. Тс! Кожне твоє слово — удар мені. Давай руку. Швидше — руку!

Нансі схопила Олівера й, загасивши свічку, потягла його за собою на сходи. Двері відчинилися (хтось чекав на них у темряві) й так само хутко зачинились за ними. Перед будинком стояла карета. Не даючи Оліверові оговтатись, дівчина упхнула його всередину, швидко вскочила за ним і зачинила

дверцята. Візник не чекав на вказівки, стьобнув віжками і погнав коней рясю.

Нансі не випускала Оліверової руки й настирливо шепотіла йому на вухо ті самі перестороги й обіцянки. Все сталося так швидко і так раптово, що Олівер незчужся, як карета зупинилася перед тим самим будинком, куди напередодні ходив Феджін. Хлопчик зирнув удовж темної порожньої вулиці, і крик готовий був зірватися з його вуст, але благальний, розпачливий шепіт дівчини в'їдався йому в вуха, і в нього не вистачало мужності зрадити її. Поки він вагався, була втрачена слухна нагода; ще мить, і двері за ним зачинились.

— Сюди, — мовила дівчина, випускаючи нарешті його руку. — Біллі!

— Агов! — відгукнувся Сайкс, що з'явився вгорі на сходах із свічкою в руці. — Ого! Не забарились! Заходьте!

Для такої людини, як Сайкс, це була дуже велика похвала і гостинність. Нансі відчула це й тепло привіталася з ним.

— Вовка відвів Том, — він тільки заважав би, — пояснив Сайкс, присвічуючи їм на сходах.

— Звісно, — згодилася Нансі.

— Так ти, значить, привела малюка, — провадив він, увіходячи до своєї кімнати, й зачинив за собою двері.

— Еге, ось він.

— А що, він був слухняний?

— Як ягнятко.

— Ну, щастя його, — і Сайкс зловісно зирнув на Олівера, — а то шкода було б його черепа. Ну, слухай сюди, слиньку, чого я тебе вчитиму, і пантруй.

З цими словами Сайкс здер з голови свого нового учня шапочку й шпурнув її у куток, потім узяв його за плечі й поставив перед собою, а сам сів.

— По-перше: чи знаєш ти цю штуку? — спитав він, беручи зі столу пістоля.

Олівер відповів, що знає.

— То дивись сюди: ось порох, ось кулі, а ось клапоть старої шапки на клейтух.

Олівер сказав, що розуміє призначення всіх цих речей, а розбійник почав дуже повільно й спокійно набивати пістоля.

— Готово, — сказав він нарешті.

— Так, я бачу, — мовив хлопчик.

Сайкс схопив його за руку і притиснув дуло пістоля йому так близько до лоба, що він відчув холодний дотик і аж відкинувся назад.

— Вважай! Тільки писни мені на вулиці, поки я до тебе сам не заговорю, і скуштуєш цієї штуки так, що й не схаменешся.

Як маєш патякати без мого дозволу, то прочитай раніше про себе «Отче наш».

Щоб збільшити враження, Сайкс глянув на хлопчика вовком з-під насуплених брів і провадив далі:

— Наскільки я знаю, на світі немає нікого, хто б поцікавився тобою, коли ти даси дуба. То, значить, мені, власне, нема нащо й просторікувати довго з тобою — бережись сам, коли шкура тобі твоя мила.

— Одне слово, — мовила Нансі з особливим притиском, щоб звернути Оліверову увагу, — одне слово, Біллі, ти хочеш сказати, що коли він почне заважати тобі в твоєму ділі або плескатиме язиком, ти проб'єш дірку в його черепі й не побоїшся шибениці, як це тобі трапляється мало не щодня в твоїй роботі.

— Вірно, дівко, — похвалив її Сайкс, — баби вміють часом сказати все одним словом краще за нас, поки гедзь не вкусить, ну а тоді — бувай здоров! Хлопець, надійсь, уже все второпав — можна повечеряти й спочити перед роботою.

Нансі швидко застелила стіл обрусом і принесла до хати жбан портера й миску з бараниною. Господар був дуже веселий, увесь час жартував, дотепував і був взагалі в трохи піднесеному настрої, викликаному, мабуть, близькою подорожжю. А що він був у доброму гуморі, то сам-один випив нахильцем увесь жбан портера і протягом усієї вечери вилаявся загалом не більше, як із сотню разів.

По вечері (годі й говорити, що в Олівера не було великого апетиту) містер Сайкс хильнув ще кілька чарок і гепнувся на ліжку, звелівши Нансі збудити його рівно о п'ятій, а як не збудить, то... за цим пішли звичайні погрози й лайка. З наказу господаря Олівер теж мусив лягти не роздягаючись на матраці на підлозі, а дівчина сіла перед каміном, щоб підтримувати в ньому вогонь і бути напоготові збудити їх у призначений час.

Олівер довго не засинав, сподіваючись, що Нансі вичікує зручної хвилини, щоб прошепотіти йому на вухо ще кілька порад, але вона мов зацікавилася в кріслі; тільки пильнувала вогню і час від часу повертала жар коцюбою. Знесилений нервовим напруженням і страхом останнього дня, Олівер нарешті заснув.

Коли він прокинувся, стіл було вже накрито до чаю, а посеред хати стояв Сайкс і набивав свого плаща різними струментами. Нансі жваво поралася коло снідання. Ще не світало, надворі було ще зовсім темно, горіла свічка. В шибки билась важкі краплі рясного дощу, і чорні хмари нависли на небі.

— Пора, пів на шосту! — гаркнув Сайкс так, що Олівер аж здригнувся. — Швидше повертайся, ледащо, а то підеш без снідання — вже пізно.

Олівер не довго воловодився — вхопив якийсь шматочок хліба і сказав Сайксові, що він уже готовий.

Нансі, не дивлячись на нього, кинула йому шарфа, щоб він обв'язав собі горло, а Сайкс дав йому поверх пальта ще широкую пелерину з каптуром, схопив його за руку, знаком показав на кишеню, де лежав учорашній пістоль, і, попрощавшись з Нансі, потяг його за собою.

Біля дверей Олівер обернувся назад, сподіваючись зирнути очима з Нансі, але вона сиділа перед каміном нерухомо, спиною до них.

Розділ XXI

Подорож

Безрадінний день віщував світанок; сипав густий холодний дощ, темні безпросвітні хмари низько громадилися над містом; дощ лив цілісіньку ніч, на брукові й на тротуарі стояли здоровезні калюжі, вода в риштаках переливалась через край. Небо починало сіріти, але від цього все навколо здавалося ще темнішим: похмурі тіні блілого світанку не зігрівали теплом мокрих дахів і брудних вулиць, а тьмянний жовтастий світ ліхтарів немов ще дужче зблід. Ця частина міста спала ще глибоким сном; віконниці були щільно позамикані, за вікнами ніщо не ворухилось: вулиці були тихі й порожні.

Коли Сайкс з Олівером звернули на шлях до Бетнель-Гріну, почало благословлятися на день. Світло в ліхтарях поволі згасало, до Лондона вже тяглися поодинокі селянські вози; час від часу прогуркотить повз заляпаний грязюкою диліжанс, а поштар обов'язково опереже по дорозі батогом хурмана за те, що той загромадив йому своєю хурою шлях і через нього він запізнюється на станцію аж на чверть хвилини проти розкладу. Трактири вже були відчинені, й вогники ще не загашених ламп гостинно закликали туди поодиноких перехожих. Потроху почали відчиняти крамниці. Потім потяглися купками робітники на роботу, перекупки з кошиками риби на головах, запряжені ослами візочки з городиною, хури з дробиною, стегнами і волоними тушами, молочниці з бідонами й ціла валка іншого люду, навантаженого кошиками, мішками й клунками з різними життєвими припасами, — усе простувало до східних передмість столиці. Ближче до Сіті життя вже кипіло повним темпом, а в районі між Шордічем та Смітфілдом наші подорожні поринули в ціле море звуків, руху та людського натопву.

Вже зовсім розвиднілося, наскільки могло розвиднітися в таку мряку, і для більшої половини населення столиці почався вже робочий ранок.

Вони повернули на Сон-стрит, а потім на Краун-стрит, перейшли через Фінсбурі-сквер і Чісуел-стрит, а потім вийшли на Лен і дісталися нарешті до Смітфілду, звідки вже здалеку доносився несвітський гвалт і гук.

День був ярмарковий. Ноги вгрузали в болото мало не по коліна, над спітнілими хребтами товару стовпом стояла густа пара, змішуючись із сірим туманом, що мов зачепився за комини й не міг відірватися від дахів. Усі постійні й тимчасові, нашвидку збиті загони були повні овець; уздовж стовпів при жолобах стояли прив'язані почетверо в ряд корови й воли. Селяни, різники, згінники, погоничі, перекупки, розносці, хлоп'ята, злодії, всілякі ледарі, нетіпахи і взагалі різні підозрілі особи змішалися в один скаламучений натовп. Свист погоничів, гарчання собак, рев і тупотіння бидла, мекання овець, кувікання поросят, вигуки розносців, лайка, сварка, крики, калатання дзвіночків і гук голосів по трактирах прорізували звідусіль повітря й зливалися над майданом в одне безладне звіряче стуговіння; якісь брудні неголені в'юнкі людя вешталися й шмигляли серед натовпу. Від цього всього галасу голова йшла обертом і у вухах стояв дзвін.

Волочачи Олівера за руку, містер Сайкс прокладав собі ліктями дорогу через тисняву людських тіл і не звертав жодної уваги на те, що так вражало хлопчика. Дорогою він стрівав товаришів, але рішуче відмовлявся від їх запросин закропити горлянку і вперто йшов уперед. Нарешті вони вибилися з юрми й дійшли через Хожієр-Лен до Холборна.

— Ну, слиньку, вже сьома — вважай! Швидше, не отягайся, ледащо! — мовив Сайкс, глянувши на дзигарі церкви Святого Антонія, і сіпнув за руку Олівера, що й перед тим, важко дихаючи, ледве поспішав за ним, а тепер побіг ще швидше.

Вони дійшли таким кроком до самого Гайд-парку, а звідти збочили на шлях до Кенсінгтону; дорогою їх нагнав якийсь віз, що був плентався весь час порожняком за ними. На возі було написано: «Хоунслоу». Сайкс дуже гречно попрохав хурмана підвезти їх до Айлворту.

— Про мене — сідайте, — дозволив той, — а це ваш синаш?

— Еге, — відповів Сайкс і, не спускаючи очей з Олівера, мов ненароком запустив руку в кишеню, де лежав пістоль.

— Батько біжить навзаводи — не встигнеш за ним? — спитав хурман, помітивши, що хлопчикові зовсім забило дух.

— Та де! — не дав Оліверові відповісти Сайкс. — Він у мене доходжалий. Ну, Неде, давай руку! — І він поміг Оліве-

рові скочити на воза. Хурман показав батогом на купу мішків і сказав хлопцеві лягти відпочити.

Вони поминули вже багато верстових стовпів, а Олівер тільки нишком дивувався, куди везе його грабіжник. Кенсінгтон, Хаммерсміт, Чізвік, Нью-Бріджі, Еренфорд залишилися вже далеко позаду, а вони все їхали та їхали.

Нарешті вони зупинилися перед трактиром «Карета й Коні»; тут їх шляхи розходилися в різні боки.

Сайкс хутко скочив на землю і, не випускаючи з свого кулака Оліверової руки, поставив його на землю й, суворо глянувши на нього, красномовно лягнув себе по кишені з пістолем.

— Бувай здоров, хлопче! — крикнув Оліверові хурман.

— Ач яке мурмило! — крикнув Сайкс, струсонувши хлопчика за плече. — З лівої ноги встав, щеня, чи що? Не беріть йому цього за зле, добродію!

— Про мене! — відповів хурман, злязючи знову на воза. — А день сьогодні хоч куди. — І погнав коні.

Сайкс дочекався, поки він не зник за горою, а там запропонував Оліверові гукати пробі, коли є охота, і вони мовчки подалися знову. Недалечко від трактиру вони звернули ліворуч на вузьку стежку, а потім праворуч на широкий, добре вимощений шлях і довго йшли ним поміж розкішних вілл та парків, розкиданих з обох боків дороги, й тільки одного разу зупинилися випити пива. Нарешті вони дісталися до невеличкого міста, де на стіні одного гарнього будинку Олівер прочитав вигравіруваний великими літерами напис: «Хемптон». Кілька часу вони проблукали ще околичними полями, а надвечір повернулися до містечка, завітали до старого заїзду з почорнілою вивіскою й сіли обідати край вогнища на кухні.

Це була стара низька кімната з почорнілим сволоком; круг каміна стояли лави з високими спинками; кілька чоловіків у робітничих блузах з люльками в зубах грілися біля вогню, попиваючи горілку. Вони не звернули жодної уваги ні на Олівера, ані на Сайкса; Сайкс теж не цікавився їх товариством і сидів з хлопчиком мовчки трохи віддалік.

Вони пообідали холодним м'ясом і так засиділися за столом, що Сайкс устиг викурити аж чотири люльки, а Олівер збагнув, що на сьогодні, мабуть, уже гуляти досить. Минулої ночі він не виспався, дуже стомився й почав куняти; надутома й синій дим тютюну вколисали його, й незабаром він заснув як убитий.

Було вже зовсім темно, коли Сайкс його збудив стусаном у бік. Хлопчик протер очі і побачив, що його шановний товариш познайомився тим часом з якимсь робітником і веде з ним дружню розмову за квартою елю.

— Так ви оце їдете до Нижнього Халліфорда? — спитав Сайкс.

— Еге ж, не жалітиму батога, — відповів чоловік, що вже був напідпитку. — Моя шкапа приїхала сюди вранці порожняком, та й назад поїде так само, — удух буду вдома! Таке вже їй, голубоньці, щастя вийнялось сьогодні. Вйо, вйо, люблю свою конячину!

— А чи не могли б ви підвезти нас з моїм хлопцем? — спитав Сайкс, підсовуючи квартиру своєму новому приятелеві.

— Якщо не загаїтесь, то чому б і ні? — відповів хурман. — А вам куди, до Холліфорда?

— Ні, до Шеппертона.

— То, значить, нам з вами по руці. Я нічого не винен, Беккі?

— Нічого, той пан заплатив за обох, — відповіла шинкарка.

— Е ні, не хочу, не годиться, — замахав рукою п'яний хурман.

— Чому не годиться? Ви нас підвезете, то хіба я не можу вам віддячити квартою пива? — заспокоїв його Сайкс.

Хурман глибоко замислився над цим аргументом, потім узяв Сайкса за руку й заявив, що він справді добрий хлопець, а Сайкс на це відповів, що він жартує (якби хурман був тверезий, то можна було подумати, що він справді пожартував).

Сказавши одне одному ще кілька компліментів, нові товариші побажали доброго здоров'я всім присутнім і вийшли. Шинкарка прибрала посуд зі столу і з цілим оберемком пляшок та склянок стала на дверях і рвала собі боки, дивлячись, як вони лагодяться в дорогу.

Перед ганком уже стояла запряжена у віз коняка, за здоров'я якої пив допіру її хазяїн. Сайкс з Олівером, не довго думаючи, умостились на возі, а хурман ще трохи попоходив навколо, милуючись чарівною вродою своєї конячки й запевняючи трактирника й увесь світ, що кращої за неї тварини земля не бачила; розваживши так свою душу, він сів і собі на воза й попрохав трактирника, що тримав коняку за вуздечку, відступитись, але коник вороненький обернув віру хазяїна на зло: він з презирством закинув голову назад, ткнувся головою у вікно, заіржав, став дибки, брикнув задніми ногами, рвонувся і поніс воза скочки в поле.

Ніч була дуже темна. З-над річки й болота насувався густий туман і розпливався мерзлою мрякою над похмурими полями. Було пронизливо-холодно й сумно, і все навколо здавалося чорним. Усі мовчали: хурман заснув, а Сайкс, звичайно, не мав бажання заходити з ним у балачки. Олівер сидів нишком, скорчившись у куточку: напружене страшне передчуття гнітило його, голова йому йшла обертом, а сухі дерева, що похмуро гойдали

туди й сюди своїм темним гіллям, немов радіючи з мертвої пустки довкола, здавалися йому якимись зловісними привидами.

Коли вони проїздили через Сонбері, дзигарі на дзвіниці вдарили сім. Супроти церкви, в хатці перевізника (недалечко був пором), світилося, світло падало на дорогу, і від цього самотнє тисове дерево й могили на цвинтарі видавалися ще темнішими. Чути було одноманітний клекіт водоспаду, сухе листя старих дерев стиха шелестіло в м'яких подихах вечірнього вітру, мов заколисувало ніжним співом своїм сон мертвих.

Сонбері залишився за ними, вони знову поїхали голим полем; так вони проминули ще зо три версти; потім Сайкс попрохав зупинитись, узяв Олівера за руку, і далі вони почимчикували вже пішки.

У Шеппертоні вони не зайшли, де переночувати, як сподівався здорожений хлопчик, а все місили болото, крізь темряву й мряку, вузькими стежками й відкритою холодною пустизною, аж нарешті здалеку заблискали вогники сусіднього містечка.

Напруживши зір, Олівер побачив, що попід горою, де вони йшли, тече річка, а над нею чорніє місток. Сайкс ішов просто на нього, але, не дійшовши кількох кроків, нараз круто звернув ліворуч уздовж берега.

«Річка! Він зтягнув мене сюди, щоб утопити», — блискавицею пронизала Оліверів мозок жахлива думка, і серце його похололо. Він уже збирався впасти на землю й дорогою ціною продати своє молоде життя, але помітив у цю мить, що вони дійшли до зруйнованого старого будинку.

Вікна вгорі і внизу були темні; крізь щілини в дверях також не пробивався промінь світла. Будинок стояв чорною німою масою: мабуть, у ньому ніхто не жив.

Не випускаючи Оліверової руки, Сайкс навшпинячки зійшов на низький зруйнований ганок і обережно натиснув на клямку. Двері беззвучно відкрились, і вони увійшли.

Розділ XXII

Грабунок

— Агов! — почувся хрипкий окрик, тільки-но вони переступили поріг темних сіней.

— Не репетуй, Тобі, краще присвіти-но нам, — відповів Сайкс, зачиняючи за собою двері засувом.

— Ага, друже, — пролунав той самий голос. — Світла, світла, Барнею! Проведи джентльменів, та очумайся-бо, сплюхо!

Згаданий Тобі запустив, мабуть, чимсь у свого товариша, щоб розігнати його дрімоту, бо дерев'яна річ стукнула об підлогу, а потім щось позіхнуло, засопіло й забубоніло.

— Чи тобі позакладало — не чуєш? — закричав той самий голос. — Біллі Сайкс чекає в сінях, і нікому його зустріти, а ти сопеш тут, мов нализався опіуму. Розвиднілося в тебе в голові чи треба ще чавуновим ліхтарем посвітити?

Почулося човгання пантофлів по голій підлозі, з дверей праворуч упала смужка світла, а за нею просунулася постать уже знайомої нам особи, що мала дві прикмети: вона гугнявила й виконувала обов'язки офіціанта в трактирі на Сефрон-Хіллі.

— Містере Сайкс, заходьте, заходьте, будь ласка! — скрикнув Барней із ширною, а може, й неширою радістю.

— Заходь ти попереду, слиньку, чого стоїш, хочеш, щоб я тобі п'ятки повіддавливав! — Сайкс пробубонів ще кілька проклять і штовхнув Олівера поперед себе.

Вони увійшли до низької темної неохайної кімнати з закуренним камином, де ще чаділо кілька недогорілих головешок; під стіною стояв стіл, кілька поламаних стільців і старе ліжко, на якому, задерши ноги вище голови, лежав якийсь чоловік з люлькою в зубах. На ньому був елегантний коричневий сурдут з великими мідними гудзиками, жовтогарячий шарф, строкакий жилет і сукняні штани. Містер Крекіт (бо це був він своєю власною персоною) мав дуже мало волосся як на голові, так і на обличчі, але його нещасні рудуваті патли були дбайливо закручені в довгі спіральні рурки на зразок пробцера (до речі, він мав звичку замислено засовувати в них свої досить брудні, оздоблені дешевими великими персями пальці). На зріст він був досить високий, та ноги мав криві й тоненькі, хоча це, схоже, не засмучувало його, бо на цю хвилю він з великою видимою насолодою милувався ними (на них були нові ботфорти, і, мабуть, він підняв їх так високо, щоб було краще видно).

— Біллі, друже, радий тебе бачити! — промовив цей пан, повертаючи свою голову до дверей. — Я вже боявся, щоб ти часом не передумав; тоді б мені довелося самому виступати... Диви! Що воно таке?! — здивовано скрикнув він, помітивши нараз Олівера, й аж підскочив на ліжкові.

— Хлопець, як бачиш, хлопець, — відповів Сайкс, підсовуючи до каміна стільця.

— Один з вихованців містера Феджіна, — усміхнувся Барней.

— Ага, Феджінів! — скрикнув Тобі, роздивляючись Олівера. — Ач який! Наче скроєний для кишень церковних богомілок. Він зі своєю мармизою далеко заїде! Не морда, а золото!

— Ну годі вже, — нетерпляче перебив його Сайкс і прошепотів йому на вухо кілька слів; містер Крекіт голосно зареготався і зміряв Олівера пильним цікавим поглядом.

— Ну давай нам тим часом попоїсти та випити, — мовив Сайкс, підсідаючи знов до каміна, — треба трохи підживитись, принаймні мені не завадить. Присунься ближче й погрійся, мале, бо тобі доведеться незабаром вирушити з нами ще раз на проходку.

Олівер мовчки здивовано глянув на Сайкса, присів до вогню й схилив на руки свою гарячу, важку, як казан, голову: він був у якомусь півсні й не розумів гаразд, що діється навколо.

— За нашу подорож! — скрикнув Тобі і навіть підвівся з ліжка заради такого тосту, потім устав, обережно поставив у куток свою довгу порожню люльку, налив собі чарку горілки й випив її нахильцем. Те саме зробив і Сайкс. (Барней поставив тим часом на стіл щось їстівне й пляшку горілки.)

— Хай і хлопець п'є! — мовив Тобі, наливаючи Оліверові півсклянки. — К бісу його цноту!

— Ні... Ні... я справді... — почав Олівер, боязко дивлячись на Крекіта.

— Пий, я краще знаю, що тобі можна! — гримнув Тобі. — Скажи йому, щоб він пив, Біллі.

— Пий, а то буде лихо! — наказав Сайкс і ляснув себе по кишені. — Щоб мені очі повилазили! З цим хлопцем більше клопоту, як з цілим кодром Проноз. Пий, чортячий вибрудку, а то я тебе!..

Наляканий погрозами грабіжників, Олівер хильнув у дух горілку й страшенно закашлявся, що дуже розсмішило Крекіта і Барнея, — і навіть суворий містер Сайкс усміхнувся.

По вечері (Олівер не міг нічого їсти; його тільки силоміць примусили проковтнути шматок хліба) грабіжники розвалились на стільцях трохи задрімати; Барней загорнувся в свою ковдру й ліг долі перед самим камином, а Олівер залишився на своєму ослоні біля вогню.

Якусь часинку чоловіки лежали нерухомо: спали або вдавали, що сплять, тільки Барней вставав кілька разів підкинути вугілля в камін. Олівера повіки скліпила важка дрімота: йому видалося, що він простує сам-один темними страшними стежками, а то блукає по кладовищі між могилами, і різні уривки картин останнього дня роїлися в його стомленій голові. Збудив його голос Тобі Крекіта; розбійник скочив на ноги і сказав, що час вирушати, — було вже пів на першу.

Сайкс і Барней у мент схопилися на ноги й почали похапцем лагодитися в дорогу. Грабіжники замотали собі шиї аж по самі вуха темними довгими шарфами й надягли плащі, а Бар-

ней витяг із шухляди різні струменти й почав хутко набивати ними їхні кишені.

— Мені гавкунців, Барнею, — сказав Тобі Крекіт.

— Ось, ви їх самі набивали, — відповів Барней, подаючи йому пару пістолів.

— Гаразд, а остроги?

— У мене є, — відповів Сайкс.

— А ключів, гачків, відмикалок, житликів — нічого не забули? — питав Тобі, начіплюючи собі під плащ невеличкого лома.

— Все гаразд, — заспокоїв його товариш, — ану лишень, Барнею, дай мені ціпочка, уночі може знадобитись.

З цими словами Сайкс узяв у Барнея товстелезну ломаку, другу віддав Тобі, застібнув на Оліверові пелеринку й простягнув йому руку, а той, геть зовсім здурманілий після важкого переходу, незвично довгого перебування надворі й випитого алкоголю, машинально вклав свою руку в його кулак.

— Бери його за другу руку, Тобі, — звелів Сайкс, — ану, Барнею, виглянь надвір.

Барней за хвилю повернувся і сказав, що все гаразд. Грабіжники вийшли з хати, ведучи за руки Олівера. Барней хутко вирядив їх і знову звалився спати перед каміном.

Ніч була темна, як чорнило. Важка мерзла мла нависла ще нижче над землею; повітря так зволожилося, що хоч справжнього дощу не було, але за кілька хвилин брови й волосся Оліверові геть чисто пообмерзали.

За містком, зовсім недалечко, замерехтіли знову ті самі вогники, що їх уже бачив Олівер; мовчазне товариство йшло на них швидким кроком і незабаром дісталось Чертсі.

— Гайда просто через місто, — прошепотів Сайкс, — ніч темна, нікого не стрінемо.

Тобі хитнув головою, і вони швидко пішли головною вулицею містечка, мов вимерлого на цю пізню пору. Де-не-де з вікна якоїсь опочивальні пробивалася несмілива смужка світла, час від часу гарчання пса порушувало тишу ночі, але на вулицях було порожньо й тихо. Коли вони виходили з міста, на церкві пробила друга година.

Вони пішли швидше й звернули на бічну дорогу ліворуч; пройшли нею ще з чверть милі й зупинилися перед самотньою обмурованою садибою; заледве передихнувши, Тобі опинився на мурі й прошепотів:

— Давай сюди хлопця, я його підхоплю.

Не встиг Олівер схаменутись, як Сайкс схопив його попід пахви, й за мить він лежав уже з Тобі на траві по той бік муру; Сайкс переліз за ними, і всі троє обережно навшпинячки подались до будинку.

Тільки тепер із смертельним жахом у серці зрозумів малий Олівер мету цієї подорожі: вдертися до чужого будинку... грабунок... і, може, вбивство.

В німому розпачі він сплеснув руками, і з грудей його мимоволі вирвався придушений стогін. В очах йому потемніло, холодний піт виступив на сполотніле обличчя, ноги затрусились, і він упав навколішки.

— Вставай! — загарчав на нього Сайкс, затремтівши з люті, й витяг з кишені пістоля: — Вставай! Застрелю як собаку!

— На бога, на бога, пустить мене! — закричав Олівер. — Пустить мене, дайте мені вмерти в полі! Я ніколи, ніколи не повернуся до Лондона! Благаю, згляньтесь на мене! Не примушуйте мене красти! Згляньтесь, згляньтесь на мене!

Чоловік, якого так ревно благав Олівер, пробубонів якесь страшне прокляття і звів на нього курка, але Тобі видер йому з рук пістоля, затулив Оліверові рота рукою й потягнув його за собою до будинку.

— Тс, тепер не час, — прошепотів він. — Тільки писни, і я тобі проламаю ломом черепа — ніхто й не почує: це безпечніше й шляхетніше. Сюди, Біллі, відкрути прогоничі. З нього вже досить — ручусь. Бачив я старших за нього страхополохів, і їх часом у темну нічку дрижаки брали — та дарма!

Накликаючи про себе на голову Феджіна найстрашніші прокльони за те, що він примусив його злигатися з Олівером, Сайкс енергійно, але зовсім беззвучно правував своїм ломом. Незабаром за допомогою Тобі віконниця подалася, і він її обережно зняв із завісів.

Це було плетене віконце футів з п'ять над землею, воно виходило в садок з невеличкої комірки в кінці коридору і було настільки мале, що господарі, мабуть, не боячись за нього, особливо його не затуляли, але настільки велике, що хлопчик завбільшки з Олівера міг через нього любісінько пролізти. Майстер свого фаху, Сайкс умить виламав тоненькі ґрати: хід був вільний, можна було лізти.

— Слухай сюди, чортеня, — прошепотів Сайкс, витягаючи з кишені потайного ліхтарика й освітлюючи ним Оліверове скам'яніле обличчя, — я тебе туди зараз просуну. Бери цього ліхтарика та підеш просто нагору по сходах, пройдеш через невеличкий передпокій до надвірніх дверей, відчиниш їх і вступиш нас.

— Угорі є засув, до якого ти не зможеш сягнути, — навчав його Тобі, — біля дверей стоїть стілець, то ти станеш на нього. Там, Біллі, є три розкішних високих стільці з родинними гербами господині на спинках: синім носорогом і золотими вилами.

— Мовчи, годі патякати, — грізно прошипів на нього Сайкс, — двері до коридору відчинено?

— Навстіж, — відповів Тобі, зазирнувши всередину, — вони їх ніколи не замикають, щоб собака (він тут завжди спить) міг походжати по коридору, коли візьмуть несплячки. Ха-ха! Про нього вже ще звечора потурбувався Барней, ха-ха-ха! Хай тепер гуляє!

Містер Крекіт шепотів ці слова ледве чутно і сміявся беззвучно, але Сайкс звелів йому замовкнути й братися мерщій до роботи. Тоді той слухняно витяг з кишені потайного ліхтаря й поклав його на траву; потім уперся головою в стіну під вікном і сперся руками об коліна; Сайкс скочив йому на спину, підхопив Олівера, переметнув його через вікно ногами вперед і, не випускаючи з рук його коміра, обережно поставив його на підлогу.

— Візьми ліхтаря, — шепнув він йому на вухо, зазираючи до кімнати, — бачиш сходи?

Напівпритомний Олівер ледве чутно відповів: «Так».

Сайкс показав дулом пістоля на надвірні двері й лаконічно застеріг його, що він увесь час буде під загрозою пострілу: хай тільки метнеться в бік — тут йому й смерть.

— Це одна мить. Тільки випущу тебе, зараз починай. Стій!

— Що це? — збентежено прошепотів Крекіт.

Вони нашорошили вуха.

— Нічого, — відповів пошепки Сайкс, відпускаючи Олівера.

У цю коротку мить хлопчик нараз опам'ятався, зібрався з думками й вирішив будь-що-будь, бодай ціною життя, кинутись із передпокою нагору й зчинити гвалт.

— Назад! — зненацька гукнув Сайкс. — Назад! Назад!

Цей раптовий вигук серед мертвої тиші й рвучкий крик за ним паралізували Олівера: він випустив з рук ліхтар і не знав, що робити — бігти вперед чи тікати.

Знову хтось крикнув... — майнуло світло, — вгорі на сходах з'явилися дві бліді напіводягнені чоловічі постаті, — щось блиснуло — вдарило, звився димок, — щось тріснуло, й Олівер упав горілиць на підлогу.

Сайкс був зник на мить, а тепер знову виринув з-за вікна й, перш ніж дим розвіявся, вистрелив кілька разів у чоловіків, що відскочили тепер назад за двері.

— Тримайся за шию міцніше, — гукнув Сайкс, витягаючи Олівера через вікно. — Дай шарф, вони влучили в нього. Швидше! Як дзюрчить кров!

Потім зчинився гвалт, ударив дзвін, посипались постріли, вигуки, і Олівер почув, що його притьмом тягнуть кудись по нерівній дорозі.

Потім усі звуки змішались, почали завмирати, смертельний холод стиснув Оліверове серце, і він більше нічого не бачив і не чув.

**Де автор наводить любу розмову містера Бембля
з однією панею і показує, що навіть
у парафіяльного сторожа серце не з каменю**

Стояв холодний зимовий вечір. Мороз скував землю товстою сніговою корою, рвучкий північний вітер міг розвівати лише наметені на поворотах і перехрестях кучугури снігу, він з хижою дикою люттю налітав на цю єдину поживу, збивав угору снігові заслони, закручував їх білою курявою, кружляв ними в шаленому танку й розсипав жменями білі бризки в повітря. Такими чорними порожніми ночами ситі люди, що живуть у теплі та достатках, сідають родинним колом край каміна й дякують Богові, що вони вдома, а безпритульні голодні злидарі падають на сніг і вмирають. Скільки підточених голодом і холодом відметів суспільства закривають навіки свої очі на наших вулицях такими ночами, і хоч які були їх злочинства на цьому світі, гіршої муки вони не зазнають і на тому.

Так стояли справи надворі, а тим часом місіс Корней, наглядачка уже відомого читачам притулку, де народився і зростав Олівер Твіст, сиділа край привітного вогню в своїй власній чистенькій кімнаті й дивилася з великою втіхою на круглий столик перед собою, де стояла невеличка таця з різними приналежностями вечері тружденної робітниці притулку. Місіс Корней лагодилася почастивати себе скляночкою запашного чаю. Вона глянула задоволено на стіл, а потім на камін, де малесенький казанок наспівував тоненьким голоском веселу пісеньку; ця відрадна картина викликала в господині таке внутрішнє задоволення, що вона аж усміхнулась.

— Ох, — зітхнула вона, спираючись ліктем на стіл і замислено втупивши очі у вогонь, — ох, як треба благословляти долю! Тільки ми всі невдячні!

Місіс Корней сумно похитала головою, немов болючи душею за засліплення бідаків, що ніяк не годні цього зрозуміти, набрала з малесенької бляшаної коробочки чаю срібною ложечкою (своєю власною, не казенною) й почала заварювати чай.

Якої дурної дрібниці буває часом досить, щоб порушити хистку рівновагу нашої душі!

Поки місіс Корней моралізувала так про себе, вода в чорному чайникові перебігла через вінця й ошпарила їй руку.

— Щоб ти пропав! — скрикнула, здригнувшись, шановна леді й хутко відставила чайника на примурок, — дурнячий горщик! Більше за дві склянки не може вмістити! Кому він

здався — нікому! Хіба що такій самотній бідолашній удові, як я! — додала вона по короткій мовчанці.

З цими словами безталанна вдовиця упала в крісло й, підперши голову руками, замислилася над своєю нещасною долею. Маленький чайник і самотня склянка на столі викликали в неї сумні спогади про містера Корнея (що помер заледве двадцять п'ять років тому), і вона тяжко зажурилася.

— Ні, в мене ніколи не буде другого, — похмуро мовила вона, — ніколи не буде другого такого, як він!

До кого стосувалися ці слова: до покійного чоловіка чи до незграбного чайника — не знати, але вірніш, що до останнього, бо місіс Корней глянула на нього з докором у цю хвилину і взяла його з примурку.

Вона саме заходилася пити першу чашку, коли це легкий стук у двері порушив її кейфування.

— Можна. Заходьте вже! — сердито скрикнула вона. — Мабуть, знову якась стара баба померла; вони завжди як дірка в мості — вмирають, коли людині ніколи, й попоїсти не дадуть! Чого стоїте й напускаєте холоду в хату! Заходьте, що там знову.

— Нічого, моя пані, нічого, — відповів чоловічий голос.

— Боже! — значно лагідніше скрикнула господиня. — Це ви, містере Бембль!

— До ваших послуг, моя пані, — мовив сторож, що був затримався у снігах, щоб обтерти ноги й обтрусити сніг з одержі, й увійшов тепер до кімнати з трикутним капелюхом в одній руці й клуночком у другій.

— Дозвольте зачинити двері?

Смиренна вдовиця засоромилась: чи не піде була поговорі на неї, що вона приймає в себе мужчину потайки, але містер Бембль таки добре перемерз надворі й, скориставшись з її вагання, хутко зачинив за собою двері.

— Лиха година, містере Бембль, — мовила господиня.

— Лиха, лиха, а особливо для нашої парафії. За один-єдиний день ми мусли сьогодні віддати двадцять паляниць і півтори кружалки сиру, а цим злидарям ще мало.

— Ще б пак! Хіба на них коли настачиш, — згодилася наглядка, сьорбаючи чай.

— Правдиве слово, моя пані, — провадив Бембль. — Недалеко шукати. Наприклад, сьогодні один жебрак: уважаючи на його численну родину, йому дають цілу паляницю й з добрий фунт сиру, так ви думаєте, що йому цього досить, що він вдячний за це? Де там! Ані-ні! Що він робить, уявіть собі? Безсоромно просить ще бодай жменю вугля! Вугля! А що він з ним утне? Підсмажить сир, а потім знову прийде з довгою рукою! Всі ці люди одним миром мазані. Даси їм сьогодні

повну пелену вугля, а вони тобі прийдуть позавтра за другою. Безсоромники.

Господиня гаряче підтримала гостя, й він провадив:

— Але слухайте, що сталося, — далі вже нікуди. Позавчора один чоловік — ви заміжня, місіс Корней, і тому я можу дозволити собі про це говорити у вашій присутності — один голоколінець, ледве-ледве прикритий лахміттям (тут місіс Корней соромливо опустила додолу очі), — приходив з довгою рукою під двері нашого куратора бідних (а в того саме урочистий обід і кликані гості) й вимагає допомоги. Товариству це, звісно, неприємно, а він уперся і не йде; звичайно, куратор звелів йому дати відчепного — ну, й винесли йому фунт картоплі та жменю вівсяного борошна. «Господи, навіщо воно мені! — відповідає цей нахаба. — Це все одно що дати мені залізні окуляри!» — «Гаразд, — каже тоді куратор і відбирає в нього картоплю та борошно, — більше ви тут нічого не дістанете!» — «То я, значить, умру на вулиці». — «Не турбуйтеся, не вмрете».

— Ха-ха-ха! Як влучно! Ну та й сміхун наш містер Граннет! — зареготалася господиня. — А далі що?

— А далі ось що, місіс Корней: жебрак пішов і таки помер на вулиці, — відповів Бембль, — уперте бидло!

— Не може бути! Невже, невже?! — обурено скрикнула місіс Корней. — До речі, мені здається, що ця безпосередня допомога жебракам страшенно шкідлива; а як на вашу думку, містере Бембль, ви ж учені, то мусите краще знати.

— Місіс Корней, — відповів сторож і усміхнувся так, як може всміхатися лише людина, що володіє вищим, недоступним для інших знанням, — безпосередня допомога бідним поза стінами богадільні, але допомога добре організована, це є парафіяльна самоохорона. Головний засіб віднадити жебраків — це давати їм те, чого вони не потребують: попоходять, а там набридне бити черевики.

— Господи, як мудро! — скрикнула місіс Корней.

— Так, моя пані. Між нами говорячи, це глибока ґрунтова засада нашого буття, — провадив містер Бембль. — Ви, може, спостерігали з повідомлень цих язикатих газет, що убогим родинам парафія завжди допомагає сиром. Тепер це запроваджено скрізь по всій нашій країні; але ви ж розумієте, що це все наші стислі таємниці; розповсюджувати їх не слід, і ніхто, oprіч нас, парафіяльних урядовців, не повинен про це знати. — Ось вам портвейн (він розв'язав хустину й витяг з неї пляшку); Рада надіслала його для нашої лікарні, справжній, чистий, запашний портвейн — тільки-но сьогодні у пляшки розлито: чистий як сльоза й без крихти фусу!

Містер Бембль підняв пляшку проти світла й побовтав її, щоб довести бездоганну якість вина; потім поставив обидві пляшки на буфет, акуратно згорнув хустку, поклав її до кишені і взявся за капелюха, немов щоб іти.

— Надворі так холодно, ви замерзнете, містере Бембль, — мовила господиня.

— Так завиває і у вуха дме, — відповів він, підіймаючи коміра.

Добросерда леді глянула на казанок, потім на сторожа, що повернувся до дверей (він уже відкашлявся і збирався побажати їй на добраніч), і соромливо, дуже соромливо спитала, чи не згодився б він випити чашечку чаю.

Містер Бембль умить спустив коміра, поклав капелюха й ціпка на ослін, а стільця підсунув до столу. Він помалу осівся й поглянув на господиню, а вона уп'ялась очима в свій маленький чайник. Тоді він знову кахикнув і ніжно всміхнувся. Місіс Корней пішла до шафи по другу чашку й мисочку, а коли сідала на своє місце, очі її знову ззирнулися з очима моторного сторожа; вона почервоніла й почала соромливо хазяйнувати, а він знову ще голосніше кахикнув.

— Солодко, містере Бембль? — спитала вона, відчиняючи цукерницю.

— Так, дуже солодко, — відповів містер Бембль і пильно глянув на неї. (Якщо парафіяльний сторож здатен взагалі дивитися ніжно, то містер Бембль був на цю хвилю саме цим сторожем.)

Чай налили й подали йому в глибокій тиші. Містер Бембль застелив собі коліна носовою хусткою, щоб, бува, якась крихта чи крапля не забруднила його розкішних штанів, і почав їсти й пити, перериваючи час від часу цю приємну процедуру глибоким зітханням, що, проте, не відбивалося пагубно на його апетиті, але, навпаки, вочевидь дуже сприяло йому.

— Я бачу, ви маєте кицю, — зауважив містер Бембль, глянувши на кицьку, що мружилася перед каміном з цілим своїм виводом, — і навіть кошенят, моя пані!

— Я їх так люблю, так люблю, що ви й уявити собі не можете, містере Бембль, — відповідала господиня, — вони такі втішні, такі веселі й ніжні, вони мої правдиві друзі.

— Дуже милі створіння, моя пані, зовсім свійські, — згодився містер Бембль.

— О, ще б пак! — із запалом скрикнула місіс Корней. — І вони такі домосіди, так тримаються своєї хати, так люблять її, що душа радіє, на них дивлячись.

— Місіс Корней, — почав помалу Бембль, пристукуючи ложкою у такт кожному своєму слову, — я мушу вам сказати, що

якби кицька чи кошения, живучи у вашій господі, не любили її, то були б вони не кицькою і кошениям, а ослами — так, моя пані!

— О, що ви, сер! — скрикнула господиня.

— Ніде правди діти, нащо дурити себе, — провадив сторож, палко, але з почуттям власної гідності махаючи своєю ложкою, від чого кожне його слово набирало ще більшої ваги, — таких невдячних тварин я з насолодою втопив би своєю власною рукою.

— Які ви жорстокі! — жваво відповіла на це місіс Корней, простягаючи до нього руку по порожню чашку. — Мабуть, у вас нема серця.

— Нема серця! Нема серця у мене, місіс Корней! — скрикнув містер Бембль і подав свою чашку, мовчки стиснувши по дорозі мізинчик ручки, що взяла її; потім ляснув себе двічі долонею по облямованому брузументом жилеті, зітхнув могутніми грудьми й відсунув свого стільця трохи від вогню вбік.

Столик був круглий. Гість і господиня сиділи перед каміном *vis-à-vis*, досить близько одне до одного, і тому цілком зрозуміло, що коли містер Бембль відсунувся трохи від вогню, не відсовуючись, проте, від столу, то віддалення між ним і місіс Корней значно збільшилося. Розсудливі читачі, безперечно, зрозуміють, що це був дійсно героїчний вчинок: місце, час, затишне оточення були б спокусили кожного смертного прошепотіти милій господині на вушко силу тих ласкавих безневинних жартів, що личать легковажним гонивітрам, але здаються недоречними в устах суддів, міністрів, лордів, мерів й інших відповідальних урядових осіб, а тим паче в устах парафіяльного сторожа, що (як це всім відомо) має бути над усіх суворішим та невблаганнішим.

Але хоч які були наміри містера Бембля (вони були, безперечно, найчистіші), стіл, як ми вже двічі зазначали, був, на жаль, круглий, і тому, відсовуючись щораз далі від вогню, містер Бембль почав зменшувати віддалення між собою і місіс Корней і нарешті, об'їхавши навкруг усього столу, опинився зі своїм стільцем побіч її стільця. Коли їхні стільці тісно зішлись, містер Бембль зупинився.

Якби місіс Корней посунулася праворуч, вона була б опинилася в каміні й згоріла; якби вона посунулася ліворуч, вона була б опинилася в обіймах містера Бембля; але місіс Корней була цнотлива обачна жінка й, очевидно, відразу збагнула можливі наслідки цієї ситуації; тому вона залишилася сидіти на місці й спокійно налила містерові Бемблю другу чашку чаю.

— Так я не маю серця? — мовив Бембль, колотячи свій чай і зазираючи у вічі господині. — А ви, ви не жорстокі, місіс Корней?

— Боже мій! Яке дивне питання від нежонатого чоловіка. Нащо вам це знати, добродію?

Сторож випив до дна чай, доїв грінку, обтрусив крихти зі своїх колін, обтер рота й солодко цмокнув господиню у відповідь у губи.

— Містере Бембль, — трагічним шепотом заволатала до нього місіс Корней, бо жах її був такий пекучий, що вона втратила голос, — містере Бембль, я закричу!

Містер Бембль нічого не відповів, але помалу з почуттям власної гідності обвив рукою її стан.

Цнотлива удовиця пригрозила кричати і була б, напевно, закричала після цього нового зухвальства, але пекуча потреба кричати сама собою відпала, бо саме на цю мить щось хапливо постукало в двері. Містер Бембль дуже жваво підскочив до пляшок і почав пильно здмухувати з них порох, а господиня сердито спитала: «Хто там?» (Варто відзначити як цікаве фізичне явище, що наслідки несподіваного збудження цілком протилежні наслідкам переляку, і тому голос її набув одразу звичайної холодної офіційності.)

— Вибачте, місіс, стара Саллі ось-ось відійде, — промовила якась зовсім спорохніла бабка, просовуючи в двері своє старе бридке обличчя.

— А мені що до того? — сердито обізвалася наглядкачка. — Духом своїм я її нагрію чи що?

— Та де, та де, місіс, їй вже ніхто не допоможе, — похитала головою стара, — мені не раз траплялося бачити, як помирають люди — і малі й старі, немовлята й кремезні чоловіки; я знаю, коли приходить смерть. Знаю. Та Саллі щось муляє на душі, бо тільки-но віддихне від перепадку, — а це бува дуже рідко, бо вона страх як тяжко помирає, — так одразу й почне белькотіти, що має вам щось сказати. Вона спокійно не вмере, поки ви не вислухаєте її, місіс.

Почувши це, високошановна місіс Корней пробубоніла кілька лайок на адресу клятих старчих, що навіть умерти спокійно не можуть, не в'їдаючись в очі своїм ближнім, похапцем запнула теплою хусткою й попрохала містера Бембля зачекати на неї, якщо, бува, не трапиться чогось надзвичайного. Старій богаділці вона звеліла жвавіше повертатися та не волочити ніг, мов по смерть, і в надзвичайно поганому настрої, увесь час чортихаючись, пішла до хворої.

Поведінка містера Бембля, коли він залишився на самоті, була зовсім незрозуміла. Він відчинив буфет, перерахував ложки, зважив рукою щипці до цукру, уважно оглянув срібного молочника, щоб перевірити, чи він із справжнього металу, і, задовольнивши таким чином свою цікавість, одягнув на голо-

ву свого трикутного капелюха й дуже урочисто протанцював чотири рази навкруг столу. Після цього досить кумедного вчинку містер Бембль зняв капелюха, розвалився в кріслі спиною до вогню й почав пильно оглядати меблі, мов прикидаючи на око їхню вартість.

Розділ XXIV

Де йдеться про вельми сумні речі. Розділ недовгий, але дуже важливий

Відповіднішої вістівниці смерті, як стара богаділка, що порушила спокій місіс Корней, не можна було б собі уявити. Тіло її згорбилося від довгих невеселих літ, паралізовані ноги тремтіли з немочі, її зморщене лице з перекошеним посинілим ротом скидалося більше на карикатуру якогось дикого маляра, аніж на витвір мудрих рук природи.

Ой ні! Як мало облич, створених рукою природи, залишає нам час у їхній первісній красі, щоб тішити наш зір! Житейські турботи, жалі й злигодні відбиваються на людських обличчях так само, як і на людських серцях, і тільки коли всі пристрасті заснуть і навіки випустять людину із своїх лабетів, хмари, що затьмарювали лице людини, розвіваються й залишають по собі ясну небесну глибіню. На суворих застиглих рисах мерця виступає чистий вираз заснулої дитини, той давно забутий вираз, що він мав на світанку свого життя, і обличчя його стає таке тихе, спокійне, що ті, що знали його ще за його щасливих дитячих літ, побожно припадають навколішки перед його труною.

Стара потвора похапцем шкандибала вдовж коридорів, шкутильгала по сходах, поспішаючи за наглядачкою й бубонячи щось невиразне на її гризню, але нарешті, вибившись із мочі, пристала і віддала їй каганця; моторніша за неї місіс Корней хутко пішла вперед до слабої, а вона, відступившись, щоб дати їй дорогу, попленталася позаду.

Хвора лежала на горищі в порожній кімнаті, що притулилася під самим дахом; у темному далекому кутку її блимав тьмяний вогник; якась стара богаділка сиділа побіч ліжка хворої, а край каміна стояв парафіяльний аптекарський учень і старанно обстругував гусяче перо на шпичку для зубів.

— Холодна ніч сьогодні, місіс Корней, — мовив хлопець до наглядачки.

— Ой яка холодна, сер, — дуже гречно відповіла та, зробивши йому глибокого реверанса.

— Не завадило б вугляреві краще вугілля постачати, проти такого морозу таке сміття ні до чого не судне! — провадив він, розбиваючи заржавілою коцюбою жар у каміні.

— Це вугілля вибирає не вугляр, а Рада, сер, — пояснила наглядачка, — аби тільки він нас зігрівав, і то вже добре, бо нам уже й так не солодко живеться.

Хвора застогнала.

— Ага, — мовив аптекарський учень, обертаючись до ліжка, немов би допіру згадав про існування пацієнтки, — тут вже кінець, місіс Корней.

— Невже? — спитала та.

— Диво, як вона поборсається ще зо дві години, — відповів хлопець, шліфуючи кінчик шпички. — На ній вже місця живого нема. А що, бабо, вона знову заснула?

Богаділка схилилась над хворою і хитнула головою.

— Якщо в хаті не буде гармидеру, то вона, мабуть, так уві сні й помре, — сказав хлопець. — Поставте свічку на підлогу, щоб їй світло в очі не падало.

Стара похитала головою: вона знала, що хвора так швидко не відійде, але послухалась, поставила свічку долі й примостилася поруч з першою богаділкою, що допіру пришкандибала на горище. Місіс Корней нетерпляче запнула хусткою і незадоволено сіла в ногах слабої, а аптекарський учень, що тим часом загострив уже свою шпичку, постояв, розставивши замислено ноги перед каміном і колупаючи в себе в зубах хвилин із десять; але потім це йому, очевидно, набридло; він побажав місіс Корней успіху в ділах її рук і вийшов навшпиньки з кімнати.

Деякий час було тихо-тихо. Потім старчихи пошкандибали до каміна, присіли й почали гріти над жаром свої кощаві покорчені руки. Червоний жар кидав зловісні відблиски на їхні зморщені обличчя, і вони видавалися від цього ще огиднішими. Погрівшись якийсь час, баби завели тиху розмову.

— А чи казала вона тобі ще щось, голубонько Анні, як я пішла по старшу? — спитала одна.

— Ні, ані слова. Спершу вона почала ламати й дряпати собі руки, але я втримала її, вона попручалася трохи, а там заспокоїлась: де вже в неї та сила візьметься, а я на мої літа ще хоч куди, хоч і живу на парафіяльних харчах.

— А вино, що їй лікар приписав, вона випила?

— Я хотіла їй дати, але вона так учепилася зубами в склянку, що я ледве видерла її в неї з рота: тому вино випила я, і воно таки зігріло мої кісточки.

Озирнувшись, чи не підслуховує часом наглядачка, потвора підсунулася ще ближче до вогню й весело захихотіла.

— Я пам'ятаю час, коли вона сама була б зробила те саме, а потім розказувала всім і реготалась, — мовила одна.

— Так, так, вона була весела, любила жартувати. А скільки вона на своєму віку покійничків попообмивала, попоприбирала! З-під її рук вони мов ті лялечки воскові виходили, — згадала друга. — Й оці старечі очі теж це все бачили, а ці старечі руки це все робили, я ж їй теж не раз допомагала.

Стара простягла вперед свої скорчені руки й переможно затрясла ними перед своїм лицем, потім помацала в кишені, витягла з неї стару полинялу табакерку, висипала пучку табаки на долоню своєї сусідки й трохи більше собі. Тим часом наглядачка, якій уже вривався терпець чекати, поки хвора прокинеться від свого забуття, підійшла до каміна й сердито спитала, скільки їй доведеться ще ждати.

— Недовго вже, місіс, — відповіла одна богаділка, дивлячись їй у вічі. — Нам усім недовго вже зосталось на смерть чекати. Терпіння! Терпіння! Вона вже незабаром прийде по нас усіх.

— Заткни свою пельку, безглузда відьмо, — суворо спинила її місіс Корней. — Скажи мені, Марто, чи часто буває вона в такому стані?

— Часто, — відповіла перша жінка.

— Але більше ніколи не буде, — мовила друга, — і якщо прокинеться ще раз, то вже востаннє, — пам'ятайте це, місіс: довго чекати вам не доведеться.

— Довго чи недовго, але мене вона в кожному разі тут не застане, — огризнулася місіс Корней. — А ви, баби, глядіть не турбуйте мене вдруге даремно. Я не повинна і не бажаю вартувати над усіма старчихами, що помирають у богадільні! Пам'ятайте це, старі поторочі. І якщо ви мені знову голову морочити будете, то я з вас, як перед Богом, усю дурість умить виб'ю!

Місіс Корней тупнула ногою і пішла вже важкою ходою до дверей, але в цю мить раптовий крик примусив її обернутись: це злякались богаділки — хвора підвелася на ліжку й простягала до них свої руки.

— Хто це? — скрикнула вона.

— Тс, тс, лягай, лягай, — кинулась до неї одна з богаділок, — заспокойся!

— Живою я вже більше не ляжу, — пручалася хвора, — я їй це мушу сказати, мушу! Ідіть сюди! Ближче, ближче... Дайте прошепотіти на вухо.

Вона схопила наглядачку за рукав і потягла до себе і вже хотіла була говорити, але в цю хвилину помітила обох старчих, що схилились над ліжком і з жадібною цікавістю витягли вперед свої шиї.

— Проженіть їх, проженіть, — мляво простогнала хвора, — тільки швидше, швидше!

Обидві старі поторочі почали скавуліти, що їхня бідна хвора товаришка зовсім спантеличилась і не пізнає своїх найщиріших приятельок і що вони її ні за що в світі не покинуть у смертельну хвилину, але наглядка, не довго думаючи, випхала їх за поріг, замкнула двері й повернулася до ліжка.

Тоді ніжні приятельки змінили свій тон і почали обурено кричати через замкову щілину, що стара Саллі п'яна (а втім, до певної міри це була правда, бо окрім чималої дози опіуму, яку їй прописав аптекар, вона перебувала ще під впливом оденків горілки, якою її нещодавно почастивали наостанку добросердї сестриці-жалібниці, спорожнивши самі цілу пляшку!).

— Слухайте мене тепер голосно, — мовила мруща жінка, немов змагаючись на останню силу, — у цій самій кімнаті... на цьому самісінькому ліжкові... колись лежала, і я її гляділа... гарненька молода жіночка... Її принесли сюди з вулиці неприємно, обшарпану, задрипану, з побитими ногами... Вона породила хлопчика й померла. Стривайте... якого року було це?

— Байдуже, якого там року, — перебила її нетерпляча слухачка, — що далі?

— Ага, — мляво провадила хвора, що знову почала втрачати свідомість, — ага, що я хотіла сказати про неї?... про неї... Ага, знаю! — зненацька скрикнула вона, пориваючись наперед: щоки її спалахнули, а баньки мало не вискочили з лоба. — Я її пограбувала, пограбувала! Вона ще не охолола, кажу вам, вона ще не охолола, як я вкрала це!

— Вкрали що? На бога, що ви вкрали? — скрикнула наглядка так, немовби зібралась гукати на гвалт.

— Тс, — прошепотіла хвора й затулила їй рота рукою. — Єдине, що вона мала. Вона була гола, боса й голодна, але вона не продавала того й берегла на грудях. Воно було золоте, кажу вам, воно було із справжнього золота і могло б врятувати їй життя!

— Золоте! — відгукнулася наглядка, зажерливо схиляючись над хворою, що знову відкинулася кволо на подушки. — Далі, далі. Хто була мати? Коли це було?

— Вона доручила мені зберегти цю річ, — простогнала хвора, — й звірилася на мене, бо біля неї не було нікого більше з жінок, а я вирішила її украсти ще тоді, коли вона показала мені її на своїх грудях, і може, і може, через мене загинула дитина! Якби вони були це знали, може б, вони краще поведилися з хлопцем.

— Знали — що? Кажіть!

— Хлопець зростав і щораз більше починав скидатися на покійну матір, — провадила жінка, не звертаючи уваги на пи-

тання наглядочки, — і так він її нагадував, так нагадував, що її лице весь час мені перед очима мов живе маячило. Бідолашна, бідолашна і така молода, таке смирне ягнятко. Стривайте! Я ще не все сказала, не все!

— Ні, ні, не все, швидше, а то не встигнете, — мовила наглядочка, схилиючись до хворої і ловлячи кожне її слово, бо та вже ледве ворушила губами.

— Мати... мати... — напружувала останні сили мруща, — мати прошепотіла мені на вухо, коли її вперше скрутили смертні корчі, що... як її дитя народиться живим і виживе... то прийде час, коли йому не доведеться червоніти за свою безталанну матір... Вона заломила свої тоненькі рученята й скрикнула: «Благаю вас, благаю, все одно, хто це буде, дівчинка чи хлопчик, знайдіть когось, хто б приголубив його в цьому жорстокому світі, згляньтеся на нещасне самотнє створіння, залишене на Божу ласку!

— Ім'я, ім'я?

— Його звали Олівером, — ледве чутно прошепотіла жінка, — а золото, що я украла, було...

— Що?

Місіс Корней припала до вуст жінки, але в ту ж мить відскочила від неї: хвора помалу підвелася з подушок і мов застигла на ліжку, вона вчепилась закандзюбленими пальцями в ковдру, якісь невиразні хрипкі звуки вирвалися з її горла, — і вона звалилася горілиць нежива...

— Мертва як камінь! — скрикнула одна з богаділок, вскочивши до кімнати, скоро розчинилися двері.

— Так-таки нічого й не сказала, — недбало відповіла наглядочка, виходячи до коридору.

Обидві старчихи, мабуть, дуже поспішали приступити до своїх жахливих обов'язків; вони нічого не відповіли місіс Корней на це і похапцем зашпорталися над трупом.

Розділ XXV

Де оповідання повертається знову до містера Феджіна й К°

Тим часом як у притулку провінціального містечка відбувалася ця сцена, містер Феджін сидів у своєму лігві, у тому самому, звідки Нансі виманила Олівера. Він сидів, похнюпившись перед задимленим чадним каміном; на колінах у нього лежав міх, яким він, мабуть, збирався роздмухувати вогонь, але тепер забув про це, замислено сперся на нього ліктями, схилив

на руки голову й залякнув так, нерухомо уп'явшись очима в заржавілі ґрати каміна.

За столом Проноза, Чарлі Бетс і містер Чітлінг грали у віст; Чарлі з містером Чітлінгом в одній партії, а проти них Проноза з дідком; од гри проникливий погляд його став ще гостріший: він грав дуже пильно і час від часу, мов ненароком, поглядав на руки містера Чітлінга й мудро маневрував своєю грою відповідно до спостережень над його картами. Ніч була холодна, і Проноза сидів у шапці, як це дуже часто з ним траплялося. У зубах він тримав глиняну люльку й тільки коли-не-коли виймав її на хвилинку з рота, як почував непереможне бажання прополоскати горло ковтком джину, що стояв на столі у жбані перед чесною громадою. Містер Бетс грав теж дуже уважно, але він був легковажніший за свого товариша, частіше прикладався до джину і тому дозволяв собі багато вибриків і жартів, негідних порядного картяра. Поважний Проноза, за правом щирої приязні, висловлював йому не раз з цього приводу свою догану, але це не допомагало, хоча Чарлі ставився до його зауваг дуже добродушно й тільки бажав йому за кожним разом «луснути», «пропасти» або «подавитись» (він висловлював ще багато інших люб'язних і дотепних побажань, влучність яких викликала справжній захват містера Чітлінга). Дивне було те, що хоча партія Чарлі й Тома весь час програвала, це зовсім не сердило Чарлі, а навпаки, страшенно тішило його: за кожною здачею карт він реготався як навіжений і запевняв, що ще ніколи в світі не бачив такої веселої гри.

— Ось тобі за дві партії і за робер, — мовив містер Чітлінг, сумно витягаючи з кишені жилета півкрони, — ну, знаєш, такого хваська, як ти, Пронозо, — щоб я пропав, — я ще ніколи не бачив! Ти все виграєш і виграєш! Навіть коли нам іде добра карта, ми з Чарлі нічого до пуття довести не можемо.

Чи то жалібний тон цих слів, чи що інше вразило так Чарлі Бетса, але він знову так зареготав, що навіть замислений Феджін здригнувся й спитав, у чому річ.

— У чому річ, Феджіне? — скрикнув Чарлі. — Шкода, що ти не стежив за грою. Томмі Чітлінг не виграв ані шеляга, а я був в одній партії з ним проти Пронози з дідком.

— Гай-гай, як же ти, Томе, спробуй-но ще раз, спробуй, соколику, — відповів з ухмілкою старий, і видно було, що він чудово розуміє причину цієї невдачі.

— Е ні, зась, спасибі тобі, Феджіне, — подякував за пораду Чітлінг, — Пронозі так щастить, що ґрати з ним — нема дурних.

— Ха-ха-ха! Треба вставати рано-вранці, на світанку, вдо-світа, коли хочеш обіграти Пронозу, — порадив старий.

— Удосвіта — таке! — зареготав Чарлі. — Та щоб його обі-
грати, треба в чоботях переночувати, до кожного ока по теле-
скопу наставити й бінокля на груди начепити.

Містер Давкінс вислухав ці компліменти з філософським
спокоєм, а потім запропонував кожному з присутніх стати з
ним до бою по одному шилінгові за гру й похвалився за пер-
шим разом усіх їх за пояс заткнути. Проте ніхто не пристав на
його виклик; люлька його тим часом догоріла, і він знічев'я
почав накреслювати на столі шматочком крейди план Ньюгет-
ської в'язниці, насвистуючи якийсь особливо різкий мотив.

— Ти сьогодні якийсь кислий, Томмі, — порушив нарешті
довгу мовчанку Проноза, відкидаючи набік крейду, — про що
він думає, Феджіне, як тобі здається?

— Звідки ж мені це знати, соколику? — відповів той і обер-
нувся до товариства, не випускаючи з рук міха. — Мабуть, він
думає про свої втрати або про своє коротке перебування на
хуторі, звідки він допіру повернувся, ге? Хе-хе-хе! Чи вгадав я,
соколику?

— Пальцем у небо! — мовив Проноза, не даючи відповіді
містерові Чітлінгу, що вже розкрив був рота. — А що ти нам
скажеш, Чарлі?

— Я скажу, — всміхнувся містер Бетс, — я скажу, що він
щось дуже залицяється до Бетсі. Гляньте, як він почервонів!
Щоб я пропав — ой-ой-ой — боки собі порву! Томмі Чітлінг
закохався! Ой, ой, бігме, Феджіне, Феджіне, от так штука!

Несподіване відкриття, що містер Чітлінг — жертва ніжної
пристрасті, так вразило Чарлі, що він з усієї сили відкинувся
на спинку стільця і, втративши рівновагу, гепнувся на долівку;
це, проте, нітрохи не захмарило його веселого настрою: він
довго ще реготався, катаючись по підлозі, а нареготавшись
донесхочу, підвівся, сів на старе місце й знову пирснув.

— Ти на нього не вважай, соколику, — мовив Феджін, під-
моргнувши Пронозі й докірливо ляснувши пустуна Бетса мі-
хом по спині, — Бетсі — козир-дівка. Ти її, Томе, з рук не
випускай!

— Я тільки хочу тобі сказати, Феджіне, — почав, почер-
вонівши як рак, містер Чітлінг, — що це все нікого з вас не
обходить!

— Звісно, не обходить, — заспокоїв його Феджін, — Чарлі
меле-меле, мов той вітряк, не варт на нього вважати, соколи-
ку. Бетсі — розумна дівчина, роби так, як вона каже, Томе, і
ти станеш мільйонером.

— Я й зробив так, як вона мені сказала, — відповів Чіт-
лінг, — якби не її порада, хіба б я втрапив у холодну (до речі,
тобі це було якраз на руку, Феджіне). А що таке півтора міся-

ця холодної — пусте! Раніш чи пізніш, все одно не минеться, а все ж взимку воно зручніше, коли не хочеться витикати носа надвір, — правда?

— Звичайно, соколику, — відповів Феджін.

— І ти ж іще раз з дорогою душею підеш на висидку, щоб прислужитися Бетсі? — спитав Преноза, підморгнувши Чарлі й старому.

— І піду, щоб ти знав, — сердито відповів Том, — маєш? А хто на це згодиться, крім мене, хотів би я знати, Феджін?

— Ніхто, звичайно, ніхто, соколику, — підтвердив старий. — Я не знаю нікого, хто б на це згодився, в кожному разі з наших ніхто, окрім тебе, не годен такого зробити.

— А я б викрутився, якби був на неї звернув, правда? — роздратовано провадив бідолашний оступачений бевзь, — одного мого слова було б досить, — правда, Феджін?

— Правда, правда, соколику, — відповів той.

— А я не ляпнув, правда, Феджін? — не вгавав він.

— Ні, ні, ти такий твердий хлопець — хіба б ти міг? Ти із своєю мужністю сягнув навіть трохи через край, — мовив Феджін.

— Можливо, а коли й так, то що ж тут смішного, Феджін?

Помічаючи, що містерові Чітлінгу ось-ось урветься терпець, Феджін почав його заспокоювати, що ніхто з нього не сміється, і на доказ цього послався на головного призвідника Бетса; той саме був збирався запевнити, що він ще ніколи в житті не був такий серйозний, як у цю мить, але, на жаль, замість слів, з рота його вирвався такий вибух реготу, що розлютований містер Чітлінг, не довго думаючи, підскочив до нього аж у другий кінець кімнати і замахнувся на нього кулаком; та спритному хлопцеві це було не первина; він так хутко нахилив голову, що удар влучив просто у груди веселому старому джентльменові; старий поточився і мусив упертись об стіну, щоб не впасти; він витріщив очі, важко дихаючи, а містер Чітлінг зняковіло дивився на нього.

— Тс, здається, подзвонило! — скрикнув Преноза і нечутно пішов нагору із свічкою в руці, залишивши товариство в пільмі. Настирливий дзвінок удруге нетерпляче закалатав. За кілька хвилин Преноза повернувся до кімнати й таємничо прошепотів щось на вухо старому.

— Як? Сам? — скрикнув той.

Преноза хитнув головою і, затуливши полум'я свічки рукою, мовчки дав зрозуміти Чарлі, що зараз не час пустувати, коли йому його спина мила. Після цієї мовчазної дружньої поради він глянув знову на старого, чекаючи на дальші розпорядження.

Кілька секунд Феджін збентежено гриз свої жовті пальці й напружено міркував: видно було, що він за щось потерпає і боїться дізнатись щось іще страшніше. Нарешті він підвів голову і спитав:

— Де він?

Проноза показав пальцем нагору.

— Так приведи його сюди, — відповів Феджін на його німе запитання. — Тс, анітелень! Годі, Чарлі, спокій! Томе! Геть!

Чарлі і його нещодавній ворог негайно виконали цей стислий суворий наказ і зникли вмить, мов ті миші.

За хвилю до кімнати повернувся Проноза з якимсь незнайомим чоловіком; невідомий окинув оком кімнату, підозріло озирнувся, здер із себе шарф, намотаний по самі вуха, й показав присутнім своє пом'яте, немите, неголене обличчя: це був моторний Тобі Крекіт.

— Як ся маєш, старий? — хитнув він Феджінові головою, віддаючи Пронозі свій шарф. — Заткни його в мою шапку, хлопче, щоб я знав, де він, як прийдеться драчки дати. Наш старий лис зробить з тебе доброго грабіжника собі на славу.

З цими словами Тобі скинув із себе блузу, обмотав її навкруг стану і підсів до вогню, поклавши ноги на ґрати каміна.

— Бачиш, Феджіне, — мовив він сумно, показуючи на свої ботфорти, — вони чортзна з якого часу не бачили ані крапельки вакси. Ну не дивися на мене таким вовкулаком, чоловіче. Усе в свій час. Говорити натщесерце про справи я не люблю. Дай попоїсти й випити спершу, — ось уже три дні як я й ріски в роті не мав.

Феджін звелів Пронозі подати до столу все, що було в хаті їстівного, і, сівши насупроти грабіжника, почав напружено чекати.

Але Тобі, здавалося, не дуже поспішав. Спочатку Феджін мовчки пильно вдивлявся в риси його обличчя, намагаючись прочитати по них, які звістки він приніс, та дарма: його обличчя трохи змарніло, але властивий йому вираз цілковитої внутрішньої лагоди з нього не збіг, і крізь втому, бруд і колючу рудувату щетину на ньому світилася звичайна солодка самозакохана ухмілка моторного красеня Тобі Крекіта.

Феджінові вривався терпець, він довго стежив з нетерпінням за кожним шматком, що підносив собі до рота його гість, але нарешті скочив на ноги і в нервовому напруженні почав бігати туди й сюди по кімнаті. Але все було марно. Тобі їв і їв, з якоюсь олімпійською дражливою байдужістю, поки було що їсти, і, тільки спорожнивши всі тарілки, звелів Пронозі вийти, налив собі склянку горілки й начебто намірився говорити.

— Отже, одне по одному, Феджі, — почав він.

— Так, так! — скрикнув той, підсовуючись до нього.

Містер Крекіт хильнув ще трохи зі склянки, похвалив добрий джин і сів у свою улюблену позу, задерши ноги на невисокий примурок, так що його чоботи опинилися на одному рівні з головою.

— Отже, одне по одному, Феджіне, де Біллі? — мовив він.

— Що? — скрикнув старий, зриваючись з місця.

— Ти ж не хочеш сказати, що... — почав, бліднучи, Тобі.

— Я хочу сказати... де вони? — люто тупнув ногою Феджін. — Де Сайкс із хлопцем? Де вони були? Куди вони поділись? Чому вони не прийшли сюди?

— Ми спіймали облизня, — тихо промовив Тобі.

— Знаю, читав, — відказав Феджін, витягаючи з кишені газету. — А далі що?

— Вони стріляли і влучили в хлопця. Ми дременули назад у поле й поволокли його за собою, навпростець через пень та колоду, а ці іроди за нами. Щоб їм!.. Усе село сколошматилось і навздогін з дрючками, з собаками...

— А хлопець?

— Біллі завдав собі хлопця на плечі й біг з ним щосили — та було важко. Тоді ми зупинились і хотіли повести його вдвох, але голова його звисла, він увесь захолов, а нас ось-ось наженуть; ну, вже тут, звичайно, своя шкура кожному миліша, — аби самому від шибениці втекти. Ми ноги на плечі й у різні боки, а хлопця кинули в канаві, живого чи мертвого, не знаю. Ось і все, що я можу сказати.

Феджін далі не слухав: він скрикнув, вчепився руками собі в патли й вибіг на вулицю.

Розділ XXVI

На сцену виходить одна таємнича дійова особа, і відбувається багато подій, нерозривно пов'язаних з цією повістю

Лише на розі своєї вулиці Феджін прочунався трохи від жахливого враження, що справила на нього убивча звістка Тобі: він біг прожогом, як той зацькований звір, не озираючись навколо, і тільки зненацький гуркіт коліс карети і крик пасажирів зігнали його з бруку на тротуар. Обминаючи якомога головні людні вулиці, він дістався нарешті різними покрученими заулками й задвірками до Сноу-Хіл. Тут він пішов іще швидше і, тільки завернувши в якийсь знайомий глухий заулочок, укоротив

ходи й зашкунтильгав своїм звичайним млявим кроком, немов почувши себе нарешті в своєму рідному оточенні.

Як вийти з Сіті, то праворуч близько місця, де сходяться Сноу-Хіл і Холборн-Хіл, іде до Сефрон-Хіл вузький, брудний заулок. Тут у замулених вітринах неохайних крамничок ви побачите цілі гори старих шовкових хусточок різних розмірів і взірців, що їх скуповують у кишенників тутешні гендлярі. Сотні таких хусток маячать у вітринах, гойдаються на одвірках крамниць і купами лежать на полицях. Хоч який невеличкий Філд-Лен, але тут є свій голяр, своя кав'ярня, своя пивничка і ятка зі смаженою рибою. Філд-Лен — це окрема торговельна колонія, це осередок збуту крадених речей: рано-вранці й пізно ввечері сюди приходять якісь мовчазні постаті, роблять свої гендлі в темних задніх конурах крамниць і зникають так само непомітно, як і прийшли. Тут крамарі виставляють напоказ у вітринах старий одяг, латані черевики й різне ганчір'я, замість вивіски для дрібних злодійчуків, а у вогких сирих підвалах тут іржавіють і гниють купи старого заліза та мотлоху й сувої зацвілих цвіллю бавовняних і полотняних тканин.

Феджін звернув у цю вулицю. Мабуть, тутешні люди його добре знали, бо гендлярі, що стояли на дверях своїх крамниць, виглядаючи покупців та продавців, привітно здоровкалися з ним з різних боків. Він мовчки відповідав на їхні привітання, але ніде не зупинявся і тільки аж у самому кінці вулиці підійшов до одного невеличкого на зріст чоловіка, що сидів з люлькою в зубах перед своєю крамничкою, упхавши своє щупле тіло в дитяче кріселко.

— Як побачиш вас, містере Феджіне, кожна болячка за водою попливе, — відповів гречний крамар на запит старого про те, як він ся має.

— А у вас тут, здається, трохи припекло, Лайвелі, останнім часом? — мовив Феджін, здіймаючи догори брови й складаючи руки на грудях.

— Мг, дехто почав був нарікати, але потім знову повіяло прохолодою, — хіба не відчуваєте? — відповів маленький крамар.

Феджін хитнув головою, показавши на Сефрон-Хіл, і спитав, чи не було там нікого сьогодні.

— У «Калік»?

— Еге.

— Стривайте, дайте пригадати; там було сьогодні із півдесятка хлопців, але з ваших, здається, нікого.

— Так, кажете, Сайкса там не було? — розчаровано перепитав Феджін.

— Non ist ventus, як кажуть правозаступники, — відповів маленький чоловічок, хитаючи головою й хитро позираючи

на старого. — А чи не знайдеться у вас чогось для мене сьогодні?

— Ні, сьогодні нічого не буде, — відказав старий і пішов.

— Ви йдете до «Калік», Феджіне? — крикнув йому навздогін його приятель. — Почекайте, і я з вами, вип'ємо разом по чарці.

Але Феджін махнув рукою і не обернувся — мовляв, волю йти сам, а до того ж містер Лайвелі так угруз у своє кріселко, що довго не міг з нього видряпатися, — отже трактир «Калік» був на цей раз позбавлений втіхи бачити його в своїх стінах. Поки він вовтузився зі своїм кріселком, Феджін зник з очей; містер Лайвелі витягав шию, ставав на дибки, але, втративши надію впізнати його спину серед перехожих, дуже красномовно й таємничо зирнувся очима через дорогу з власницею протилежної крамнички, недовірливо похитав головою, знову угнітився у кріселко й поважно запалив люльку.

Трактир «Трьох Калік», або, як його по-простому звали його завсідні відвідувачі, «Каліки», був тим самим трактиром, де ми вже колись бачили містера Сайкса з його собакою. Проходячи повз буфетника, Феджін хитнув йому головою і пішов просто нагору; він нечутно проскочив до загальної кімнати і, затулившись рукою від світла, почав оглядати її схвильовано й пильно — наче шукав чогось.

Два газові ліхтарі освітлювали її, а щоб світло не пробивалося на вулицю, вікна було позатулювано й позавішувано збляклими червоними фіранками, щоб не видно було сажі від чадних ліхтарів, а стелю було вимазано чорною фарбою; в кімнаті стояв такий густий синій тютюновий дим, що спочатку не можна було нічого як слід розгледіти. Тільки коли частина диму поволі вийшла крізь прочинені двері, Феджін зміг розгледіти гурт людей — такий самий невиразний, як і гомін та брязкіт, що виривався з кімнати за двері. За довгим столом скупчилися один при одному якісь жінки й чоловіки, кінець столу на чільному місці засідав, очевидно, голова зборів з молоточком у руці, а в кутку за розбитим фортепіано сидів сизоносий музикант з підв'язаними зубами.

Коли Феджін увійшов, музикант саме вдарив кілька акордів якоїсь прелюдії, але товариство голосним криком зажадало улюбленої пісні; з-за столу вискочила дівчина й заспівала на втіху чесної компанії, а акомпаніатор за кожним куплетом пробарабанював усю мелодію від початку до кінця на клавіатурі. Голова висловив співакці подяку, а тоді двоє професіоналів-співаків, що сиділи по обидві руки від нього, завели дует і викликали гучний вибух оплесків.

Із загального гурту вирізнялося кілька дуже цікавих постатей — наприклад, сам голова зібрання — господар трактиру, грубезний, дебелий лобуряка; він реготав і жартував з товариш-

твом, але одночасно позирав на всі боки й пильно наставляв гострі очі й вуха до всього, що діялося навкруги. Праворуч і ліворуч від нього сиділи співаки; вони ставилися з байдужістю правдивих артистів-професіоналів до похвал слухачів і дозволяли найекспансивнішим з них щедро частувати себе пуншем. Не можна було відвести погляду від облич цих меценатів — такі вони були відворотні: всі вади і вся розпушта життя — пияцтво, жорстокість, облуда й лукавство — лягли на них невитравним тавром тою чи іншою мірою, але найгірше, найбезнадійніше враження справляли жіночі постаті: були тут жінки, що останні пелюстки їх запавної юності мов обсипалися перед віччю тут, у цьому гидкому багні; з інших мов витравило життя всі прикмети жіночої ніжної статі, і вони являли тепер собою живе втілення розпусти й злочинства; були тут підлітки — майже дівчатка, були й соковиті молодичі, але всі були ще молоді, ніхто з них ще не переступив за першу половину життя.

Феджіна, звичайно, ця картина анітрохи не вразила; поки гості розважалися співами, він здалеку пильно прозиравав їх усіх, але, очевидячки, не знаходив того, кого шукав. Нарешті господар трактиру перехопив його погляд; Феджін непомітно кивнув йому пальцем і зник за дверима так само нечутно й тихо, як і ввійшов.

— Чим можу прислужитися, містере Феджіне? — спитав трактирник, виходячи слідом за ним у сіни. — Чи не приєднаєтесь до нашого гурту? Вони всі на стінку з радощів полізуть.

Гість нетерпляче похитав головою й прошепотів:

— Він тут?

— Ні, нема, — відповів господар.

— А Барней?

— Про нього теж нічого невідомо, — одказав той. — Барней не вилізе з нори, поки вітер не вщухне. Мабуть, хорти вже дещо пронюхали, і один невірний крок може навести їх тепер на слід. З Барнеєм, либонь, усе гаразд, бо інакше він був би сповістив мене. Барней хитрий хлопець, навзаклад поб'юсь — ніколи не вскочить.

— А чи прийде сьогодні він? — з притиском на займенникові «він» провадив Феджін.

— Це ви про кого, про Монкса?

— Тс-с! Про нього.

— Звичайно, прийде, вже давно мав прийти, — витягаючи з кишені золотого годинника, відповів трактирник, — почекайте хвилин десять, він...

— Ні, ні, — хапливо перебив його Феджін (дивна річ, він ніби й хотів зустрітися з цим чоловіком, і ніби радів, що не застав його).

— Скажіть йому, що я приходив сюди побачитися з ним, хай знайде до мене ввечері, ні, хай краще завтра вранці. Як нема, то й завтра ще встигнемо.

— Гарзд. Більш нічого?

— Нічогісінько, — відповів старий, сходячи вниз.

— Чуєте, — хрипко прошепотів йому навздогін трактирник, перехилиючись через бильця сходів, — кращого часу для продажу не знайдете! У мене тут Філ Барнер — п'яний, як ніч, круг пальця обкрутити можна.

— Гарзд, але зараз ще не час, — відповів пошепки Феджін, підвівши голову, — Філ мусить ще дещо зробити, ще рано. Ну, ходіть назад, соколику, й скажіть їм, щоб вони гуляли, поки гуляється, ха-ха-ха!

Трактирник теж засміявся й хутко повернувся назад до своїх гостей, але ухмілка збігла вмить з обличчя Феджіна, скоро він залишився на самоті, і на нього тінню впали страх та напружена задума. Він постояв кілька хвилин на вулиці, потім гукнув візника й звелів йому їхати до Бетнель-Грін. З візником він розрахувався, не доїхавши трохи до Сайксового будинку, а решту дороги пройшов пішки.

— Ну, голубонько моя, — пробубонів собі під ніс старий, стукаючи в двері, — якщо тут іде якась тонка гра, то я тебе все одно на чисту воду виведу — хоч як викручуйсь, моя крале.

Жінка, що до неї стосувалися ці слова, сиділа в своїй кімнаті. Феджін крадькома зійшов на сходи й без жодних церемоній відчинив двері. Вона була сама й сиділа нерухомо, схиливши свою розпатлану голову на стіл.

«П'яна або просто нарюмсалась», — байдуже подумав Феджін і зачинив за собою двері; дівчина стрепенулась, підвела голову й спитала, чи нема яких-небудь новин; поки Феджін переказував їй слова Тобі Крекіта, вона не зводила своїх очей з його хитрого обличчя, а коли він скінчив, вона мовчки схилила знову голову на стіл, роздратовано відштовхнула від себе свічку й кілька разів човгнула ногами по долівці, міняючи позу. Тільки й того.

Вона мовчала, а Феджін нервово озирався; здавалося, що він хоче переконатися, чи в кімнаті немає якихось вказівок на те, що Сайкс таки повертався додому крадькома; цей огляд його, очевидно, задовольнив; він кілька разів кахикнув, намагаючись зайти з Нансі в розмову, але дівчина не звертала на нього жодної уваги — немов скам'яніла; тоді він спробував підсипатися до неї з іншого боку й, потираючи свої кощаві руки, улесливо промовив:

— А як ти думаєш, голубонько, де таки подівся Біллі?

Дівчина на це тільки невиразно пробубоніла, що нічого не знає, й застогнала; вона, здається, плакала.

— А бідне хлоп'ятко? — зітхнув старий, напружуючи до болю свої очі, щоб розгледіти вираз її обличчя. — Бідолашне маленьке хлоп'ятко! Саме як палець вночі, в грязюці, в канаві — ти тільки подумай, Нансі...

— Хлопцеві краще бути там, де він є, аніж між нами, — мовила дівчина, зненацька підводячи голову, — якщо це тільки не пошкодить Біллі, хай він краще помре в тій канаві, хай його кісточки там перетліють.

— Що?! — стурбовано скрикнув Феджін.

— Так, так, хай він зникне з моїх очей, хай я знатиму, що найгірше вже минулося, мені легше буде! Я не можу його бачити. Як гляну на нього, так мені всю душу перевертає і я починаю ненавидіти себе, тебе — вас усіх.

— Ого! Та ти, здається, справді п'яна, — сердито перебив її старий.

— Чи я п'яна?! — гірко скрикнула дівчина. — А як п'яна, то завдяки кому? Чи не через тебе? Я знаю, ти б волів мене бачити завжди п'яною — чому ж не сьогодні? Настрій мій тобі не до вподоби? Га?

— Не до вподоби.

— То спробуй його змінити, — зареготалася дівчина.

— Змінити його?! — скрикнув Феджін, розлютований вкрай несподіваною упертістю своєї вихованки та взагалі всіма неприємностями останнього дня. — Я тобі його зміню! Слухай сюди, пові! Двома словами я можу задушити бичачу шию твого Сайкса певніше ніж руками; якщо він прийде без хлопця, якщо він не поверне його мені живим чи мертвим, то убий його краще сама, коли не хочеш віддати його катові на поталу... часу не гай, убий його, скоро він переступить поріг цієї кімнати, бо буде пізно.

— Що ти верзеш? — мимоволі здригнулася дівчина.

— Що я верзу? — злісно провадив Феджін. — Хлопець коштує мені сотні фунтів, його мені послала сама доля, на якого ж біса маю я випускати його з рук через безглуздя п'яної ватаги йолопів, з якими я можу удох розправитись... і здихатись нарешті чортяки, що може шохвилини, як йому заманеться, мене...

Йому сперло дух; він хапнув ротом повітря, але цієї короткої миті було досить: гнівний потік його слів ущух і він сам увесь мов переродився. Ще за хвилину очі його палали, обличчя було багрове спересердя, а кулаки конвульсивно стискалися, але тепер він увесь зібгався, наїжився і примовк, тремтячи з жаху, що сам мимоволі зрадив свою якусь гидку таємницю. Він просидів так якийсь час мовчки, а потім нерішуче глянув на дівчину й трохи заспокоївся: вона сиділа в тій самій байдужій

позі і неначе знову поринула в півзабуття, з якого її був вивів його дикий вибух.

— Нансі, голубонько, ти ж на мене не сердишся?! — хрипко скрикнув він своїм звичайним голосом.

— Не лізь до мене тепер, Феджіне, — відповіла дівчина, стомлено підводячи голову. — На цей раз Біллі не пощастило, пощастить удруге. Він тобі вже не одну справу зладнав, зладнає ще, скільки зможе, а як не зможе, то не зладнає — ось і все; то нема на що про це більше й говорити.

— Ну а як же з хлопчиком, голубонько? — питав Феджін, нервово потираючи руки.

— З хлопцем буде те саме, що й з рештою, — перебила його Нансі, — і я скажу ще раз: хвала Богові, як що він помер і врятувався від гіршої небезпеки, врятувався від тебе, Феджіне... тобто коли його смерть не накликала лиха на Біллі. Якщо Тобі втік, то, мабуть, Біллі теж живий і здоровий, бо Біллі в кожному разі вартий двох Тобі.

— Ну а що ж скажеш на мої слова, голубонько? — зауважив мимохить Феджін, не зводячи з Нансі своїх блискучих пильних очей.

— Якщо хочеш чогось від мене, то покажи ще раз все від початку до краю, бо я нічого не чула, — відповіла Нансі, — а то краще почекай до завтра. Я була на хвилину прочумалась, а оце знову очмаріла.

Феджін поставив їй ще кілька запитань, щоб переконатися, чи не звернула вона часом уваги на якийсь його необережний натяк, але вона відповідала так просто й так спокійно витримувала його проникливий погляд, що він заспокоївся. Так, вона, мабуть, справді п'яна. Як більшість годованок старого, Нансі дійсно мала цю ваду, але він з нею не боровся, а, навпаки, сам заохочував своїх дівчаток з ранніх літ до пияцтва. Зовнішній вигляд розпатлої Нансі та горілчаний дух, яким просякла вся кімната, підтверджували Феджінів здогад; після нещодавнього короткого вибуху Нансі нараз посмутніла й замовкла, а потім під впливом внутрішньої боротьби різних почуттів почала нервуватися — плакати, ламати руки, лопотіти якісь невиразні слова й голосно міркувати про те, чи довго може тривати щастя леді й джентльмена, що живуть між собою як кицька з собакою, тощо. Ці всі симптоми переконали досвідченого у цьому Феджіна, що вона впилася, і йому відлягло від серця.

Отже, він виконав два свої завдання (повідомив дівчину про останні новини й переконався на власні очі, що Сайкс не повертався до себе), і тепер пішов заспокоєний додому, залишивши Нансі, що вже знов звалилася на стіл і заснула, на самоті.

Була вже перша година ночі; надворі було темно й лютно; година не сприяла проходкам, і Феджін не барився.

Рвучкий вітер, здавалося, повимітав з вулиць усіх людей, мов сміття й порох, бо тільки де-не-де дуже рідко зустрічалися поодинокі перехожі, та й ті поспішали чимдуж додому. Але для Феджіна вітер був ходовий, він підганяв його в спину, і старий, трусячись і здригаючись за кожним його новим нападом, простував усе вперед швидким кроком; так він дійшов до рогу своєї вулиці й уже намацав у кишені ключа від надвірних дверей, коли це з темряви сусіднього підворіття виринула якась темна постать, перетнула вулицю й нечутно підкралася до нього.

— Феджіне, — прошепотів над самим його вухом чийсь голос.

— Ага! — скрикнув Феджін, хутко обертаючись. — Це...

— Так! — перебив його невідомий. — Я вже тиняюся тут зо дві години — де ви в бісового батька швендяєте?

— У ваших справах, соколику, у ваших справах цілу ніч сную, — відповів Феджін, неспокійно поглядаючи на незнайомого і вкорочуючи ходи.

— У моїх справах — звичайно! — криво всміхнувся той. — Ну і в якому ж вони стані?

— Нічого доброго.

— Але, сподіваюсь, і поганого нічого нема? — жваво перепитав незнайомий і зупинився, стурбовано вдивляючись у вічі старому.

Феджін похитав головою і вже розкрив рота, але невідомий спинив його, сказав, що воліє вислухати його в хаті, бо зовсім задубів на холодному вітрі, й рішучим кроком ступив на ганок Феджінового житла, до якого вони тим часом підійшли. Господар не поспішав, начебто не зважаючись запросити до себе в такий пізній час дорогого гостя, і навіть пробубонів щось про нетоплену кімнату, але гість висловив своє прохання вдруге таким категоричним тоном, що той слухняно відімкнув двері і тільки попрохав його обережно замкнути їх за собою, поки він піде по свічку.

— Темно як у могилі, — гей, повертайся швидше, — мовив незнайомий, ступивши кілька кроків уперед.

— Замкніть тихенько двері, — прошепотів Феджін з другого кінця коридору.

І двері з гуркотом стукнули.

— Я їх не займав, — мовив невідомий, — це, мабуть, вітер або самі собою зачинились. Та швидше-бо присвітїть; у цьому клятому лігві ще чого доброго собі черепа розіб'єш!

Феджін нечутно зійшов униз і за хвилию повернувся із свічкою в руці: Тобі Крекіт спить у задній кімнаті, хлопці в перед-

ній — отже все гаразд, можна спокійно йти нагору. І вони пішли.

— У нас мова недовга — можна й тут перебалакати, соколику, — сказав він, відчиняючи двері однієї з кімнат другого поверху, — бачите, ми тут ніколи не світимо, а у віконницях є дірки, то, щоб сусідам не впало в око світло, я поставлю краще свічку на сходах. Отак!

З цими словами Феджін поставив свічку на горішні східці супроти дверей і покликав невідомого до кімнати; це була зовсім гола й порожня кімната, тільки біля дверей стояла обідрана стара канапа й поламане крісло. Стомлений гість важко плюхнув на неї, а господар підсунув собі крісло й сів супроти нього. В кімнаті було не зовсім темно; крізь напівпричинені двері свічка кидала тьмянний відблиск на протилежну стіну.

Якийсь час чоловіки говорили пошепки; з окремих уривчастих слів їх нерозбірливої розмови можна було зрозуміти, що Феджін обороняється від якихось докорів свого гостя і що той чимось страшенно роздратований. Вони потишкувалися так із чверть години, і нарешті Монкс (так називав Феджін кілька разів під час балачки невідомого) трохи підняв голос і мовив:

— Кажу вам, що весь ваш план ні до чого не судний. Краще було залишити його тут зо всіма вкупі й зробити з нього звичайного злодійчука-кишенника.

— Ет, тільки послухати, що цей чоловік говорить! — знизав плечима Феджін.

— Ви хочете сказати, що інакше не можна було цього досягти! — суворо напосідав на нього Монкс. — Хіба ви десятки разів не робили цього з іншими хлопцями? Було б ще якийсь рік потерпіти! Невже ж за цей час не можна було влаштувати так, щоб його засудили й вислали за межі Королівства, може, на все життя.

— А кому від цього допомоглося б, соколику? — смиренно спитав Феджін.

— Мені, — відповів Монкс.

— Але не мені, — ще приниженіш одказав старий. — З часом він міг би й мені знадобитись. Коли дві сторони добиваються торгу, то слід пильнувати їх спільних інтересів, чи не так, мій друже?

— То що ж?

— Бачите, я переконався, що привчити його до нашого ремесла буде нелегко, він зовсім не такий, як інші діти в його становищі.

— Щоб він пропав! — пробубонів Монкс. — Якби не це, то він уже давно був би став злодієм.

— Я не міг його ні до чого призвести, нічим спокусити, — провадив Феджін, боязко слідкуючи за виразом обличчя свого гостя. — Як було взятись до справи? Чим я міг його залякати? А ви ж знаєте, що в нашому ремесві спочатку без цього нічого не втнеш. Що мені було робити? Послати його ще раз із Чарлі й Пронозою? Ну, знаєте, а мені досить уже й першої спроби, скільки я тоді страху за нас усіх набрався!

— Мене воно в кожному разі не обходило, — зауважив Монкс.

— Ні, ні, соколику, — провадив Феджін, — я про це нічого не кажу; може, якби всього того тоді не сталося, ви були б не звернули уваги на нього й не дізналися, що це саме той хлопець, якого ви шукали. Гарзд! Я повернув його для вас назад через ту дівчину і — диви — вона, мов на глум, стає на його оборону!

— То з дороги її, гадину! — нетерпляче скрикнув Монкс.

— Ще рано, соколику, — всміхнувся Феджін, — а до того ж я цього діла не люблю... інакше з насолодою уже розквитався б з нею. — Ох, Монксе, Монксе, знаю я цих дівчат як облуплених! Хай тільки хлопець пуститься берега, і вона на нього вмить начхає. Ви хочете робити з нього злодія. Коли він ще живий, то тепер я вже його напевно поверну на своє, але якщо... якщо... — прошепотів старий, підсовуючись ближче до свого гостя. — Звичайно, це дурниці, але якщо сталося найгірше і він помер, то...

— То я цьому не винен! — з жахом скрикнув Монкс і схопив Феджіна за лікоть тремтячими руками. — Пам'ятайте, пам'ятайте про це! Я цьому не винен! Все що завгодно, тільки не смерть — я вам це одразу сказав. Я не хочу пролиття крові — кров завжди випливає нагору й переслідує, як привид. Якщо вони його застрелили — не я цьому винен — чуєте? — Щоб ця клята нора завалилась! — Що це? — раптом скрикнув він, пополотнівши, і в нестямі скочив на ноги.

— Що? Де? — ойкнув старий, хапаючи його за руку.

— Там, там... тінь... — прошепотів Монкс, уп'явшись очима в протилежну стіну. — Я бачив там жіночу тінь у пелерині і в капелюшку — вона промайнула як подих.

Старий випустив його, і вони обоє вискочили з кімнати. Розтоплена від протягу свічка стояла непорушно на старому місці й освітила їм сходи і їхні власні бліді обличчя.

Вони нашорошили вуха, але ні, навкруги було тихо: ані звуку, ані шелесту.

— Це вам здалося, — мовив Феджін і присвітив свічкою навколо.

— Присягаю, я бачив її! — скрикнув Монкс, тремтячи з голови до п'ят. — Спочатку вона перекилилася вперед, а коли я скрикнув, вона шарахнулася назад.

Феджін глянув з презирством на бліде обличчя свого гостя і сказав, що коли йому так кортить, вони можуть оглянути весь будинок. Вони обійшли всі кімнати, але скрізь було темно, тихо, порожньо; вони пройшли вздовж коридору й зазирали до підвалу; полум'я свічки освітило низькі стіни, вкриті зеленою цвіллю з слідами слимаків та мокриць, але кругом було тихо, як у могилі.

— Ну, що ви на це скажете? — мовив Феджін, коли вони знову повернулися до коридору. — Окрім нас двох, Тобі і хлопців, у будинку немає нікого, — ну а з ними нам нема чого журитись. Дивіться!

І на доказ своїх слів старий витяг з кишені два ключі й пояснив, що коли він сходив униз уперше, то замкнув обоє дверей, щоб ніхто, бува, їх не потурбував. Цей очевидний доказ начебто трохи переконав містера Монкса: він напосідав на старого вже не з такою силою і потроху заспокоювався. Всі їхні розшуки були марні; кінець кінцем, він гидко засміявся і признався, що, мабуть, йому ця тінь таки дійсно привиділася. Проте йому, очевидно, не хотілося заходити знов у розмову; він нараз згадав, що вже друга година ночі, і мила пара розійшлася.

Розділ XXVII

Автор залагоджує нечемність одного з попередніх розділів, де він залишив на самоті одну шановну пані

Смиренному письменникові зовсім не личить примушувати таку велебну особу, як парафіяльний сторож, чекати, — спиною до каміна з підібраними під пахви полами сурдута, — поки комусь не заманеться визволити його з цієї пози. Ще не годилося б йому нехтувати і панією, яку сторож вшанував ніжно закоханими поглядами і на вушко якій він шепотів слова любові, що з уст такої особи мусили б пройняти солодким тремтінням груди кожної дівчини й молодиці — хоч якого суспільного стану! Але даруйте, біограф, що його перо накреслює ці рядки, добре знає своє місце й ставиться з належною пошаною до сильних світу цього, і тому він поспішає покірно схилити чоло перед ними і віддати належну ціну їхньому високому громадському становищу і, звичайно, відповідним до нього їхнім високим чеснотам. Він саме збирався висловити тут кілька міркувань щодо божественного походження влади парафіяльних сторожів і щодо їх непогрішності (про що добро-

мисному читачеві було б, звичайно, дуже приємно й корисно послухати), але за браком часу й місця він, на жаль, змушений відкласти цей намір до іншої слушної нагоди; тоді він обіцяє довести читачеві, що парафіяльний сторож на відповідній посаді (тобто сторож, приставлений як офіційна особа до парафіяльної богадільні або до церкви) посідає, у зв'язку зі своїм становищем, усі людські високі прикмети; він доведе також, що ці прикмети властиві лише парафіяльним сторожам і не розповсюджуються ні на сторожів різних товариств і клубів, ні на сторожів громадських, державних і судових установ, ані навіть на сторожів приватних капличок (а втім, останні, хоча тільки до певної міри, можуть почасти претендувати на це).

Містер Бембль перерахував удруге ложечки, зважив ще раз щипці до цукру, ближче придивився до молочника й дуже пильно дослідив меблі аж до самої волосіні; це все він проробив з півдесятка разів од краю до краю і тільки тоді почав міркувати, що місіс Корней пора вже й назад повернутись. Одна думка викликає другу: навкруги було тихо, кроків господині не було чути, отже містер Бембль вирішив тим часом цілком безневинно й доброзвичайно розважитися і прихватцем зазірнути також і до комоди.

Він припав вухом до замкової дірочки, упевнився, що нікого нема, й почав ознайомлюватися з шухлядами комоди, де лежала акуратно складена, переложена папером і пересипана сухою лавандою різна добротна й міцно зшита одежа. Огляд великих шухляд задовольнив його цілком, і він перейшов до огляду маленьких шухлядок; у правій шухлядці (де стирчав ключ) він надібав на невеличку замкнену скриньку; він її потрусив і почув у ній солодкий брязкіт монет, що його дуже задовольнило. Скриньку він поставив назад, гордо повернувся на своє старе місце до каміна, сів і твердо промовив: «Я це зроблю». Ознаймивши цей вирок, він хвилин із десять жартівливо хитав головою, мов вимовляючи собі за свої пустоти, а потім з великою цікавістю і з помітним задоволенням почав оглядати в профіль свої ноги.

Містер Бембль застиг у цьому сумирному спогляданні, коли це раптом двері розкрилися і до кімнати влетіла схвильована засапана місіс Корней; вона в нестямі впала на стілець край каміна, затуливши однією рукою очі, а другою схопившись за серце.

— Місіс Корней, що з вами? Що сталося?! — скрикнув сторож, схилиючись над удовицею. — Прошу вас, кажіть, кажіть, я, я стою мов... — він хотів сказати «мов на шпильках», але в своєму зворушенні забув, як це говориться, і сказав «мов на пляшках».

— О, містере Бембль, я так знервувалася, так знервувалася... — простогнала господиня.

— Знервувалися? — обурился містер Бембль. — Хто, хто ж посмів?.. А-а, я знаю, це все ті негідні старці, — збагнув він і велично випростав свій стан.

— Згадати страшно, — здригнулася нервова леді.

— То не думайте про це, моя пані.

— Не можу, несила...

— То випийте чогось, — ніжно порадив він, — може, цього вина?

— О ні, ні за що в світі! — жахнулася вона. — Я повік не змогла б... Краще — ось там угорі, праворуч... ох... — Нещасна жінка показала на буфет і почала боротися з нападом спазмів, що здушили їй груди.

Містер Бембль підскочив до буфета, схопив з полицки зелену пляшку, наляв якоїсь рідини й підніс чашку до уст болящої.

— Тепер трохи легше, — мовила місіс Корней, відпивши половину, й відкинулася на спинку крісла.

Зворушений містер Бембль звів з глибокою вдячністю до неба свої очі, потім опустив їх до чашки, підніс чашку до носа й понюхав.

— М'ятна есенція і трошечки... ще чогось... покуштуйте, — тихо промовила господиня і ніжно всміхнулася.

Містер Бембль недовірливо сьорбнув цілющі ліки, облизав губи, ще раз покуштував і поставив на стіл вже зовсім порожню чашку.

— Це дуже допомагає, — мовила місіс Корней.

— Так, дуже допомагає, моя пані, — згодився він, підсунув до неї ближче свого стільця й ніжно спитав, що саме її так схвилювало.

— Дурниці... Я просто нервове, безглузде, слабке створіння, — відповіла вона.

— Слабке створіння! Так ви слабке створіння, місіс Корней? — перепитав містер Бембль і ще ближче підсунувся до неї.

— Ми всі слабкі створіння, — узагальнила вона свою відповідь.

— Так, ми всі такі, — зітхнув сторож і захотів довести на практиці свої останні слова; перенісши свою ліву руку, що лежала перед тим на спинці стільця місіс Корней, на зав'язку її фартуха й обвиваючи по цій лінії її стан. — Ми всі слабкі створіння, — мовив він удруге.

Місіс Корней зітхнула.

— Не зітхайте, — попрохав її містер Бембль.

— Ох, неспромога мені, — і вона зітхнула ще раз.

— Яка у вас затишна кімнатка, — провадив сторож, озираючись навколо. — Якби до цієї кімнатки ще одну, то був би рай земний.

— Для однієї особи це було б забагато, — прошепотіла удовиця.

— Але ж не для двох? Правда, місіс Корней? — ніжно, дуже ніжно спитав він.

Вона схилила на груди свою голову; він теж схилив свою, щоб зазирнути їй в самі очі, вона ж, як годиться цнотливій жінці, відвернулася від нього і простягла свою руку, щоб витягти з кишені носовика, та несподівано, ненароком рука її опинилась у його руці.

— Вугілля ви одержуєте задурно? — спитав сторож, ніжно стискаючи цю білу ручку.

— Так, і свічки теж, — одказала господиня, несміливо відповідаючи на жагучий його потиск.

— Опалення, освітлення і квартира казенні... О, місіс Корней, ви — янгол!.. — скрикнув містер Бембль.

Удовиця не могла довше боротися з вибухом таких почуттів; вона впала в обійми свого гостя, а той, схвильований, розчулений, вліпив палкий поцілунок у самий кінчик її цнотливого носа.

— Ви парафіяльний ідеал! — скрикнув із запалом містер Бембль. — А чи знаєте ви, моя чарівнице, що містерові Славту значно погіршало сьогодні?

— Так, знаю, — соромливо відповіла місіс Корней.

— Лікар каже, що він і тижня не виживе, — провадив сторож, — він, як вам відомо, завідує нашим притулком; після його смерті відкривається вакансія, а вакансію треба буде кимсь заповнити. О, місіс Корней, яке майбутнє простилається перед нами! Яка щаслива нагода з'єднати наші серця й господарства!

Місіс Корней схлипнула.

— Одне слово, — мовив містер Бембль, схиляючись до соромливої красуні, — одне малесеньке, манюпусиньке слівце, моя жадана місіс Корней...

— Та-а-ак, — зірвалося з її уст ледве чульне зітхання.

— Іще одне останнє, — провадив сторож, — візьміть у руки на одну хвилиноньку свої ніжні почуття і скажіть — коли?

Місіс Корней двічі намагалася відповісти й двічі не спромоглася. Нарешті вона набралася духу, обвила руками ший містера Бембля і, прошепотівши, що згодна, коли він схоче, назвала його своєю «куріпочкою».

Дійшовши такої любої й щасливої згоди, молоді зміцнили її другою чашкою м'ятної мікстури, конче потрібної, щоб ути-

шити збурені почуття нареченої, і тоді нарешті місіс Корней оповіла містерові Бемблеві про смерть старої богаділки.

— Гаразд, по дорозі додому я вже зайду за одним заходом до Соуерберрі і скажу, щоб він завтра вранці надіслав усе, що треба, — мовив містер Бембль, сьорбаючи м'ятну есенцію. — Невже ж це вас налякало так, моя пташко?

— О ні, це пусте, мій любий, — уникливо відповіла місіс Корней.

— Ні, щось таки мусило бути, моя зіронько, — напосідав на неї містер Бембль, — невже ви не скажете цього своєму старенькому?

— Не тепер, може, колись іншим разом, — одказала господиня, — хай коли ми вже поберемось.

— Коли поберемось! — спалахнув сторож. — Ага, це, мабуть, якась нахабна образа з боку когось із богадільців чоловічої статі?

— Ні, ні, любий! — похапцем заспокоїла його вдовиця.

— Я не можу подумати, щоб хтось з них посмів звести свої мужичі очі на це янгольське личенько...

— О ні, з них ніхто не посміє, коханий...

— Так, хай краще стережуться! — прошепотів містер Бембль і стиснув кулаки. — Хай тільки хтось із наших парафіян, або й непарафіян, спробує це зробити — і я скажу йому, що вдруге він цього не зробить.

Без відповідної жестикуляції ці слова могли б здатися не дуже втішним компліментом, але свою погрозу містер Бембль зміцнив такими завзятими палкими рухами, що місіс Корней цілком розчулилась і з захватом скрикнула, що він її «голубочок».

Після цього «голубочок» підняв коміра, одягнув свого трикутного капелюха й, стиснувши майбутню подругу свого життя ще раз у ніжних обіймах, подався знову на боротьбу з північним вітром; але попереду завітав ще на кілька хвилин до чоловічої половини, щоб нагнати холоду на богадільців і переконатися, чи він зможе з належною твердістю виконувати обов'язки завідувача. Заспокоївшись щодо цього, містер Бембль вийшов на вулицю з легким серцем і, сповнений найсолодших мрій про своє блискуче майбутнє, дійшов так аж до майстерні трунаря.

Цього вечора подружжя Соуерберрі було запрошене кудись на вечерю, і майстерня залишилася на Ноя, а як він не мав нахилу до фізичних вправ (за винятком двох функцій — їсти й пити), то майстерня стояла досі відчинена, хоча замикати її вже був давно час. Містер Бембль постукав кілька разів ціпком по прилавкові, але ніхто не відгукнувся; тоді він вирішив зазирнути крізь віконце до маленької задньої кімнатки, звідки падав сніп світла, і коли він побачив те, що там діялось, то аж похолов.

Стіл було застелено білим обрусом, і все було готове до вечери: хліб, масло, склянки, тарілки, пляшка вина і жбан портеру. На чільному місці, перекинувши ноги через бильце крісла зі складним ножем в одній руці й здоровезною партикою хліба з маслом у другій, недбало розвалився Ной. Біля нього близенько стояла Шарлотта й витягала йому з діжечки устриці, які він глитав з неймовірною пожадливістю. Занадто червоний ніс цього джентльмена і вперте кліпання правого ока свідчили про те, що він був трохи напідпитку. Цей симптом стверджувала ще та ненажерливість, з якою ковтав він одну по одній слизькі холодні устриці; очевидно, його дійсно сушив якийсь негасимий внутрішній пал, і вони трохи заспокоювали його.

— Ось іще одна, кругленька, тлуста, Нойчику-голубчику, — вмовляла його Шарлотта, — покуштуй її — тільки оцю останню.

— Чудесна це річ — устриці! — зауважив Ной, ковтаючи устрицю. — Який жаль, що від них починає нудити, — правда, Шарлотто?

— Так, це просто жорстоко, — відповідала Шарлотта.

— Еге, — згодився Ной, — а хіба ти не любиш устриць?

— Не дуже, я більше люблю дивитися, як ти їх їси, мое серденько.

— Диви! Як чудно, — замислено промовив Ной.

— Ось із'їж іще цю, глянь, яка сита, вгодована, — пригощала його Шарлотта.

— Більше не подужаю ніяк — шкода! — відповів Ной. — А ходи-но сюди, Шарлотто, — дай поцілую.

— Що?! — скрикнув тут Бембль, вдираючись до кімнати: йому вже урвався терпець. — Ану повтори-но ще раз, що ти сказав!

Шарлотта вискнула й затулила лице фартухом, а містер Клейполь, спустивши на превелику силу ноги на землю, з жахом витріщив на сторожа свої п'яні затуманені баньки.

— Ану скажи це ще раз, паскудне ледащо! — звелів містер Бембль. — Як ти смієш говорити такі речі? А як смієте потурати цьому ви, срамотнице, гульвісо! Цілувати її! Пхе!

— Я не хотів її цілувати, — пробелькотав Ной, — вона завжди лізе до мене сама з поцілунками і не питає, чи це мені до вподоби.

— Ноє, побійтесь Бога! — з докором скрикнула Шарлотта.

— Еге, еге, вона завжди до мене лізе, — провадив Ной, — вона мені не дає проходу... містере Бембль... вона мене завжди лоскоче за підборіддя... і... чіпляється з своїми любощами.

— Годі! — суворо обірвав його містер Бембль. — Ідіть до кухні, дівчино, а ти, Ною, замкни крамницю і гляди — не смій

ані слова пискнути, поки не повернеться хазяїн, а як він прийде, то перекажеш йому, що містер Бембль казав надіслати завтра вранці труну для богаділки. Чуєш? — Цілуватись! — обурився він знову, здіймаючи до неба руки. — Простий люд у нашій парафії дійсно так розпаскудився і угрузнув так глибоко в мерзоту, що просто жах пройма! Жах! Жах! Якщо парламент не зверне на це своєчасно уваги, країна наша загине, а добролюбність нашого селянства піде за вітром! — З цими словами він вийшов грізно з майстерні — похмурий і величний у своєму гніві.

А тепер, коли ми провели його мало не до самої його хати й переконалися, що всі розпорядження для похорону старої богаділки вже зроблено, пора згадати про малого Олівера й поглянути, чи він ще й досі лежить у канаві, де його залишив Тобі Крекіт.

Розділ XXVIII

Де йдеться про дальші пригоди Олівера

— Щоб вам вовки пельки роздерли! — пробубонів Сайкс, скрегочучи зубами. — Якби я був серед вас, ви б тоді іншої заспівали!

Посилаючи ці прокльони з усією люттю, на яку тільки здатна була його несамовита відчайдушна натура, Сайкс зупинився, поклав пораненого хлопчика собі на коліна й озирнувся на своїх переслідувачів.

Крізь імлисту чорну ніч трудно було розгледіти що-небудь, але десь били на гвалт, і повітря здригалось од людських криків і гавкотні сусідських розбурканих собак.

— Стій, тварюко! — гукнув Сайкс навздогін Тобі Крекіту, що, завдяки довжині своїх ніг, значно випередив його. — Стій!

Тут Тобі нарешті зупинився, бо не був певен, що він уже поза межами пострілу, він знав, що в такому настрої, як тепер, Сайкс жартувати не буде.

— Підтримай хлопця, — гукнув Сайкс, грізно киваючи рукою на свого товариша. — Сюди!

Тобі ступив кілька кроків назад і придушеним голосом на-смілився прошепотіти, що повертатися йому нема охоти.

— Швидше! — гукнув знову Сайкс, кладучи Олівера на дно сухої канави й витягаючи з кишені пістоля. — Не крути хвостом!

Гамір зростав. Голоси наближались. Сайкс озирнувся ще раз і побачив крізь темряву ночі, що собаки вже перескочили огорожу поля, де він стояв, а за ними якісь чоловічі постаті.

— Все пропало! — гукнув Тобі. — Кидай хлопця і гайда вперед!

З цією прощальною порадою він, ризикуючи краще полягти від кулі товариша, аніж напевно втрапити до рук своїх ворогів, завернув голоблі й кинувся навтікача. Сайкс стиснув зуби, глянув ще раз навколо, прикрив непритомного Олівера плащем і кинувся бігти попідтинню, аби відвернути увагу погоні від того місця, де лежав хлопчик; перед новою огорожею, що несподівано виринала з темряви на його шляху, він на мить зупинився, шпурнув геть набік свого пістоля і зник у чорній млі.

— Гей, гей, сюди! Цю-цю-на! — кричав за ним якийсь тремтячий голос. — Нептуне, Нептуне, сюди, назад!

Собаки, здається, як і їх господарі, не мали особливого нахилу до спорту цього роду й дуже радо, послухавшись панського наказу, побігли назад до гуртка трьох чоловіків, що добігли вже на цей час до середини відгородженого поля й зупинились тепер на нараду.

— Моя думка, тобто я б сказав навіть мій наказ, повертатися негайно додому, — мовив найгладший.

— А я згоден на все, що скаже містер Джайлз, — додав трохи менший за нього на зріст, але аж ніяк не шуплий другий чоловік (дуже блідий і занадто чемний — як це часто буває з переполошеними людьми).

— Я не хочу робити насупроти, панове, — я несваркий, — зауважив третій переслідувач, що завернув собак. — Хай буде, як каже містер Джайлз.

— Звичайно, — мовив середульший, — не нам сперечатися з містером Джайлзом. Ні, ні, як на мене, то я ніколи не пнуся вперед, хвала Богові, я знаю, що я й де я... (І, правду кажучи, чоловік цей дійсно добре знав, де він, і знав також чудово, що він далєбі не в приємному місці, бо зуби йому мов у пропасниці цокали.)

— Ви боїтеся, Брітлзе, — мовив Джайлз.

— Ні, не боюсь.

— Ні, боїтеся.

— Ви навмисне помиляєтеся, містєре Джайлз.

— А ви брешете, Брітлзе.

Цю суперечку викликав докір містера Джайлза, а обурився він тому, що, прикриваючись чемністю, його товариші звертали на нього одного всю відповідальність за їх полохливий поворот додому. Але, на щастя, третій чоловік розв'язав їхню сварку дійсно по-філософському:

— Слушайте, мої панове, ми боїмося всі, ось що, — промовив він.

— Говорить за себе самого, сер, — одказав містер Джайлз, що зблід дужче за всіх.

— Атож, — провадив той. — Тут не дивно і злякатися. Я боюсь.

— І я теж, — признався Брітлз, — тільки ніхто не сміє так зухвало випікати цим своєму ближньому очі.

Ці щирі зізнання зворушили містера Джайлза, і він признався, що теж боїться; тоді всі троє повернули назад і кинулися бігти прожогом і бігли, бігли, висолопивши язика, аж поки містер Джайлз (найгладший за всіх, та ще до того обтяжений важкими вилами) не заволав до товаришів з проханням на мить зупинитись, щоб дати йому змогу перепросити за свої гарячі слова.

— Сміх та й годі, на що здатна людина у хвилину запалу, — мовив він, попрохавши вперед вибачення, — я міг стати вбивцею, душогубцем, — я знаю, я напевно убив би когось із цих мерзотників, коли б вони мені до рук попались.

Виявилося, що серця обох його товаришів віщували їм те саме, а тим часом їхній запал теж трохи вщух, і тому вони почали спокійніше міркувати про причину такої раптової зміни в їхньому настрої в ту критичну хвилину.

— Я знаю, це все через цю клятву огорожу, — мовив містер Джайлз.

— А звісно, річ проста! — радісно захопився за цю думку Брітлз.

— Запевняю вас, наш запал остудила ця огорожа і ні що інше, — провадив Джайлз, — тільки-но я переліз через неї, як почув, що увесь мій гнів одразу, мов свічка, згас.

Виявилося, що через якийсь дивний збіг обставин з обома його супутниками сталося те саме якраз у ту саму мить; отже не лишалося жодного сумніву, що всьому винна огорожа — тим паче що всі троє чудесно пам'ятали, коли саме сталася з ними ця зміна, тобто пам'ятали, що пал їхній охолов саме в ту мить, коли вони вгледіли розбійників.

Цю розмову провадили двоє чоловіків, що сполохали грабіжників, і мандрівний лютівник, що випадково ночував у клуні, з обома своїми дрантивими дворняжками був змушений приєднатися до погоні.

Містер Джайлз виконував обов'язки маршалка і ключаря в господі старої пані, а Брітлз служив тут із самого маленства свого на побігеньках і так і залишився для всіх «хлоп'ям, що подавало багато надій», хоча цьому хлоп'яті було вже понад тридцять років.

Підбадьорюючи себе балачками, дуже щільно тримаючись купи й полохливо озираючись на всі боки щоразу, як вітер

сколихував тихим шелестом гілля, чоловіки добігли до дерева, за яким були сховали свого ліхтаря, щоб грабіжникам не було видно, куди стріляти. Схопивши його, вони подалися додому хорошою швидкою рессю, і довго ще по тому, як постаті їх злилися з темрявою, червоне око ліхтаря миготіло й танцювало у вогкій далині, мов блудний вогник над драговиною.

Перед світом похолоднішало; густий туман низько постелився по землі, мов той дим. Трава зовсім змокріла; на стежках і в ямах стояла вода й грязюка; холодний, просяклий гнилими паруваннями вітер завивав по полю, а Олівер усе лежав нерухомо на тому самому місці, де його покинув Сайкс.

Почало благословлятися на світ. Коли перший блідий промінь світанку, що здавався швидше останнім відблиском ночі, аніж провісником нового дня, — засірів на похмурому небі, — стало ще холодніше. Все, що видавалося вночі таким страшним і непевним, виступало тепер щораз ясніше з темряви й потроху набувало своїх звичайних обрисів. Посипав густий рясний дощ, і важкі його краплі голосно зашуміли в сухому чагарнику. Але Олівер не чув, як дощ змивав йому обличчя; він лежав ще й досі на своєму глиняному ложі непритомний і безпорадний.

Нарешті болісний скрик порушив мертву тишу, хлопчик відкрив очі. Його ліва рука, нашвидку перев'язана грубим брудним шарфом, безсило звисла, мов чужа, а шарф просяк наскрізь кров'ю. Олівер так ослаб, що з величезним зусиллям ледве-ледве підвівся наполовину, глянув навколо й застогнав ще раз із болю. Він так знесилів і перемерз, що все його тіло трусилося, мов у пропасниці, він хотів був стати на ноги, але здригнувся і звалився, мов сніп, на землю. Коли він прийшов до пам'яті (на цей раз млості обняли його ненадовго), якесь холодне передчуття, що він загине, якщо тільки залишиться тут, боляче стиснуло його серце; він змігся на останню силу, став на ноги й пошкитильгав уперед. Голова його йшла обертом, він хилитався й точився то в один, то в другий бік, мов п'яний, проте не здавався і, схиливши голову на груди, йшов, сам не знаючи куди.

Мозок його шарпали якісь неясні моторошні картини. Йому ввижалося, що Сайкс і Крекит тягнуть його за руки й сваряться між собою: їхні голоси, кожне їхнє слово бриніло над самим його вухом. В очах йому потемніло, він зробив страшенне зусилля волі, щоб не впасти, і тоді лише помітив, що відповідає їм уголос, немовби вони справді були поруч нього. Потім йому почало здаватися, що він іде кудись удвох із Сайксом, як напередодні, — повз них снують тіні якихось людей, а залізний кулак грабіжника болісно стискає йому руку. Зненацька він шарахнувся назад: ударив постріл, а за ним знявся гамір і лемент; в очах Олівера замиготіли вогні, щось заметушилось, загуло, і чиїсь

невидимі руки підхопили його, але крізь усі ці жахливі невіразні привиддя все його тіло пронизувало й гризло якесь напівсвідоме гнітюче почуття болю. Він пролазив майже механічно поміж підсішками огорожі крізь дірки в тинах, що зустрічалися йому дорогою, і все йшов і йшов уперед і нарешті вийшов на якийсь шлях. Тут почалася страшенна злива, і від холодних патьоків він нараз прийшов до пам'яті, озирнувся, поглянув навколо і побачив зовсім близько від себе якийсь будинок. Може, господарі зглянуться там на нього, а як не зглянуться, то краще, думав він, умерти недалеко від живих людей, аніж конати самому серед голого порожнього поля. Він напружив останні сили й подався, ледве переставляючи ноги, до садиби.

Який знайомий будинок, він уже десь бачив його! Він не міг пригадати гаразд, зокрема всіх його частин, але загальний обрис будівлі щось йому вперто нагадував.

Мур! Господи, у цім садку, за цим муром він упав учора навколішки й благав розбійників зглянутися на нього. Це був той самий будинок, куди вони вдерлися вночі.

Олівер аж похолов і на мить забув про все на світі — про біль, про втому, про рану. В нього була тільки одна думка: тікати, тікати мерщій! Тікати... Він ледве тримався на ногах, але навіть якби він був у повній силі свого дитячого маленького тільця, куди б він тікав? Він штовхнув хвіртку: вона не була замкнена й сама відчинилась; прошкандибав через подвір'я, видряпався по сходах і постукав тихенько в двері, але тут сили його зрадили і він звалився на ганок під колоною, що підпирала піддашок.

Саме на цей час містер Джальз, Брітлз і лютивник підживлялися на кухні, після страхіття й втоми останньої ночі, гарячим чаєм і взагалі чим Бог послав. Містер Джайлз не потурав фамільярності своїх підвладних; він ставився до них прихильно, але трохи звисока, що було їм, з одного боку, дуже приємно й одночасно проводило певну межу між ним і ними, не дозволяло їм бути з ним запанібрата й нагадувало їм про його високе становище. Але такі стихійні явища, як смерть, пожежа і напад грабіжників, звісно, рівняють усіх смертних.

Отже, містер Джайлз чаював на кухні з челяддю: ноги його лежали на камінній загородці вогнища, лівим ліктем він спирався на стіл, а правою рукою допомагав собі змальовувати з усіма яскравими подробицями нічний грабунок перед своїми зачарованими слухачами (а особливо куховаркою та покоївкою, що не брали участі в гонитві й ловили тепер кожне його слово, не сміючи дихнути).

— Було, мабуть, пів на третю ночі, — оповідав містер Джайлз, — а може, не ручусь, і близько третьої, коли я прокинувся; перевертаюсь я отак на ліжку (містер Джайлз пере-

вернувся на стільці і накрився наче ковдрою краєм обруса) і чую, ніби щось шарудить.

(Тут куховарка дуже зблідла й попрохала покоївку замкнути двері; покоївка передала їй прохання Брітлзові, Брітлз лютівникові, а той удав, що не дочуває.)

— Кажу вам, щось шарудить, — провадив містер Джайлз. — Я вже хотів перевернутися на другий бік і заснути, коли це чую виразно: шарудить! «Мабуть почулося», — подумав я спочатку.

— А як воно шаруділо? — спитала куховарка.

— А так, мов щось шелесть, шелесть, — відповів містер Джайлз, озируючись на всі боки.

— Ні, наче шкрябають залізом по тертці для горіхів — отак: шкряб-шкряб, — поправив Брітлз.

— Так воно шкрябало, коли ви вже встали, — заперечив містер Джайлз, а на ту мить, коли я його вперше почув, воно просто шаруділо... Отже, я зриваю з себе ковдру, сідаю на ліжку й прислухаюсь.

— Господи! — скрикнули одночасно куховарка й покоївка і підсунулись ближче до столу.

— Прислухаюсь — і вже зовсім виразно чую: шарудить, — провадив містер Джайлз. — «Мабуть, хтось ломиться у двері чи у вікно, — думаю собі. — Що його робити? Треба збудити нашого Брітлза, а то ще переріжуть бідолашньому хлоп'якові горло — що й не зчується».

Тут погляди всіх присутніх уп'ялися в Брітлза, а той сидів, витріщивши свої очі на оповідача й роззявивши рота з правдивим жахом.

— Я ковдру набік, — провадив містер Джайлз, відкидаючи край скатертини й пильно дивлячись на жінок, — вилажу тишенько з ліжка, натягаю...

— Тут є дами, містере Джайлз, — зняковіло пролопотів лютівник.

— Натягаю черевики, сер, — з великим притиском на цьому слові провадив той, обертаючись до лютівника, — хапаю набитого пістоля, що його я завжди беру до себе нагору разом з кошиком із сріблом, і виходжу навшпинячки до коридору; буджу Брітлза і кажу йому: «Брітлзе, не лякайтесь!»

— Так, ви це сказали, — тихо підтвердив Брітлз.

— І кажу йому: «Ми, здається, вже все одно пропали, Брітлзе, — проте не лякайтесь».

— А він злякався? — спитала куховарка.

— Анітрішечки, він був майже такий твердий, як я, — одказав оповідач.

— Як на мене, то я, бігме, на місці так і вмерла б, — жакнулася покоївка.

— Звісно — жінка, — зауважив Брітлз, потроху смілішаючи.

— Брітлзова правда, — хитнув головою містер Джайлз. — Чого ж ще можна сподіватися від жінки? Але ми — чоловіки, і тому, кажу, ми взяли потайного ліхтаря з каміна й пішли помацки вниз по темних, як чорнило, сходах — ось так...

Містер Джайлз підвівся й, заплющивши очі, зробив два кроки вперед, щоб наочно показати своїм слухачам, як це було, — коли враз здригнувся і плюхнув назад на ослін. Усі здригнулись, а куховарка й покоївка несамовито скрикнули.

— Постукало, — мовив за хвилину містер Джайлз, через силу вдаючи, що він спокійнісінький. — Хай там відчинить котрийсь із вас.

Ніхто не поворухнувся.

— Дивна річ... стукати в таку ранню пору, — провадив він, обводячи поглядом пополотнілі обличчя і сам помітно бліднувши на виду. — Але двері треба комусь відчинити, — чуєте?

З цими словами він глянув на Брітлза, та смиренний юнак вважав себе, мабуть, за «ніщо» й тому гадав, що ці слова ніяк не можуть стосуватися до нього; у кожному разі він нічого не відповів; містер Джайлз кинув благальний погляд на лютівника, але той нараз несподівано задрімав. Про жінок годі було й говорити.

— Якщо Брітлз воліє відчинити двері в присутності свідка, то я готовий на це, — мовив містер Джайлз після короткої мовчанки.

— І я теж, — додав лютівник, прокидаючись нараз так само раптово, як і заснув.

На ці умови Брітлз погодився, і все товариство, упевнившись, що надворі вже білий день (про це довідались, відчинивши віконниці), вирушило до дверей з собаками попереду. Жінки, що ні за що в світі не хотіли залишитися самі на кухні, ішли позаду. З наказу містера Джайлза всі почали дуже голосно розмовляти, щоб непевні люди надворі чули, що їх тут неабиякий гурт; цей хитромудрий джентльмен вигадав ще одну штуку: щоб примусити собак дужче гавкати, їм поприщемляли хвости в передпокої.

Після всіх цих пересторог містер Джайлз, міцно стиснувши руку лютівника (щоб той, бува, не дременув — як він жартівливо пояснив), дав Брітлзові наказ відчиняти двері; двері відчинилися, і хоробрі вояки, полохливо зазираючи одне одному через плече, вгледіли на ганку всього-на-всього бідного знесиленого хлопчика, що мовчки підніс свої обважнілі повіки і з німим благанням глянув на них.

— Хлопчик! — скрикнув містер Джайлз, хоробро відпихаючи набік лютівника. — Що з ним?.. Диви... Брітлзе... пізнаєте?

Брітлз, що сховався за дверима, скоро вони відчинились, глянув на Олівера й закричав як навіжений. Містер Джайлз схопив дитину за ногу й руку (на щастя, за здорову), поволік його до передпокою і поклав його там просто на підлозі.

— Ось він; ось один із грабіжників, пані! — репетував містер Джайлз, стоячи внизу біля сходів. — Спіймали злодія, панночко! Пораненого! Я в нього стріляв, панночко, а Брітлз мені присвічував.

— Ліхтарем, панночко, — гукнув Брітлз, притуляючи руку до рота, щоб краще було чути.

Куховарка й покоївка полетіли нагору повідомити господиень про те, що містер Джайлз спіймав розбійника, а лютівник почав приводити до пам'яті Олівера, щоб той, бува, не помер перше, ніж його повісять. Серед цього гармидеру раптом почувся ніжний жіночий голос, від якого весь галас затих умент.

— Джайлзе, — прошепотів цей голос згори.

— Я тут, панночко, — відповів Джайлз, — не турбуйтеся, я живий і здоровий. Він не дуже пручався. Я його умить подолав.

— Тс... ви налякали тітоньку ще гірше, аніж самі злодії, — відповіла молода дівчина. — А чи це нещасне створіння тяжко поранене?

— Безнадійно, — з величезним самозадоволенням відповів містер Джайлз.

— Ось-ось відійде, панночко! — гукнув Брітлз, так само дзвінко, як і перед тим. — Може, вам цікаво подивитися на нього, поки він ще не вмер?

— Замовкніть, будь ласка. Добрий чоловік, нема що казати! — провадила дівчина. — Постривайте хвилину, я тільки скажу два слова тітусі.

Легким ніжним кроком, як і її голос, дівчина зникла й за хвилю повернулася з наказом обережно віднести пораненого до кімнати містера Джайлза, а Брітлзові звеліла негайно запрягти коня і мчати до Чертсі по лікаря й констебля.

— Невже ви на нього так і не глянете, панночко? — спитав Джайлз, так пишаючись своєю здобиччю, немовби Олівер був якийсь надзвичайний птах, якого він бозна-як влучно підстрелив. — Ну хоч одним оком, панночко?

— Ні, ні, ні за що в світі, тільки не тепер. Бідолаха! Поводьтеся з ним добре, Джайлзе, заради мене! — відповіла дівчина й пішла.

Старий слуга глянув їй услід так гордо й ніжно, немовби вона була його власною дочкою; потім схилився до Олівера і з суто жіночою чулістю й обережністю допоміг перенести його нагору.

Знайомить читачів з мешканцями будинку, куди вдався за допомогою Олівер

У привітній кімнаті, опорядженій без модної елегантності, але з великим старосвітським смаком і комфортом, снідали за дбайливо прибраним столом дві пані. Містер Джайлз у бездоганному чорному строї прислужував їм. Він обрав собі позицію між буфетом і столом і мов скам'янів, струнко випроставши свій стан з гордо піднесеною, схиленою трохи набік головою; ліва нога його виступала вперед, праву руку він за-сунув за борт жилету, а в лівій, спущеній додолу, тримав тацю; вигляд у нього був гордий і самовпевнений.

Одна з пань була вже літня жінка, але трималася так гарно й рівно, що висока спинка її дубового стільця не була рівніша за її власну спину. Вона була вдягнена дуже дбайливо; загальний тон її убрання був старосвітський, проте в ньому почувався певний вплив новітньої моди, що дуже м'яко підкреслював усі переваги старого стилю, постать у неї була дуже горда й велична; руки її лежали спокійно складені на столі, а дуже блискучі й жваві очі, що не зблякли й не злиняли ще від довгих літ, пильно дивилися на її сусідку.

Це була молода дівчина в повній красі й первоцвіті свого життя.

Дівчині ще, мабуть, і сімнадцятий не минув; вона була так ніжно й гармонійно збудована, сама така тиха й ласкава, така чиста й хороша, що, здавалося, була створена не для землі й не для людей. Шляхетна високопіднесена мудрість, дивна для її молодих дівочих літ, світилася в її глибоких темно-синіх очах і на її чистому чолі, а проте в ній відчувалося щось привітне й радісне; від цього виразу її жваве рухливе обличчя мов променилося теплим світлом, і жодна тінь не застувала його; але найкраща за все була її усмішка — добра і щаслива. Дівчина запопадливо й зграбно господарювала за столом. Ззирнувшись випадково очима зі старою панею, вона весело відкинула назад свою рівно заплетену шовкову косу й подивилася на стареньку променистим поглядом з такою любов'ю і щирістю, що навіть святі небесні духи були б усміхнулися, якби глянули на неї в цю хвилину.

— Так, кажете, Брітлз поїхав до міста годину тому? — спитала стара пані після короткої мовчанки.

— Годину й двадцять хвилин, пані, — відповів містер Джайлз, витягнувши з кишені срібного годинника на чорній стьожці.

— Він завжди бариться, — провадила вона.

— Так, Брітлз був завжди ледаченьким хлопчиськом, пани, — відповів містер Джайлз. (Коли згадати, до речі, що Брітлз був ледаченьким хлопчиськом уже понад тридцять літ, то лишалося мало надії, щоб він став колись спритнішим.)

— З роками він усе ледачіє й ледачіє замість порозумнішати, — скаржилася господиня.

— Якщо він десь загаювся на вулиці, щоб погратися з іншими хлоп'ятами, то це справді непростимо, — мовила молода дівчина з милою усмішкою.

Поки містер Джайлз міркував, чи можна дозволити собі поштиво всміхнутися на ці слова, до воріт нараз під'їхала коляска; якийсь гладкий чоловік вискочив з неї, кинувся прожогом до ганку й опинився якимсь незрозумілим робом у господі; мабуть, двері перед ним самі відчинились до ідальні; він ускочив так раптово, що мало не звалив додолу містера Джайлза й стола до снідання.

— Нечувана річ! Нечувана річ! — кричав гладкий джентльмен. — Господи, любі мої, місіс Мейлі... Розо... Господи, напад серед глупої ночі... ні, це щось нечуване, нечуване!..

З цими бурхливими виразами співчуття гладкий джентльмен стиснув руки господиням, підсунув стільця до столу й потім поцікавився, як вони ся мають.

— Ви, мабуть, мало не вмерли з жаху, — провадив він, — чому ви не послали по мене? Мій слуга і я сам були б у вас за одну мить, і помічник мій з радістю допоміг би вам, як кожен з нас при лихій годині. Боже! Боже! Так несподівано! Серед глупої ночі!

Лікаря, здається, найбільше вражало те, що напад стався несподівано й серед глупої ночі, немовби в грабіжників було споконвіку заведено вдиратися до чужих осель серед білого дня й попереджати про це листом за кілька днів задалегідь.

— А ви, міс Розо, — звернувся лікар до дівчини, — я...

— Так, так, звичайно, і я страшенно злякалась, — захопилася вона спинити невтримний потік його слів, — але нагорі в нас лежить один бідолаха, і тітуса прохають вас його оглянути.

— Аякже, аякже, — відповів лікар. — Ага, розумію, це діло ваших рук, Джайлзе?

Містер Джайлз, що з гарячковим хвилюванням прибирав зі столу порцелянові чашки, дуже почервонів і признався, що ця честь дійсно йому належить.

— Кажете — честь? — озвався лікар. — Н-не знаю... Можливо, що підстрелити злодія на кухні така сама честь, як і застрелити людину на віддалі в дванадцять кроків. Уявіть собі, Джайлзе, що він стрельнув у повітря, і тоді вийде, що це була справжня дуель!

Містерові Джайлзу здалося, що таке легковажне відношення до справи підриває його славу; тому він лише поштиво відповів, що не йому про це судити, але що, на його думку, грабіжникам прийшлося не солодко.

— Вірно! До речі, де ж сам злодій? — схаменувся лікар. — Проведіть мене до нього. По дорозі додому я ще зазирну до вас, місіс Мейлі. Ага, так він, значить, проліз у це віконце... Нечувана річ! Нечувана річ!

Жваво розпитуючи містера Джайлза про всі подробиці останньої ночі, лікар пішов нагору по сходах, а ми тим часом повідомимо читача, що містер Лосберн, місцевий ескулап, відомий на десять миль в околиці просто як «лікар», розгладшав швидше завдяки своїй добрячій вдачі, аніж з розкошів; другого такого доброго, щирого й ексцентричного старого панича, як він, мабуть, ніхто б не знайшов і на п'ятдесят миль в окрузі.

Лікар пробув у хворого значно довше, ніж сподівався, та й господиня вже давно чекала на нього з нетерпінням.

Нагору до хворого понесли з коляски його плискату скриньку з лікарськими струментами, з кімнати містера Джайлза ненастанно лунав дзвінок, слуги бігали шохвилини то вниз, то вгору, і з цього можна було зрозуміти, що нагорі діється неабияк. Нарешті лікар повернувся і на запитання про стан хворого дуже таємничо глянув на господиню й щільно зачинив за собою двері.

— Місіс Мейлі, це якась дивовижна, надзвичайна історія, — почав він, спершись спиною об двері, немов боячись, щоб хтось не вдерся до хати.

— Але ж, сподіваюся, йому ніщо не загрожує? — спитала пані.

— Ну, знаєте, серед таких обставин це була б цілком природна річ, — відповів він, — а втім, на мою думку, він уже поза небезпекою. А чи бачили ви, до речі, цього розбійника?

— Ні, не бачила.

— І не чули нічого про нього?

— Не чула.

— Перепрошую, пані, але я саме лагодився оповісти про нього паням, коли раптом приїхав пан лікар Лосберн.

Та насправді річ була в тому, що спочатку містер Джайлз не міг навіть сам собі зізнатися, що він підстрелив тільки хлопчика, та й край. Солодко було слухати, як величали його відвагу й завзяття, хіба ж він міг побороти спокусу продовжити ще трошки цю насолоду і відсунути свої пояснення ще на кілька щасливих хвилин, під час яких він почував себе уперше на своєму віку незрівняним героєм.

— Роза поривалася була навідатись до цього чоловіка, але я й слухати про це не хотіла, — мовила місіс Мейлі.

— Мг! А втім, він зовсім не страшний, — мугикнув лікар. — Ну а в моїй присутності ви згодитесь поглянути на нього, моя пані?

— Якщо ви вважаєте це за конче потрібне, то звичайно, — відповіла вона.

— Так, я вважаю це за конче потрібне; у кожному разі я певен, що потім ви дуже б шкодували, що не подивилися на нього своєчасно. Він затих, йому тепер значно краще. Міс Розо, вашу ручку. Не турбуйтеся, слово честі, боятися рішуче нема чого.

Розділ XXX

Яке враження справив Олівер на осіб, що прийшли його відвідати

Палко запевняючи дам, що вигляд злочинця не вразить їх, і ні на хвилину не замовкаючи, лікар узяв під руку міс Розу, свою другу, вільну руку запропонував місіс Мейлі і повів їх дуже поважно й з великими церемоніями нагору.

— А тепер послухаємо, що ви скажете, — прошепотів він і обережно натиснув на двері кімнати хворого, — він давно не голився, але в обличчі його немає нічого жахливого. Стривайте! Я спершу погляну, в якому стані його туалет і чи він готовий прийняти дорогих гостей.

Лікар зазирнув до кімнати перший і, зробивши дамам знак рукою заходити, тихенько зачинив за ними двері, підійшов до ліжка навшпиньки й обережно розсунув білу завісу. На білій постелі замість запеклого, озвірілого душогубця лежала змучена, виснажена дитина; хлопчик спав; його перев'язана, втиснута в лубки рука лежала на грудях, голова безсило схилилася, а густе довге, розметане по подушці волосся майже спадало йому на плече.

Кілька хвиль добрий лікар дивився мовчки на хворого, а тим часом молода панна нечутно підійшла до ліжка, сіла в головах у хлопчика й відкинула волосся з чола; коли вона схилилася над ним, з очей її скотилася сльоза.

Олівер поворухнувся, усміхнувся вві сні, немовби цей вияв співчуття збудив у ньому якісь солодкі мрії про любов і ніжність, що їх він ніколи не знав. Так часом ніжна мелодія, дзюрчання струмка в гушавині лісу, аромат квітки або якась несподівано почуте любе слово викликають у нас неясний спогад про щось хороше, чого в дійсності за цього життя ми ніколи не знали; це почуття зникає враз, мов подих вітру, і нам зда-

ється, що його збудила якась хвилева згадка з нашого минулого, щасливішого буття багато-багато, безліч літ тому... — потім того нічим, навіть найбільшим напруженням нашої волі ми не гідні викликати його вдруге.

— Що це? — скрикнула стара пані. — Але ж ця бідна дитина не може бути знаряддям злочинців!

— Гріх витає навіть у стінах храмів, — зітхнув лікар, — чому ж не може він втілитися в найчистішу, найгарнішу оболонку?

— Але за таких юних літ! — заперечила Роза.

— Моя любя, хороша панно, злочин, як і смерть, отруює не самих лише старих і гидких, ні, він часом збирає свої жертви з наймолодших і найпринадніших, — відповів лікар, журно хитаючи головою.

— Але невже, о, невже ви справді гадаєте, що цей бідолашний хлопчик є свідомий спільник найгірших покидьків суспільства? — жахнулася Роза.

Лікар сумно похитав головою: він це, на жаль, припускав. Щоб не турбувати хворого, він попрохав дам перейти до сусідньої кімнати.

— Але коли він навіть і грішив, то подумайте: адже ж він ще зовсім маленький, — провадила Роза, — може, він ніколи не знав матерньої любові, не мав рідної хати; може, людська жорстокість, побої та голод звели його із злочинцями, що штовхнули його на цю хибну дорогу. Тітусю, добра, любя тітусю, подумайте про це перше, ніж це нещасне хворе створіння потягнуть до в'язниці, тоді вже ніщо, ніщо не врятує його молоді душі від загибелі! О, тітусю, заради вашої ласки до мене, завдяки якій я ніколи не почувала самотності, згляньтесь на цього бідного хлопчика, поки ще не пізно... Адже подумайте, якби не ви, я, може, була б такою самою безрідною, беззахисною сиротою...

— Люба моя, невже ти думаєш, що я дозволю хоч одному волосочкові впасти з голови цієї дитини, — відповіла стара пані, притискаючи до грудей її заплакану дівочу голівку.

— Ні, ні, я зовсім цього не думаю, — жваво відповіла Роза.

— Звичайно, моя дівчинко, — провадила стара пані. — Як ви гадаєте, чим я можу врятувати його, сер?

— Чим?.. Стривайте, дайте подумати трохи, дайте подумати, — одказав лікар.

Він заклав руки в кишені і почав заклопотано снувати по кімнаті; він часто зупинявся, спинався навшпиньки, морщив лоба, суворо насуплював брови, скрикував: «Є! Спіймав!» і зразу по тому: «Ні, урвалось!», знову снував, хитав головою, насуплював брови і нарешті зупинився як вкопаний і промовив:

— Якщо ви даєте мені цілковиту необмежену повновладу нагнати страху на старого Джайлза й цього невігласа Брітлза, то,

може, мені й поталанить це владнати. Я знаю: Джайлз ваш вірний старий слуга, але ви зможете потім якось інакше віддячити йому за його вірність і за його стрілецькі здібності. Згода?

— Звичайно, згода, якщо немає іншої змоги врятувати дитину, — відповіла місіс Мейлі.

— Немає, це єдине, що я надумав, — слово честі, — запевнив її лікар.

— У такому разі моя тітонька дають вам необмежену повновладу, — крізь сльози всміхнулася Роза, — але, будь ласка, не будьте занадто жорстокі до цих бідолах.

— Ви, здається, гадаєте, моя панно, що сьогодні всі, окрім вас, заповзялися бути жорстокими, — відповів лікар, — я сподіваюся (як оборонець молодого чоловічого покоління), що ви будете в такому самому чутливому, розчуленому настрої і на той час, коли один з достойних представників його заволає до вашого доброго серця за співчуттям; ех, якби мені мої молодощі — будьте певні, не втертяв би я такої нагоди!

— Ви така сама дитина, як і бідний Брітлз, — відповіла, почервонівши, Роза.

— Ха-ха-ха! Легко ж тоді бути дитиною, — від щирого серця засміявся лікар. — Але повернімося до нашого хворого. Ми не погодилися ще щодо найголовнішого. Хоча тому міднолобому констеблеві, що сидить там унизу, я сказав, що кожне слово, кожен рух можуть коштувати хворому життя, і суворо заборонив йому наблизатись до хлопця, але на правду казати, як на мене, то хвороба його не така вже страшна, і ми можемо з ним залюбки поговорити. Отже, моя друга умова така: я говоритиму з ним у вашій присутності; якщо з його слів у мене й у вас складеться цілком певне враження, що він дійсно неприторенний пройдисвіт (чого я, на жаль, занадто певен), — ми його віддамо на волю Божу, — принаймні, я умию руки.

— О ні, ні, тітонько! — скрикнула з благанням Роза.

— О так, так, тітонько! — перекирив її лікар. — Так згода?

— Він не може бути зіпсований вкрай, це неможливо! — змагалася дівчина.

— Чудово!.. То чому ж ви боїтеся тоді погодитись на мою пропозицію? — заперечив лікар.

Кінець кінцем сторони зійшлися на цьому і з великим нетерпінням почали чекати, коли нарешті прокинеться Олівер.

Але їм довелося чекати довше, аніж запевняв спочатку містер Лосберн. Години збігали за годинами, а хворий усе спав важким непробудним сном, — лише надвечір покликав до нього добрий лікар дам.

— Хлопчик ще дуже кволий і знесилений з великої втрати крові, — казав він, — але його так непокоїть якась настирлива

думка і він так поривається розкрити якусь таємницю, що краще дати йому висловитися й одразу розважити душу, аніж відкладати цю розмову до ранку, як це належало б, власне кажучи, зробити.

Розмова затяглася надовго. Олівер оповів їм усю просту історію свого життя, але йому бракувало сили, і мова йому часто вривалася на півслові. Було щось урочисте в тремтінні цього кволого голосу хворої дитини, що в сутіні темної кімнати оповідала безрадісну повість отого зла й страждання, що зазнала вона від жорстоких людей.

Цієї ночі ніжні руки приголубили хворого Олівера і добре чисте створіння приспало його, а в нього було так радісно й тихо на серці, що в цю хвилю він би навіть і вмер без нарікання.

Скоро закінчилася ця глибока поважна розмова, і Олівер, заспокоївши своє серце, знову поринув у тихий сон, містер Лосберн змахнув з очей неслухняну сльозу, вилаяв себе за слабкодухість і кинувся по свою жертву, містера Джайлза. У вітальні він його не знайшов і, до речі, збагнув, що його слова, мабуть, справлять більший ефект на кухні; тому він пішов просто туди.

У нижній палаті хатнього парламенту, на кухні, зібралось ціле товариство: куховарка, покоївка, містер Брітлз, містер Джайлз, лютівник (що, вважаючи на його заслуги, одержав спеціальне запрошення погостювати в господі місіс Мейлі) і констебль.

Констебль мав здорову патерицю, здорову голову, здорового носа й здорові ботфорти, і здавалося, що й елю він уже хильнув відповідну кількість (та так воно насправді й було).

На кухні жваво обговорювали пригоду останньої ночі. Коли лікар увійшов, Джайлз саме оповідав про велику силу свого духу; Брітлз з квартою елю в руці поривався підтакувати кожному його слову, поки воно ще навіть не злітало з його уст.

— Сидіть, сидіть, — дозволив їм лікар і махнув рукою.

— Красно дякую, сер, — відповів Джайлз. — Пані наказали почастувати челядь елем; ну а мені в моїй кімнаті, звісно, нудно сидіти самому, то я й вирішив випити свою пайку в приємній компанії.

Брітлз, а за ним і решта присутніх пробубоніли щось, що мало висвітлювати глибоку подяку маршалкові за цю велику честь, а той обвів усіх ласкавим поглядом, немов даючи зрозуміти, що поки вони поводитимуться як слід, він ніколи не позбавить їх своєї ласки.

— Як здоров'я хворого, сер? — спитав він.

— Поганенько, — відповів лікар, — ех, Джайлзе, Джайлзе, боюся я, що ви собі лиха накоїли з цією халепою, — шкода й казати!

Джайлз здригнувся.

— Невже... неville він помре, сер? — злякано пролопотів він. — Я цього не переживу, сер. Ні, ні, я не хотів убивати дитини, правда, Брітлзе? Бодай йому, — ні, ні, ні за що в світі, навіть за все столове срібло нашого графства я не взяв би такого гріха на себе!

— Річ не в тому, — таємничо провадив лікар. — Джайлзе, скажіть мені, ви протестант?

Джайлз зблід.

— Так, сер, сподіваюсь, що так, — прошепотів він.

— А ви, хлопче? — зненацька обернувся лікар до Брітлза.

— Господи помилуй! — здригнувся той. — Я... я те саме, що й містер Джайлз.

— Ага, то скажіть мені обоє, чуєте, обоє, — грізно провадив лікар, — чи можете ви заприсягтись, що цей хлопчик, там, нагорі, — той самий, що вдерся сьогодні вночі крізь вікно до комірки? Кажіть! Чуєте? Ми слухаємо!

Лікар, знаний у всій околиці за найдобрішу й найдобродушнішу в світі людину, спитав це так гнівно й суворо, що Джайлз і Брітлз, у яких від елю й усіх пригод останньої днини й без того в голові вельми шуміло, тільки один на одного очі повитріщали.

— Пане констебль, прошу уважно слідкувати за відповіддю цих добродіїв, — провадив лікар і урочисто підніс угору пальця, а потім притиснув його до кінчика свого носа, щоб примусити шановного цербера напружити всю свою увагу, — пане констебль, вважайте: їхня відповідь матиме велике значення.

Констебль надав своєму обличчю відповідного, по змозі глибокодумного виразу й узяв до рук ознаку свого службового стану — свою патерицю, що досі стояла недбало в закутку за каміном.

— Прошу звернути увагу на те, що ви маєте встановити лише подобу двох осіб: злодія і хворого, — провадив лікар.

— Так єсть, — підтвердив констебль, страшенно відкашлюючись, бо ель, випитий в останню хвилину прихватцем, заскочив йому в дихавку.

— Отже слухайте: до будинку вдираються грабіжники, — почав лікар, — двоє слуг у темряві, серед пострілів, гвалту й диму вгледіли здалеку спохвату злодійського хлопця, а другого ранку якийсь хлопчина приходить до цього самого будинку, і тому лише, що в нього поранена рука, ці добродії хапають його (чим загрожують, до речі, його життю) і божаться й присягаються, що він саме і є вчорашній грабіжник. Отже, по-перше — питання в тому, чи факти, — чуєте, голі факти, — підтверджують їхні слова, а по-друге — якщо ці факти

їхніх слів не підтверджують, то в яке становище ставлять себе ці добродії?

Констебль глибокодумно хитнув головою і відповів, що коли це питання не законне, то тоді він узагалі не знає, що таке закон.

— Питаю вас удруге, — провадив лікар, — чи можете ви заприсягтись, що це той самий хлопець?

Брітлз глянув нерішуче на містера Джайлза, Джайлз глянув нерішуче на Брітлза, констебль наставив руку до вуха, щоб краще почути, жінки й лютівник напружено витягли шиї наперед, а лікар обвів уже всіх проникливим, переважним поглядом, — коли це нараз за вікном почулося калатання дзвіночка, а за ним скрип коліс.

— Шпиги! — скрикнув з величезним полегшенням Брітлз.

— Хто?! — скрикнув лікар і пополотнів.

— Члени карного розшуку, сер, — відповів Брітлз, беручи в руки свічку, — ми з містером Джайлзом послали по них ще зранку.

— Що?! — жахнувся лікар.

— Так, я їх викликав через кондуктора диліжанса — пояснив Брітлз, — і дивуюся тільки, чому вони так забарились!

— Ви, ви зробили це? Бодай вони пропали, ці... марудні диліжанси! — скрикнув лікар і вискочив з кухні.

Розділ XXXI

Критичне становище

— Хто там? — спитав Брітлз, обережно відчиняючи через ланцюжок двері й затуляючи рукою полум'я свічки.

— Співробітники карного розшуку, по яких ви послали, — відчиняйте, — пролунав за дверима чужий голос.

Заспокоєний цією відповіддю, Брітлз широко відчинив двері; перед ним стояв поставний чоловік у довгому плащі; незнайомий увійшов до передпокою і, не говорячи більше ні слова, почав так спокійно обтирати ноги об мату, немовби почував себе у себе вдома.

— Пошли когось, хлопче, моему товаришеві на допомогу, чуєш? — звелів полісмен. — Він у колясці, — нема на кого залишити кобилу; у вас тут, мабуть, є якась повітка — покажи, куди її завести.

Брітлз заспокоїв його, що все буде зроблено, й показав рукою на стайню; тоді поставний джентльмен подався знову

до хвіртки і допоміг товаришеві упоратися з конякою; Брітлз увесь час присвічував їм і не міг відвести від них свого зачарованого погляду. Потім він провів їх до вітальні й запобігливо допоміг їм роздягтися. Тепер вони стояли перед Брітлзом при повному своєму параді. Перший шпиг, гладкий присадкуватий чоловік з коротко обстриженим глянсуватим чорним волоссям, короткими бурцями, круглим обличчям і гострим поглядом; йому вже, очевидячки, пішов п'ятий десяток. Його товариш був рудоголовий, сухорлявий неборака, в ботфортах, з досить бридким обличчям і підозріло кирпатим носом.

— Скажи панам, що приїхали Бледерз і Деф, — звелів grubіший шпиг, провівши рукою по волоссю, й поклав на стіл пару ручних кайданів. — О! Добридень, сер! Дозвольте перебалакати з вами наодинці? — звернувся він до містера Лосберна, що допіру ввійшов до кімнати; лікар звелів Брітлзові вийти, покликав дам і зачинив за ними щільно двері.

— Це господиня, — показав він на старшу пані.

Містер Бледерз уклонився. Його попрохали сісти; він поставив на підлогу циліндр, підсунув крісло й показав знаком Дефові зробити те саме; а той (він або менше звик до виборного товариства, або почував себе в ньому, як собака в човні) довго мостився, не знаючи, куди подіти ноги й руки, і нарешті дуже схвильовано встромив до рота держальце свого ціпка.

— Отже, добродію, одне до одного, — почав Бледерз, — скажіть мені, серед яких обставин стався грабунок?

Містер Лосберн, що, здавалося, хотів виграти якнайбільше часу, страшенно розтягнув своє оповідання, спиняючись на кожній подробиці. Бледерз і Деф уважно його слухали й час від часу глибокодумно хитали головами.

— Остаточного висновку я не можу зробити, поки не побачу самої роботи, — мовив нарешті Бледерз, — але я певен, що це зробив не якийсь шмаровоз, правда, Деф?

— Звісно, — згодився той, — не шмаровоз.

— Тобто, висловлюючись так, щоб пані зрозуміли, ви хочете сказати, що напад вчинив якийсь горожанин, а не селянин? — усміхаючись перепитав містер Лосберн.

— Атож, — підтакнув Бледерз, — отже, це все, що ви можете сказати про грабунок, сер?

— Усе, — відповів лікар.

— Ну а що ви знаєте про цього хлопця, що про нього базікають слуги? — провадив Бледерз.

— Нічого, — відповів лікар. — Один старий слуга забрав собі в голову, що цей хлопчик має якесь відношення до всього цього нападу, але це все дурощі, нісенітниця, казна-що!

— М-м, не думаю, — зауважив Деф.

— Він каже правду, — підтримав його Бледерз, недбало крутячи в руках кайдани — немовби це були звичайнісінькі кастаньети. — Хто цей хлопець? Що він оповідає про себе? Звідки він? Адже ж він не впав з неба, як ви гадаєте, сер?

— Звичайно, ні, — відповів лікар і нервово глянув на дам. — Я знаю всю його історію — я можу вам її хоч зараз розказати, але, може, ви спершу подивитесь на місце злочину?

— Звісна річ, — відповів Бледерз, — ми спочатку оглянемо місцевість, а потім покличемо на допит слуг — так воно завжди водиться.

Принесли свічки. Бледерз і Деф у супроводі місцевого констебля, Брітлза, Джайлза і всієї іншої челяді увійшли до кімнатки в кінці коридору; вони оглянули вікно, обійшли знадвору будинок, пройшли через моріжок і пильно обдивились його, освітили свічкою віконниці, а потім ліхтарем відбитки ніг на землі і нарешті пошпорталися вилами в кущах. Усі присутні стежили за кожним їхнім рухом омліваючи. Закінчивши свій огляд, шпиги повернулися назад до будинку й покликали перед свої очі Джайлза й Брітлза, і ті в моторошних, мелодраматичних барвах змалювали їм свою участь у вчорашній події щонайменше з півдесятка разів кожен зокрема (за першим разом їхні свідчення розходилися щодо одного пункту, а наприкінці, принаймні, на десятьох). Досягнувши таких блискучих наслідків, Бледерз і Деф вийшли до сусідньої кімнати на таємну, урочисту нараду, проти якої консиліум найславетніших лікарів у справі найзаплутаніших випадків медичної практики — дитяча іграшка й годі.

Тим часом містер Лосберн бігав по сусідній кімнаті в дуже поганому гуморі, а місіс Мейлі й Роза боязко стежили за ним переляканими очима.

— Слово честі, — мовив він, нарешті зупиняючись, — слово честі, я не знаю, що чинити!

— А може, коли ми щиро розкажемо цим людям усю правдиву історію цього бідного хлопчика, вони зрозуміють і це виправдає його перед ними? — мовила Роза.

— Ой, не думаю я цього, моя любя панно, — відповів лікар і з великим сумнівом похитав головою, — не виправдає це його ані перед ними, ані перед вищими суддями. Що він, зрештою, таке — скаже суд: зайда, втікач? І все його оповідання, коли глянути з тверезожиттєвого боку, — досить-таки неймовірне.

— Але ж ви йому вірите? — спитала Роза.

— Так, хоч це і дуже дивно, але я йому вірю, — відповів лікар, — проте досвідченому поліцейському агентові такими казочками зубів не замовиш.

— Чому? — спитала Роза.

— Тому, мій любий правозаступнику, тому, що, на їхній погляд, у всій цій історії є дуже багато суперечливих темних точок, — одказав лікар. — Хлопець може підтвердити доказами лише те, що свідкує проти нього, а на захист свій не подає жодних аргументів; а ті клятві судові крутії вимагають завжди виразних відповідей, точних «чому» й «тому». Хлопчик, за його власним зізнанням, жив якийсь час серед злочинців, судивсь уже одного разу за крадіжку носової хустки в того джентльмена, потім його силоміць затягли до якогось злодійського кубла, але де воно міститься, він не знає і навіть на слід його навести не може. Далі: до Чертсі його знову силоміць тягнуть грабіжники, яким чомусь заманулося будь-що-будь вжити для своєї мети його й нікого іншого; гаразд; його просовують у вікно, і саме на ту хвилю, коли він збирається вчинити гвалт, що було б безперечним доказом його безвинності, на тобі — мов на глум — куля підсліпуватого ключника влучає в нього, і він падає поранений, не встигнувши виконати свого наміру. Невже ж ви всього цього не розумієте?

— Звичайно, розумію, — відповіла дівчина, всміхаючись запальному лікареві, — але все ж я не бачу в усьому цьому нічого такого, що б заплямовувало цього бідного хлопчика.

Лікар засунув руки в кишені і почав знову ходити сюди й туди по кімнаті ще швидше, аніж перед тим.

— Що більше я думаю, то більш переконуюсь, що шпиги ні в якому разі не повинні знати правди — це тільки викличе безліч нових ускладнень і неприємностей. Я певен, що вони нічому не повірять, але навіть якщо, кінець кінцем, провини його вони не доведуть, все одно всю його історію вони винесуть на люди, почнуть докопуватися до всіх сумнівних, підозрілих точок його оповідання, і зрештою ваш великодушний план видерти його з пазурів життя нічим не скінчиться.

— Боже, Боже, що ж тоді робити! — скрикнула Роза. — О, нащо послали по цих людей!

— Так, навіщо? — підтримала її місіс Мейлі. — Як на мене, то я їх ні за що в світі не покликала б.

— Я тільки ось що можу сказати, — мовив лікар, сідаючи в крісло, з мужнім спокоєм відчаю. — Ми мусимо сміливо дивитися перед себе й сміливо викручуватись. Ми робимо це з доброю метою — це нас виправдовує. У хлопчика знову підскочила температура, — примушувати його до розмови, звичайно, не можна — це поки що єдина наша втіха. Ми мусимо вхопитися хоч за неї, і коли найгірше в даному разі для нас є найкраще, — то ми цьому не винні. — Заходьте!

До кімнати ввійшов Бледерз, а за ним бочком Деф.

— Отже, панове, тут обійшлося без підмови, — мовив перший і хутко зачинив за собою двері.

— Якої ще в біса підмови? — нетерпляче скрикнув лікар.

— Це значить, моє панство, що слуги не доклали до цього своїх рук, — пояснив шпиг дамам, зглянувшись на їхнє неуцтво й не звертаючи жодної уваги на питання нетямущого лікаря.

— Але ж їх ніхто й не підозрював, — зауважила місіс Мейлі.

— Дуже можливо, моя пані, але вони все ж могли так чи інакше до цього спричинитись, — відповів Бледерз.

— Саме тому якраз, — додав Деф.

— Ми обоє погодилися, що тут, безперечно, орудувала рука горожанина, бо робота дуже чиста, — провадив Бледерз.

— Перший сорт, — підтакнув Деф.

— Їх було двоє, а третій хлопчик, про це свідчить віконце — воно дуже маленьке, — докладав Бледерз. — Поки що ми не можемо нічого більше сказати і бажали б негайно побачити цього хлопчиська, що лежить там у вас нагорі.

— А може, добродії хотіли б випити спочатку якусь чарку, місіс Мейлі? — мовив містер Лосберн і враз повеселішав, наче якась нова думка промайнула в його голові.

— Звичайно, прошу, прошу! — жваво скрикнула Роза. — Цю ж мить усе що завгодно.

— Красенько дякую, панно, — відповів містер Бледерз, обтираючи свої масні губи, — наша робота суха, не гріх і закропити. Тільки не завдавайте собі клопоту, панно.

— Ну а все таки? — спитав лікар, ідучи слідом за Розою до буфета.

— Ну то вже з вашої ласки чарочку горілки, добродію, — попрохав Бледерз, — звісно, перемерзли дорогою — з Лондона сюди неблизький світ, а я вже давно помічав, що спирт найкраще зігріває почуття.

Це цікаве пояснення стосувалося місіс Мейлі; вона вислухала його з дуже примітною усмішкою, а тим часом лікар непомітно зник з кімнати.

— Е, та я бачив на своєму віку чимало всякої всячини, — похвалився Бледерз (ухопивши келишок двома пальцями лівої руки за денце і тримаючи його перед своїми грудьми).

— Та хоча б ота Едмонська штучка, — зауважив Деф.

— Еге, — одказав Бледерз, — а вона таки точнісінько на оцю тутешню скидалася, а утнув її сам Носач Чіквід! Щоб ви знали!

— Ет, та ви з вашим Носачем як з писаною торбою завжди носитеся, — заперечив Деф, — а я кажу, що це Кіт-Воркіт. Носач брав у цьому таку участь, як і я!

— Ще чого, я краще знаю! — скрикнув Бледерз. — А пам'ятаєте ту пригоду з Носачем? Ой-ой-ой! Ну та й чудасія! У книжці такого не знайдеш — скільки не шукай!

— А яка ж це пригода? — спитала Роза, аби тільки підтримати добрий настрій панів шпигів.

— Е, та це був такий грабунок, такий грабунок, панночко, що куди! Довелося там чимало пометитувати, поки додумались, у чому річ, — відповів Бледерз. — Отже, Носач Чіквід...

— Носач, це значить носатий чоловік, панночко, — пояснив Деф.

— Ет! Хоч сядь та й плач! Ніяк ви не можете змовчати, друже! — скрикнув Бледерз. — Хіба панна самі не знають, що Носач — значить носатий! Отже, цей самий Носач Чіквід, панночко, мав трактир поблизу Брітлбріджу, і в цьому трактирі в підвалі він уряджував різні видовища: бій півнів, цькування борсуків і ще всяку всячину — було на що подивитися; всі найшляхетніші лорди з'їздилися туди з усіх усюд; я там бував не раз; отже, кажу, все йшло як по маслу, поки він у шкоду не вскочив. Одного разу до нього під ліжко заліз злодій і викрав у нього серед глумої ночі, коли він спав (а його спочивальня в першому поверсі), торбину, де було сховано аж двадцять сім гіней! Носач прокинувся від якогось шарудіння і встиг помітити, як якийсь високий чоловік з чорним пляйстром над лівим оком, вискочив з вікна — тільки його й бачили. Але наш трактирник теж хваткий хлопець: скочив з ліжка, почав стріляти грабіжникові наздогін, зчинив несвітський галас, побудив сусідів, і коли кинулися оглядати садибу, то виявилось, що він таки влучив у злодія, бо на землі позначилися плями крові... Вони тяглися досить далеко, аж до однієї садиби, а там раптово припинялись. Шукали-шукали, та дарма, грабіжник накивав п'ятами разом із здобиччю, і незабаром Носачеве прізвище з'явилося в газеті серед списку банкрутів. Звісно, всі пожаліли бідолаху, почали збирати на його користь пожертви, підписки й усяку всячину, а він сам не свій — кілька днів снував, мов той причинний, вулицями, рвав на собі волосся і тяжко нарікав на свою долю — люди боялися, щоб він, чого доброго, віку собі не вкоротив! Коли це одного дня прибігає він до поліції, кидається просто до кабінету старшого; по довгій розмові старший дзвонить, кличе Джема Спаерза (а він у нас найзугарніший хлопець) і наказує йому допомогти Носачеві спіймати грабіжника. «Він учора проходив повз мій трактир, Спаерзе, сам на свої власні очі бачив», — каже Носач. «То чому ж ви не схопили його за комір?» — питає Спаерз. «Мене мов обухом по голові бахнуло — стою, стерявся, а він і зник, — каже бідолаху, — та ми його безпремінно злапаємо, бо сьогодні він об одинадцятій вечора знову проходив повз мене». Ну, звичайно, Спаерз, не довго думаючи, засунув до кишені чисту пару шмаття, гребінця, якщо, бува, затримається на роботі, й вирушив. Він засів у трактирі в Носача край вікна за червоною фіранкою і

навіть капелюха не скинув, щоб так і вискочити на вулицю, скоро покажеться злодій. Просидів він так аж до пізнього вечора, палить собі люльку на здоров'я, коли це Чіквід як не зареве: «Лови! Держи! Злодій! Душогуб! Проби!» Спаєрз вискакує на вулицю і бачить: біжить вулицею Чіквід і на відчай душі репетує. Біжить один, біжить і другий, перехожі лякаються, метушаться, кричать: «Злодій! Злодій!», а Чіквід реве, як дикий звір, і поперед усіх завертає за ріг і на хвилинку зникає із Спаєрзових очей, а Спаєрз за ним; бачить гурток людей, кидається до них: «Де злодій?» — «Щоб його хвороба взяла — знову втік!» — репетує Чіквід. Дивна річ, а проте злодій справді мов у воду впав — ніде нема. Що тут утнеш? Повернулися до хати. Другого ранку Спаєрз знову сідає край вікна й виглядає високого чоловіка з чорним пляйстром на лобі — так, що аж очі на лоб лізуть; зрештою, звісно, не витерпів бідолаха й заплющив їх на хвилинку, і тільки-но він їх заплющив, як чує, Чіквід знову кричить: «Ось він! Лови! Держи!» Спаєрз на ноги і як побіжить, а Чіквід уже випередив його на півкварталу; пробігли вдвоє більше, аніж напередодні, а злодія знов мов корова язиком злизала, хоч сядь та й плач! Так воно повторювалось ще кілька разів, і кінець кінцем половина сусідів вирішила, що Носача обікрав сам нечистий і тепер кепкує з нього, а друга, що бідолаха Чіквід з глузду з'їхав.

— Ну а що вирішив Спаєрз? — поцікавився містер Лосберн, що повернувся до кімнати на початку оповідання.

— Якийсь час Джем тільки прислухався до всього — й ні пари з уст, — провадив шпиг, — це свідчить про те, що він неабиякий знавець свого діла. Але одного разу заходить він до трактиру, виймає табакерку й говорить: «Чіквіде, я дізнався, хто злодій». — «Справді? Спаєрзе, голубе, ріднесенький мій, скажіть мені, хто він, хто він, дайте помститись, дайте мені спокійно вмерти — покажіть мені, де той шибеник!» — мало не плаче з радощів Чіквід. «Годі дурня клеїти, — відповідає Спаєрз і частує його тютюном, — злодій — ви самі». І що б ви думали? Так-таки воно справді й виявилось. А скільки він грошей на цьому заробив! І ніхто був би до цього так ніколи й не додумався, якби він сам не перемудрив, — закінчив Бледерз, поставив на місце порожню чарку й клацнув кайданами.

— Дійсно, цікавий випадок. Ну а тепер, якщо ваша ласка, прошу нагору, — запросив лікар.

— Якщо ваша ласка, сер, — одказав Бледерз, і обидва шпиги вийшли слідом за містером Лосберном, а поперед усіх маршалок із свічкою в руці.

Олівер дрімав, але йому значно погіршало, його знов почала трусити гарячка. Лікар допоміг йому підвестись трохи, але

він дивився на незнайомих порожнім, нетямущим поглядом і, здавалося, дійсно, не розумів, де він і що з ним таке.

— Ось. Це той хлопчик, — почав містер Лосберн дуже тихо, але з великим притиском. — В нього стріляли за те, що він, звісна річ, — дитина, що вона тямить! — переступив ненароком через межу заказних володінь містера... як його, ет, забув... ну, та все одно, як його звати... одно слово, хлопчик злякався і прибіг сюди вранці шукати допомоги; ну, а оцей поштивий джентльмен, що стоїть он із свічкою в руці, не довго думаючи, цап-царап його за комір і так потрактував бідолаху, що мало не заподіяв йому смерті; це я вам можу засвідчити як лікар.

Почувши цю люб'язну рекомендацію, шпиги зміряли пильним поглядом містера Джайлза, а той, збитий з пантелику й украй переляканий, безпорадно позирав то на Олівера, то на лікаря й зникловоло топтався на місці, являючи собою дуже кумедну постать.

— Ви цього, сподіваюся, заперечувати не будете? — суворо спитав його лікар і обережно поклав Оліверову голову назад на подушки.

— Але ж я... але ж... я... робив це з добрим наміром, сер, — пробелькотав містер Джайлз. — Я був певен, що це той самий хлопець, а то б не заводився з ним... Я не який-небудь людожер, добродії...

— Були певні, що це — який хлопець? — спитав старший шпиг.

— Той самий, що був з грабіжниками, — відповів містер Джайлз, — з ними... з ними був хлопчик, я цього певен...

— Ну а тепер ви теж цього певні? — провадив Бледерз.

— Певен... чого? — пролопотів Джайлз, дивлячись на шпига, мов теля на нові ворота.

— Того, що це той самий хлопець, блазню! — нетерпляче скрикнув той.

— Не знаю... бігме, не знаю, запрягтись не зможу, — з відчаєм одказав маршалок.

— Ну а все-таки, як ви думаєте? — домагався Бледерз.

— Сам не знаю, що й думати, — вирвалося в бідолахи. — Я думаю, що це не той самий хлопчик, так, я, майже, певен, що це не він. Це, бачите, зовсім неможливо...

— Що з ним, чи він часом не п'яний, сер? — звернувся до лікаря Бледерз.

— У вас, знаєте, не всі дома, чоловіче, — мовив з убивчим презирством Деф.

Під час цієї короткої розмови містер Лосберн тримав Олівера за пульс, але тепер він став у головах його й категорично попрохав джентльменів, якщо особа хворого викликає в них

ще якісь сумніви, перейти до сусідньої кімнати й там допитати другого слугу.

Шпиги вийшли і взялися до Брітлза, але той почав плести таку нісенітницю й так безладно заперечувати все попереднє свідкування свого шановного начальника та й своє власне, що кінець кінцем довів лише, що він сам — жертва фатальної облуди. Потім він, звичайно, запевнив, що вмент упізнає того злодійчука — хай йому його тільки покажуть, і признався, що показав на Олівера тільки тому, що такої думки був містер Джайлз; нарешті заявив, що лише п'ять хвилин тому сам містер Джайлз признавався на кухні, що він, може, дійсно зопалу звів на хлопця наклеп.

Після цього виник ще один дуже дотепний здогад: чи містер Джайлз таки поранив дійсно кого, чи це йому просто привиділося? Негайно оглянули другий пістоль з тієї пари, що він мав у своїй кімнаті, і виявилось, що його набито лише порохом і клейтухом; це відкриття справило величезне враження на всіх присутніх, окрім містера Лосберна, що лише десять хвилин тому вийняв кулю з цього самого пістоля. Але найдужче вразило воно самого містера Джайлза: протягом кількох останніх годин його сумління гриз нестерпучий докір, що він поранив на смерть свого ближнього, а тепер він вчепився ногами й руками за цю вірадну ідею й гаряче обстоював її.

Кінець кінцем шпиги, не турбуючись більше Олівером, залишили місцевого констебля на ніч охороняти господу, а самі подалися до Чертсі на спочин і пообіцяли завітати ще завтра.

Другого ранку рознеслася чутка, що в Кенсінгтоні заарештовано серед дуже підозрілих обставин двох чоловіків і одного хлопчика. Бледерз і Деф, звичайно, виїхали туди негайно на слідство. Проте виявилось, що підозрілі обставини полягали лише в тому, що цих злочинців злапано під копицею сіна, де вони спокійнісінько спали; хоча це само по собі великий злочин, але його карають лише ув'язненням і з погляду милосердних англійських законів, що ставляться з такою запопадливою любов'ю до королівських підданих, він не є (за браком інших даних) задовольняючим доказом того, що злапаний під стогом у стані сну злочинець брав участь в озброєному грабунку і тому підлягає карі на горло.

Отже пани добродії Бледерз і Деф спіймали на цей раз облизня і повернулися до Чертсі з порожніми руками.

Вони оглянули ще кілька разів місце, де було вчинено злочин, а ще більше погомоніли, і кінець кінцем місцева судова влада погодилася на те, щоб Олівер залишився в місіс Мейлі, але взяла попереду з неї і з містера Лосберна поруку, що в разі потреби хлопець з'явиться негайно на слідство перед суд. Бле-

дерз і Деф одержали за свої труди кілька гіней і повернулися додому з різними думками щодо всієї цієї події: Деф — обміркувавши як слід всі обставини злочину, дійшов висновку, що тут не обійшлося без Кота-Воркота, а його товариш стояв рішуче за незрівнянного Носача Чіквіда.

А тим часом Олівер одужав і розцвітав під спільним доглядом місіс Мейлі, Рози й добросердного містера Лосберна.

Розділ XXXII

Яке щасливе життя почалося для Олівера у його нових добрих друзів

Олівер слабував довго й тяжко. Окрім рани в руці, що, звичайно, завдала йому чимало болю й довгий час не дозволяла йому вставати з ліжка, він до того ще тяжко застудився після довгого перебування на холоді й сльоті. Кільки тижнів жорстокої гарячки виснажили й знесли його вкрай. Але нарешті дуже помалу й потроху він почав очунювати й міг тепер висловлювати теплими, зворушливими словами своїм добрим заступницям, як глибоко відчуває він їхню ласку і як палко сподівається довести їм, коли видужає, хоч чим-небудь на ділі свою глибоку вдячність, щоб вони побачили, як він їх любить, щоб вони побачили, що їхня добрість не згинула марно і що безпорадне хлоп'я, якого вони врятували від горя, злиднів і, може, смерті, всім серцем, усією душею прагне бути їм хоч чим-небудь корисним.

— Біднесеньке моє, ти зможеш нам бути дуже і дуже корисним, якщо схочеш, — відповіла якось Роза на ці слова гарячої подяки, що через силу рвалися з блідих, кволих уст Олівера. — Ми виїздимо на село, і тітуся хочуть узяти тебе з собою. Сільська тиша, чисте повітря, природа і всі весняні втіхи вилікують тебе за кілька днів, а коли ти почувешся на силах (і якщо це тобі, звичайно, не завадить), ми з радістю користуватимемося з твоїх послуг на всі лади!

— Завадить! — скрикнув Олівер. — О, моя люба, хороша панночко, щоб я тільки міг працювати на вас!.. Щоб я тільки міг догодити вам!.. Поливати ваші квіти, глядіти ваших пташок і з ранку до смерку виконувати всі ваші накази й бажання... Я віддав би за це все на світі!

— Тобі не доведеться нічого за це віддавати, — мовила, всміхаючись, Роза, — я ж тобі вже сказала, що ми будемо тебе використовувати на всі лади, і якщо ти виконаєш хоч половину того, що оце обіцяєш, я буду справді дуже щаслива.

— Щасливі! О, які ви добрі, панночко, що говорите це! — скрикнув Олівер.

— Щасливішою, аніж ти гадаєш, дитино, — відповіла дівчина, — сама думка про те, що моя люба, добра тітуся врятували живе створіння від такої напасті, як ти нам оповідав, тишити мене безмірно, але коли я знатиму, що це створіння щиро вдячне їй за її ласку й співчуття, — я буду така щаслива, що ти собі й уявити не можеш. Розумієш мене? — спитала вона, пильно дивлячись в Оліверове замислене обличчя.

— Звичайно, панночко, — жваво мовив Олівер. — Але я оце допіру думав, що я все невдячний.

— До кого? — здивувалася дівчина.

— До того старого пана й любої старенької бабусі, що пригріли мене тоді, — відповів він, — якби вони знали, який я щасливий тепер, вони дуже втішилися б, я цього певен.

— І я цього певна, — відповіла Роза, — наш добрий містер Лосберн обіцяв тебе відвезти до них, скоро ти почувешся на силі.

— Невже? Невже? — скрикнув Олівер і засяяв з радощів. — Я просто не знаю, що зі мною станеться, коли я побачу їхні любі, любі обличчя!

Незабаром хлопчик одужав настільки, що міг уже без жодної небезпеки для здоров'я витримати подорож до Лондона. Одного погожого ранку до ганку під'їхала невеличка карета місіс Мейлі, й Олівер з містером Лосберном вирушили в дорогу. Коли вони проїздили повз Чертсейський міст, Олівер страшенно зблід і голосно скрикнув.

— Що сталося, хлопче? — скрикнув і собі експансивний лікар. — Що ти побачив, почув чи відчув, га?

— Он, он, сер! — кричав Олівер, показуючи пальцем на вікно карети. — Будинок!

— Так, будинок, то що ж? Гей, зупиніть там коні, під'їдьте до цієї халупи, — гукнув лікар кучерові, — ну ось і будинок — що далі, хлопче?

— Злодії... з цього будинку вони мене забрали тоді вночі, — прошепотів Олівер.

— Сто чортів! — гаркнув лікар. — Гей, хто там, відчиніть мені двері карети!

Але не встиг кучер злізти на землю, як лікар вже якось потрапив вискочити з карети й, добігши до зруйнованого будинку, почав грюкати з усієї сили в двері.

Двері нараз різко відчинилися, і на порозі з'явився малесенький бридкий горбань, а лікар, що в нестямі був заніс кулак для нового удару, мало не зарив носом у землю.

— Гей, хто там, що сталося? — мовила потвора.

— Що сталося! — скрикнув лікар і, хвилину поміркуювавши, схопив горбаня за комір. — Сталося дуже багато, стався грабунок, ось що!

— Мабуть, ще й вбивство станеться, якщо ви не заберете геть своїх рук, — спокійно відповів горбань. — Чуєте?

— Чую, — відповів лікар, зо всіх сил струснувши свого бранця. — Де той клятий... як його в біса звати... Сайкс, кажи, злодюго, де Сайкс?!

Горбань витріщив свої вузькі очиці, немов у німому подиві й обуренні, потім, виприснувши, як в'юн, з-під лікарєвої руки, з жахливою лайкою зник у глибині сіней. Але дверей за собою він не встиг замкнути, і містер Лосберн вскочив за ним до хати, а звідтіля до вітальні. Тут він схвильовано озирнувся навколо, але ніщо, ні одна річ, навіть опорядження кімнати не відповідало Оліверовому описові.

— Ну, що це значить? Чи скажете ви мені нарешті, на якій підставі ви так гвалтовно вдерлися до моєї оселі? — визвірився на нього горбань, не спускаючи з нього свого пильного, пронизливого погляду. — Пограбувати чи вбити ви мене хочете? Кажіть!

— А чи ви бачили коли, чортове помело, щоб люди їздили грабувати в каретах? — роздратовано скрикнув лікар.

— Ну, то чого ж вам тоді від мене треба? — провадив горбань. — Чи ви нарешті заберетеся звідси к бісу? Поки я вам потилиці не нам'яв?

— Заберусь, коли схочу, — відповів лікар, зазираючи до сусідньої кімнати, що, як і перша, не мала нічого спільного з тим, як її змальовував Олівер. — Ви ще мені колись попадетеся до рук, мій друже.

— Ще б пак! — засміявся бридкий каліка. — Ви мене тут завжди знайдете, коли вам тільки заманеться. Не на те я прожив у цій хаті двадцять п'ять літ, щоб тікати, як сполоханий горбець. Нема дурних, не залякаєте! Ви ще мені за це заплатите, заплатите! — З цими словами він злісно заверещав, затупотів ногами і почав крутитись на одному місці сам не свій.

— Ідіотське становище! — пробубонів собі під ніс лікар. — Хлопець, мабуть, помилився. Натє, заткніть це собі в кишенью й заваліться у своїй норі! — З цими словами містер Лосберн зневажливо кинув потворі монету й повернувся до карети.

Горбань кинувся за ним, посилаючи на його голову найстрашніші прокльони, але коли лікар відвернувся на хвилину до кучера, він зазирнув до карети й кинув на Олівера такий гострий звірячий погляд, що протягом багатьох наступних місяців він переслідував бідного хлопчика і вдень, і вночі.

Горбань ще довго лаявся і верещав; кучер стьобнув віжками, карета рушила, а він усе дивився їй вслід, тупотів ногами

і рвав на собі волосся в пароксизмі правдивої чи удаваної люті.

— Я — осел! — мовив містер Лосберн по довгій глибокій мовчанці. — Чи ти помічав це й раніше, Олівере?

— Ні, сер.

— То не забудь цього іншим разом. Так, осел, — провадив лікар, знову помовчавши. — Навіть якби я натрапив на той самий будинок і на тих самих злодюг, то що ж би я утнув сам-один, як палець? А якби навіть мав помічників, то чого б я досяг? Тільки накликав би сам біду й власними руками збив би бучу, що її на силу Божу сяк-так погамував. Так і треба мені, старому дурневі, за те, що завжди слухаю свого першого пориву й тільки зопалу у вогонь вскакую. Це мені буде доброю наукою! Доброю!

Але треба зазначити, що добрий містер Лосберн ціле своє життя слухав лише першого пориву свого серця й робив усе зопалу; проте це рекомендувало не з поганої сторони його «пориви», бо особливого клопоту й біди вони на нього не накликали, а, навпаки, завойовували найглибшу й найтеплішу любов і пошану до нього всіх тих, хто його знав.

На правду казати, кілька хвилин лікар був трохи роздратований; йому було прикро, що перша нагода підтвердити фактами Оліверові слова не дала нічого. Проте він незабаром заспокоївся: Олівер не знякотив, не зморгнув навіть і відповідав на всі його запити так просто, щиро й послідовно, що старенький вирішив ніколи більше не зневіритися в його правдивості й здаватися на кожне його слово.

Олівер пам'ятав назву вулиці, де жив містер Броунлоу, і тому вони поїхали безпосередньо туди. Коли карета завершила за ріг, серце Оліверові мало не вискочило з грудей.

— Ну, хлопче, куди ж під'їздити? — спитав лікар.

— Сюди, сюди, до цього білого будинку! — скрикнув Олівер, показуючи у вікно. — О, швидше, швидше, на бога! Я мов ось зараз умру, я весь тремчу!

— Та буде вже, буде! — заспокоїв його лікар, ласкаво плескаючи його по плечу. — Ти ж їх за хвилину побачиш, а як вони зрадіють, як уздрінуть, що ти живий і здоровий!

— Дай Боже! — скрикнув Олівер. — Вони були такі добрі до мене.

Карета стала. Ні, ні, не цей будинок, ось той, поруч... Карета проїхала ще трохи й зупинилась. Олівер глянув на вікна знайомого будинку, і сльози радості й надії покотилися по його щоках. Але що це?

Ой, ні! Фіранок на вікнах чомусь не було, кімнати стояли порожні, а на шибці біліло оголошення «Віддається під найм».

— Постукайте-но в сусідні двері, — звелів містер Лосберн. — Чи не знаєте ви часом, де подівся містер Броунлоу, ваш колишній сусіда, голубонько?

Але служниця, що відчинила двері, нічого не знала й пішла попитати. Незабаром вона вернулася й оповіла, що містер Броунлоу розпродав усе своє майно і шість тижнів тому виїхав до Вест-Індії. Олівер сплеснув руками й у знеможі відкинувся назад.

— А ключниця його виїхала також? — спитав містер Лосберн помовчавши.

— Так, сер, — відповіла служниця, — містер Броунлоу з ключницею і ще одним своїм старим приятелем виїхали всі разом.

— То мерщій завертайте додому, — наказав містер Лосберн кучерові, — геть, геть з цього проклятушого Лондона, коні погодуємо за містом.

— А книгар? — скрикнув Олівер, я знаю дорогу до його крамнички. Заїдемо до нього, благаю вас, сер!

— Ні, на сьогодні досить! Годі з нас і цього розчарування на один день, моє бідолашне, — одказав лікар. — Якщо ми підемо до книгара, то виявиться обов'язково, що він або помер, або підпалив свою хату й утік. Ні, ні, гайда додому!

Отже, слухаючи «першого пориву» містера Лосберна, вони завернули додому.

Це гірке розчарування тяжко засмутило Олівера, хоч яким безжурно щасливим узагалі він тепер себе почував; скільки разів за своєї хвороби мріяв він про те, як зустрінуть його містер Броунлоу та місіс Бедвін і з якою насолодою розкаже він їм, як часто довгими ночами й днями думав він з гарячою вдячністю про все те, що вони зробили для нього, і як гірко нарікав на жорстоку долю, що розлучила його з ними. Надія виправдати себе колись перед ними, пояснити їм, як його силоміць зтягли назад злочинці, підтримувала його, давала йому силу перетерпіти всі недавні злигодні; а тепер все згинуло марно: його добрі друзі так далеко від нього, вони поїхали, може, навіки з думкою, що він злодій і ошуканець, — і ніщо, ніщо ніколи до самої його смерті не виправдає його... це було вже понад його силу!

Проте цей факт не вніс жодної зміни у відношення до нього його добродійців. За два тижні почало забиратися на тепло, дерева й квіти вкрилися зеленими пелюстками й пишним цвітом, і в господі місіс Мейлі стали лагодитися до від'їзду з Чертсі. Срібло, що спокушало так Феджіна, відіслали на схов до банку, Джайлза й ще одного служника залишили доглядати будинок, а місіс Мейлі та Роза з рештою челяді виїхали на кілька місяців на село й узяли з собою Олівера.

Хто змалює захват, радість, утіху й душевний спокій бідного хворого хлопчика, що опинився нараз серед розквітлої природи, серед зелених гір і кучерявих лісів і міг тепер повними грудьми вдихати цілуше сільське повітря? Хто з'ясує, чому картини лагідного життя природи вриваються так глибоко в душу виснажених мешканців тісних велелюдних міст і сповнюють своєю власною запашною свіжістю їхні спустошені серця! Люди, що все своє життя живуть серед вузьких вулиць і каміних стін, що за роботою світу не бачать і навіть не бажають перемін і зрештою починають навіть любити кожную цеглину, кожен бруковий камінь своїх обмежених щоденних мандрівок, — і навіть у цих людей, коли вони почують над собою подих смерті, нараз прокидається нудьга за природою й непереможний потяг кинути хоч один останній погляд на її чисте лице; відірвані від свого звичайного оточення, де вони зазнали всіх радощів і всіх скорбот, вони раптом мов перероджуються. Вони самі ледве сновигають по зелених, сонцем залитих моріжках, але небесна глибінь, гори, поля і сріблиста поверхня струмків збуджують у них такі відрадні далекі спогади, що їх швидке згасання не гнітить і вони сходять у могилу так тихо й лагідно, як те сонце, що за кілька годин до того згасло перед їх ослабленим зором за їхнім самотнім вікном. Спогади, що збуджують у нас лагідні сільські картини, не від землі, не від земних думок і надій. Їхній ніжний подих учить нас сплітати свіжі вінки на могилах тих, кого ми любили, він прояснює наші думки й приборкує стару ненависть і ворожнечу, і в душах навіть цілком поверхових людей все ж жевріє якась невиразна напівсвідома певність, що вони колись, давно-давно, за якихось далеких часів уже знали те саме почуття, і це збуджує в них урочисті думки про майбутню безвість віків і стишує пиху й суєту суєт.

Село, куди переїхала місіс Мейлі, лежало в чарівному куточку. Для Олівера, що бачив на своєму короткому віку лише гамір, тисняву й свару, почалося нове життя.

Рожі й кучерява жимолость густо повилися по стінах коледжу, оксамитовий плющ обвивав стовбури старих дерев, а запашні квіти в саду сповнювали повітря ніжними пахощами. Поруч із садибою був невеличкий цвинтар — не міське похмуре кладовище, заграмаджене важкими недоладними надгробками, а привітна зелена поляна із смиренними горбками, викритими свіжим дерном та мохом, під якими спочивали тихим сном старі трудівники землі. Олівер часто блукав по цьому цвинтарю; він згадував забуту могилу своєї покійної матері, присідав край якогось горбка і нишком плакав, але коли він здіймав по тому свої очі до глибокої, спокійної блакиті, тоді йому здавалося, що мати його не вмерла, що вона

жива, і з його очей знову котилися сльози — рясні, але не болючі.

Щасливі це були для Олівера часи! Ясні дні збігали безжурно, тихі ночі не приносили з собою жаху й турбот; гидкі стіни в'язниці й близькість гидких людей не гнітили його — усе навівало лише веселі, відрадні думки. Щодня зранку він ходив удосконалюватися в читанні й писанні до сивоголового дідуся, що жив недалечко від церкви; старенький говорив до нього так лагідно і ставився так пильно та уважно до його науки, що Олівер докладав усього серця, щоб йому догодити. Після навчання він ходив на прогулянку з місіс Мейлі та Розою і прислухався до їхніх довгих розмов про різні прочитані книжки, а то сідав край їх ніг десь у затінку і слухав, як Роза читала вголос своїй тітці; він слухав і не міг наслухатись і сидів би так бознаскільки. А коли сонце повертало на захід, він брався до своїх занять (він готував їх у своїй власній маленькій кімнатці, що виглядала вікнами в садок), а ввечері пані йшли знову гуляти й кликали його з собою; з якою насолодою слухав він їхні розмови, як радів, коли вони прохали його зірвати їм якусь квіточку, за якою треба було подряпатись на схил або шпиль пагорбка, або коли вони забували вдома якусь річ і посилали його по неї — як весело, як жваво виконував він усі ці дрібні доручення! А коли насувалася ніч, вони поверталися назад додому; Роза сідала за фортепіано й грала якихось хороших мелодій або співала ніжним тихим голосом старовинних улюблених пісень своєї тітки; вони сиділи всі троє в темряві — свічок не вносили тоді до кімнати, — а Олівер слухав і слухав край відчиненого вікна солодкі звуки й не тямив себе від щастя.

А неділя! Досі Олівер ще ніколи не проводив її так хороше. Ах який щасливий був цей святковий день, як і всі дні цієї радісної провесни його життя!

Олівер вставав о шостій годині ранку, вибігав у поле, зривав усі дикі квіти, що траплялися йому по дорозі, і, навантажений запашними букетами, повертався додому; тут починався найбільший клопіт; треба було з великим смаком порозставляти квіти у вази, прикрасити ними стіл до снідання. А потім треба було поклопотатися про пташок місіс Мейлі (Олівер познайомився досконально з цією справою під керівництвом одного досвідченого місцевого клерка) й завітчати свіжими травами їхні клітки. А коли птаство було вже упоране й заосмотрене на цілий день, доводилося бігти на село з якимсь благодійним дорученням доброї господині; часом, щоправда досить рідко, траплялося пограти в крокет, а як не це, то завжди знаходилося якесь діло в садку (Олівер навчився цього від того самого клерка, за професією садівника, і полюбив садівництво від широго

серця), а потім приходила Роза й не могла натішитися з його роботи.

Так збігло три місяці; навіть найщасливішому із смертних вони здалися б порою безжурного щастя, а для Олівера вони промайнули мов справжній райський сон. З одного боку, була чиста, глибока великодушність і ласка, з другого — найширша, найтепліша вдячність — то чи ж дивно, що наприкінці цих трьох місяців Олівер став рідною людиною в господі місіс Мейлі, то чи ж дивно, що за любов його юного чулого серця йому платили такою самою любов'ю і вдячністю?

Розділ XXXIII

Безжурне щастя Олівера і його добрих друзів раптово захмарюється

Весна проминула, і наставало літо. Якщо й до того земля чарувала око своєю свіжістю, то тепер вона була вже в повному розквіті своєї краси і багатства. Високі дерева, що здавалися напровесні трохи голими й убогими, дихали тепер силою і здоров'ям; вони простягали до неба свої кремезні зелені руки й перетворювали голі відкриті простори на затишні тіняві альтанки, звідки було так любо дивитися в золоту далечінь полів, залитих пекучим сяйвом сонця. Земля широко розкинула свої пишні зелені шати й розливала навколо запашні пахощі. Це був час найвищого розквіту краси та сили природи, і все кругом раділо й цвіло.

А в маленькому котеджі життя точилося так само тихо й спокійно, і ніщо не порушувало душевної лагоди його мешканців. Олівер давно вже набрав тіла й зміцнів на силах, але це не змінило його теплих почуттів до його ближніх, хоча в більшості людей ці почуття значно міняються залежно від стану їхнього здоров'я. Він був тим самим добрим, чулим, ніжним створінням, як і раніш, коли біль і страждання знесилювали його і коли він у всьому, у кожній найменшій дрібниці, залежав від доброї ласки тих, хто його оточував.

Одного погожого вечора вони гуляли довше, ніж звичайно: цілий день стояла страшенна спека, а тепер місяць світив так ясно і знявся такий легкий свіжий вітерець, що не хотілося повертатись додому. Роза була в особливо піднесеному настрої, і за веселою балачкою вони не помітили, як зайшли значно далі, ніж ходили завжди. Місіс Мейлі трохи стомилася, і вони повернулись додому тихою ходою. Роза скинула з голови свого простенького капелюшка й підсіла, як звичайно, до

фортепіано. Вона взяла замислено кілька акордів своїми ніжними пальцями, а потім перейшла на якийсь поважний, урочистий мотив, і їм здалось, що вона плаче.

— Розо, голубонько, що з тобою? — мовила стара пані.

Роза нічого не відповіла і заграла трохи жвавіше: здавалося, що голос місіс Мейлі збудив її від якоїсь тяжкої задуми.

— Розо, дитино моя! — скрикнула, підводячись, старенька й схилилася над нею. — Що це значить? Сльози? Що тебе смутить, моя пташко?

— Так, тітусю, так, — відповіла дівчина, — я сама не знаю, не вмію сказати, тільки почуваю...

— Але ж ти не хвора, голубко? — перебила її місіс Мейлі.

— Ні, ні, звичайно, я не хвора! — скрикнула Роза, але все її тіло здригалось, мов холод смертельний поймав її всю. — Мені зараз покращає. — Зачини, будь ласка, вікно.

Олівер кинувся виконувати її прохання. Дівчина перемогла себе й спробувала заграти чогось веселішого, але пальці її безсило впали на клавіші. Тоді вона затулила лице руками й кинулася з риданням на канапу, не маючи більше сили стримати буйні сльози, що лилися тепер без утину по її блідих щоках.

— Дівчинко, моя люба, я ніколи ще не бачила тебе в такому стані, — мовила старенька пані, ніжно обіймаючи її.

— Я б не лякала вас, якби могла, тітусю, — відповіла Роза. — Я на правду боролася з собою дуже ревно, але несила... Я, здається, справді трохи нездужаю.

Так, це була правда, коли внесли свічки, місіс Мейлі й Олівер побачили, що за якихось півгодини з того часу, як вони повернулися додому, личко дівчини стало мармурово-біле. Воно було прекрасне, але не те, як завжди: вираз його був якийсь сполоханий, похмурий, неприродний. За хвилю шоки її зашарілись як жар, а в ніжній блакиті її очей спалахнули якісь дикі вогники; ще мить — і рум'янець збіг з її щічок, мов хвилева тінь від хмарини, і вона знову зблідла як смерть.

Олівер, омліваючи, не спускав очей з місіс Мейлі і побачив, що ця різка зміна в Розиному обличчі її дуже схвилювала; він сам теж страшенно злякався, але як старенька пані силкувалася не показувати своєї турботи, то й він зробив над собою таке саме зусилля; вони обоє зробили це так природно, що, коли місіс Мейлі, нарешті, переконала Розу піти спати, настрій її значно покращав; здавалося, що їй стало навіть фізично краще, у кожному разі вона цілком серйозно запевняла, що завтра встане вранці зовсім здорова.

— Але ж я сподіваюся, що жодної небезпеки нема? — спитав Олівер, коли місіс Мейлі повернулася від Рози. — Вони сьогодні, здається, трохи нездужають, та...

Старенька пані зробила йому знак рукою замовчати, сіла в крісло в темному кутку кімнати й довго просиділа так не ворухнувшись.

— Я цього теж сподіваюся, Олівере. Останніми роками з нею я була дуже щаслива, може, навіть занадто щаслива, — тихо мовила вона нарешті, і голос її затремтів, — може, настав мій час зазнати тяжкого горя, ні, ні, тільки не цього.

— Якого? — спитав Олівер.

— Найтяжчого в світі, — відповіла місіс Мейлі. — Втрати моєї любої дівчинки, що була так довго моєю втіхою і порадою.

— О ні, цього не може бути! — палко скрикнув Олівер.

— Тихо, дитино моя! — мовила, ламаючи руки, старенька пані.

— Ні, ні, такої страшної небезпеки не може бути, — провадив Олівер, — адже ж дві години тому вони почували себе зовсім добре.

— Так, а тепер їй дуже погано, — одказала місіс Мейлі, — а завтра, я певна, їй буде ще гірше. О, моя кохана Розо, що я робитиму без тебе?!

Вона так віддалася своєму горю, що Олівер, поборюючи свою власну турботу, почав її втішати й палко благодати заспокоїтись бодай заради їх коханої хворої.

— Подумайте, пані, — говорив Олівер, і неслухняні сльози наvertsалися йому на очі, дарма що він з усіх сил боровся з ними, — подумайте самі, які вони добрі й молоді і скільки радощів і втіхи дають вони всім ближнім. Я певен, я знаю, знаю напевне, що заради вас, — бо ви ж самі такі добрі, — і заради них самих, і заради всіх тих, кому вони дають стільки щастя, — вони не вмруть.

— Годі, — мовила місіс Мейлі, кладучи свою руку Оліверові на голову, — ти говориш, як дитина, мій бідний хлопчику, а проте, ти нагадав мені про мій обов'язок. Я на хвилину забула його, Олівере, але я сподіваюся, що це мені проститься, бо я стара і бачила стільки хворості й смерті на своєму віку, що занадто добре знаю, що таке біль останньої розлуки з любою людиною. Ох, скільки разів на своєму віку бачила я, що смерть забирає молодих, добрих, найкращих у тих, хто їх любить...

Сказавши це, місіс Мейлі немов одним надлюдським зусиллям волі нараз заспокоїлась, перестала нарікати, підвела голову й сиділа тепер спокійна й тверда, як завжди. Олівер дивився на неї і не йняв віри власним своїм очам. А ще більше здивувало його те, що це була не хвилева зміна настрою і що протягом усіх наступних довгих днів і безсонних ночей, сповнених турбот і тривоги, стара пані виконувала свої сумні обов'язки сестри-жалібниці спокійно, бадьоро і назверх начебто з легким серцем.

Але Олівер був ще малий і не знав, на що здатні сильні духом люди, коли над ними окошиться лихо. А втім, звідки ж йому було це й відати? — адже ж ці люди самі себе так рідко знають.

Пройшла тривожна ніч. На ранок сумні віщування місіс Мейлі цілком справдилися: Роза лежала в страшній гарячці.

— Ми мусимо боротися, годі марних нарікань, — мовила місіс Мейлі, пильно дивлячись на Олівера, й притиснула пальця до уст. — Візьми цього листа, треба, щоб містер Лосберн одержав його якнайшвидше. Иди цієї ж миті до міста — це всього чотири милі від нас, як іти полем навпростець, а звідти відішлеш листа негайно до Чертсі вершником-гінцем. Тобі допоможе господар заїзду. Я на тебе цілком покладаюся, Олівере, я знаю, що ти це виконаєш.

Олівер нічого не відповів, але видно було, що в нього було тільки одне бажання: летіти прожогом до міста.

— Ось ще один лист, — провадила місіс Мейлі, немов вагаючись, — тільки сама не знаю, чи посилати його зараз, чи зачекати трохи, коли я побачу, як стоїть справа з Розою. Мені не хочеться надсилати його передчасно, поки нема ще найстрашнішої загрози.

— Його треба відіслати також до Чертсі, пані? — спитав Олівер, горячи бажанням виконати швидше доручення, і простягнув свою тремтячу руку.

— Ні, — відповіла місіс Мейлі, механічно віддаючи йому листа. Олівер глянув на нього й побачив, що його призначено для Гаррі Мейлі, есквайра, до палацу якогось поважного лорда, але точної адреси він розібрати не встиг.

— То що ж, відсилати його чи ні? — спитав він, нетерпляче глянувши на господиню.

— Ні, мабуть, краще заждати, — відповіла вона й відібрала листа. — Я почекаю до завтра.

З цими словами вона дала Оліверові гаманця з грішми, і хлопчик, не гаючи більше й хвилини, кинувся бігти до міста що було сили.

Він біг полем, вузькими межами, поспішав доріжками, попід огорожами, зникав серед пишних рун, виринав на галявах, де поралися жінці й косарі; він летів як вітер і зупинявся тільки коли-не-коли, щоб трохи віддихатись; аж нарешті упрілий, засапаний, запорошений дістався до базарного майдану сусіднього містечка.

Тут Олівер зупинився, шукаючи поглядом поштового заїзду. Перед ним був білий банк, червона пивниця і жовта міська управа, а в протилежному кінці майдану — велика обмальована зеленою фарбою будівля з показною вивіскою «Король Джордж». Олівер кинувся до цього будинку. На воротах куняв кондуктор

поштового диліжанса; довідавшись, у чому річ, він порадив хлопчикові вдатися до конюха, а той, вислухавши все від слова до слова, відіслав його до хазяїна заїзду — високого чоловіка з синьою краваткою, в сукняних штанях, білому капелюсі і ботфортах, що стояв біля дверей і колупав у зубах срібною шпичкою.

Цей джентльмен подався дуже помалу до контори й почав поволеньки виписувати рахунок за вершника, — писав він досить довго, а як написав і одержав гроші, то довелося ще сідлати коня й виряджати гінця; так збігло ще з добрих десять хвилин. Оліверові вся душа переверталася з горячкового нетерпіння — він з охотою скочив би сам на коня й погнав би його навзаводи до сусідньої поштової станції. Нарешті все було готове; з безліччю порад і прохань боже борони не баритись Олівер віддав до рук гінця дорогоцінного листа, гінець стиснув острогами коня, копита задзвеніли по нерівному бруковому камінні — ще хвилина, і він пронісся навскоч повз заставу й зник з очей.

Оліверові мов гора з плечей звалилася: він зробив усе, що міг: по допомогу послав, часу не загаяв...

Виходячи замислено за ворота, він наткнувся ненароком на якогось високого чоловіка в плащі.

— У-у, сто чортів! Що це? — скрикнув незнайомий, глянувши на Олівера, й поточився назад.

— Даруйте, сер, я дуже поспішаю додому і не помітив вас, — перепросив Олівер.

— Прокляття! Хто б міг подумати! — пробубонів чоловік і уп'явся в хлопчоче обличчя своїми чорними очима. — Хвороби на нього нема! Всюди, всюди він — у-у, з могили встане, щоб мені тільки світ заступити!

— Вибачте, мені самому дуже шкода, — прошепотів Олівер, вражений диким поглядом незнайомого, — сподіваюся, я вас не зачепив?

— Щоб ти здох! — люто прошипів крізь зуби невідомий. — Якби в мене вистачило мужності мовити одне-єдине слово — від тебе тільки б мокре місце залишилось! Щоб тобі добра не було, щоб на тебе джума напала, заразо! Чого ти тут крутишся?

Пробубонівши це, він кинувся з кулаками на Олівера, але нараз похитнувся і важко плюхнув на землю: страшні корчі скрутили все його тіло, з рота покотилася піна, в нього, очевидячки, почався напад чорної немочі.

Одну мить Олівер нестямно дивився на корчі божевільного (він подумав, що незнайомий збожеволів), а потім кинувся до заїзду по допомогу. Дочекавшись, поки хворого перенесли до хати, він кинувся бігти щодуху додому, щоб надолужити втрачений час; йому було страшно й тяжко на серці; він ніяк не

міг відігнати від себе тяжкого враження, що справила на нього чудна поведінка невідомого.

Проте ця подія недовго турбувала його: вдома на нього чекали дуже погані звістки, що витиснули з його голови всі чисто думки про власну особу.

Розі раптово погіршало, і надвечір гарячка перейшла в ма-
ячіння; місцевий лікар, прикликаний тимчасово до неї, цілий день вартував край її ліжка. Скоро оглянувши її, він відвів на бік місис Мейлі й сказав їй, що хвороба її небоги набуває дуже небезпечного характеру і що врятувати її може лише чудо.

Скільки разів зривався Олівер тієї ночі із свого ліжка, сторожко, навшпиньки крався по сходах і, омліваючи, прислухався до кожного звуку в кімнаті хворої. Як він здригався з голови до п'ят, яким холодним потом вкривалося його чоло щоразу, коли чийсь швидкі кроки порушували тишу цієї кімнати, — йому здавалося тоді, що трапилося те страшне, найстрашніше, чого й збагнути не можна.

О муко, жорстока муко безсилля! Тут поруч тріпоче й б'ється в агонії життя дорогої людини, а ти дивишся на це і рук докласти не можеш, і не допоможеш, і не зарадиш нічим! А страшні образи, неблаганні думки, що залазять гадюкою в душу, що від них серце мало не вискочить з грудей і забиває дух... О, та пеку-
ча потреба діяльності, потреба робити щось, аби тільки робити, щоб хоч чимсь утишити біль, відігнати небезпеку, — а натомість цілковита незмога! Як гнітить, як пригноблює душу ця безпорадність, які тортури зрівняються з нею? Де ті думки, де ті зусилля волі, що могли б перебороти її в ці гарячкові хвилини розпуки?

Настав ранок, та в маленькому котеджі стояла мертва, похмура тиша. Розмовляючи пошепки, до двору час від часу зазирали стурбовані обличчя селян, а жінки й діти з слізьми повертались додому. Цілісінький день і довго ще по тому, як впала ніч, Олівер снував по садку, здіймав свої очі до кімнати хворої й здригався щоразу, коли його погляд падав на темне завішене вікно, за яким неначе вже каменем упала смерть. Пізно вночі приїхав містер Лосберн.

— Ох, як тяжко... — мовив він і відвернувся. — Така молода, така люба, укохана... але надії мало...

Знову настав ранок. Сонце сяло радісно та ясно, так ясно, немов не бачило ані горя, ані злигоднів, ані журби; кожен листочок, кожна квіточка тяглася до його цілющого проміння, все навколо цвіло, жило, раділо, радісний бадьорий гомін здіймався від землі до неба, і серед усієї цієї краси й щастя чисте прекрасне молоде створіння згасало, мов свічка воскова.

Олівер забрався на тінявий цвинтар, присів на зеленім горбочку й почав нишком плакати.

Навкруги було так тихо й добре, залита сонцем далечінь сяяла такою красою і радістю, пташки так весело щебетали в блакиті, гайворон так вільно ширяв швидкими крилами у небесному дозвіллі — усе навколо дихало життям і радістю так яскраво й переможно, що коли хлопчик підніс до неба свої очі, в нього майже несвідомо промайнула думка, що смерть не сміє прийти в таку хвилину, що Роза не може вмерти, коли все навколо — до останнього жучка, до останньої комашки — живе й радіє, що могила — супутниця холодної, безрадісної зими, а не сонячного западного літа. Оліверові навіть здавалося, що покрівець створений лише для старих і недолугих і що він не може покривати своєю холодною тканиною молодого прекрасного тіла.

Нараз церковний дзвін сполохав його наївні думки. Дзвін ударив ще і ще раз... він кликав помолитися за померлу. Відчинились ворота, і на цвинтар увійшов гурт селян у жалобі з білими розетками; очевидячки ховали когось молодого. Люди з непокритими головами обступили могилу, і серед них, серед тих, що плакали, була мати — колишня мати. А сонце світило так само яскраво і так само співали пташки...

Повертаючись додому, Олівер згадував, скільки добра зробила йому міс Роза, і всім серцем мріяв, щоб знову настали швидше ті щасливі часи, коли він зможе невпинно крок за кроком доводити їй свою любов і вдячність. Ні, він собі не докоряв: ніколи не був він до неї неухважний або неласкавий, для нього завжди було найбільшою насолодою виконувати кожне її прохання, а проте з минулого перед ним виринала тепер сила випадків, коли він міг би виявити більше уваги... — і як палко каювся він тепер, що не зробив цього тоді. Як чуло й обережно мусимо ми ставитись до наших ближніх, бо в тісному колі тих, що лишаються при житті, кожна нова смерть збуджує марні думки про вже непоправні помилки, про те, як мало зроблено за життя, як багато забуто, як багато не виправлено з того, що ще можна було б поправити. Найгірші з усіх гризот — це марні гризоти, і якщо ми хочемо запобігти цим мукам, то пам'ятаймо про це, поки ще не пізно.

Олівер застав міс Мейлі в маленькій вітальні; серце йому заміміло, коли він глянув на неї: досі вона ще ні разу не відходила від ліжка небоги. «Чому ж вона тут, що сталося?» — питав він себе, тремтячи всім тілом. Але виявилось, що Роза тільки-но заснула глибоким сном, від якого вона мала прокинутись до життя або щоб сказати їм останнє «прощай».

Вони просиділи так удвох кілька годин, боячись порушити тишу бодай словом, бодай подихом. До їжі вони не доторкнулися, і видно було, що думки їхні десь далеко-далеко звідціль; вони сиділи мовчазні, нерухомі й порожнім поглядом дивили-

ся в блакитну далечінь, де все нижче й нижче помалу спускалося сонце; коли воно наблизилось до самого обрію і залляло небо й землю золотосяйними надвечірніми барвами, що провіщають близьку розлуку з ним, їхні напружені вуха почули звук чіхсь швидких кроків; обоє мимоволі кинулися до дверей: на порозі стояв містер Лосберн.

— Що з Розою? Скажіть, скажіть мені все! — скрикнула місіс Мейлі. — Я все стерплю, аби тільки не ця непевність. На бога, скажіть, що з нею?!

— Заспокойтесь, моя люба пані, прошу вас, заспокойтесь, — відповів лікар, підтримуючи її.

— Пустіть мене до неї, на бога! Дитино моя! Вона вмерла! Вона вмирає!

— Ні! — палко скрикнув лікар. — Вона буде жити з нами ще довгі щасливі літа!

Стара жінка хотіла щиро подякувати лікареві, але внутрішня сила, що підтримувала її так довго, враз відлетіла з першим звуком її гарячої подяки: місіс Мейлі похитнулась і впала на руки свого вірного друга.

Розділ XXXIV

Кілька вступних слів про одного молодого джентльмена, що вперше з'являється на сцену, а також нова пригода з Олівером

Це було занадто велике, незрівнянне щастя! Несподівана звістка приголомшила Олівера: він не міг ані плакати, ані говорити, ані всидіти на одному місці; він ледве розумів, що діється навколо, аж поки, находившись до надутости в тиші літнього вечора, не виплакався гарячими слізьми; нараз йому відлягло від серця, він мов прокинувся від тяжкого сну і тільки тоді збагнув, яке незмірне щастя дала ця раптова зміна і який нетерпучий був той тягар, що звалився тепер з його грудей.

Олівер повертався додому вже майже поночі з величезним букетом квітів, які він вибирав сьогодні особливо уважно, щоб якнайкраще завітчати кімнату хворої.

Він швидко йшов битим шляхом, коли це здалеку донісся до нього гуркіт коліс; він озирнувся і побачив, що його наздоганяє поштова карета; коні летіли чвалом, а дорога була така вузька, що йому довелося притиснутися аж до самого паркана, щоб вона його не зачепила.

Край вікна карети сидів якийсь чоловік з білим нічним каптурцем на голові; обличчя його здалось Оліверові знайомим, але воно промайнуло так швидко повз, що він не встиг розгледіти його гаразд. Ще мить — і білий ковпак висунувся з вікна, а гучний голос наказав кучерові спинитись; кучер подав назад розпалені коні, а білий ковпак визирнув знову з вікна, і той самий голос назвав Олівера на ймення.

— Олівере, містере Олівер, сюди! Які новини, що з міс Розою? Містере О-лі-ве-р!

— Це ви, Джайлзе! — скрикнув Олівер і кинувся духом до карети.

Джайлз знову висунувся з вікна і, очевидно, збирався відповісти, що це дійсно він своєю персоною, але в цю мить його відштовхнув якийсь джентльмен, що сидів у другому кутку карети.

— Одне слово: краще чи гірше? — стурбовано гукнув незнайомий.

— Краще, значно краще, — похапцем відповів Олівер.

— Хвала Богові! — скрикнув джентльмен. — А чи ти певен цього?

— Цілком, — відповів хлопчик, — зміна сталася лише кілька годин тому, і містер Лосберн каже, що небезпека зовсім минула.

Джентльмен не сказав більше нічого, але вискочив з карети й одвів Олівера на бік.

— Так це правда? Ти напевно не помиляєшся, мій хлопчику? — спитав він тремтячим голосом. — Не дури мене, не збуджуй нездійснених надій!

— О ні, хіба б я міг, я кажу чисту правду, вірте, вірте мені, сер, — одказав Олівер. — Містер Лосберн сказав, що міс Роза житиме з нами ще довгі щасливі літа, — я чув це на власні вуха.

Сльози навернулися йому на очі від згадки про цю щасливу хвилину, що повернула їх усіх до життя, а незнайомий джентльмен відвернувся від нього і простояв так мовчки кілька хвилин. Оліверові здалося, що з грудей його вирвалося наче ридання; боячись потурбувати його якимсь недоречним словом (він добре розумів, які почуття наринали тепер на нього), він трохи відійшов, вдаючи, що дуже заклопотаний своїм букетом.

Під час цієї всієї розмови містер Джайлз сидів на сідцях карети зі своїм білим каптурцем на голові й витирав собі очі синьою бавовняною хусткою з білими цятками. Видно було, що добрячий чолов'яга не лицемірить, бо, коли він обернувся до молодого джентльмена, очі його були зовсім червоні.

— Ви, Джайлзе, їдьте просто до моєї матері, а я піду додому пішки, — мовив той, — мені хочеться трохи приготуватися до зустрічі з нею. Скажіть, що я йду слідом.

— Даруйте, містере Гаррі, — відповів містер Джайлз, обертаючи востаннє своє зім'яте запухле обличчя, — але, коли ласка ваша, доручіть це кучерові. Не годиться мені показуватися дівчатам у такому стані — вся їх повага до мене тоді за водою попливе!

— Гаразд! — відповів, усміхаючись, Гаррі Мейлі. — Робіть як хочете. Кучер відвезе наші речі, а ви йдіть з нами. Тільки покрийте свою голову якоюсь іншою покришкою, а то люди ще, чого доброго, подумують, що ми божевільні.

Від цього натяку на непристойність його туалету містер Джайлз хутко заткнув до кишені свій ковпак і витяг з карети свого поважного й шляхетного капелюха. Кучер погнав коні, а Джайлз, містер Мейлі й Олівер пішли помалу пішки.

Олівер поглядав з великою цікавістю на гостя; йому було, мабуть, років із двадцять п'ять; він був досить високий на зріст, мав гарне відкрите обличчя й упевнені рухи. Попри величезну різницю років, він так скидався на місіс Мейлі, що, якби він навіть і не називав її допіру своєю матір'ю, можна було б і без цього вгадати, ким він їй доводиться.

Місіс Мейлі нетерпляче виглядала свого сина на порозі маленького котеджу. Зустріч їх не обійшлася без хвилювання.

— Мамо, чому ви не написали мені про це раніше? — прошепотів Гаррі.

— Я збиралася тобі написати, але потім передумала; я хотіла спершу почути, що скаже містер Лосберн, — відповіла його мати.

— Але нащо, нащо було чекати? — провадив Гаррі. — Що, коли б сталося те, чого ви так боялись? Якби Роза... ні... я не можу навіть вимовити тепер цього слова... якби її хвороба звернулася на інше, ви були б цього собі самій ніколи не простили! А я по вік вічний не зазнав би більше щастя.

— Коли б це сталося, то я боюся, що ти попрощався б тоді зі своїм щастям навіки, — одказала старенька, — і один зайвий день все одно не мав би тоді жодного значення.

— Ну а коли б і так, мамо? — провадив молодий джентльмен. — А втім, нащо я кажу «коли б»... мамо, ви ж самі, ви ж самі мусите це знати.

— Я знаю, що вона заслуговує на найчистішу, найбільшу в світі любов, — відповіла його мати. — Я знаю, що за її любов і відданість їй мало заплатити звичайним почуттям, вона варта чогось глибшого й тривалішого. Коли б я цього всього не знала і коли б я до цього не передбачала, що зміна у відношенні до неї

любого їй чоловіка розіб'є її чуле серце, мені було б легше виконувати мій обов'язок до неї, і те, що я вважаю за свою святу повинність, не викликало б такої тяжкої боротьби в моїй душі.

— Ви дуже жорстокі, мамо, — мовив Гаррі. — Невже ви досі маєте мене за легковажного хлопчика, що не знає ще сам себе і не знає ціни поривам власного серця?

— Я гадаю, мій любий сину, — відповіла місіс Мейлі, кладучи йому на плече свою руку, — я гадаю, що молодість має багато шляхетних поривів, але вони тривають, на жаль, дуже недовго, я знаю, що є багато летючих, хвилимих почуттів, але вони відлітають без сліду, скоро настане задоволення. А ще гадаю я, — провадила вона, пильно дивлячись своєму синові в вічі, — що коли молодий, запальний шанолубець бере собі за дружину дівчину з заплямленим іменем (хоч вона в тому сама зовсім не винна), холодні, жорстокі люди зможуть завжди кинути за це каменем у неї, в її дітей і навіть у її чоловіка (що вище стоятиме він у світі) — і взяти його на глум, на посміх; і може, колись настати час, що її чоловік, хай навіть добрий і чесний, пожалує за необачним кроком своїх молодощів. А вона буде це бачити, знати й мовчки терпіти його презирство.

— Мамо, — нетерпляче скрикнув Гаррі, — такий чоловік був би егоїстичною тварюкою, не вартою навіть самого ймення порядної людини, що про неї ви говорите, і не вартий дівчини, що її ви маєте на увазі!

— Ти кажеш це тепер, Гаррі, — заперечила його мати.

— І казатиму так завжди! — скрикнув він. — Та мука, що роз'ятрила всю мою душу за останні два дні, викликала в мене зізнання про моє почуття — про моє велике палке почуття, що взялося не з вітру, й не сьогодні, й не вчора, — ви це самі знаєте, мамо! Я віддав своє серце Розі, цій любій хорошій дівчині — я люблю її так вірно й щиро, як тільки може любити чоловік жінку. Поза нею у мене немає в житті жодних думок, жодних надій, жодних бажань; ви вириваєте в мене цю найбільшу в моєму житті ставку, але пам'ятайте: цим ви берете на свою відповідальність мій спокій і щастя моєї душі й кидаєте їх на всі чотири вітри. Мамо, подумайте ще про це, подумайте про вашого сина і не легковажте так почуття, якому ви, очевидно, надаєте так мало ваги.

— Ти помиляєшся, Гаррі; саме тому, що я дуже розумію гарячі живі серця і їхні пориви, хотіла б я зберегти їх від зайвих страждань, — заперечила місіс Мейлі. — Але поки що годі, ми вже й так багато, занадто багато наговорилися про це.

— Гаразд, то хай вирішує сама Роза, — мовив Гаррі. — Але сподіваюся, що ви відмовитеся від свого незрозумілого упередження і не зав'яжете мені світу?

— Ні, не зав'яжу, — відповіла місіс Мейлі, — але я бажаю, щоб ти поміркував...

— Я вже досить міркував! — нетерпляче скрикнув її син. — Мамо, я міркував про це не один рік і не два, я міркую про це з тієї хвилини, як почав взагалі свідомо ставитися до життя. Почуття мої не змінилися ані на крихту з того часу. Нащо мені їх довше стримувати й мучитись? Нащо? Для кого? Для чого? Кому це допоможе? Ні! Я не поїду звідця, поки Роза не вислухає мене!

— Вона тебе вислухає.

— Мамо, з вашого тону я передбачаю, що вона мене вислухає байдуже.

— Ні, не байдуже, зовсім не байдуже, мій сину.

— Ну а як же? Сподіваюся, вона ж не покохала нікого іншого?

— Ні, коли не помиляюсь, ти один пануєш над її серцем, — але...

(Гаррі поривався був щось сказати, та стара пані його спинила.)

— Але я хотіла сказати тобі ось що, — мовила вона. — Перш ніж ти поставиш цю останню ставку, перш ніж ти даси себе вколисати найсолодшим мріям, подумай, мій сину, про історію бідної Рози, збagni, який вплив матиме на її рішення її темне походження — адже ж вона знає про нього, — збagni, яку відповідь дасть вона тобі, коли взяти до уваги її пошану і любов до нас і цілковиту самовідданість її шляхетної душі у всьому — великому й малому.

— Що ви хочете цим сказати, мамо?

— Домислись до цього сам, мій сину, — відповіла місіс Мейлі. — А тепер я мушу йти до неї. Господь з тобою!

— Ми ще з вами сьогодні побачимося, мамо? — жваво спитав її Гаррі.

— Можливо, але пізніше, коли я піду від Рози.

— Але ж ви їй скажете, що я тут?

— Звичайно, скажу.

— Іще скажіть їй, як я турбувався за неї, як я перестраждав і як прагну її побачити. Ви ж не відмовите мені, мамо?

— Ні, я перекажу їй це все, — одказала місіс Мейлі і, ніжно стиснувши руку синові, швидко вийшла з кімнати.

Під час цієї хапливої розмови містер Лосберн з Олівером стояли в протилежному кутку кімнати. Коли господиня вийшла, лікар простягнув свою руку до Гаррі Мейлі, і вони щиро привітались. На гарячі запити свого молодого друга про стан хворої лікар розповів йому всю правду з найдрібнішими подробицями; звістки були дуже втішні й відрадні й цілком підтверджували Оліверові

слова. Тим часом містер Джайлз, що вдавав, ніби дуже пильно пораяється з багажем, пильно прислухався до їхньої розмови.

— А що, Джайлзе, чи не підстрелили ви часом ще якогось великого звіра? — звернувся до нього лікар, скінчивши свою доповідь.

— Ні, сер, — ніякого особливого, — відповів Джайлз — і почервонів як рак.

— І злодіїв не ловили, і грабіжників не впізнавали? — провадив лікар.

— Ні, не доводилося, сер, — дуже поважно відповів ключник.

— Шкода, шкода, ви ж досконально знаєтеся на цих справах, — допікав йому лікар. — Ну а як ся має Брітлз?

— Спасибі, сер, живе та й хліб жує, — одказав містер Джайлз, знову переходячи до свого звичайного протекторського тону, — і вклоняється вам доземним поклоном.

— Дуже приємно, — мовив лікар. — Ага, до речі, я допіру згадав, що напередодні того сумного дня, коли мене так раптово викликали сюди, я виконав одне доручення нашої пані-господині, що до певної міри стосується вас. Ось ходіть сюди, в куточок, зараз почуєте.

Містер Джайлз підійшов дуже гордовито й трохи здивовано до лікаря й уважно вислухав усе, що той прошепотів йому на вухо, а потім з глибоким поклоном і подякою вийшов з кімнати надзвичайно величною ходою. У вітальні тема цієї таємничої розмови залишилася невідомою, зате кухня одержала про неї найповнішу інформацію. З вітальні Джайлз подався просто туди, звелів собі дати квартиру елю і з незрівнянною величчю, що справила на всіх присутніх надзвичайне враження, оповістив, що пані за його лицарське поведіння під час грабіжницького нападу на їхній дім з ласки своєї поклала до місцевої ощадної каси двадцять п'ять фунтів стерлінгів на його власне ім'я і довічне володіння. Тут обидві служниці звели до неба очі й руки і висловили думку, що містер Джайлз почне тепер напевне гордувати ними, але він заспокоїв їх, проводячи задоволено рукою по своєму жабо, що цього ніколи не буде, і навіть попрохав їх, коли вони, бува, помітять, що він ставиться з погордою до своїх підвладних, натякнути йому на це. Потім він висловив ще кілька зауваг, що якнайкраще свідчили про його смиренність і викликали в його слухачів цілковите співчуття й схвалення, але насправді були такі самі оригінальні й доречні, як більшість зауваг усіх великих людей.

Нагорі у панства вечір збіг також дуже приємно; лікар був у чудовому настрої, і хоч спочатку Гаррі Мейлі почувався трохи стомленим і був замислений, він непомітно піддався веселості доброго дідуся, що так і сипав різними побрехеньками, анекдо-

тами зі своєї лікарської практики і всілякими жартами. Усім було весело, а Олівер просто умлівав: він з насолодою ловив кожне слово лікаря, і йому здавалося, що смішнішого він ніколи в світі нічого не чув, реготався він від щирого серця, на превелику втіху оповідача, що сам сміявся перший з власних дотепів, і Гаррі, що дуже любив старенького, теж мимоволі вторував його щирому сміхові. Отже маленьке товариство розважалося, наскільки було можливо серед даних обставин. Вони засиділися до пізнього вечора і з легким серцем пішли на спочинок, якого по довгих днях турботи й непевності вельми потребували.

Олівер прокинувся вдосвіта; давно вже не вставав він у такому радісному настрої й не брався так охоче й весело до своїх ранішніх обов'язків. Клітки з пташками він порозвіщував на їхні звичайні місця, і миле пташине щебетання знову звеселило маленький котедж; найгарніші польові квіти пов'язав він у запашні букети, щоб вони могли тішити зір любої міс Рози. Жалоба, що повивала для нього останніми днями все навколо — навіть саме прекрасне лице природи, раптом зникла мов з чарівного наказу. Діамантова роса виблискувала наче яскравіше на листочках, вітер шелестів ніжніше в кущах, і навіть саме небо здавалося синішим і глибшим. Ось як впливає наш власний настрій на наше сприймання навіть суто зовнішніх прикмет всього навколо! Люди, що, дивлячись на природу й на своїх братів-людей, зуть усе на світі безрадісним і нікчемним, мають до певної міри рацію, але ж вони забувають, що всі ці похмурі барви — це тільки відсвіт їхніх власних хворих очей і жовчного серця. Справжні барви дуже ніжні, і розгледіти їх можна лише добрим ясним зором.

Треба зазначити, та й Оліверові це одразу впало в око, що тепер на ранішню прогулянку виходив не тільки він сам. Одразу після своєї зустрічі з Олівером того самого першого ранку (хлопчик повертався додому з величезним букетом польових рослин) Гаррі Мейлі відчув непереможний потяг до квіток і виявив такий смак щодо сполучення їх у букети, що незабаром заткнув за пояс свого маленького друга. Але зате Олівер знав, де шукати найгарніших квітів; отже, вони виходили тепер разом на ранішні «лови», нишпорили по всій околиці й поверталися додому з оберемками найгарніших у полі квіток. Вікно в кімнаті молодої дівчини стояло тепер широко відчинене, і вона з насолодою вдихала запахне літнє повітря, що навівало в неї силу й свіжість, — так ось на цьому вікні у гарненькій вазочці завжди стояв окремиий малесенький букетик. На превелике своє диво, Олівер з часом помітив, що цих зів'ялих квіток Роза ніколи не викидала, хоча акуратно щоранку на зміну зів'ялому букетові одержувала новий, свіжий. Олівер помітив також, що лікар, виходячи до садка на свою ранішню прогулянку, завжди позирав саме на це вікно, зупинявся

чомусь під ним і дуже красномовно хитав головою. Отже, за цими цікавими спостереженнями Олівер не помічав, як збігали дні, а Роза тим часом швидко одужувала. Хоча вона ще не виходила зі своєї кімнати й про вечірні гулянки майже зовсім забула (Олівер лише зо два рази виходив гуляти, та й то недалечко вдвох з містером Мейлі), проте він зовсім не занудився. Він з подвійною енергією взявся тим часом до науки і вчився так старанно в сивоголового джентльмена, що навіть сам дивувався власному успіхові. Але саме на цю пору з ним трапилася одна несподівана подія, що дуже вразила й збентежила його.

Він готував свої лекції завжди у невеличкій кімнаті першого поверху, в задній частині котеджу. Це була зовсім хуторянська кімнатка з невеличким плетеним віконцем, оббитим знадвору козолистом і ясином, що сповнювали її своїми пахощами. Віконце виходило в садок, саме супроти хвірточки, за якою лежало обгороджене пасовисько, а за ним розкинулися килимом, скільки сягало око вдалечінь, луки й ліси. Поблизу не було інших будівель й осель, і ніщо не псувало широкого чарівного краєвиду.

Якось присмерком, коли на землю тільки-но впали перші вечірні тіні, Олівер вчився край цього вікна. Він просидів уже досить довго, схилившись над своїми книжками; мало-помалу повіки йому обважніли, його почала хилити непереможна дрімота, й він заснув (цілий день стояла страшенна спека, а він до того ще й натомився — тому хай не беруть за це злобу на смиренного біографа автори цих книжок).

Часом до нас нечутно, непомітно підкрадається такий сон: він сковує лише наше тіло, але не дає волі нашій душі, що тим часом дуже виразно відчуває весь зовнішній світ і не може відірватись від нього й ширяти у безвісті, де їй заманеться. Якщо стан непереможного зціпеніння, протрацію сил і цілковиту втрату здатності контролювати свої думки й порухи можна назвати сном, то хай це буде сон; а проте людина в такому стані цілком свідомо того, що діється навколо неї, і коли їй тоді щось присниться, то всі слова, що говоряться біля неї, і всі звуки, що дійсно лунають на цю хвилю, надзвичайно швидко підпорядковуються її сонним привидженням, і нарешті, дійсність і фантазія сплітаються так тісно між собою, що потім майже неможливо провести між ними межу. Проте цей стан породжує ще одне найдивовижніше явище. Доведено, що хоча на цей час наші почуття зору й дотику цілком німіють, завмирають, проте на всі наші думки, на все, що ми думаємо й бачимо вві сні, впливає, й до того цілком матеріально впливає, сама присутність, мовчазна присутність якогось зовнішнього предмета, якого навіть не було коло нас, коли ми заплющували очі, і про близькість якого ми й не підозрювали.

Олівер був свідомий того, що він сидить у своїй гарненькій кімнатці, що перед ним на столі лежать його книжки і що теплий вечірній вітер шелестить у гушавині кучерявого ямину за його вікном, а проте він спав. І нараз з ним сталася якась раптова зміна: на нього дихнуло чимсь важким, гнітючим; він з жахом відчув, що він опинився знову в Феджіновому логові. Просто супроти нього, в своєму улюбленому кутку, сидів огидливий дід, тикав на нього пальцем і шепотів щось другому чоловікові, що сидів поруч з ним, але так, що Олівер не міг розгледіти його обличчя.

— Тс, соколику, — ніби прошепотів старий, — це він напевне, ходімо звідси.

— Ще б пак! — начебто відповів незнайомий. — Невже ви думаєте, що я б його не впізнав! Та якби ціла зграя демонів втілилася в його образ і він сам був між ними, щось підказало б мені, де він! Якби ви закопали його на п'ятдесят футів під землею і провели б мене над тим місцем, і тоді я впізнав би, що там лежить він, хай навіть на це не було б жодної вказівки.

Слова ці ніби вирвалися в незнайомого з такою ненавистю, що Олівер прокинувся зо страху й скочив на ноги.

Боже праведний! Що це? Чому серце його похолело, чому язик його приріс до гортані, чому він весь скам'янів? Там, там за вікном — просто супроти нього так близько, що він міг навіть торкнутись його, коли ще сидів за столом, — стояв Феджін і зазирає до кімнати... А поруч з ним, пополотнілий з люті чи страху, а може, з того й другого разом, стояв той самий похмурий чоловік, що був накинувся на Олівера біля поштового заїзду. Вони зирнулися очима...

Це була одна хвиля, що блискавицею промайнула перед очима хлопчика, ще мить, і обоє зникли. Але вони впізнали його, і він впізнав їх, і обличчя їхні закарбувалися в його пам'яті так глибоко, немовби вони були висічені з каменя і з першого дня його народження стояли в нього перед очима. Олівера мов громом ударило, хвилину він стояв як укопаний, а потім вискочив з вікна в садок і голосно почав гукати пробі.

Розділ XXXV

Нерозв'язане закінчення Оліверової пригоди й досить важлива розмова Гаррі Мейлі з Розою

На Оліверів крик з котеджу вискочили в садок чоловіки, а він стояв блідий, схвильований і, показуючи рукою в напрямкові до лугів за будинком, на силу проказав: «Старий! Старий!»

Містер Джайлз ніяк не міг второпати, що мають означати ці слова, але Гаррі Мейлі, догадливіший від природи за старого маршалка, збагнув усе вмить, бо вже чув від матері про Оліверову історію.

— Кудюю він побіг? — спитав Гаррі, хапаючи дрючка.

— Тудюю, — одказав Олівер і показав рукою в той бік, де зникли злочинці, — вони вмить мов під землю провалилися!

— То вони, значить, у канаві! За мною! І прошу — не відставайте!

З цими словами Гаррі перескочив через паркан і кинувся бігти так прудко, що решті було справді дуже важко не відстати від нього. Джайлз побіг за ним, за Джайлзом Олівер, а за якусь хвилину до них приєднався і містер Лосберн, що саме повертався зі своєї вечірньої прогулянки; і з несподіваною для себе жвавістю він кинувся навздогін переслідувачам, гукаючи на них щосили, щоб довідатися, в чому річ.

Так вони неслись не переводячи духу. Гаррі добіг перший до канави, на яку показав Олівер, і кинувся її обшукувати й оглядати тин, що перетинав у цьому місці поле; завдяки цьому решта нагнала його, й Олівер встиг повідомити містера Лосберна про подію, що викликала цю скажену гонитву.

Але всі їхні зусилля були марні; на землі не було навіть знати свіжих слідів. Вони стояли тепер учотирьох на невеличкому пагорбку, звідки було видно, мов на долоні, версти на чотири всі околичні поля. Ліворуч, у балці, лежало село, але щоб дістатись до нього тією дорогою, що показав Олівер, злочинці мусили б дати чималого гака голим полем, а це було неможливо зробити за такий короткий час. Праворуч, зараз за лугом, починався густий ліс, але й до лісу вони не змогли б дістатися так швидко.

— Мабуть, це тобі просто приснилося, Олівере, — мовив Гаррі Мейлі.

— Ні, ні, сер, ні в якому разі, — відповів Олівер, здригаючись від самої згадки про вираз обличчя старого мерзотника. — Уві сні такого не бува. Я бачив його, я бачив їх обох так виразно, як бачу оце вас.

— А хто ж був другий? — спитали разом Гаррі й містер Лосберн.

— Той самий чоловік — я вам про нього оповідав, — той, що визвірився тоді на мене перед заїздом, — одказав Олівер. — Я добре запам'ятав його обличчя — ми стояли тоді так близько один біля одного... я заприсягну, що це він.

— І вони пішли в цей бік? Ти цього певен? — перепитав Гаррі.

— Так само певен, як і того, що вони обоє стояли за вікном! — скрикнув Олівер, показуючи на огорожу, що відділяла

садок місіс Мейлі від луку. — Високий чоловік перескочив ось тут, а старий відбіг кілька кроків праворуч і проліз он через ту дірку.

Лікар і Гаррі, що пильно стежили за хлопчиком, зирнулися: ні, він не брехав — вираз його обличчя був занадто серйозний і правдивий. А проте, ніде навкруги не було жодного сліду, що свідчив би про хапливу втечу сполоханих злочинців. Трава була висока й густа, але потолочена лише там, де пробігали вони самі. Грунт на схилах і над краєм канави був грузький, глеуватий, але ніде не було видно слідів чобіт, ніде не було найменшого знаку на те, що тут недавно взагалі ступала людська нога.

— Дивно! — мовив Гаррі.

— Дивно! — відгукнувся лікар. — Та самі Бледерз і Деф тут нічого не втнули б!

Свідомо марнуючи час, вони все ж шукали й оглядали кожен кущик, аж поки не впала ніч, і навіть тоді, втративши останню надію на успіх, вони все ж не поспішали йти й повернутися додому дуже помалу й понуро. Джайлза негайно відрядили на розвідку до всіх околичних шинків, змалювавши йому точно за Оліверовими словами всі зовнішні ознаки обох злочинців. З них, у кожному разі, старий мав стільки характерних рис, що коли б він сновигав удень десь поблизу або заходив кудись випити склянку пива — він був би кожному в око впав; але й це не допомогло: Джайлз не довідався нічого, що могло б пояснити або хоча б до певної міри з'ясувати цю таємничу пригоду.

Другого дня вони знову шукали й розпитували людей, але все було марно. Потім місіс Мейлі поїхала з Олівером до сусіднього містечка, сподіваючись довідатись що-небудь хоч там, та й це нічого не дало. За кілька днів таємничу подію почали потроху забувати, як це завжди буває, коли наша цікавість за браком нових даних, що підживляли б її, згасає сама собою.

Тим часом Роза швидко одужувала. Вона вже виходила зі своєї кімнати і навіть могла потроху гуляти по садочку й знову почала світити сонячним променем у своєму родинному тісному колі.

Але хоч у стінах маленького котеджу знову залунали веселі голоси й веселий сміх, і хоч ця зміна вплинула так відродно на всіх його мешканців, часом між ними немов пробігала якась тінь; ця тінь відбивалася іноді навіть і на Розі, й Олівер, звичайно, не міг не відчувати цього. Місіс Мейлі часто замикалася із сином у своєму кабінеті і провадила з ним наодинці якісь довгі розмови, а Роза не раз виходила на люди зі слідами сліз на своєму ніжному личку. Коли містер Лосберн остаточно призначив день свого від'їзду до Чертсі, всі ці лихі симптоми

ще дужче загострилися: відчувалося цілком виразно, що в родині діється щось непевне і що воно порушує душевний спокій молодій дівчині — і, може, ще чийсь.

Одного разу, коли Роза сиділа сама в їдальні, до кімнати увійшов Гаррі Мейлі і трохи схвильовано й нерішуче попросив у неї кілька хвилин на коротку розмову.

— Це... це... лише кілька слів, Розо, — мовив він, підсовуючи до неї своє крісло. — Те, що я хочу вам сказати, для вас, мабуть, не таємниця — ви помітили, ви мусите знати про найміліші мрії мого серця, хоча уста мої їх ще ніколи не промовляли.

Роза дуже зблідла, скоро Гаррі увійшов, але це, може, було лише наслідком її недавньої хвороби; у відповідь вона лише нижче нагнула голову й мовчки, чекаючи на його дальші слова, схилилася до квітів, що стояли поруч.

— Мені... мені слід було б уже давно від'їхати звідси, — мовив Гаррі.

— Так, звичайно, — одказала Роза, — даруйте мені, що я це кажу, але я теж жалкую, що ви цього не зробили раніше.

— Мене прикликали сюди найгірше, найтяжче в світі — страх втратити кохане створіння, що до нього линуть усі мої бажання і надії, — палко почав молодий джентльмен. — Ви вмирали, ваша душа тріпотіла між землею і небом. Ми знаємо, що коли хвороба підтинає молоде, прекрасне, добре створіння, його чиста душа поривається повернутися назад до своєї ясної оселі, до тихого пристановища вічного спокою, ми знаємо, що, на болючий жаль, найкращі, найпрекрасніші з нас занадто часто в'януть не розквітнувши.

Від цих слів хорошій дівчині навернулися на очі сльози, одна сльоза скотилася по її щоці й упала в келишок квітки, і від цього мов сама квітка забарвилася. Здавалося, немов юне серце дівчини прагнуло до природного єднання з найпрекраснішим витвором природи.

— Так, душа прекрасного й безвинного створіння тріпотіла між життям і смертю, — палко провадив Гаррі. — О, Розо, Розо, знати, що ви танете, мов прозора тінь, мов відблиск якогось небесного сяйва, не мати жодної надії, що ви залишитесь на нашій нудній, сумній землі, і все ж таки всупереч цим усім думкам молитися, благодати, щоб ви залишилися для тих, хто любить вас, — ні, це були нестерпні надмірні тортури! Але вони шарпали моє серце день і ніч. І вони здіймали в мені такий бурхливий потік сумнівів, зневіри й егоїстичних жалів — такий жах, що ви вмрете, не дізнавшись навіть, як щиро всім серцем я вас кохаю, — що всі думки й почуття мутилися в моїй душі і я втрачав розум. Ви видужували. День по дню — ні, година за годиною до вас прибувала якась нова крапля здоров'я

і, змішуючись з тоненьким усохлим струменем життя, що ледве-ледве ще бринів у вашому тілі, перетворювала його на повноводний буйний потік. Я стежив за вами, як ви поверталися мало не від видимої смерті до життя, очима, засліпленими палкою тривоною і глибоким коханням. Не кажіть мені, що ви хотіли б позбавити мене цих почуттів. Од них моє серце стало добрішим і чулішим до всього людства.

— Я хотіла сказати зовсім не те, — мовила крізь ридання Роза, — я тільки хотіла сказати, що ви мусили виїхати звідси, щоб знову повернутися до тих високих змагань, що вам личать і яких ви достойні.

— Для мене є лише єдине змагання, достойніше найдостойнішого з людей: це боротьба за таке серце, як ваше, — одказав Гаррі, беручи її за руку. — Розо, моя, моя єдина кохана Розо! Я люблю вас уже давно: я сподівався здобути слави й тоді гордо повернутися додому і сказати вам, що я домагався її, аби тільки поділити її з вами; я мріяв про те, як я вам розкажу в цю щасливу хвилину про ті численні докази мого ще колись юнацького кохання і жадаю вашої руки немов на підставі якоїсь давньої мовчазної угоди; ця хвилинка не настала; слави я не здобув, мої юнацькі мрії не здійснились; але я стою тепер перед вами незнаний, нікому невідомий і пропоную вам своє серце, що весь час належало вам, і віддаю до ваших рук усе своє життя: воно залежить від ваших слів, від вашого вироку.

— Ви завжди були добрі й шляхетні, — відповіла Роза, намагаючись побороти своє хвилювання, — і коли ви вірите, що я не бездушна й не невдячна, то вислухайте, що я вам скажу.

— Це значить, що я мушу домагатися стати гідним вас — так, так, моя кохана Розо?

— Це значить, — відповіла Роза, — що ви мусите забути мене. Забути мене не як старого, щирого друга, що вірно вас любить, — ні, це було б мені занадто гірко, але забути мене як людину, яку ви любили. Погляньте навколо, подумайте, скільки достойних жінок є у вашому товаристві, подумайте, якою честю буде для вас здобути їхнього кохання. Ви зможете звиряти на мене свої почуття до інших, і я вам буду за найвірнішого, найвідданішого друга й товариша.

Роза замовкла й, затуливши рукою лице (її друга рука лежала ще досі в Гаррінній руці), дала волю гарячим сльозам.

— Але ж що, що викликало у вас це рішення? — мовив він нарешті дуже тихо.

— Ви маєте право довідатися про це, — відказала Роза, — але ви нічим не зможете похитнути його. Це моя повинність, і виконати її я мушу. Я мушу виконати її заради інших і заради себе самої.

— Заради себе!

— Так, Гаррі. Заради себе самої. Я, самотня, безпосажна дівчина з заплямленим іменням, не смію давати вашим кривим приводу підозрювати, що я, злочинно попустивши вашій першій юнацькій пристрасті, зав'язала вам світ і підтягла всі ваші надії і змагання. Заради вас і ваших рідних я повинна втримати вас від необережного кроку, я не можу дозволити вам під впливом гарячого пориву вашого шляхетного серця зробити помилку, що потім відіб'ється так згубно на вашій кар'єрі в світі.

— Якщо ваші почуття відповідають вашим поняттям про вашу повин... — почав Гаррі.

— Ні, ні! — спинала його Роза й зашарілась.

— То, значить, ви поділяєте моє кохання? — скрикнув він. — Скажіть, моя люба Розо, скажіть тільки це і бодай цим утишить біль мого тяжкого розчарування.

— Якби від того не було шкоди тому, кого я люблю, я б...

— Ви поставилися б до мого освідчення цілком інакше? — спитав Гаррі. — Не крийтеся хоч з цим від мене, Розо.

— Так, але годі! — додала вона, визволяючи свою руку. — Нащо провадити нам цю болючу розмову, цю дуже болючу, принаймні для мене, розмову, що дала мені, проте, стільки щастя на все життя: бо для мене буде великим щастям сама згадка про те, що колись я посідала таке велике, високе місце у вашому серці. Кожен ваш новий життєвий успіх даватиме мені нову твердість і силу. Прощайте, Гаррі! Так, як ми зустрілися сьогодні, ми з вами не зустрінемося більше довіку, між нами ніколи не буде того, що могло б статися внаслідок цієї розмови, але що до всього іншого, ми будемо зв'язані сталою, вічною приязню. Хай радістю, щастям і спокоєм буде сповнене ваше життя.

— Ще одне слово, Розо, — мовив Гаррі. — Скажіть мені про ваші власні міркування. Я хочу почути їх з ваших власних уст.

— Перед вами блискуче майбутнє, — твердо відповіла Роза. — На громадському полі діяльності вас чекає вся честь і слава, які тільки можуть забезпечити людині природні високі здібності та впливові родинні зв'язки. Але впливові родичі горді, а щодо мене, то я не хочу бути серед тих людей, що можуть кинути зневажливе слово про жінку, що дала мені життя, і не хочу накликати лиха на сина тієї жінки, що стала мені за матір. Кінець кінцем, — закінчила вона, відвертаючись, бо її хвилева мужність починала її залишати, — на моєму імені лежить пляма, хоча без жодної моєї провини, але світ не вважає на це й карає своїм презирством і безвинних. Цього ганебного тавра я не хочу перенести ні на кого більше, хай воно лежить на мені одній.

— Ще одне слово, Розо, люба, кохана Розо, одне слово! — скрикнув, кидаючись до неї, Гаррі. — Якби... якби я не був

улюбленцем долі, як звуть це в світі, якби мені судилося тихе, буденне життя, якби я був бідний, хворий, безпорадний — чи відцуралися б ви мене й тоді? Чи, може, мої можливі майбутні багатства й слава викликали у вас ці сумніви?

— Не примушуйте мене відповідати, — відказала Роза. — Цього ніколи не буде й не може бути. Ставити таке запитання не можна... це просто жорстоко.

— Якщо ваша відповідь буде такою, як я смію сподіватися, то пам'ятайте, що це кине промінь щастя на моє самотнє життя й освітить мій шлях, — заперечив Гаррі. — Невже так тяжко вимовити кілька коротких слів для щастя людини, що любить вас над усе в світі! О, Розо, заради мого палкого, вірного кохання, заради всього того, що я перестраждав за вас, і заради тих страждань, на які ви мене тепер засуджуєте, — дайте мені відповідь на це одне запитання.

— Гарзд! Так знайте: якби ваше становище було інше, — відповіла Роза, — якби ви стояли тільки трохи, а не настільки вище за мене, якби я могла бути вашою радістю й втіхою і вірним другом у тихому родинному оточенні, а не була б плямою на вашому блискучому шляху у високому блискучому товаристві — мені не довелося б терпіти цієї боротьби. Я повинна й тепер бути дуже, дуже щаслива, але тоді, Гаррі, я була б значно щасливіша.

Ці зізнання збудили в Розі спогади про її давні рожеві, ще дитячі сподіванки, але вони викликали й сльози, бо збуджені колишні надії завжди їх викликають; від сліз їй стало легше.

— Я не можу побороти цього хвилевого настрою, але це тільки зміцнить моє рішення, — мовила вона, простягаючи свою руку. — А тепер я справді мушу залишити вас.

— Обіцяйте мені ще одне, — скрикнув Гаррі, — обіцяйте мені тільки, що через рік — але це може статися навіть значно раніше — ви дозволите мені заговорити з вами про це ще раз.

— Гарзд, я вам це обіцяю, але тільки не на те, щоб умовляти мене змінити моє рішення, — відповіла з сумною усмішкою Роза. — Це була б марна річ.

— Ні, — одказав Гаррі, — лише на те, щоб ви проказали своє рішення знову від слова до слова, якщо тільки ви його схочете повторити. Я покладу до ваших ніг всю шанобу й багатство, що, може, здобуду на той час. І якщо ви й тоді не відмовитесь від вашого рішення, то вірте, Розо, я не намагатимуся більше ані словом, ані ділом змінити його.

— Гарзд, — відповіла дівчина, — це буде один зайвий жаль, а проте хай буде так; може, з часом я навчуся краще терпіти страждання.

Роза знову простягла йому свою руку, але Гаррі схопив її в свої обійми, притиснувся гарячими губами до її чола і вибіг геть з кімнати.

Розділ XXXVI

Дуже короткий і на перший погляд, може, зайвий розділ, але прочитати його слід, бо він впливає з попереднього й дає ключ до одного з наступних, що з'явиться свого часу

— Отже, ви вирішили їхати сьогодні разом зі мною? — спитав лікар, коли Гаррі Мейлі з'явився вранці до їдальні, де вони з Олівером уже снідали. — Ну та й гонивітер, сім п'ятниць на тиждень.

— Стривайте, незабаром ви мені щось інше скажете, — відповів Гаррі, наразі невідомо чому червоніючи.

— Сподіваюся, що матиму для цього підставу, — відповів містер Лосберн, — хоча, на правду казати, я цьому віри не йму. Ще вчора вранці ви раптом вирішили залишитися тут і, як належить шанобливому синові, поїхати з вашою матусею на морські купання. Опівдні ви вже повідомляєте мені, що зробіть мені честь одпровадити мене до самого дому по дорозі до Лондона. А ввечері ви дуже таємничо починаєте вмовляти мене виїхати вдосвіта, поки ще наші пані не встануть, унаслідок чого наш молодий друг Олівер сидить пригвождений до столу із сніданням, замість нишпорити полями й лугами за різними виключними ботанічними екземплярами. Кепська справа коло батькового воза, еге ж, Олівере?

— Ні, сер, мені було б дуже прикро, якби ви з містером Мейлі виїхали без мене, — відповів Олівер.

— Добре говориш, хлопче-молодче! — одказав лікар. — Обов'язково приїзди до мене в гості, як повернешся до Чертсі. Але серйозно, Гаррі, може, якась звістка від ясновельможних викликала ваш раптовий від'їзд?

— Ні, від «ясновельможних» (коли не помиляюсь, ви маєте на увазі мого шановного дядька) за весь час мого перебування тут я не одержував листів, та й тепер, літньої пори, не може статися нічого такого, що б вимагало мого негайного повернення.

— То, значить, ви дивна людина, — відповів лікар. — А втім, після передріздвяних виборів ви, мабуть, все одно опинитесь у парламенті, і тому ці раптові зміни й хитання цілком відповідна школа до політичного життя. А це теж не-

абищо. Добрі вправи ніде не завадять, незалежно від характеру змагань: чи це буде за місце в парламенті, чи то за келих на перегонах.

Гаррі Мейлі глянув на лікаря так, немовби він міг побити всі його доводи двома словами, але сказав лише «час покаже» і не повертався більше до цього питання. Незабаром до воріт підїхала поштова карета; містер Джайлз забрав речі подорожніх, а містер Лосберн кинувся за ним доглянути, щоб їх як слід уставили.

— Олівере, я маю сказати тобі два слова, — мовив стиха Гаррі.

Олівер підійшов до віконної ніші, куди його таємничим знаком руки покликав молодий господар, дивуючись про себе, чому він так нервується і чому він разом з тим такий смутний.

— Ти вже вмієш добре писати? — спитав Гаррі, кладучи йому на плече свою руку.

— Так, здається, сер, — одказав хлопчик.

— Я, мабуть, не скоро повернуся додому і хочу, щоб ти мені час од часу писав — хоча б двічі на місяць — приміром, що два понеділки на Головний поштамт у Лондоні — гаразд?

— О, звичайно, сер, це буде для мене такою втіхою! — скрикнув Олівер, страшенно пишаючись цим дорученням.

— Мені хотілося б знати, що... що поробляють моя мати й міс Мейлі, — провадив Гаррі. — Ти можеш писати мені багато цікавого про ваші прогулянки, про ваші розмови і про те, чи вона... тобто я хотів сказати, чи вони здорові, щасливі, веселі. Розумієш?

— О, звичайно, дуже добре розумію.

— Але ти їм краще про це нічого не кажи, — похапцем додав Гаррі, — бо тоді матуся силкуватимуться писати мені частіше, а це для них зайвий клопіт і втома. Хай це буде нашою маленькою таємницею, — і пам'ятай, пиши мені про все чисто, я на тебе цілком покладаюсь.

У захваті від такого почесного доручення Олівер, сповнений почуття власної важливості, урочисто обіцяв устояти на слові — додержати таємниці й повідомляти молодого пана про всі родинні новини, після чого той з ним тепло попрощався, запевняючи його, що він буде завжди йому за вірного прихильника й заступника.

Лікар сидів уже в кареті, а Джайлз (вирішили, що він залишиться тим часом з панями) стояв поруч, тримаючи наготові дверцята карети; жіноча челядь висипала в садок подивитися на відїзд дорогих гостей.

Гаррі глянув востаннє на плетене вікно і вскочив до карети.

— Гей, чвалом! — гукнув він кучерові. — Женить коні що-сили, сьогодні мені й цього мало!

— Гей, стійте, — крикнув лікар, висовуючи похапцем голову у віконце карети. — Женіть коні не щосили, — з мене й цього досить, — чуєте?

Коні рвонули. Карета заторохтіла й затряслася по шляху, і довго ще по тому, як гуркіт її коліс завмер удалині, вона за хмарою куряви маячила по покрученій дорозі, то зникаючи за її раптовими поворотами, то знову виринаючи на рівних місцях. Тільки коли вже й хмарка куряви зникла за обрієм, глядачі розійшлися хто куди.

Але крім них була ще одна незрима глядачка, що ще довго-довго по тому, як слід коліс уже й вітром замело, не могла відвести очей від того місця, де зникла карета: то Роза сиділа за білою фіранкою, що сховала її від Гаррі, коли він глянув востаннє на плетене віконце.

— Він, здається, бадьорий і веселий, — мовила вона нарешті стиха до себе, — а я боялася, що він журитиметься. Я помилилася. Ну що ж: я рада, дуже рада.

Сльози — ознака не тільки горя, а й радості; але ті сльози, що котилися по Розиних щоках, коли вона сиділа край вікна, втупивши очі в одну-єдину точку вдалині, свідчили більше про горе, аніж про радість.

Розділ XXXVII

Де читач побачить метаморфози, що трапляються досить часто в шлюбному житті

Містер Бембль сидів у вітальні притулку, втупивши похмурий погляд у ґрати непривітного каміна, на холодній металевій поверхні яких, замість веселого відблиску червоних жарин, відбивалося лише кволе проміння блілого сонця. Коли він здіймав час од часу ненароком свої затуманені очі до зрадливої паперової мухоловки на стелі, до якої так необачно зліталися легковажні мухи, з грудей його вирвалося важке зітхання і якась ще похмуриша тінь перебігла по його обличчю. Містер Бембль був у глибокій задумі — може, легковажні мухи викликали в нього якісь болючі спогади з його власного минулого. Але не тільки похмурий настрій містера Бембля міг збудити сум у серці стороннього глядача. Багато інших зовнішніх ознак свідчили про те, що з ним відбулося чимало гірких змін. Де подівся облямований брузументом сурдут і трикутний капелюх — де вони? Щоправда, на ньому були й тепер короткі по коліна штани й темні бавовняні панчохи, але це були не ті штани. Щоправда, на ньому був просторий

сурдуг з широкими фалдами, але, Боженьку мій, як мало скидався він на той колишній сурдуг! На зміну славетному трикутному капелюхові прийшов смиренний круглий капелюшок. Містер Бембль більше не був парафіяльним сторожем.

У житті нашому є певні високі посади, що, минаючи зв'язані з ними безпосередні вигоди, набувають ще особливої цінності та ваги завдяки відповідній уніформі.

Фельдмаршал має свій мундир, єпископ — шовкову рясу, правозахисник — шовкову мантию, парафіяльний сторож — трикутного капелюха. Відберіть у єпископа його рясу, а в парафіяльного сторожа капелюх з брузументом, і ким вони стануть тоді? Людьми. Звичайнісінькими людьми. Гідність і навіть святість пов'язані часто значно більшою мірою з одежею, аніж це декому здається на перший погляд.

Містер Бембль одружився з місіс Корней і був тепер за завідувача. Інший сторож обійняв його повновладу, до іншого перейшли всі його клейноди — трикутний капелюх, сурдуг з брузументовою облямівкою і патериця.

— Завтра, завтра буде вже тому два місяці, — зітхнув містер Бембль, — а здається, мов ціла вічність.

Містер Бембль мав, очевидячки, на увазі, що в цей короткий проміжок часу, в ці короткі вісім тижнів умістилося стільки щастя-раю, що його могло б вистачити на ціле життя. Але його зітхання? О, це зітхання було віще.

— Продався, — снував він уголос нитку своїх думок, — продався за шість чайних ложечок, щипці до цукру, срібний молочник та ще кілька штук старих меблів і двадцять фунтів стерлінгів дзвінкою монетою на додачу! Ет! Добрий бариш! Ніде правди діти! Ні за цапову душу продавсь!

— Ні за цапову душу! — вискнув над самим його вухом різкий голос. — Та таке дрантя, як ти, й шеляга не варте! А як я за тебе переплатила, знає лише сам Господь милосердний!

Містер Бембль обернувся: перед ним стояла його дружина; вона підслухала його нарікання, але, не второпавши гаразд, у чому річ, визвірялася на нього про всяк випадок навздогад.

— Місіс Бембль, пані моя! — з драматичною суворістю в голосі мовив містер Бембль.

— Чого тобі? — крикнула шановна леді.

— Подивіться-но мені в вічі, прошу вас, — провадив містер Бембль, пильно глянувши на неї. («Якщо вона витримає такий погляд, — подумав він про себе, — то їй сам чорт не брат. Цього погляду не міг витримати ніхто з богадільців. Якщо він не вплине на неї, то, значить, кінець моєї владі».)

Може, щоб приборкати захарчованих, охлялих і тому неспроможних на опір богадільців, досить було й цієї сили по-

гляду, а може, колишня місіс Корней взагалі не піддавалася орлиним поглядам; та не в тім річ, а річ у тому, що грізний зір чоловіка не тільки не розчавив її, навпаки — вона не звернула на нього жодної уваги й тільки з презирством засміялася, і це був далебі не силуваний сміх.

Від цього несподіваного звуку містер Бембль витріщив на неї очі спочатку недовірливо, а потім здивовано. Але за хвилю він знову застиг у своїй попередній позі і сидів так непорушно, аж поки голос його кращої половини не вивів його з напівзабуття.

— Чи ти збираєшся тут цілий день стовбичити й хропіти? — гостро спитала місіс Бембль.

— Я збираюся сидіти тут стільки, скільки схочу, — одказав містер Бембль, — і хоч я оце тепер зовсім не хропів, але я хропітиму, позіхатиму, чхатиму, сміятимусь і плакатиму, коли й скільки мені заманеться, — це моє непорушне право.

— Твоє право! — перекинула його з невимовним презирством його дружина.

— Так, це моє право, моя пані, — відповів він. — Право чоловіка — верховодити.

— А скажи мені на ласку Божу, що ж тоді жінці залишається? — скрикнула вдова містера Корнея.

— Коритися! — промовив громовим голосом містер Бембль. — Ваш безщасний покійний чоловік був би мусив вам убгати це в голову, і тоді він, може, прожив би аж донині: який жаль, який жаль, що він помер так передчасно, бідолаха!

Місіс Бембль одразу відчула, що це критична хвилина і що останній рішучий удар покаже, чиє буде зверху назавжди, на віки вічні. Тільки-но пролунав цей натяк на її небіжчика-чоловіка, вона впала в крісло й несамовито залилася ревними сльозами, лементуючи, що містер Бембль бездушна тварюка.

Але сльози не могли дістатися до серця колишнього парафіяльного сторожа, воно було, бач, водонепроникне. Його нерви скидалися на ті особливі касторові капелюхи, що стають щораз кращі від дощу: потоки ревних сліз лише зміцнювали й загартовували їх, і сльози, ця ознака чужого безсилля й німе визнання його власної сили, імпонували йому. Він глянув з великим задоволенням на свою дружину й попрохав її ще надолужити, бо за останнім словом медицини — плакати дуже корисно для здоров'я.

— Сльози відволожують легені, обмивають лице, дають роботу очам і втишують вдачу, — мовив містер Бембль, — а тому плачте, плачте.

Підпустивши такого жучка, він скинув з цвяшка свій капелюх і, вдягнувши його трохи набакир, з виглядом людини, що довела свою перевагу належним робом, заклав руки в кишені

і в дуже хорошому, навіть трохи жартівливому настрої подався до дверей.

Що ж до колишньої місіс Корней, то вона вжила цього засобу як менш клопітного, аніж двобій рукопаш, але й це її анітрохи не лякало, й вона була цілком готова до бою, в чому містер Бембль незабаром переконався.

Першим доказом її відваги був якийсь звук, безпосередньо за яким капелюх містера Бембля злетів з його голови й опинився в протилежному кінці кімнати. Отже, оголивши таким чином передусім голову свого ворога, досвідчена пані обхопила його щільно за шию однією рукою, а другою почала його лупцювати по потилиці (що вона робила дуже загарливо, влучно й сильно).

Після того, для різноманітності, вона подряпала йому обличчя й поскубла його чуприну, і коли він дістав, таким чином, на її думку, заслужену кару, відштовхнула його на ослін, що, на щастя, стояв поблизу, й зухвало запропонувала йому п'яткати ще досхочу про його чоловічі права, якщо він посміє.

— Встань і згинь з моїх очей к бісовому батьку, коли не хочеш, щоб я тебе ще краще почастувала, — звеліла місіс Бембль.

Містер Бембль підвівся з дуже сумним виразом на обличчі, питаючи себе, чим ще кращим могла б його почастувати його дружина, підійняв свого капелюха й глянув скося на двері.

— Ти ще досі тут? — грізно спитала вона.

— Іду, іду, голубонько! — заспокоїв її він, ретируючись похапцем до виходу. — Я, бігме, не мав на думці — іду, іду, моя крихітко! Ви такі сердиті, що я сам...

Тут місіс Бембль метнулася вперед обсмикнути килим, покошаний під час родинної сварки, а містер Бембль вискочив умить бомбою з кімнати, не докінчивши навіть свого речення і залишаючи поле січі за колишньою місіс Корней.

Містера Бембля застукано, містера Бембля побито вщент...

Він любив сікатися до інших, відчував величезну насолоду в дріб'язковій жорстокості, а тому був сам (як це завжди буває з такими людьми) страхополохом. Але дорікати йому за це не можна: адже ж багато високопоставлених офіційних осіб, що користуються загальною повагою і викликають загальний захват, мають ті самі хиби. А тому цю увагу зроблено не на огуду, а тільки на похвалу йому, щоб показати читачеві, що містер Бембль мав усі якості, потрібні для його службового стану.

Але чара його приниження ще не сповнилася по самі вінця.

Містер Бембль обійшов усю будівлю притулку, і вперше за все його життя йому спало на думку, що закони про бідних дійсно занадто жорстокі: хіба ж можна карати чоловіків за те, що вони тікають від своїх жінок, залишаючи їх на ласку парадії? Ні, навпаки, за це їх навіть слід було б винагороджувати

як почесних страдників, що багато витерпіли на своєму життєвому шляху.

Так міркуючи, містер Бембль дійшов до пральні, де богаділки зазвичай прали казенне шмаття і звідки тепер доносився досить голосний гомін.

«Гм! — треба підтримати хоч перед цими бабами мій стяг», — подумав містер Бембль, прикликаючи в допомогу всю свою природну гідність.

— Гей ви там! Чого розцвенькалися, нетіпахи!

З цими словами він розчинив двері й дуже грізно переступив поріг, але вмить задиркуватий вираз збіг з його обличчя і він увесь присмирів і стерявся: перед ним стояла його дружина.

— Я не знав, що ви тут, голубонько, — пролопотів він.

— Диви! Не знав, що я тут! — повторила місіс Бембль. — А чого ти сам сюди приперся?

— Мені здалося, що баби тут занадто багато базікають замість працювати, — мовив містер Бембль, скинувши стурбованим оком на двох старих жінок, що стояли над балією і мовчки дивувалися, чому це завідувач став нараз такий святий та божий.

— Ага, тобі здалося, що вони занадто багато базікають, — мовила його жона, — а якого це тобі батька горе?

— Бачите, голубонько... — несміливо почав був містер Бембль.

— Якого це тобі батька горе? — спитала вдруге місіс Бембль.

— Звичайно, голубонько, тут пані-господиня ви, а не хто інший, — покірно згодився містер Бембль, — але я гадав, що ви десь пішли...

— Знаєте що, — порадила його дружина, — ідіть ви під три чорти, містере Бембль: я тут вашої допомоги не потребую. Вам завжди кортить устромляти свого носа куди не слід; та щоб ви знали, вас позаочі всі на глузи беруть, а ви тільки й умієте дурня з ранку до смерку правити. Ану геть з моїх очей!

Обидві пралі ущипливо захихотіли; містер Бембль почув, побачив це й на мить завагався, але місіс Бембль не любила відволоки і, схопивши відро з мильними помями, пригрозила спорожнити його над гордовитою персоною свого чоловіка, якщо він не забереться звідси, поки живий.

Що мав чинити містер Бембль? Він поглянув журно навколо і подався до дверей; не встиг він переступити порога, як вибух дзвінкого реготу залунав йому вслід: то з невимовною насолодою реготалися пралі. Це була остання крапля! Осміяний, ошуканий на очах старчих! Навіть його авторитет перед богадільцями підтято! З височини влади й моці парафіяльного сторожа він звалився на смітник — перевернувся на затурканого тюхтія, чоловіка язикатої жінки!

— І це все за два місяці! — зітхнув містер Бембль, сповнений болючих думок. — Два місяці! Ще тільки тому два місяці я був не те що сам собі пан, я був паном над усіма й усім в парафіяльному притулкові, а тепер!

Ні, це була нестерпуча публіка! Містер Бембль дав лупня хлопчиськові, що розкрив перед ним хвіртку (бо в задумі своїй він непомітно для себе самого дійшов аж до брами), і вийшов, мов сновида, на вулицю.

Він пройшов один, два, три квартали, і тоді тільки свіже повітря і втома розвіяли трохи його журбу й викликали в нього згагу. Він поминув багато трактирів, але не вшанував ні одного з них своєю увагою і нарешті вирішив завітати до одного невеличкого шиночка в якомусь сліпому завулку; він зазирнув у вікно і побачив, що в шинку нікого немає — тільки якийсь невідомий йому гість сидить сам, як палець, у кутку. Саме на цю хвилю сипнув рясний дощ, отже, не було чого довго думати; містер Бембль увійшов до шинку й, замовивши собі в буфеті чогось випити, вступив до тієї кімнати, куди він зазирнув був знадвору.

Чоловік, що сидів у кутку, був високий на зріст і смаглявий; довгий плащ звисав на ньому до землі. Він був, очевидно, не тутешній: його запорошене вбрання й стомлений вигляд свідчили про те, що він, мабуть, прибився з далекої дороги. Він глянув запитливо на Бембля, але ледве-ледве хитнув головою на його привітання.

Містер Бембль мав гідності на двох; він ніколи не дав би себе в наругу і не зробив би першого кроку до балачки, якби незнайомий показав себе навіть чемнішим; отже, він мовчки випив свій джин і дуже гордовито й велично взявся до газети.

Але, як це часто буває з людьми в таких випадках, містер Бембль почував непереможне бажання глянути на незнайомого бодай одним оком, але за кожним разом зніяковіло спускав повіки, бо очі його незмінно ззиралися в цю хвилину з очима незнайомого, що теж час від часу нишком позирав на нього. А ще дужче ніяковів Бембль од виразу цих проникливих блискучих очей; такого важкого погляду він ще ніколи не бачив: стільки підозри й жовчної зневіри було в ньому, що витримати його не було змоги.

Коли вони ззиралися так кілька разів, незнайомий кінець кінцем порушив мовчанку.

— Зазираючи сюди, ви шукали мене? — спитав він хрипким глухим голосом.

— Ні, не вас, якщо тільки ви не містер... — Тут Бембль замовк: йому страшенно кортіло дізнатися прізвище незнайомого, і він сподівався, що той йому його мимоволі підкаже.

— Я й сам це бачу, а то б ви знали, як мене звати, — мовив невідомий, і саркастична ухмілка заграла на його губах, — а ви цього не знаєте, і я б вам радив взагалі краще не цікавитись моїм прізвищем.

— Я не мав на думці вас вразити, паничу, — величаво зауважив містер Бембль.

— І не вразили, — була коротка відповідь.

По цій розмові впала знову мовчанка, і порушив її знову-таки чужинець.

— Я вас, здається, вже бачив колись, — почав він, — але тоді ви були інакше вдягнені; тоді я тільки пройшов одного разу повз вас вулицею, проте тепер я вас одразу впізнав. Ви були тут колись за парафіяльного сторожа — так?

— Так, я був за парафіяльного сторожа, — одказав трохи здивовано містер Бембль.

— Еге, я вас бачив у цій уніформі, — згодився незнайомий, хитнувши головою. — А що ви таке тепер?

— Завідувач, — відповів помалу й з притиском містер Бембль, щоб показати раз назавжди незнайомому, що він не бажає бути з ним запанібрата, — завідувач парафіяльного притулку, паничу!

— І, мабуть, як і перше, пильнуєте власного зиску? — спитав той, уважно вдивляючись в очі містерові Бемблю, що безпорадно витріщився на нього. — Не соромтесь і відповідайте одверто, чоловіче, я вас добре знаю, як ви самі бачите.

— Я гадаю, що жонатий чоловік, так само як і нежонатий, не повинен нехтувати чесно заробленою щербатою копійкою, — відповів спантеличений містер Бембль, прикриваючи очі рукою і нишком оглядаючи незнайомого з голови до п'ят. — Парафіяльні службовці одержують таку мізерну платню, що їм гріх відмовлятися од якоїсь чемно запропонованої винагороди, що коли-не-коли перепаде на їх бідність.

Незнайомий усміхнувся, знову хитнув головою (мовляв, я тебе, чоловіче, добре знаю) — і подзвонив трактирнику.

— Ще одну порцію пуншу — тільки гарячого й міцного, — звелів він трактирникові, подаючи йому порожню склянку містера Бембля. — Адже вам так, мабуть, більше до вподоби?

— Тільки щоб не заміцно, — зауважив містер Бембль, делікатно відкашлюючись.

— Ви вже знаєте, як це розуміти, хазяїне, — недбало мовив незнайомий.

Трактирник усміхнувся і за хвилину з'явився із склянкою гарячого, димуючого пуншу, від якого Бемблеві одразу сльози на очі виступили.

— А тепер слухайте, — мовив незнайомий, зачинивши спочатку вікно й двері, — я прибув сьогодні сюди, щоб вас роз-

шукати, і завдяки якомусь щасливому збігу обставин, що диявол іноді підсовує своїм приятелям, ви ввійшли до тієї самої кімнати, де я сидів, про вас думаючи. Мені конче треба одержати від вас деякі відомості; це дрібниця, але я її не вимагаю від вас задурно. Візьміть ось це для початку.

З цими словами він підсунув своєму візаві кілька соверенів дуже обережно й тихо, немов боячись, щоб хтось, бува, не почув брязкоту монет; а коли містер Бембль, уважно оглянувши гроші й переконавшись, що вони не фальшиві, засунув їх задоволено до кишені свого жилета, він провадив:

— Напружте вашу пам'ять і перенесіться до зими — стривайте, скільки вже тому літ? — ага, до зими дванадцять років тому.

— Чималий час, — зауважив містер Бембль, — ну гаразд.

— Місце дії — притулок.

— Є.

— Час — ніч.

— Так.

— Дія відбувається в паскудній дірі — кат його знає, в якій саме частині вашого притулку, де злиденні недобиті повії дають життя своїм вибрудкам і, залишаючи їх на шию парафії, закопують часто свій сором у могилі.

— Ви, мабуть, маєте на увазі поліжничий покій? — спитав містер Бембль, що ледве встигав стежити за бурхливим потоком слів незнайомого.

— Так! — сказав той. — І там народився хлопець?

— Еге, скільки там тих хлопців народилося! — зауважив містер Бембль, безнадійно хитаючи головою.

— Та щоб вони вам усі повиздыхали! — скрикнув незнайомий. — Я кажу не про всіх, а про одного: святого та божого, блідого мазунчика, якого віддали до трунаря в науку (чом він, ірод, там собі труни не змайстрував і не поклався в неї), а потім, як казали, втік до Лондона.

— Ага, так це ви про Олівера?! Про малого Олівера Твіста? — скрикнув містер Бембль. — Щоб я його не запам'ятав! Та такого впертого мерзотника...

— Мене цікавить не він, про нього я вже досить чув, — обірвав незнайомий його обурену тираду про Оліверові гріхи, — мене цікавить одна жінка, та стара відьма, що доглядала його матір, — де вона?

— Де вона? — перепитав Бембль, якому пунш розв'язав язика. — Де вона — не скажу... Там, куди вона пішла, немає поліжничого дому, і тому наша повитуха залишилася там, мабуть, без роботи.

— Що це означає? — суворо спитав незнайомий.

— Це означає, що вона померла минулої зими, — одказав містер Бембль.

Почувши це, незнайомий пильно глянув на нього й зацікавився, не зводячи з нього очей; він сидів так довго, поринувши, очевидно, в якусь глибоку задуму, бо з часом погляд його став якийсь неухильний і далекий. Здавалося, що він сам не знає, що принесла йому ця новина: радість чи горе? Але нарешті він зітхнув, наче з полегшенням, і, відвернувши очі від містера Бембля, недбало зауважив, що зрештою це йому байдуже; з цими словами він підвівся, щоб іти, але містер Бембль умів теж на хитрощах ходити й одразу збагнув, що перед ним незрівнянна нагода дорого перепродати таємницю своєї кращої половини.

Він чудесно пам'ятав той вечір, коли померла стара Саллі, всі події тієї днини врізалися йому в пам'ять з найдрібнішими подробицями — адже ж саме тоді він освідчився місіс Корней! Досі він так і не почув від неї про таємницю старої Саллі, єдиним передсмертним свідком якої вона була, але з різних балачок він довідався досить доволі, щоб зрозуміти, що таємниця ця стосувалася якоїсь події, що трапилася на той час, коли повитуха ходила за Олівера Твіста матір'ю. Ця згадка блискавицею промайнула в голові містера Бембля, і він дуже таємничо повідомив чужинця, що перед самою смертю старої поторочі одна жінка була з нею віч-на-віч і що, на його думку, вона могла б подати йому деякі відомості щодо цікавої для нього справи.

— А як же я її знайду? — скрикнув, забуваючись, незнайомий, і видно було, що ця новина збудила в ньому з новою силою його колишній страх і сумніви.

— Лише через мене, — відказав містер Бембль.

— Коли?

— Завтра.

— Тоді о дев'ятій вечора, — мовив незнайомий і, відірвавши клаптик паперу, накреслив на ньому тремтячим письмом, що свідчив про його велике хвилювання, адресу якогось відлюдного закутка на березі річки.

— Приведіть її до мене о дев'ятій вечора. Само собою, що язиком анітелень, — а втім, вам це краще знати — для вас це теж безпечніше.

З цими словами він вийшов до буфету й, заплативши за пунш, досить холодно зауважив містерові Бемблю, що їм не по дорозі. На прощання він нагадав ще раз про призначену годину побачення й без дальших церемоній подався геть.

Містер Бембль глянув на записочку з адресою; на ній не було жодного прізвища; незнайомий не встиг ще далеко відійти, й він кинувся йому навздогін.

— Чого вам треба? Вистежувати мене хочете, чи що? — скрикнув чужинець і швидко обернувся, почувши дотик до свого плеча.

— Я хочу тільки знати, кого мені там питати? — відповів Бембль, показуючи на анонімну адресу.

— Монкса! — буркнув невідомий і подався геть швидким кроком.

Розділ XXXVIII

Що відбулося між панством Бембль і містером Монксом під час їхньої нічної зустрічі

Це було літнього, млого й темного вечора. Облогові хмари, що весь день громадилися купами на небі, заволокли його тепер густою, суцільною заслоною; важкі краплі дощу, провісниці близької бурі, вже дзвінко капотіли по дахах, коли панство Бембль, залишивши за собою головні вулиці містечка, збочило до невеличкого убогого передмістя з напівзаваленими, зруйнованими халупами, що лежало миль із півтори за містом на гнилому мочаристому узріччі.

На них обох було старе вже, ні до чого несудне лахміття, вдягнене, щоб захиститись від дощу, а може, й від чужих цікавих очей. Містер Бембль ніс у руці незасвіченого поки що ліхтаря і йшов трохи попереду, очевидячки, щоб його люба дружина не забруднила своїх ніжок брудною дорогою і ступала по слідах, що залишали в болоті його величезні черевики. Вони йшли мовчки; час од часу містер Бембль вкорочував ходу й обертав назад голову, немов щоб поглянути, чи не згубилася часом у темряві його жінка; але переконуючись, що вона йде за ним назирцем, він надолужував і ще швидшим кроком простував до місця побачення.

Цю місцевість не можна було назвати підозрілою — навпаки, всім було давно відомо, що це гніздо самих лише неприборканих пройдисвітів, що, прикриваючись різними промислами, жилися насправді лише з грабунків та злочинів. Частина цих облуплених халуп була нашвидку збудована з цегли, частина — зі старих, поточених шашелем дощок: вони ліпилися купками мішма переважно над самою річкою. Кілька дрантивих човників край грузького берега, прив'язаних до казна-якої дощатої пристані, трухляві весла та скручені мотузи й кодоли, розкидані поблизу, начебто свідчили про те, що мешканці цих обдертих халуп промишляють рибальством, але до-

сити було придивитися ближче до всього цього занепаłego, ні до чого несудного зняряддя, щоб зрозуміти, що воно тут лежить лише про людське око.

Серед темної купи халуп на березі річки здалеку виступала велика будівля, горішній поверх якої похилився над самою водою. Мабуть, колись це була фабрика, що давала заробіток околишнім мешканцям, але тепер вона стояла руїною. Пацюки, шашіль і вогкість підточили її підпори, і значна частина її завалилася вже в річку, а друга, ще не зовсім зруйнована, нависла над чорною глибиною і, здавалося, лише чекала відповідної нагоди, щоб завалитися й собі.

Шановне подружжя зупинилося перед цією зруйнованою будівлею саме на ту хвилю, коли здалеку загуркотіло перше громування і дощ перейшов у зливу.

— Це мусить бути десь тут поблизу, — мовив містер Бембль, позираючи на зім'ятий клаптик паперу в своїй руці.

— Гей, сюди! — гукнув на них згори чийсь голос.

Містер Бембль підвів голову й побачив якусь чоловічу постать, що наполовину перехилилася з вікна горішнього поверху.

— Постривайте, я зараз, — почувся знову той самий голос, потім голова зникла і вікно зачинилось.

— Це той самий чоловік? — спитала місіс Бембль.

Містер Бембль хитнув головою.

— То пам'ятай, що я тобі казала, — просичала вона, — говори якомога менше, а то зрадиш нас з головою.

Містер Бембль, що весь час поглядав неспокійно на підозрілу будівлю, саме налагодився зауважити, що краще було б взагалі відмовитися від усієї цієї замороки й повернути голоблі, та висловити цієї думки він не встиг, бо Монкс уже відчинив низенькі надвірні двері, край яких вони стояли, й зробив їм знак заходити.

— Ходіть! — скрикнув він, нетерпляче тупнувши ногою. — Не затримуйте мене!

Місіс Бембль, що спершу начебто трохи вагалася, відкинула свій страх і перша сміливо переступила поріг, а містер Бембль, соромлячись чи то боячись відстати, проліз за нею бочком; він почував себе, очевидно, як собака в човні, й цілком втратив свою гордовиту поставу, що була завжди його головною прикметою.

— На якого біса стовбичили ви там під дощем, — звернувся до Бембля Монкс, замкнувши за ними двері.

— Ми впріли й хотіли трохи прохолонути, — пролопотів Бембль, беспорядно озируючись навколо.

— Прохолонути? — скрикнув Монкс. — А чи знаєте ви, що цей дощ і всі дощі, і всі зливи не здолають затопити того

пекельного полум'я, що буяє в грудях людини. Прохолоди ви так швидко не знайдете — ні, ні, не сподівайтесь!

З цими приємними словами Монкс раптово обернувся до місіс Бембль і глянув на неї таким проникливим зором, що навіть ця безстрашна пані відчула непереможне бажання спустити свої очі додолу й провалитися крізь землю.

— Це та сама жінка? — спитав Монкс.

— Еге! Та сама, — відповів містер Бембль, добре пам'ятаючи засторогу своєї дружини.

— Ви, мабуть, гадаєте, що жінки не вміють таємниць таїти? — впала в слово місіс Бембль, завзято витримуючи Монксів пильний погляд.

— Ні, я знаю: жінки вміють таїти лише одну таємницю, поки її не викриють, — одказав Монкс.

— А яку ж саме? — поцікавилася шановна пані.

— Втрату свого доброго імені, — відповів Монкс, — отже, на цій самій підставі я знаю, що коли жінка причетна до таємниці, викриття якої загрожує їй шибеницею або каторгою, вона її нікому й ніколи не розцвенькає, — ви мене розумієте, місіс?

— Ні, — відповіла місіс Бембль, трохи червоніючи.

— Звісно, не розумієте, де ж вам зрозуміти!

Монкс якимось криво всміхнувся — чи то насупивсь — і, зробивши рукою Бемблям знак іти за ним, провів їх через довгий і великий, але дуже низький покій; він уже заніс ногу на сходи (вірніше трап), що сполучали перший поверх з другим, коли раптом у темній відтуліні над ними блиснула гадюкою блискавиця, а за нею вдарив над їхніми головами такий грім, що хистка будівля аж ходором заходила.

— Чуєте! — скрикнув Монкс, відскакуючи назад. — Чуєте! Як він гуркотить і реве — немов луна віддається з тисячі печер, де від нього сховалися тисячі дияволів. Як я ненавиджу його!

Кілька секунд він стояв мовчки, затулившись руками, а коли він їх одвів від свого лица, містер Бембль з жахом побачив, що воно все скривилося й пополотніло.

— Це на мене іноді нападає, а особливо під час громовиці, не звертайте уваги, на цей раз воно вже минулось, — мовив Монкс, помітивши Бемблів переполох, і пішов нагору. Вони ввійшли до якоїсь кімнати на другому поверсі; він хутко замкнув віконницю і спустив нижче прип'ятого до сволака ліхтаря, що висів на перекинутій через блок мотузці й освітлював жовтувато-тьмямим світлом убогі меблі — трухлявий стіл і три облуплені стільці.

— А тепер до діла, — мовив Монкс, коли вони посідали, — що швидше, то краще. Ця жінка знає, в чому річ?

Питання стосувалося містера Бембля, але дружина його не дала йому відповісти й сказала, що їй усе відомо.

— Чи правда тому, що ви були віч-на-віч з тією клятою відьмою перед самою її смертю і що вона вам щось переказала про...

— Про матір того хлопця? — не дала йому скінчити місіс Бембль. — Так, це вірно.

— Отже, перше питання: яку таємницю вона вам відкрила? — спитав Монкс.

— Даруйте, це вже друге питання, — дуже розсудливо заперечила тямуща жінка, — перше питання: скільки ця таємниця коштує?

— Який біс це вам скаже, не знаючи, чого вона варта! — скрикнув Монкс.

— Кому ж, як не вам це знати, — відповіла місіс Бембль, що вміла кого завгодно за пояс заткнути, як це міг залюбки засвідчити її старенький.

— Мг! Так, значить, це стосується чогось коштовного, грошового? — збагнув Монкс, пильно вдивляючись їй у вічі.

— Можливо, — спокійно відповіла вона.

— Може, якась річ, знята з неї, щось, що вона носила на собі, щось...

— Годі. Краще кажіть одразу — скільки; я вже досить почула, щоб знати, що ви саме і є той, кого мені треба.

Містер Бембль, що ще досі не довідався від своєї ніжної дружини нічого нового про животрепетну таємницю, прислухався до цієї розмови, витріщивши очі й витягнувши наперед свою шию; він здивовано поглядав то на жінку, то на Монкса і не йняв віри власним вухам, але подив його ще збільшився (якщо це взагалі було можливо), коли Монкс похмуро спитав, скільки вона править за свою таємницю.

— Ну а скільки дали б ви? — спитала місіс Бембль так само спокійнісінько.

— Може, нічого, а може, й двадцять фунтів, — відповів Монкс. — Спершу розкажіть, а там уже зцінімось.

— Накиньте ще п'ять монет. Коли ви дасте мені двадцять п'ять фунтів золотом, я розкажу вам усе, що знаю, — але не раніше.

— Двадцять п'ять фунтів! — скрикнув нестямно Монкс.

— Здається, я сказала досить виразно, — зауважила місіс Бембль, — а втім, це ж зовсім недорогого.

— Недорого, за якусь нікчемну таємницю, що, може, насправді нічого не варта! — роздратовано скрикнув Монкс. — Адже понад дванадцять літ про неї ніхто нічого не чув.

— Час не псує цих речей, а навпаки, — як те добре, старе вино, тільки збільшує їхню ціну, — мовила місіс Бембль байдужо, незалежним тоном, яким почала цю розмову. — А є такі

таємниці, що можуть пролежати каменем дванадцять тисяч або й дванадцять мільйонів літ — і нарешті вийти на світ божий і з'ясувати чимало цікавого.

— А коли мої гроші підуть за вітром? — нерішуче спитав Монкс.

— То ви їх зможете одібрати, — відповіла шановна пані, — адже ж я тільки самітна беззахисна жінка і за мене нікому заступитись.

— Ви не самітні і не беззахисні, голубонько, — тремтячим голосом зауважив містер Бембль, — з вами я, і до того (тут його зуби аж клацнули, мов у пропасниці), і до того містер Монкс правдивий джентльмен і ніколи не допустить насильства над парафіяльними службовцями. Містер Монкс знає, голубонько, що я не молоденький хлопчик і може вже, так би мовити, трохи підтоптався, але ж він чув, тобто я хочу сказати, що містер Монкс, мабуть, мав би чути, що я ретельний службовець і стаю дужий, як лев, коли мені урветься терпець. Треба тільки, щоб мені терпець урвався, ось що.

Говорячи це, містер Бембль, схопив свого ліхтаря; він хотів зробити це дуже гнівно й рішуче, але йому не поталанило, а схвильований, сполоханий вираз його обличчя показав, що треба дійсно чогось надзвичайного, щоб йому урвався терпець і він зважився на якийсь войовничий крок, за винятком, звичайно, його агресивних акцій щодо богадільців та інших відповідно вимуштруваних осіб.

— Ти дурень, — відповіла на це місіс Бембль, — краще б не плескав язиком.

— А ще краще було б йому його відрізати, чого він так репетує? — суворо додав Монкс. — Так це ваш чоловік?

— Мій чоловік! — знизала плечима місіс Бембль, ухиляючись від прямої відповіді.

— Я це одразу подумав, скоро ви увійшли, — провадив Монкс, помічаючи, як сердито скинула вона оком на свого чоловіка. — Гаразд, так воно й краще; я волю мати діло з двома людьми, зв'язаними однією волею. Але годі, дивіться!

Він витяг з кишені полотняного гаманця, вийняв з нього двадцять п'ять соверенів і підсунув їх місіс Бембль.

— Беріть, — мовив він. — Ах, цей клятий грім! Чи він хоче на наші голови звалитися? Хай він вщухне, тоді ви розкажете мені все.

І коли грім, що дійсно вдарив мало не над самим дахом зруйнованої будівлі, замовк, Монкс підвів схилену голову й витягнувся вперед. Тепер їхні голови майже торкалися одна одної, бо, згораючи з нетерпіння, чоловіки перехилялися зовсім над маленьким столом, а жінка теж підсунулася ближче,

щоб її шепіт було виразніше чути. Під тьмяним світлом ліхтаря, що падав просто на них, їхні бліді налякані обличчя на темно-му тлі порожніх чорних стін здавалися якимись примарами.

— Коли ця жінка, стара Саллі, як ми її звали, вмирала, ми з нею були віч-на-віч, — почала місіс Бембль.

— І більше там нікого не було? — перепитав Монкс так само пошепки. — А поруч, на сусідньому ліжкові не лежало ніякої хворої або безтямної старчихи? Ніхто не міг підслухати або випадково зрозуміти, в чому річ?

— Ніхто. Ми були на самоті. Стара вмерла на моїх руках, і нікого, крім мене, коло неї тоді не було.

— Гаразд, — зауважив Монкс, не зводячи з неї очей, — далі.

— Саллі говорила про якусь молоду жінку, що породила кілька років тому сина, у цій самій кімнаті, на цій самій постелі, де тепер умирала стара, — провадила місіс Бембль.

— А-а! Прокляття! Який дивний збіг обставин, — мовив Монкс; губи його затремтіли, і він утупив свої очі в темряву.

— Це був той самий хлопчик, що про нього ви говорили вчора ось із ним, — оповідала далі місіс Бембль, зневажливо хитнувши головою на свого чоловіка, — повитуха обікрала його матір.

— Ще живу? — спитав Монкс.

— Уже мертву, — відповіла жінка і наче здригнулась. — Тіло ще не охолонуло, як вона вже вкрала те, що вмируща мати благала її зберегти для своєї дитини ще за кілька хвилин до смерті.

— Вона його продала? — з розпачем скрикнув Монкс. — Продала? Де? Коли? Кому? Давно?

— Насилу спромігшись на ці слова, вона впала на подушку й померла.

— І не сказала більше нічого? — прошепотів Монкс здуреним страшним голосом. — Брехня! Я не дозволю гратися з собою! Вона мусила сказати ще щось! Я з вас обох дух виб'ю, як не дізнаюся, що вона вам сказала.

— Це було все, — одказала назверх спокійно місіс Бембль, очевидно не налякана диким поривом дивного чужинця, чого ніяк не можна було сказати про її чоловіка, — але Саллі міцно вчепилася однією рукою в мою спідницю, і коли я вгледіла, що вона вже мертва, й почала висмикувати спідницю з її заляклих пальців, я побачила в руці її клапоть брудного паперу.

— І в ньому було... — не втерпів Монкс, перехилиючись ще дужче наперед.

— В ньому не було нічого. Це була заставна квитанція.

— Що?

— Стривайте, не все одразу, — відповіла місіс Бембль. — На мою думку, Саллі зберігала ці речі якийсь час, сподіваючись продати їх з кращим зиском, але нарешті віддала їх у заставу і потім щороку спромогалася (як — то вже інша річ) на гроші й виплачувала так-сяк відсотки, щоб у разі потреби можна було їх викупити. Але вона так-таки нічого й не діждалась і померла, кажу, з клаптем засмальцьованого зім'ятого паперу в руці. За два дні кінчався строк квитанції; я подумала, що ці речі можуть ще колись знадобитись, і тому викупила їх із застави.

— А де ж вони тепер? — палко скрикнув Монкс.

— Ось, — відповіла жінка і, немов радіючи, що нарешті збувається якогось тягара, кинула на стіл саф'яновий футляр, де заледве міг би вміститися маленький французький годинник. Монкс розкрив його тремтячими руками: в ньому лежав золотий медальйон з двома кучериками волосся і рівна золота обручка.

— В середині персня вирізано «Агнесса», — зауважила місіс Бембль, — потім іде вільне місце для прізвища, а ще далі дата: як я дізналася потім, хлопчик народився приблизно за рік по цій даті.

— І тут усе? — спитав Монкс, пильно оглянувши медальйон і обручку.

— Усе, — відповіла жінка.

Містер Бембль глибоко зітхнув, немов радіючи, що таємниче оповідання вже закінчено й небезпека втратити двадцять п'ять фунтів минула, і навіть насмілився стерти піт, що весь час капотів був йому з кінчика носа.

— Більше я нічого не знаю з цього приводу і тільки можу міркувати й здогадуватися, — звернулася до Монкса по короткій мовчанці місіс Бембль, — а втім, я й не хочу знати всієї правди — так безпечніше. Проте дозвольте мені поставити вам два запитання?

— Про мене — питаєте, — трохи здивовано одказав Монкс, — але чи я відповідатиму — це вже друге питання.

— Тобто вже, значить, третє, — наважився пожартувати містер Бембль.

— По-перше, чи ви гадали дізнатися від мене саме те, що я вам оце розказала? — спитала жінка.

— Так, це саме, — підтвердив Монкс, — далі.

— Як ви гадаєте використати цю новину? Чи може вона зашкодити мені?

— Ні, ніколи, так само, як і мені, — відповів Монкс. — Гляньте сюди! Тільки ні кроку з місця, коли вам ваша шкура мила.

З цими словами він раптом відсунув набік стіл і, сіпнувши з усієї сили за залізне кружалко в підлозі, розкрив край ніг

ошелешеного містера Бембля, що надзвичайно швидко шарахнувся назад, таємну ляду.

— Гляньте сюди, — мовив він, освітлюючи ліхтарем чорну безодню, — не бійтесь мене, я міг любісінько спустити вас туди, якби мені цього заманулось, бо ж ви сиділи над цим самим місцем.

Заспокоєна цими словами, місіс Бембль наблизилася до самої відтулини, а містер Бембль, згораючи з цікавості, насмілювався підійти за нею. Під їхніми ногами шумів розбурханий бурєю і дощем вир, усі звуки поринали в клетоті його хвиль, що злісно плескалися об трухляві, покриті зеленою цвіллю балки. Колись тут був водяний млин; а тепер буйний пінявий потік бився об гнілі колоди й останки колишніх млинових коліс і свавільно нісся вперед, немов зростаючи на силі за кожною новою перепоною, що затримувала його скажений рух.

— Якби кинути сюди людське тіло, де, на вашу думку, опиниться воно завтра вранці? — мовив Монкс, хитаючи ліхтарем над чорною діркою.

— Миль за дванадцять звідціля і до того пошматоване на шматки... — відповів Бембль і аж назад відступив з переляку.

Монкс витяг з-за пазухи маленький саф'яновий футляр, куди він його спохвату засунув був, прив'язав його до тяжка, що лежав на підлозі, і скинув його в скажений потік. Пакетик прорізав чорну глибіню, хлюпнув і зник у воді.

Усі троє презирнулися, мов їм світ розв'язався.

— Туди його! — мовив Монкс, відпускаючи ляду, що важко грюкнула об підлогу. — Коли море, як пишуть у книгах, і повертає своїх мерців, то в кожному разі срібло й золото воно залишає для себе самого й поглине і цю дурничку. Нам більш нема про що говорити; можна кінчати наше приємне побачення.

— Звичайно, — згодився дуже жваво містер Бембль.

— Сподіваюся, що ви не плескатимете зайвого, — мовив Монкс, глянувши на нього з погрозою, — за вашу жінку я не турбуюсь.

— Можете покластися на мене, мов на камінну гору, паничу, — відповів містер Бембль, поспішаючи до сходів і надзвичайно гречно відкланюючись, — я мовчатиму як риба заради нас усіх трьох, заради себе самого, містере Монкс.

— Ваше щастя; радий це чути, — мовив Монкс, — а тепер засвітіть ліхтаря, і гайда!

Добре, що їхня розмова закінчилася на цих словах, бо інакше містер Бембль, що стрімголов дійшов, відступаючи лицем, аж до самого трапа і стояв тепер лише за якихось два кроки від нього, був би неминуче гепнув сторчкака вниз. Він засвітив свого ліхтаря об ліхтар Монкса, що відв'язав його від мотузка й

тримав тепер у руці, і, не намагаючись провадити далі розмову, мовчки опустився вниз, а за ним і його дружина; Монкс ішов позаду і постояв трохи на сходах, прислухаючись, але крім лящання дощу й клекоту хвиль сторонніх звуків не було чути.

Вони пройшли через довгий покій першого поверху тихо й обережно, бо Монкса морозом обсіпало від кожної тіні на стінах, а містер Бембль, тримаючи свого ліхтаря на цілий фут над землею й кидаючи очима на всі боки, чи, бува, по дорозі не трапиться якоїсь нової таємної ляди, йшов надзвичайно легкою й нечутною ходою, дуже дивною для людини його комплекції. Монкс обережно відчинив двері, що ними ввійшло шановне подружжя Бемблів, а вони, ледве вклонившись на прощання своєму новому таємничому знайомому, попленталися по сльоті додому.

Скоро вони відійшли, Монкс, що, очевидячки, ненавидів залишатися на самоті, гукнув на хлопця (що сидів досі нишком в одній з кімнат нижнього поверху) й, звелівши йому присвітити ліхтарем, повернувся сам до кімнати, звідки він допіру відпровадив своїх гостей.

Розділ XXXIX

Де читач знову зустрічається з уже відомими йому шановними особами й дізнається, яку раду радили Монкс із Феджіном

Другого дня по тому, як троє поважних громадян, що про них ішлося в попередньому розділі, залагодили свою справу, містер Сайкс прокинувся надвечір від довгого сну і, позіхаючи й потягуючись, запитав хрипким басом, котра година.

Це вже була не та кімната, де він мешкав перед своєю подорожжю до Чертсі, хоча вона містилася в тій самій частині Лондона й навіть зовсім недалечко від його колишньої квартири. Назверх вона була значно гірша за його попереднє житло; це була малесенька облуплена кімнатка на горищі з уламками обшарпаних меблів і малесеньким віконцем, пробитим у схилі даху, що виходило в якийсь брудний, глухий заулок.

Але ще багато інших прикмет свідчили про те, що щаслива зірка її шановного хазяїна вже закотилася: майже цілковитий брак меблів та мінімальних життєвих вигод, відсутність такого незначного рухомого майна, як деякі конче потрібні речі одягу й білизни, а також змарніле й зголодніле обличчя самого Сайкса не вимагали жодних доказів і краще слів наочно показували, що його обсіли тяжкі злидні.

Грабіжник лежав на ліжку, загорнувшись у свій білий балахон замість халата; хвороблива жовтизна його обличчя, застальований нічний ковпак і шорстка чорна, давно неголена щетина не збільшували його краси. Його собака сидів біля ліжка й то скидав оком на свого пана, то стиха гарчав від найлегшого шарудіння десь надворі або в низенькій частині будинку. Якась жінка сиділа край вікна й заклопотано латала Сайксів подертий жилет: жінка ця була така бліда й виснажена з довгого голодування й від довгих невиспаних ночей, що тільки по голосу її, коли вона відповіла на Сайксове запитання, можна було пізнати, що це колишня рум'яна Нансі.

— Допіру пробила сьома, ну, як здоров'я, Біллі? — мовила вона.

— Ет, як з клоччя батіг! — відповів він і круто вилаяв свої очі й ноги. — Подай руку, яюсь спробую встати з цього клятого тапчана, щоб він згорів!

Хвороба не приборкала Сайксової сваркої вдачі, бо коли дівчина допомагала йому дочвалати до стільця, він лаяв її на всі заставки за її незграбність і навіть ударив її спересердя.

— Знову рюмсаєш? — скрикнув він. — Ну годі вже! Глянеш — молоко кисне! Як негодна нічого путящого зробити, то забирайся к бісовому батьку! Чуєш?

— Чую! — відповіла дівчина з силованим сміхом і відвернулась. — Що це тобі знову примандюрилось?

— Ага! Схаменулась? — буркнув Сайкс, помітивши сльозу на її віях. — Щастя твоє!

— Біллі, що це, невже ж ти міг би свідомо скривдити мене навіть сьогодні? — мовила дівчина, кладучи йому руку на плече.

— А чому б пак і ні?

— Стільки безсонних нічок, стільки ночей провела я над тобою, доглядала й присипляла тебе мов дитину, — одказала вона, і навіть в її хрипкому голосі затремтіла якась тепла, чула жіноча ніжність, — і ось нарешті ти очунав і став уперше на ноги; скажи — ти ж не хотів мене вдарити, ти зробив це ненароком? Правда? Ну скажи!

— Ну добре вже, ненароком, — огризнувся Сайкс. — Ач які нові примхи! Вставай умент і берись до роботи. Не чіпляйся до мене зі своїми баб'ячими вередами!

Іншим разом ця увага, а особливо тон її були б справили на дівчину бажане враження, але тепер вона була дійсно занадто кволла й знеможена, і тому, відкинувши голову на спинку стільця, вона нараз зомліла, перше ніж Сайкс встиг підшукати відповідної лайки, якими він завжди підсилював свої погрози. Грабіжник стерявся і не знав, що чинити: це була зовсім несподівана притичина, такого ще з Нансі ніколи не

траплялося, бо взагалі її істерики бували дуже буйні й бурхливі, але вщухали самі собою. Отже, він виригнув якусь блюзнірську лайку, спробував ще кілька крутих слів, але як і ці ліки не допомогли, то він став нарешті кликати підмогу.

— Що тут у вас сталося, соколику? — почувся знайомий голос, і в двері просунулася Феджінова голова.

— Поможи дівці, чуєш? — нетерпляче гукнув Сайкс. — Чого витрещив баньки?

Здивовано скрикнувши, Феджін кинувся рятувати Нансі; за ним до хати вскочив і містер Давкінс (або по простому Проноза); він поставив швиденько на долівку свій власний клунок і, вихопивши пляшку з рук містера Чарлі Бетса (що увійшов за ним слідом), умент відкоркував її власними зубами і влив кілька крапель якогось міцного питва хворій у горло (а щоб, бува, фатально не помилитись, хильнув спершу сам трошки).

— Ти, Чарлі, подмухай на неї міхом, а ви, Біллі, розстебніть їй пояса, — наказав Проноза.

Ці шпаркі об'єднані зусилля, в яких містер Бетс брав найжвавішу участь, вважаючи, очевидно, доручену йому функцію за найкумеднішу іграшку в світі, дали незабаром бажані наслідки: дівчина прийшла до пам'яті, підвелася, нетвердою ходою почвала до стільця край ліжка й зарилася головою в подушки, залишаючи містерові Сайксу розважати своїх несподіваних гостей.

— Яким це лихим вітром занесло вас сюди? — звернувся до Феджіна господар.

— Ні, соколику, не лихим, бо лихий вітер хмари наганяє, а я прийшов до тебе з гостинцями. Пронозо, серденько, розв'яжи-но наш клунок і дай Біллі те, на що ми сьогодні всі наші грошенята витратили.

За цим наказом хлопчисько розв'язав свій великий обв'язаний скатертиною клунок і став подавати одну по одній усі речі, що там містилися, Чарлі, а той розкладав їх на столі, вихваляючи на всі заставки їхню якість і переваги.

— Золото, а не пиріжок, — приказував він, гордо становлячи на стіл величезний рум'яний паштет, — з молодесеньких тендітних трусиків, Біллі, навіть кісточка як масло в роті тануть — шкода й випльовувати; півхунта хінської травички по сім з половиною шилінгів за хунт — такої міцної й запашної, що коли завариш її окропом, то покришка чайника сама так і підстрибує. Півтора хунти негрського цукру, що звалився з самісінького неба. Два свіженькі, рум'яні буханці, кружалко чудесного глостерського сиру і ще щось таке міцне, таке ласе, чого ти на своєму віку ніколи й не нюхав.

З цими словами молодий гастроном витяг зі своєї глибокої кишені велику, дбайливо закорковану пляшку, а тим

часом Давкінс наляв Сайксові здорову чарку чистого спирту, яку той умент нахильцем спорожнив.

— Овва, Біллі, бачу, тобі краще вже! — скрикнув Феджін, задоволено потираючи руки.

— Авжеж! Та я двадцять разів устиг би дуба дати, поки ти надумався б мене навідати! — розсердився господар. — Де твоя совість, паскудо? Як це ти покинув мене в такій біді й мало не цілий місяць носа свого довгого сюди не показував!

— Ви тільки послушайте, що він каже! — знизав плечима Феджін. — І це тоді, як ми принесли йому стільки ла-со-щів!

— Страви непогані, — мовив лагідніше Сайкс, бо апетитний вигляд столу трохи втишив його гнів, — а все ж таки, чим ти це поясниш? Чому ти начхав на мене, чом не притрусився сюди, а покинув мене хворого без шеляга, як пса... — Гей, віджени його, Чарлі!

— Зроду-віку не бачив такого зугарного собаки! — скрикнув містер Бетс, відганяючи Вовка від столу. — Знається на живності не згірше від старої бабки, що вік свій базари подолом замітає! Якби його в театрах показувати, він би вславив на віки вічні своє собаче ймення, та й вистави стали б цікавіші.

— Заткни пельку, шолудивий! — гримнув Сайкс на собаку, що заліз під ліжко і ще досі сердито гарчав звідтіля. — Ну, чим же ти це з'ясуєш, старий чортяко?

— Бачиш, соколику, мене понад тиждень у місті не було — у справах їздив, — відповів Феджін.

— Ну а потім? — провадив Сайкс. — Де ж ти аж два тижні волочився, що покинув мене здихати, як руду мишу в норі?

— Неспромога була, Біллі, неспромога. Зараз на людях усього тобі не розкажу, не можу, але, повір, не міг ніяк — слово честі!

— Що? — з огидою сплюнув Сайкс. — Ану одбатуйте-но мені швидше кавалок пирога, щоб заїсти це його слово, а то аж занудило.

— Не сердься, не хвилюйся, соколику, — покірно улещував його Феджін. — Я тебе, Біллі, ні на хвилю не забував!

— Аякже, звісно, не забував! — з гіркою ухмілкою мовив Сайкс. — Тоді, як я тут трусився і горів у гарячці, ти собі міркував і накидав оком: «Біллі оборудує це, Біллі оборудує те, Біллі оборудує все чисто з дорогою душею за дурничку, коли одужає; як живіт підведе, руки мені залюбки лизатиме». Якби не ця дівка, то мене б тут давно дідько вхопив!

— От бачиш, Біллі, ти сам кажеш: якби не ця дівка, — учепився Феджін за його останні слова. — А через кого, як не через бідного старого Феджіна, дістав ти таку гарну дівоньку, га?

— Він каже правду, Біллі, — мовила Нансі, швидко підходячи до нього. — Та годі, годі вже.

Нансине втручання дало інший напрямок розмові; старий підморгнув хлопцям, і вони завзялися частувати її вином і спиртом, хоча вона відмовлялася і пила дуже мало, а тим часом Феджін із шкури ліз, щоб тільки зацитькати Сайкса; всі його прокльони і погрози він обертав начебто на дружні жарти, чим кінець кінцем таки втихомирив його трохи; налигавшись горілки, Сайкс розперезався і почав відпускати різні круті дотепи, а старий підохочував його задоволеним смішком і взагалі вдавав, що йому дуже весело.

— Смішки — смішками, а діло — ділом, — мовив Сайкс. — Треба мені в тебе й грошенят вициганити.

— Бігме й шеляга при собі не маю, — заволав до нього старий.

— Зате вдома маєш цілі купи, — заперечив Сайкс. — Про мене, загреби жменю хоч звідтіля.

— Купи грошей! — жахнувся Феджін, сплеснувши в долоні. — Та в мене й...

— Я достотно не знаю, скільки їх там у тебе є, та, мабуть, ти й сам цього гаразд не знаєш, бо щоб порахувати їх, треба було б згаяти чимало часу, — обірвав його Сайкс, — мені треба сьогодні грошей, і край.

— Добре вже, добре, — зітхнув Феджін, — про мене, пошлю вже Пронозу додому.

— Нема дурних! — відповів Сайкс. — Проноза надто пронозуватий; він або забуде повернутись, або заблудить, або виявиться, що за ним погналися хорти й тому він не зміг повернутися; знаю я вас, ви разом орудуєте і вибредхатися завжди зумієте. Ні, щоб було певніше, Нансі піде з вами разом по гроші, а я тим часом трохи посплю.

Після довгого торгу й гризні Феджін нарешті збив ціну з п'ятьох фунтів стерлінгів, що їх вимагав Сайкс, до трьох фунтів і чотирьох з половиною шилінгів, божачись і запевняючи, що таким чином йому самому залишається лише вісімнадцять пенсів на все хазяйство; кінець кінцем Сайкс пристав на це, похмуро зауваживши, що «як чортма, то нема»; Нансі хутенько одяглася, а тим часом Проноза з Чарлі Бетсом сховали їжу до буфета. Попрощавшись із дорогим своїм другом, Феджін з Нансі й хлопцями подалися додому, а Сайкс завалився на ліжку заснути часинку, поки дівчина ходитиме по гроші.

Вони дійшли щасливо до Феджінового помешкання й застали там Тобі Крекіта з містером Чітлінгом за п'ятнадцятою партією крібеджу; годі казати, що Томові в грі не щастило і він програв підряд усі чотирнадцять партій, а тепер програвав

п'ятнадцятий і останній свій півшилінг на превелику втіху молодих друзів. Містер Крекіт помітно зняковів, що його застали за грою з такою значно нижчою за нього особою (цілком зрозуміло, що Том був йому не пара ані розумом, ані громадським своїм становищем); він недбало позіхнув і, поцікавившись, як ся має Сайкс, взявся за капелюха.

— А без нас ніхто не приходив, Тобі? — спитав Феджін.

— Нікогісінько не було, — відказав містер Крекіт, підіймаючи догори свого коміра, — така нудота, що хоч головою об стінку бийся. З тебе треба б могорича взяти за те, що я так довго стеріг твою хату. Ех, к бісовому батьку, аж памороки забило, мов тому присяжному засідателеві; краще був би завалився спати. А то, бач, моя добрість, — хотів розважити цього парубійка. Страшенна нудота!

З цими й ще іншими скаргами на змарнований час містер Крекіт згріб зі столу свій виграш і, засунувши срібні монети у кишеню свого жилета з такою погордою, немов би цей дріб'язок був ніщо для такої високопоставленої особи, як він, граціозно вийшов з кімнати. Його шляхетні манери справили величезне враження на містера Чітлінга, що весь час, аж поки його елегантні штани й ботфорти не зникли за дверима, не зводив з нього закоханих очей. Коли він вийшов, хлопець скрикнув, що за честь знайомства з такою людиною віддай все — і мало, що побачення з ним варте семи з половиною шилінгів і що йому самому начхати на свою страту.

— Ну й роззява ж ти, Томе! — зареготався Чарлі після цієї заяви.

— Неправда твоя! — образився містер Чітлінг. — Феджіне, хіба ж я роззява?

— Ні, ти, звичайно, дуже розумна голова, — відповів старий, ляснувши його по спині й підморгнувши Чарлі й Пронозі.

— А містер Крекіт — великий птах, — правда, Феджіне? — провадив Том.

— Аякже, аякже, соколику.

— І знайомство з ним — велика честь, правда, Феджіне?

— Дуже велика, соколику. Не вважай на них: вони тобі заздять, Томе, бо він гордує ними й не хоче з ними водитись.

— Ага, ага! Ось бачите! — скрикнув радісно Том. — Дарма, що він обіграв мене, але ж я можу знов набути, як мені заманеться. — Правда, Феджіне?

— Звичайно, Томе, і що швидше тобі цього заманеться, то краще. Отож не барися і виходь одразу на лови. Пронозо! Чарлі! Вам давно пора на роботу! Дивіться — уже близько десятої, а ви ще досі нічого не зробили — ну, гайда!

Хлопці негайно послухали цього наказу й, кивнувши Нансі головою, взяли капелюхи й вийшли з кімнати; дорогою Проноза і його молодий жвавий товаришок не переставали кепкувати з Чітлінгового програшу, але як на правду казати, то в його поведінці не було нічого ані дивного, ані надзвичайного: хіба ж мало є на білому світі молодих і далєбі недурних людей, що платять значно дорожче за те тільки, щоб їх бачили у виборному товаристві, і хіба мало шляхетних джентльменів (що саме й складають це виборне товариство) здобувають собі славу майже таким самим шляхом, як і моторний Тобі Крекіт?

— А тепер я тобі дам грошеняток, Нансі, — мовив Феджін, коли хлопці пішли. — Це ключ від маленької шафи, де я ховаю все те дрантя, що мені зносять наші хлопчаки. Грошей я ніколи не замикаю, бо ж нема чого й замикати — ха-ха-ха, так-таки й нічогісінько! Невдячна наша робота, невдячна; але я так люблю молодь, так мене тішать молоді їхні обличчя, що я радий усе стерпіти заради них — усе на світі! Тс! — прошепотів він нараз, похапцем ховаючи ключа на грудях. — Хто це? Чуєш?

Дівчина, що сиділа за столом з байдужо згорненими на грудях руками, не звернула на шелест жодної уваги: їй було, очевидно, цілком байдуже, хто там прийшов чи пішов; але скоро вона почула звук якогось чоловічого голосу, вона вмить здерла з себе хустку й капелюшка й кинула їх під стіл. Коли Феджін обернувся до неї, вона поскаржилася на задуху; але її кволий, стомлений тон начебто зовсім не відповідав її попередньому похапливому рухові; та Феджін цього не помітив, бо стояв тоді до неї спиною.

— Ага, це саме той, на кого я чекаю, — прошепотів він, немов досажуючи на несподівану перешкоду, — ось він уже сходить униз. Поки він буде тут — про гроші ані мур-мур, Нансі! Він пробуде недовго: якихось десять хвилин — не більше.

Притиснувши свого кощавого пальця до уст, старий пішов до дверей із свічкою в руці зустрічати гостя; вони мало не стукнулися головами на порозі, а гість увійшов так швидко й замислено до кімнати, що помітив дівчину, аж коли опинився біля неї.

Це був Монкс.

— Не турбуйтеся — це одна з моїх вихованок, — заспокоїв його Феджін, бо Монкс відступив назад, помітивши третю особу. — Сиди, сиди й ти, Нансі.

Дівчина присунулася ближче до столу, скинула на Монкса байдужим оком і одвернулася; але коли він підійшов за хвилину до Феджіна, вона глянула на нього так проникливо, гостро й пильно, що, якби тут був сторонній глядач, він вельми здивувався б, такі несхожі були ці два погляди.

— Новини є? — спитав Феджін.

— Дуже багато.

— І добрі? — нерішуче провадив Феджін, немов побоюючись розгнівати гостя зайвими балачками.

— У кожному разі — не погані, — відповів, усміхаючись, Монкс, — на цей раз пощастило. Мені треба поговорити з вами віч-на-віч, Феджіне.

Нансі підсунулася ближче до столу, але начебто не збиралася виходити з кімнати, хоча розуміла, що Монкс натякав на неї; а Феджін (мабуть, боячись, щоб вона, бува, не бовкнула чогось про гроші, якщо він почне випроваджувати її) показав Монксові пальцем нагору і вийшов разом із ним.

— Тільки не до тієї клятої нори, де ми були того разу, — донісся до дівчини зі сходів голос гостя; Феджін засміявся і відповів щось, чого вона не розібрала, однак скрип мостин свідчив про те, що вони зійшли на другий поверх.

Кроки їх віддавалися дзвінкою луною по порожній будівлі; вони ще не зацікавилися, як Нансі вже тихенько роззула свої черевики, напнула голову подолом і, загорнувшись у спідницю, підійшла навшпинячки до дверей; не сміючи дихнути, вона наставила вухо і, скоро все стихло, тихо вийшла з кімнати нечутною ходою, мов тінь, прокралась по сходах нагору і зникла в темряві.

Хвилин із п'ятнадцять, а то й більше в кімнаті не було нікого; нарешті дівчина повернулася назад такою самою нечутною ходою, а слідом за нею на сходах почулися кроки обох чоловіків: Монкс повернув одразу до надвірних дверей, а Феджін пошкандибав знову нагору по гроші. Коли він повернувся, Нансі надягала капелюшка й обсмикувала хустку, лагодячись у дорогу.

— Що з тобою, Нансі! Яка ти бліда! — здивовано скрикнув старий і відступив назад, поставивши на стіл свічку.

— Бліда? — перепитала дівчина і прикрила очі рукою, немов затуляючись від світла.

— Як смерть!.. Що ти тут зробила?

— Нічого — наскільки це мені відомо, — недбало відповіла вона, — може, мені просто в голові замакітрилось: тут у тебе дихати нічим, а я катзна-скільки на тебе чекала. Та годі-бо! Давай гроші — й край; мені ніколи.

Бідкаючись над кожною монетою, Феджін відрахував Нансі нарешті призначену суму, і, побажавши одне одному «на добраніч», вони попрощалися без дальших балачок.

Нансі пройшла кілька кроків вулицею й знесилено сіла на сідці якогось ганку; кілька хвилин вона просиділа так, розбитая, приголомшена, нездужаючи підвестись; потім нараз схопи-

лась і пішла швидким кроком уперед, але не в напрямкові до Сайксового будинку; що далі, то вона йшла все швидше і на-решті кинулася бігти. Але їй сперло дух, і вона зупинилась на хвилю відсапнутись, і тут, мов щось нараз згадавши і мов зро-зумівши своє цілковите безсилля, вона схилила голову на гру-ди й, ламаючи руки, тяжко заридала.

Чи від сліз їй легше стало, чи вся безнадійність її станови-ща нараз розкрилася перед її очима — не знати, тільки вона круто повернула й кинулась бігти, може, щоб нагнати згаяний час, а може, щоб утишити бурхливий вир власних думок. Так вона незабаром добігла до будинку, де на неї чекав грабіжник.

Навіть якщо в її обличчі й було щось збентежене, коли вона з'явилася додому, то Сайкс цього все одно не помітив; він тільки спитав, чи є гроші, і, дізнавшись, що все гаразд, щось задоволено пробубонів і, прилігши знову на подушку, повернувся на другий бік і поринув у солодку дрімоту.

На щастя, завдяки отриманим грошам Сайкс другого дня мав стільки клопоту з їжею й питвом, і смачні ситі страви так погамували його сваркий настрій, що в нього не було ані часу, ані навіть бажання ставитися занадто критично до поведження Нансі. Треба було Феджінових рисячих очей, щоб одразу спос-стерегти з її дуже характерного нервово-замисленого стану, що в ній відбувається якась надзвичайна душевна боротьба і що вона зважилася на якийсь рішучий одчайдушний вчинок. Але Сайкс не мав такої чутливості і такого тонкого нюху, та й взагалі душевна тривога виліталася в нього тільки в лайку і в бійку, а до того, як ми вже зазначили, він перебував того дня в особливо хорошому гуморі, — отже, чудна поведінка Нансі не впала йому зовсім в око, і взагалі він звертав на неї так мало уваги, що, коли б вона навіть не стримувала свого хвилюван-ня, воно все одно не викликало б у нього жодних підозрінь.

Що далі, то хвилювання Нансі щораз дужче зростало, а надвечір вона вже собі місця не могла знайти. Вона сиділа біля ліжка Сайкса, не маючи сили дочекатись, поки він уп'ється вщент і засне; щоби її були такі бліді, а очі горіли таким чуд-ним вогнем, що навіть Сайкс це мимоволі помітив.

Знесилений гарячкою, він лежав, розвалившись на ліжку, і дудлив джин, щоб хоч трохи втишити внутрішній пал; про-стягнувши до Нансі втретє чи вчетверте порожню склянку за новою порцією, він нараз помітив її надзвичайну блідість.

— Щоб я пропав, що це з тобою? — мовив він, спираючись на лікоть і пильно вдивляючись їй у вічі. — Ти мов допіру з могили встала! Що там знов?

— Нічого, — відповіла дівчина, — нічого. Чому ж це ти на мене вовком дивишся?

— Знову якісь дурощі? — скрикнув Сайкс, боляче сіпнувши її за руку. — Що це, трясця твоєї матері, значить? Що це таке? Про що ти думаєш?

— Про багато речей, Біллі, — відповіла дівчина, здригаючись, і провела рукою по очах. — Ет, к бісу все! Хіба я знаю!

Силувана веселість її останніх слів, здається, справила на Сайкса більше враження, аніж її попередній дикий, скам'янілий погляд.

— А я знаю, що це таке, — мовив Сайкс, — якщо до тебе теж не прилипла гарячка, то... запахло порохом. Чи не забрала ти собі часом в голову... — Та ні, в дідька! Ти цього не зробиш!

— Чого? — спитала дівчина.

— Ні, ні, — бубонів про себе Сайкс, не зводячи з неї очей, — така вірна дівка цього не зробить, а то я б їй перерізав пельку ще три місяці тому. Мабуть, на неї гарячка напала — ось і все!

Заспокоївши цим себе, Сайкс спорожнив до дна склянку й, добре вилаявшись, зажадав ліків.

Нансі швиденько скочила, обернувшись до нього спиною, налила ліків у чарочку й напоїла його мов маленького.

— А тепер сядь біля мене і губ не копиль, — наказав їй грабіжник, — а то я твою пику так розквашу, що ти її сама не впізнаєш, як до розуму прийдеш.

Дівчина послухалася. Стиснувши її руку, Сайкс впав на подушку, не спускаючи своїх осоловілих очей з її лица. Дрімота хилила його: його повіки заплющувалися, він перевертався, ворухився, кліпав очима, засинав на кілька хвилин, потім з жахом схоплювався і дивився несамовитим, шаленим поглядом уперед і нараз в одну з цих хвилин збурення, мов важкий лантух, плюхнув горілиць на подушку і заснув глибоким непробудним сном.

Його стиснуті пальці випустили поволі Нансину руку, рука його безсило звисла, і все його величезне тіло мов заціпеніло в глибокому забутті.

— Здається, лавданум¹ уже допоміг, — прошепотіла дівчина, обережно підводячись, — я вже, може, й так запізнилась.

Вона швиденько напнула на плечі хустку, вдягла капелюшка, похливно озираючись навколо, мов не звірялася на сонзілля і з жахом чекала ось-ось відчутти на собі важкий дотик залізної руки. Але — ні, все було тихо. Вона підійшла навшпіннячки до ліжка, поцілувала коханого в губи, нечутно відімкнула й замкнула за собою двері й кинулася притьмом на вулицю.

У темному заулкові, яким вона простувала до головних вулиць, вартовий оповістив криком пів на десяту.

¹ Настоянка з опіуму.

— Давно вже било половину? — спитала вона його.

— За чверть години битиме десята, — відповів чоловік, освітлюючи її обличчя ліхтарем.

— А йти туди щонайменше годину, — прошепотіла Нансі і швидко побігла вперед.

У вузьких темних заулках, куди вона поспішала, навпростець від Спіталфілду до Вест-Енду вже замикали крамниці. Ударила десята. Нансі ще надолужила. Вона бігла тепер духом по вузеньких нерівних тротуарах, розштовхуючи ліктями перехожих і проскакуючи під самими мордами коней на найлюдніших перехрестях, де цілі юрми народу стояли, вижидуючи, коли можна буде перейти на другий бік.

— Якась божевільна! — казали люди, дивлячись їй услід. А вона все неслась уперед, ні на що не зважаючи.

В аристократичнішій частині міста людей на вулицях було значно менше, і тому швидкий біг Нансі звертав на себе більшу увагу перехожих. Дехто навіть пускався за нею швидким кроком, немов цікавлячись, куди ця жінка так поспішає, інші зупинялись і дивились їй услід, дивуючись, як це в неї вистачає духу бігти так прудко. Але всі ці люди потроху повідставали від неї, і коли вона дісталася нарешті до однієї спокійної елегантної вулиці поблизьку Гайд-парку й зупинилася перед фешенебельним готелем-пансіоном, освітленим яскравим світлом ліхтаря, вона вже була сама.

Пробила одинадцята година. Нансі зробила кілька нерішучих кроків, наче вагаючись, що чинити, але звук дзигарів поклав край її боротьбі, і вона увійшла до передпокою.

Швейцара на дверях не було, і вона похапливо й нерішуче пішла до сходів.

— Гей, молодице, кого вам тут треба? — мовила якась добре вдягнена жінка, визираючи з-за дверей.

— Мені треба бачити одну пані, що тут живе, — відповіла Нансі.

— Пані! — скрикнула жінка й сердито зирнула на неї. — Яку саме пані вам треба?

— Міс Мейлі, — одказала Нансі.

Служниця, що тим часом розгледіла вже гострим оком незнайому, відповіла їй на це лише зневажливим поглядом і гукнула слугу, не бажаючи, очевидно, заходити з нею в балачки. Нансі повторила своє прохання.

— Про кого я маю доповісти міс Мейлі? — спитав слуга.

— Вони мого прізвища все одно не знають, — відповіла Нансі.

— Ну а в якій справі ви прийшли — вони знають?

— Не знають ні того, ні другого, — одказала дівчина, — я мушу бачити їх сама віч-на-віч.

— Ще чого! — мовив чоловік, штовхаючи її до дверей. — Годі, геть звідціля, небого, щоб вашого духу тут не було!

— Не діждете! Своєю охотою не піду! — скрикнула Нансі із серця. — А щоб ви знали, то ви мене й удвох не подужаєте. Невже тут не знайдеться й однієї доброї душі, що згодилась би виконати таке просте прохання безталанної жінки? — скрикнула вона, озираючись навколо.

Цей болючий поклик зворушив добросердого кухаря, що разом з іншою челяддю споглядав усю цю картину.

— А чого б вам не послухати її, Джо? Адже язик не всохне, — мовив він, виступаючи наперед.

— На якого біса? — відповів слуга. — Невже ви гадаєте, що панночка згодяться пустити до себе таку дівку?

Цей натяк на підозрілу мораль Нансі викликав цнотливе обурення вертких покоївок, і вони одногolosно із запалом заявили, що така пропаша приблуда ганьбить їх жіночу стать, і рішуче зажадали, щоб їй негайно дали по потилиці й викинули в канаву.

— Про мене, робіть, що хочете, — звернулася знову до чоловіків Нансі, — але спершу зробіть те, що я вас прошу: прошу вас, перекажіть молодій леді моє прохання.

Добросердий кухар знову заступився за Нансі, і кінець кінцем перший слуга згодився довести до відома панни про неї.

— Ну а що ж я маю казати? — спитав він, занісши ногу на сходи.

— Скажіть, що одна молода жінка дуже, дуже бажає поговорити віч-на-віч з міс Мейлі, — відповіла Нансі, — і що з її перших слів панночка зрозуміють, чи варто вислухати її до кінця, а чи вигнати її геть як шарлатанку.

— Гаразд, але ви щось такого наговорили... — нерішуче мовив слуга.

— Перекажіть моє прохання і принесіть мені відповідь — і край, — твердо одказала Нансі.

Слуга побіг нагору, а дівчина залишилася внизу, бліда, схвильована, і з тремтячими губами слухала ущипливі образи, якими дуже голосно картали її цнотливі покоївки.

Обурення їх ще збільшилось, коли слуга покликав дівчину нагору до панни.

— Хіба кому на цьому світі потрібна чеснота? — мовила одна покоївка.

— Мідь, мабуть, краща за золото, — додала друга.

Третя зауважила з презирством, «які тепер леді на світі», а четверта знизала плечима й закінчила гнівний присуд цнотли-

вих Діан обуреним викриком: «чистий сором!», і всі троє підхопили його за нею.

Нансі не зважала на ці шпильки, бо на серці в неї був важчий тягар: вона вся тремтіла, а коліна їй підгинались, коли вона сходила нагору. Слуга провів її до невеличкої кімнати, освітленої висячою лампою, і вийшов, залишивши її на самоті.

Розділ XL

Продовження попереднього розділу: дивне побачення

Усе молоде, знівечене життя Нансі пройшло на вулиці в найбрудніших кишлах Лондона, серед останніх, пропащих людей, але все ж таки в глибині її душі збереглося ще щось властиве чистій жіночій натурі. Коли вона почула за дверима, що вели до інших кімнат, легкі жіночі кроки й подумала про той незмірний контраст двох істот, що за хвилю виявиться в стінах цієї кімнати, свідомість власного стидовища так пригнітила її і їй стало так нестерпуче соромно самої себе, що вона поточилася назад, не маючи сили витримати присутності тієї дівчини, що з нею вона так палко домагалася побачитись.

Але з цими кращими почуттями боролася її гордість, ця хиба, властива однаково останнім з останніх, що впали незмірно низько, й першим із перших, що стоять на недосяжній височині. Безсоромна подруга шахраїв, гнилий вибродок лондонських мерзенних вертепів, спільниця кандальників і каторжних, пропаща істота, що жила сама весь час під погрозою шибениці, — і в ній навіть спалахнула гордість: вона соромилась, не хотіла виявити того блілого прояву жіночого єства, що, на її думку, був ознакою слабкодухості, але що насправді був останнім відблиском людської подобі, з якої невблаганне життя витравило все найкраще ще за її чистих дитячих літ.

Нансі глянула несміливо вгору й побачила перед собою струнку гарну дівчину, але в ту ж мить спустила очі додолу, хитнула недбало головою і з силуваним зухвальством промовила:

— Ну, знаєте, до короля далеко, до Бога високо — нелегко було мені дістатися до вас, леді. Якби я образилася й пішла, як це зробив би кожен на моєму місці, ви колись ще дуже пожалкували б за цим, та й недурно.

— Мені дуже шкода, що з вами повелися нечемно, — відповіла Роза. — Забудьте це, коли можете. Скажіть, чого ви бажаєте? Я та, кого ви хотіли побачити.

Несподіваний ласкавий тон цієї відповіді, ніжний голос, привітні манери, цілковита відсутність пихи й злості приголомшили Нансі, і вона заридала.

— О, леді, леді, — скрикнула вона, сплеснувши в долоні, — якби на світі було більше таких людей, як ви, і менше таких, як я!

— Сідайте, — серйозно мовила Роза, — якщо вас гнітять злидні або якесь горе, я з радістю допоможу вам, чим тільки зможу. Будь ласка, сідайте.

— Дозвольте мені постояти, леді, — відповіла плачучи дівчина, — і не говоріть зі мною так ласкаво — ви ж ще не знаєте, хто я така. Уже пізно... ці двері... замкнені?

— Так, — відповіла Роза, відступаючи назад, щоб бути ближче до виходу на випадок небезпеки. — Але нащо це вам?

— На те, що я хочу віддати до ваших рук своє життя і життя інших людей, — відповіла Нансі, — я та сама дівчина, що затигла малого Олівера назад до Феджіна того вечора, коли він вийшов із свого дому в Пентонвіллі.

— Це ви! — скрикнула Роза Мейлі.

— Я, леді! — одказала Нансі. — Я та сама пропаша жінка, що живе серед злодіїв і, скільки пам'ятає себе з того часу, як очі її вперше розкрились на лондонських вулицях, не знала кращого життя і доброго слова. Не турбуйтеся, не ховайте своєї огиди до мене, леді! Я молодша, аніж видаюся, але я вже здавна звикла до образ і презирства. Найбідніші жінки жахаються мене й відступають від мене на вулицях.

— Який жах! — мовила Роза, мимоволі відсовуючись від чудної дівчини.

— Дякуйте Богові день і ніч, люба леді, що добрі люди виховали й гляділи вас! — скрикнула дівчина. — На колінах дякуйте Богові, що вам не довелося зазнати голоду й холоду, бешкету й пияцтва, і... і... ще чогось: ще гіршого, чого зазнала я мало не від колиски. Так, так, від самої колиски, бо тротуари й канави були моєю колискою, як вони, мабуть, будуть і моєю смертельною постілью!

— Як мені шкода вас! — тремтячим голосом мовила Роза. — Від ваших слів мені серце кров'ю обливається.

— Хай благословить вас Господь за вашу ласку! — одказала Нансі. — Якби ви знали, що мені доводиться часом терпіти, ви справді пожаліли б мене. Але стривайте... Я нишком утекла від людей, що напевно вбили б мене, якби довідались, що я побігла до вас розказати вам про те, що підслухала... Чи знаєте ви одного чоловіка на ймення Монкс?

— Уперше чую це ім'я.

— То, значить, він називає себе серед нас інакше, я так і думала, — провадила Нансі. — Перед кількома місяцями, ско-

ро по тому, як ви взяли до себе Олівера після того грабунку, я, запідозривши вже цього чоловіка, підслухала серед ночі його таємну розмову з Феджіном. І я почула, що Монкс — це той самий чоловік, що про нього я вас допіру питала...

— Так, так, я розумію, — мовила Роза.

— Я почула, що Монкс уздрів Олівера випадково на вулиці з двома другими хлопцями того самого дня, як ми його вперше втратили, й пізнав, що він той самий хлопчик, якого він шукає, — тільки я не зрозуміла тоді, нащо саме, — оповідала Нансі, — він обіцяв Феджінові добре заплатити, якщо той тільки зтягне його до себе назад, а ще більше, коли він зробить з нього злодія — це було потрібно Монксові для якоїсь власної мети.

— Для якої мети? — спитала Роза.

— Я хотіла дослухати до кінця, але в цю мить він помітив на стіні мою тінь, — відповіла Нансі, — мало хто здолав би чкурнути тоді від них, а я втекла зовсім непомітно. З того часу я його не зустрічала аж до вчорашнього вечора.

— Ну а що сталося вчора?

— Зараз скажу, леді. Вчора він знову прийшов. Вони з Феджіном так само забралися нагору, а я, замотавшись з головою так, щоб на цей раз не сполохати їх своєю тінню, прокралася за ними й підслухала їхню розмову під дверима. Перше, що я почула, було: «Отже, єдині докази походження хлопця лежать на дні річки, а стара відьма, що дістала їх від його матері, гниє в могилі». Це сказав Монкс. Вони обоє засміялись і заговорили про те, як йому нарешті пощастило. Потім Монкс почав за Олівера й розлютовано скрикнув, що хоч тепер гроші цього чортяки в нього за сімома замками, він все-таки волів би їх дістати іншим шляхом. Він казав, що найбільшою насолодою для нього було б насміятися з батьківського гордовитого заповіту й проволочити Олівера по всіх лондонських в'язницях, а наприкінці побачити, як він повисне на шибениці за якийсь поважний злочин, що Феджін міг би залюбки зладнати, використавши хлопця для себе.

— Господи, що ж це таке! — скрикнула Роза.

— Правда, щира правда, леді, — провадила дівчина. — Далі він похвалився з жадливими прокльонами, до яких мої вуха вже здавна звикли, але яких ви, може, й не зрозуміли б, що він охоче був би вбив ненависного Олівера, якби не боявся за власну шкуру; і як це поки що неможливо, то він не спускатиме з нього очей і слідкуватиме за кожним його кроком і, коли той навіть скористається з прав свого походження, він все одно зуміє його занепасти. Загалом, — закінчив Монкс, — хоч ви, Феджіне, і хитрий старюга, але ви ще ніколи нікому не розставляли таких тенет, як розставив їх я своєму молодшому братові.

— Братові! — скрикнула Роза.

— Так, він це сказав і сказав ще багато іншого, — відказала Нансі, неспокійно озирваючись навколо, як вона це шохвилини робила під час свого оповідання, бо грізна тінь Сайкса переслідувала її невідхідно навіть тут. — Він почав говорити про вас і про другу стару леді й сказав, що, мабуть, сам Бог або чорт діють проти нього, пославши Олівера саме до ваших рук, а потім зареготався і скрикнув, що й це добре, бо нема в світі тих грошей, що ви не дали б, аби тільки довідатися, хто такий ваш двоногий собачка!

— Невже, невже ви хочете сказати, що він говорив це цілком серйозно? — спитала Роза, сильно бліднучи на виду.

— Він говорив це так злісно й твердо, що годі й думати про жарту, — відповіла дівчина, похитавши головою, — коли він зненавидить когось, то, мабуть, тому прийдеться круто. Я знаю багато значно гірших злочинців, та я радніше слухала б їх двадцять разів, аніж того Монкса один раз. Але вже пізно, час додому, щоб ніхто, бува, не запідозрив, куди це я поділась. Я мушу зараз бігти назад.

— Але що ж я можу зробити сама! — скрикнула Роза. — Як я скористаюся без вас з того, що ви мені сказали? Ви хочете йти назад! Назад! Нащо ж ви повертаєтесь до цих, як ви оповідаєте, жаклих, жорстоких людей? Якщо ви повторите всі свої слова одному джентльменові, — я його можу викликати цю ж мить із сусідньої кімнати, — вас за якихось півгодини влаштують у безпечному місці, де ви будете живі й здорові.

— Ні, мені треба назад, — одказала дівчина, — я мушу повернутися назад, бо... ох, як я поясню це такий безневинній дівчині, як ви? — бо серед тих людей, що про них я вам говорила, є один чоловік, найнесамовитіший з них усіх, — його залишити не можу навіть заради власного порятунку.

— Ви вже й перше заступалися за нашого любого хлопчика, — провадила Роза, — ви прийшли сюди з такою небезпекою для себе, щоб повідомити мене про все, ви говорите щиру правду, я відчуваю це, я вірю вам; ваше каюття, ваш жаль, ваш сором... усе це переконує мене, що для вас ще є вороття. Боже мій, — палко провадила добра дівчина, стискаючи руки, й гарячі сльози покотилися по її щоках, — не відвертайтеся від мене, вчуйте мене, як жінка жінку, що... може, перша... вперше на вашому віку звертається до вас із словами жалю й співчуття! Послухайте, послухайте мене! Дайте мені врятувати вас для кращого життя.

— Леді, леді моя, любий чистий мій янгол, — скрикнула Нансі, падаючи навколішки, — ви перша озвалися до мене такими милосердними словами! Може, якби я почула їх багато літ тому, вони були б врятували мене від гріха й недолі, але тепер уже пізно, пізно, пізно!

— Ніколи не пізно покаятись й спокутувати старе, — одказала Роза.

— Пізно, пізно! — скрикнула Нансі, ламаючи у відчай руки. — Тепер я вже не зможу залишити його! Я не можу заподіяти йому смерть власною рукою.

— Але чому? Чому? — спитала Роза.

— Тоді йому кінець! — скрикнула дівчина. — Якби я розказала іншим те, що ви чули допіру, якби їх усіх заарештували, то ніщо, ніщо не врятувало б його від смерті. Він найзавзятіший з них і такий жорстокий.

— Хіба ж можна відмовлятися заради такої людини від надії на майбутнє і порятунку? Це безумство!

— Не знаю, що це, — одказала дівчина, — я тільки знаю, що так воно є і не тільки зі мною одною, а й з сотнями інших таких самих пропащих істот, як я. Я мушу повернутись. Може, це кара Божа за всі мої гріхи — не знаю; дарма, що я зазнала від нього стільки горя, образ і страждання — мене тягне до нього; мені здається, що коли б я навіть напевне знала, що загину від його руки, — я б усе-таки повернулась до нього.

— Що ж мені робити? Я не можу відпустити вас так від себе! — скрикнула Роза.

— Ні, леді, ви повинні мене відпустити, і ви відпустите мене, я це знаю, — мовила підводячись дівчина. — Ви не примусите мене залишитись, ви не скористаєтеся з того, що я повірила у вашу добрість і не зажадала від вас жодних обіцянок, як могла б це зробити.

— То що ж я можу вдіяти? Нащо ви мені тоді це казали? — відповіла Роза. — Таємницю цю треба розкрити, бо, якщо ніхто, крім мене, не знатиме її, то це ж не врятує Олівера, про якого ви так турбуєтесь.

— Мабуть, серед ваших знайомих є якийсь добрий пан, на якого ви можете звірити цю таємницю. Може, він вам щось і порадить, — заперечила Нансі.

— Але де ж я вас знайду в разі потреби? — спитала Роза. — Я не намагаюсь дізнатися, де живуть ці жахливі люди, але призначте мені певний час і місце, де я могла б, мов ненароком, зустріти вас.

— А чи обіцяєте ви мені не зрадити моєї таємниці і прийти самі або з тією одною особою, що знатимете її? — спитала дівчина.

— Обіцяю, як перед Богом, — урочисто відповіла Роза.

— Гаразд, то щонеділі від одинадцятої до дванадцятої години ночі я ходитиму по Лондонському мосту, коли буду ще жива, — відповіла не вагаючись Нансі і швидко пішла до дверей.

— Постривайте хвилину, — затримала її Роза, — подумайте ще востаннє про себе саму, ви ж можете врятуватися. Ви маєте право вимагати від мене допомоги не тільки як віддяку за це повідомлення, але ще більше як безпорадна, безщасна жінка. Невже ви волієте повернутись назад до цієї грабіжницької зграї й до цього чоловіка, коли ваше одне-єдине слово може все змінити? Яка сила пориває вас туди, що вабить вас до страждання! О, неville у вашому серці не знайдеться струни, що відгукнулася б на мої слова? Невже у вашій душі не залишилося нічого, що б повстало проти цього жахливого засліплення?

— Коли такі молоді, добрі, хороші леді, як ви, віддадуть комусь своє серце, — твердо відповіла Нансі, — то кохання може завести їх дуже далеко — так, так, навіть таких панночок, як і ви, що мають родину, друзів, кавалерів — усе, все на світі, що скрашує їхнє життя. Але коли така жінка, як я, єдиний притулок якої — гробове віко, єдиний друг у хвилину недуги чи смерті — доглядачка з богадільні, коли така жінка полюбить якогось чоловіка і дасть йому заповнити все її злиденне спустошене серце, що протягом усього її клятого життя не знало теплого слова, то хіба ж може вилікувати її що-небудь у світі? Ні, ніщо, ніколи! Пожалуйте нас, добра леді, пожалуйте нас за те, що з усіх жіночих почуттів у нас залишилося тільки одне-єдине, та й те, замість бути нашою втіхою і гордістю, є для нас джерелом нових страждань і злигоднів. Така наша жорстока доля.

— Може, ви візьмете від мене трохи грошей, що дадуть вам змогу прожити чесно — принаймні до нашої зустрічі? — мовила Роза, помовчавши трохи.

— Ані пенні, — одказала Нансі, махнувши рукою.

— Не відвертайтеся від мене, не відкидайте всіх моїх зусиль стати вам у пригоді, — мовила ласкаво Роза, підходячи до неї, — вірте мені, я щиро хочу вам бодай чим-небудь допомогти.

— Ах, якщо ви хочете допомогти мені, леді, то візьміть зараз моє життя, — відповіла Нансі, ламаючи руки, — мені ще ніколи, ніколи не бувало так гірко, як сьогодні, від думки, що я таке; мені було б легше вмерти тут, аніж у тому пеклі, де пройшло все моє життя. Хай буде над вами завжди благословення Боже і хай пошле він вам стільки щастя, скільки сорому й ганьби припало на мою голову.

З цими словами, надриваючись від сліз, безщасна дівчина подалася з кімнати, а Роза, приголомшена цим несподіваним побаченням, що скидалося більше на якийсь раптовий кошмар, аніж на дійсність, безсило впала на стілець, намагаючись зібрати свої розбурхані думки.

Де відбуваються нові несподіванки і виявляється, що радість, як і горе, рідко приходиться самотою

Розине становище було дійсно надзвичайно скрутне. Вона згорала з нетерпіння розкрити таємницю Оліверової «історії», але одночасно не могла порушити своєї урочистої обіцянки: адже нещасна жінка звірилася на неї як на чисту нелукаву людину — хіба ж може вона її зрадити? Нансині слова й усе її поведження глибоко зворушили Розу Мейлі, і до її любові до їхнього маленького вихованця Олівера в неї приєдналося таке саме щире бажання врятувати безталанну й збудити в ній надію на нове життя.

Місіс Мейлі збиралася пробути в Лондоні три дні перед своїм від'їздом до досить далекого курорту на надмор'ї. Тепер була північ; отже, перший день збіг. Що робити? Що можна вдіяти за сорок вісім годин? Як відкласти від'їзд, не викликавши підозри?

Містер Лосберн був з ними в Лондоні і мав пробути тут ще два останні дні, але Роза знала занадто добре його гарячий темперамент і передбачала, яке обурення викличе в нього в першу хвилину поява дівчини, що вкрала була колись Олівера; тому без сторонньої авторитетної підтримки Роза ніяк не могла розкрити йому цієї таємниці; вона мусила поки що критися й від місіс Мейлі, що, звичайно, передусім схотіла б порадитися із своїм приятелем, містером Лосберном. З цієї самої причини годі було й думати звертатися до правозаступника, навіть якби Роза й знала, як це робиться. У неї промайнула думка звернутися до Гаррі Мейлі; але це викликало болючу згадку про їхнє прощання, і їй здалося ганебним для себе кликати його тоді... коли (тут їй на очі навернулися гіркі сльози)... тоді, коли він уже, може, забув її і знайшов деінде своє щастя...

Настала безсонна тривожна ніч; розбурхані гнітючі думки шарпали мозок Рози, вона схилилася то до однієї, то до другої, відкидала один по одному всі свої плани й не знала, що чинити. А вранці, розваживши все знову, вона з відчаєм вирішила звернутися за порадою все-таки до Гаррі.

«Йому буде тяжко приїхати сюди, але мені в стократ тяжче від цього, — міркувала вона. — А може, він взагалі не схоче, може, він обмежиться листом або приїде й старанно уникатиме мене, як це було тоді... того дня, як він від'їздив... Я думала, що складеться не так... але втім, так воно краще для нас обох». Тут перо випало їй з руки, і вона відвернулася, щоб навіть самий папір, що мав дістатися до рук Гаррі, не бачив її сліз.

Роза бралася за перо й відклала його з п'ятдесят разів, обмірковуючи на всі лади перший рядок свого листа, хоча не спромоглася ще написати й першого слова, коли це нараз Олівер, що гуляв тепер завжди під охороною свого «сердюка» містера Джайлза, вскочив прожогом до кімнати настільки схвилюваний і засапаний, немов якась біда окошилася знову на ньому.

— Що сталося? Що тебе так збентежило? — спитала Роза, підводячись йому назустріч.

— О, я сам не свій... мені просто дух спирає... — почав хлопчик. — Господи! Невже ж я їх справді побачу і ви, нарешті, дізнаєтесь, що я казав вам щиру правду...

— Я іншого ніколи й на думці не мала, — ласкаво відповіла Роза, приголубивши його. — Але в чому річ? Про кого ти говориш?

— Я побачив того пана... — насилу відповів схвилюваний хлопчик, — того доброго, доброго пана... містера Броунлоу, що про них ми з вами так часто розмовляли...

— Де ж ти побачив його? — спитала Роза.

— Вони саме виходили з карети і ввійшли до одного будинку, — пролепетав Олівер, заливаючись радісними сльозами, — я не говорив з ними, я не міг до них заговорити, бо вони мене не помітили, а я сам так тремтів, що не міг догнати їх. Але Джайлз спитав за мене, чи вони там мешкають, і йому відповіли, що так. Ось гляньте сюди, — провадив Олівер, простягаючи до Рози клаптик паперу, — тут записано їхню адресу — я туди умить полечу! Що зі мною буде, коли я їх побачу й почую їхній голос!..

Роза не слухала більше нескладних радісних вигуків Олівера, а уважно прочитала адресу старого джентльмена: «Гревен-стрит, Странд» — і в ту ж мить вирішила скористатися з цієї несподіваної щасливої нагоди.

— Біжи швиденько, скажи найняти карету і приготуйся їхати — ми поїдемо разом, — мовила вона, — я тебе туди негайно відвезу, тільки скажу тітусі, що ми відійдемо на якусь часинку. Я буду готова вмент.

Підганяти Олівера не довелося, й менше як за п'ять хвилин карета вже везла їх на Гревен-стрит. Під'їхавши до будинку, де мешкав містер Броунлоу, Роза залишила Олівера в кареті, ніби щоб підготувати спочатку старого пана до несподіваної зустрічі з ним, а сама віддала слuzі свою візитну картку й переказала своє бажання бачити господаря в одній вельми пильній справі. Незабаром він повернувся із запрошенням завітати до пана господаря і відчинив перед Розою двері вітальні. Дівчина побачила літнього джентльмена дуже милої вроди в темно-зеленому сурдуті. Недалеко від нього сидів старий пан у нанкових штанях і штиблетах; вираз обличчя цього пана був

далебі не доброзичливий; він сидів, стискаючи в руках держальце товстого ціпка й спираючись на нього підборіддям.

— Ах, Боже мій, даруйте мені, моя панно, — мовив дуже ввічливо пан у зеленому сурдуті, швидко встаючи Розі назустріч, — даруйте... я гадав, що це якась настирлива особа з якимсь проханням... мені дуже шкода... сподіваюся, що ви пробачите мені мою негречність? Прошу, сідайте.

— Коли не помиляюсь, я маю приємність говорити з містером Броунлоу? — спитала Роза, переводячи свій погляд з пана, що сидів, схилившись на ціпок, на пана в зеленому сурдуті.

— Так, моя панно, а це мій приятель, містер Грімвіг, — відповів господар, — будьте ласкаві, Грімвігу, залишіть нас на кілька хвилин на самоті.

— Ні, прошу, не турбуйтеся, поки що це не потрібно, — зауважила міс Мейлі. — Наскільки мені відомо, містер Грімвіг мусить добре знати справу, в якій я до вас прийшла.

Містер Броунлоу хитнув головою. Містер Грімвіг, що привітався був з дівчиною досить холодним поклоном, знову підвівся з крісла і вклонився їй удруге так само холодно й стримано.

— Я вас, звичайно, дуже здивую, сер, — почала, трохи ніяковіючи, Роза, — але колись ви поставилися дуже тепло й доброзичливо до одного мого маленького друга, і я певна, що вам буде цікаво знову про нього почути.

— Звичайно. Дуже цікаво! — мовив містер Броунлоу.

— Я кажу про Олівера Твіста, — одказала Роза.

Заледве ці слова зірвалися з її уст, як містер Грімвіг, що вдавав увесь час перед тим, ніби дуже пильно читає якусь товстезлезну книжку, торохнув з усієї сили нею по столі й відкинувся безсило на спинку крісла; його мов правцем поставило; на обличчі його застиг лише один-єдиний вираз — надзвичайного, неймовірного здивування, а нерухомий погляд уп'явся в обличчя дівчини; але, засоромившись сам свого мимовільного хвилювання, він якось конвульсивно підскочив на кріслі й, дивлячись просто перед себе, глибоко й протяжно свиснув (здавалося, що цей посвист, замість вирватися з його легень і пролунати в повітрі, завмер десь у найглибших глибинах його шлунка).

Містер Броунлоу здивувався не менше за нього, хоча його подив проявився не так ексцентрично; він підсунувся ближче до міс Мейлі і мовив:

— Передусім, моя люба панно, зробіть мені ласку, обличте розмову про мою добрість; окрім вас, про неї ніхто ніколи нічого не чув; але якщо ви маєте змогу змінити чим-небудь ту лиху думку, що склалася в мене, на жаль, про цього бідного хлопчика, то благаю вас, швидше скажіть мені все.

— Про цього пройдисвіта! Щоб я свою голову з'їв! — пробубонів, не ворухнувши жодним м'язом свого обличчя, містер Грімвіг голосом, що виходив з надр його істоти.

— Це хлопчик із шляхетною вдачею і добрим серцем, — відповіла, червоніючи, Роза, — який, несучи на своїх дитячих плечах надмірний тягар, разом з тим зберіг почуття, які могли б зробити велику честь багатьом людям, ушестеро старшим за нього.

— Я маю шістдесят один рік, — мовив містер Грімвіг з таким самим скам'янілим обличчям. — А як цьому вашому Оліверові щонайменше дванадцять років, то я не розумію, кого ви маєте на увазі.

— Не вважайте на мого приятеля, міс Мейлі, він не думає того, що говорить.

— Ні, думає, — буркнув містер Грімвіг.

— Ні, не думає, — вже трохи роздратовано заперечив містер Броунлоу.

— Він охоче з'їсть свою голову, якщо він так не думає! — скрикнув його приятель.

— В такому разі він вартий того, щоб йому її відрубали, — одказав господар.

— А цікаво йому було б побачити того, хто насмілився б це зробити, — огризнувся містер Грімвіг, стукаючи ціпком по підлозі.

Зайшовши так далеко, обидва джентльмени нараз схаменулися, понюхали тютюню й приязно стиснули один одному руки (всі їх сварки завжди кінчалися так).

— А тепер, міс Мейлі, повернемося до того, що так зацікавило ваше добре серце, — почав містер Броунлоу. — Будьте ласкаві, скажіть мені, що вам відомо про цього бідного хлопчика, але спочатку я мушу вам сказати, що я вжив усіх можливих заходів, щоб його розшукати; крім того, відколи я виїхав за кордон, моя попередня думка, що він мене одурив і дав себе намовити своїм колишнім спільникам мене пограбувати, значно похитнулася.

Роза тим часом встигла зібрати свої думки. Тепло й просто оповіла вона про все, що сталося з Олівером з тієї хвилини, як він вийшов з господи містера Броунлоу (про побачення з Нансі вона вирішила розказати господареві наодинці), і наприкінці запевнила, що останні місяці Олівер жив добре й щасливо і журився лише тим, що не мав змоги побачити свого колишнього заступника й друга.

— Дякую! — мовив старий джентльмен. — Це для мене велика, велика радість. Але ж ви мені не сказали, де він тепер, міс Мейлі. Даруйте мені, що я дозволяю собі вам дорікати, але чому ви не взяли його з собою?

— Він чекає на вас надворі в кареті, — відповіла на це Роза.

— Надворі! — скрикнув старенький пан, вискочив прожогом з кімнати й кинувся вниз до карети.

Коли двері за ним зачинилися, містер Грімвіг підвів голову й, послуговуючись задньою ніжкою стільця як віссю, обвів, не підводячись з місця і спираючись руками одночасно на стіл і на ціпок, тричі круг навколо неї. Після цього антраша він підвівся й прошкутильгав дуже швидко з десятків разів туди й сюди по кімнаті, потім нараз зупинився як вкопаний перед Розою і цмокнув її просто в щічку без жодних передмов.

— Тс! — заспокоїв він її, бо вона схопилася із свого місця, трохи збентежена цією надзвичайною поведінкою. — Не турбуйтеся. Я настільки старий, що міг би вам бути за діда. Ви мила дівчина. Ви мені подобаєтесь. Ось вони!

І справді, не встиг він відскочити від неї і плюхнутися назад у своє крісло, як до кімнати повернувся містер Броунлоу з Олівером. Містер Грімвіг зустрів хлопчика досить доброзичливо, а щодо Рози, то одна хвилина цього радісного побачення винагородила її стократ за всі її турботи й хвилювання.

— Але тут ще не всі — про когось забувати теж не годиться, — мовив містер Броунлоу, дзвонячи в дзвіночок. — Попросіть сюди, будь ласка, місіс Бедвін!

Стара економка негайно з'явилася на поклик і, зробивши чемного реверанса, зупинилась біля порога, чекаючи на розпорядження.

— Ви почали щось занадто недобачати, Бедвін, — мовив наче трохи незадоволено містер Броунлоу.

— А звісно, сер, — одказала бабуся, — хіба видано, щоб за моїх літ очі ставали гостріші?

— Кому-кому, а мені це вже добре знати, — одказав містер Броунлоу. — Вдягніть-но краще окуляри — може, тоді ви побачите, нащо вас сюди покликано?

Старенька почала лапати в кишені рукою, але Олівер не міг уже терпіти і в одну хвилину опинився в її обіймах.

— Господоньку милосердний! Та це ж мій малесенький безвинний хлопчик! — скрикнула старенька пані, голублячи його.

— Моя люба старенька нянечко! — скрикнув Олівер.

— Він повернувся — я знала, що він повернеться, — приказувала бабуся, не випускаючи його з обіймів. — Який він гарнесенький і огрядненький і знову вдягнений по-панському. Де ж ти був увесь цей довгий, довгий час? Те саме моє любе личко, тільки не таке бліде, ті самі ласкаві очі, тільки не такі сумні. У мене весь час стояли перед вічком оці його оченята та його тиха усмішка; вони ввижались мені щодня поруч з голівками моїх власних любих діточок, що померли ще тоді,

коли я була веселою молодичкою. — І приказуючи так, добра бабуся оглядала Олівера, чи він виріс за цей час, чи погладшав, а то знову притягала його до себе, голубила його і плакала, і сміялася на його плечі.

Залишивши місіс Бедвін з Олівером розважати душу на самоті, містер Броунлоу попрохав Розу перейти до сусідньої кімнати й почув там від неї все, що вона дізналася від Нансі; це його дуже здивувало й збентежило, а Роза пояснила йому також, чому вона не звірилася одразу на свого старого приятеля містера Лосберна. Містер Броунлоу сказав, що, на його думку, вона повелася дуже розсудливо, й залюбки згодився переговорити й порадитися в цій справі з шановним лікарем. Отже, щоб не гаяти часу, вони умовилися, що містер Броунлоу завітає до їхнього готелю о восьмій годині вечора, а що тим часом Роза обережно повідомить місіс Мейлі про всі події останньої доби. Після цього Роза з Олівером повернулися додому.

Розу не одурило її передчуття: вона анітрохи не перебільшувала розмірів обурення доброго лікаря. Заледве він почув про Нансі, як з уст його полився цілий бурхливий потік погроз і прокльонів; він забожився віддати її першу до рук зугарних Бледерса й Дефа і вже навіть одяг капелюха, щоб бігти кликати цих поважних осіб. Під впливом свого першого пориву він був би, звичайно, здійснив свій намір, ні на хвилину не замислившись над його наслідками; але, на щастя, містер Броунлоу (що теж був на цю хвилину не менш за нього схвильований і мав дуже запальну вдачу) втримав його мало не силоміць низкою логічних доказів, розрахованих на те, щоб заспокоїти його.

— Ну та що ж його в бісового батька чинити? — мовив палхкий лікар, коли вони обоє повернулися до кімнати, де на них чекали дами. — Чи, може, ми маємо висловити на письмі подяку всій цій грабіжницькій зграї чоловічої та жіночої статі й попросити ласкаво прийняти кожного з них по сто фунтів на знак нашої поваги й подяки за їхню доброзичливість до Олівера?

— Ні, трохи не так, — заспокоїв його сміючись містер Броунлоу, — але ми маємо вести нашу лінію дуже м'яко й обережно.

— Ще чого! М'яко й обережно! — скрикнув обурений лікар. — Та я б їх усіх і кожного зокрема послав...

— Гаразд, але подумайте, чи досягнемо ми нашої мети, якщо ви їх пошлете туди, куди вам хочеться? — спитав його містер Броунлоу.

— Якої це мети? — спитав лікар.

— Дуже простої: з'ясувати Оліверове походження й повернути йому спадщину, якої його, коли вірити всій цій історії, позбавлено обманом.

— Ага, а я мало не забув про це, — мовив містер Лосберн, обмахуючись носовиком.

— Ось бачите, — провадив містер Броунлоу, — коли б ми навіть задовольнили прохання цієї безталанної дівчини й змогли б поставити перед судом усіх цих поганців, не нашкодивши їй особисто, то чого б ми зрештою досягли?

— Досягли б того, що принаймні кількох з них повісили б, а решту відправили б на каторгу, — відповів лікар.

— Чудово, — мовив усміхаючись містер Броунлоу. — Але я певен, що з часом вони й самі дограються до цього, коли ж ми візьмемося прискорювати цю подію, то, на мою думку, це буде просте донкіхотство; воно тільки зашкодить нашим власним інтересам, тобто — це все одно — інтересам Олівера.

— Чому? — спитав лікар.

— А ось чому. Цілком зрозуміло, що нам буде надзвичайно тяжко додлубатися до цієї таємниці, поки Монкс не опиниться в наших руках. Отже, ми мусимо поводитися дуже обережно й застукати його й нагнати на нього страху десь на самоті, без цих людей. Бо інакше, хай його навіть і злапають, — що ми можемо засвідчити? Де наші докази проти нього? Він навіть непричетний ні до одної з темних справ цієї зграї, наскільки це нам поки що відомо. Якщо він навіть і не викрутиться, то його напевне лише засадять до в'язниці за шахрайство й крутість. Після цього ми від нього не почуємо, звичайно, ані слова, і для нас він буде все одно що глухий, німий, сліпий або ідіот.

— Тому я питаю вас знову, чи можна брати до уваги обітницю, дану цій дівчині? — палко скрикнув запальний лікар. — Обітницю, правда, дуже шляхетну й щиру, але...

— Прошу, не турбуйтеся, моя люба панно, — заспокоїв містер Броунлоу Розу, що збиралася щось палко заперечити. — Вашої обітниці ніхто не порушить. Мені здається, що вона нам рук не в'яже. Але перш ніж зупинитися на якомусь певному конкретному плані, нам конче потрібно побачитися з цією дівчиною, довідатись від неї, чи вона згодиться вказати нам на цього Монкса, звичайно, з умовою, що ми самі, без втручання судової влади, поквітаємося з ним; а якщо вона не схоче або не зможе цього зробити, то хай вона нам, принаймні, скаже, де буває цей Монкс, хай змалює, який він із себе, щоб ми могли його впізнати. До неділі ми її не побачимо, а сьогодні в нас вівторок. Отже, на мою думку, ми мусимо тим часом сидіти нишком і не рипатись і ні на кого, навіть на самого Олівера, не зв'язати цієї таємниці.

Хоча містер Лосберн зробив досить кислу міну, почувши, що доведеться дождитися марно аж цілих п'ять днів, він мимоволі мусив погодитися на цей план, бо й сам не міг нічого

кращого надумати; місіс Мейлі з Розою цілком підтримали думку містера Броунлоу, і тому всі одноставно пристали до його пропозиції.

— Мені б дуже хотілося взяти на підмогу ще й мого старого приятеля Грімвіга, — додав містер Броунлоу. — Він таки трохи чудний, але дуже проникливий і практичний і може нам стати в пригоді. Він дістав правничу освіту, але спересердя відцурався свого фаху, бо, бачите, за двадцять літ своєї правозаступницької практики йому випав лише один позов; проте наскільки це його рекомендує як адвоката — вважайте самі.

— Я пристаю на те, щоб ви притягли до справи вашого приятеля, але дозвольте мені притягти тоді й мого, — мовив лікар.

— Ми мусимо проголосувати вашу пропозицію, — відповів містер Броунлоу. — Хто він такий?

— Він син цієї добродійки, а цієї панни... старий друг, — відповів лікар, показуючи на місіс Мейлі і красномовно скинувши на Розу оком.

Роза почервоніла, мов маківка, але нічого не заперечила проти цієї пропозиції, почувуючи, мабуть, що вона залишиться в трагічній меншості; отже, до комітету змовників приєднали ще двох членів: Гаррі Мейлі та містера Грімвіга.

— Ми залишимося, звичайно, в Лондоні, аж поки не згасне остання надія довести нашу справу до щасливого кінця, — запевнила їх місіс Мейлі, — мене не лякають ані турботи, ані видатки; я нічого не пожалію заради того, що лежить нам усім так близько до серця. Я згодна тут просидіти бодай цілісінський рік, якщо ви скажете мені, що ще не все загинуло.

— Гарзд, — згодився містер Броунлоу. — Але я бачу на ваших обличчях німий запит, чому мене не було в Лондоні на ту хвилину, коли я мав би підтвердити Оліверові слова, й чому я виїхав так раптово з Англії. Проте дозвольте мені попросити вас не питати мене ні про що; відкладемо це до того часу, коли я зможу оповісти вам одночасно історію мого власного життя. Запевняю, що в мене є на це деякі поважні підстави; я не хочу збуджувати марних, може, нездійснених надій і тільки збільшувати ускладнення, яких уже й так доволі на нашому шляху. Але годі. Вже дзвонили до вечері, а до того бідолашний Олівер, що сидить сам, як палець, у сусідній кімнаті, ще чого доброго подумає, що він нам надокучив і що ми жорстоко змовляємося, як би краще його з цього світу звести.

З цими словами містер Броунлоу запропонував старій пані свою руку й повів її до їдальні, а містер Лосберн під руку з Розою вийшли за ними. Отже, таємнича нарада на сьогодні закінчилася.

Один Оліверів старий знайомий виявляє безперечну геніальність і стає столичним громадським діячем

Того самого вечора, коли Нансі, приспавши Сайкса, поспішала до Розі Мейлі з небезпечною для себе самої звісткою, до Лондона Великим північним шляхом наближалось двоє подорожніх, вартих нашої певної уваги.

Це були чоловік і жінка — або, краще сказати, просто дві особи: одна чоловічої, друга жіночої статі; чоловік належав до того типу довготелесих, незграбних, кощавих парубків, вік яких дуже тяжко вгадати; за свого дитинства вони видаються недолітками-чоловіками, а як виростуть, то здаються перерослими хлопчиськами. Жінка була ще зовсім молода, але дуже дебела й кремезна, бо інакше вона не подужала б тягти на спині свого важеного клунка. Чоловік ішов майже впогорні; на щіпочку, перекинутому недбало через плече, в нього теліпався невеличкий, зав'язаний у хустинку пакуночок, що, видно, не дуже обтяжував його. Завдяки цьому, а ще завдяки надзвичайній довжині своїх ніг він увесь час випереджав на кілька кроків жінку й щохвилини нетерпляче обертав до неї свою голову, немов дорікаючи їй за її млявість.

Так вони чвалали битим курним шляхом, понуро дивлячись під ноги й не звертаючи ні на що уваги, — тільки збочували часом, щоб дати дорогу поштовим каретам, що неслися чвалом з міста. Дійшовши до Гайгету, хлопець зупинився й нетерпляче озвався до своєї товаришки:

— Та невже ж не можна швидше повертатися, Шарлотто? Ото мені нещастя з цією ледащицею!

— Якби ти знав, який цей клунок важкий, — відповіла жінка, наздоганяючи його й хитаючись з утоми.

— Важкий! Ще чого? З якого це ти тіста зліплена? Диви яка білоручка! — визвірився на неї парубішко, недбало перекидаючи на друге плече свій пакунок. — І знов ти пристала! Знов відпочиваєш! Та з такою неробою хоч кому урветься терпець.

— А далеко ще? — спитала жінка, безсило сідаючи на вал при дорозі й обтираючи піт, що рясно виступив у неї на чолі.

— Зовсім близько, вже майже дістались, — відповів довгоногий мандрівець, показуючи рукою наперед. — Ось глянь: уже й лондонські вогні мерехтять.

— Ох, та це ще щонайменше дві милі з гаком, — понуро відповіла жінка.

— А коли й дві! Хай хоч двадцять дві! — скрикнув Ной Клейполь (бо це був він). — Підводься мерщій, а то я тебе так почастую, що чортам у пеклі душно стане.

Червоний ніс молодого джентльмена ще дужче почервонів, і з цими словами він грізно перейшов через дорогу, немов лагодячись виконати свою обіцянку; стомлена жінка похапцем боязко підвелася й мовчки попленталась побіч нього.

— А де ми будемо ніч ночувати, Ною? — спитала вона, коли вони пройшли так кількасот ярдів.

— А я знаю? — сердито буркнув Ной (подорож відбивалася дуже кепсько на його настрої).

— Сподіваюся, десь близько?

— Ще чого! Не близько, а, звичайно, далеко. Так і знай, — маєш?

— А чому ж не близько?

— Коли я тобі щось кажу, то ти мусиш слухати, а не допитуватися, що, чому й навіщо, — гордовито відповів на це містер Клейполь.

— Та добре, добре, тільки не сердься, — заспокоїла його покірна Шарлотта.

— Розумний би я був зупинятися в першому-ліпшому заїзді, в найближчому передмісті! — глумливо скрикнув Ной. — Тобі, мабуть, хочеться, щоб Соуерберрі (а він нас напевно шукатиме) одразу встромив туди свого довгого носа й відвіз нас назад в арештантській халабуді з кайданами на руках. Ні, нема дурних! Я замету свої сліди в найтемніших, найглухіших заулках і зупинюся в найбезпечнішому заїзді. Та ти повинна денно й нічно Богові дякувати, що в мене є голова на плечах, бо якби ми не пішли спочатку в протилежний бік, а потім не повернулися б манівцями, обминаючи битий шлях, ви, моя пані, сиділи б уже, мабуть, із цілий тиждень у холодній. Так тобі й слід було б за твою дурість.

— Я знаю, що мені далеко до тебе, — відповіла Шарлотта, — а все-таки, чому ж ти вернеш усе на мене і кажеш, що тільки я одна сиділа б у холодній. Якби мене застукано, то й тобі б урвалось.

— А хто взяв гроші з каси? Хіба не ти?

— Та я ж узяла їх для тебе, моє серденько.

— А хіба вони в мене?

— Ні, ти, мій ріднесенький, звірився на мене й доручив їх нести своїй старенькій. — З цими словами Шарлотта поплескала свого коханого по підборіддю й ніжно взяла його під руку.

Так, гроші були в неї. Тільки заради справедливості треба сказати, що містер Клейполь не мав звички вірити так легко-важно людям; на Шарлотту він звірився лише тому, що волів, щоб гроші знайшлися в неї, а не в нього, якщо їх, бува, застукують. Це дало б йому змогу довести свою безневинність і непричетність до крадіжки й таким чином вийти сухим із води.

Звичайно, Ной не пояснював Шарлотті цих своїх міркувань, і вони попростували ніжно далі, воркуючи, мов пара голубів.

Згідно зі своїм планом, містер Клейполь ішов усе вперед та вперед, ніде не зупиняючись, аж до самого Айлінгтонського Енджеля; тут на вулицях було значно більше людей і колясок, і тому він вирішив про себе, що це вже, мабуть, починається справжній Лондон. Озираючись на всі боки, куди йдуть найлюдніші й тому задля нього найнебезпечніші вулиці, він збочив на Сент-Джонів шлях і незабаром поринув у лабіринт темних покручених вуличок та заулків, що лежать між Грейс Інн Ленем і Смітфілдом; ця брудна, глуха, найгірша частина столиці стоїть ще й досі облогом, хоча вона міститься у самому центрі Лондона.

Цими підозрілими вуличками поволочив Ной за собою Шарлотту. Час од часу він зупинявся й пильно оглядав знадвору якийсь трактир і знову простував далі, бо щоразу йому впадала в око якась неприємна, небажана для нього прикмета.

Нарешті Ной зупинився перед одним найбруднішим і найбіднішим назверх трактиром. Він перейшов на протилежний тротуар, пильно оглянув його звідти й нарешті зволив повідомити Шарлотті, що вони зупиняться тут на ніч.

— Ну, давай сюди речі, Шарлотто, — мовив він, одв'язуючи її здоровенного клунка й завдаючи його собі на спину. — Гляди ж мені, ані пари з уст, поки я до тебе сам не заговорю. Як зветься цей шинок? — Три... три... чого три?

— Каліки, — прочитала Шарлотта.

— «Три Каліки!» Ловка назва! Ну, ну, ходи за мною, та не відставай. — З цими словами Ной штовхнув плечем скрипучі двері й увійшов із жінкою в сіни.

У буфетній не було нікого, окрім якогось молодого єврея, що, спершись ліктями на шинквас, читав засмальцьовану газету. Він витріщив очі на Ноя, а Ной витріщився на нього.

Якби Ной був у своїй формі вихованця дитячого захистку, то цей здивований погляд був би цілком природний; але замість форменої куртки на ньому була коротка блуза, і тому його зовнішній вигляд був цілком звичайний для відвідувача такого трактира.

— Це трактир «Трьох Калік»? — спитав Ной.

— Еге, він так зветься, — відповів єврей.

— Один подорожній — ми зустріли його, йдучи до Лондона, порадив нам зупинитися у вас на ніч, — мовив Ной, штовхаючи Шарлотту ліктем у бік, може, щоб звернути її увагу на його хитромудру вигадку, що мала піднести перед трактирником його авторитет, а може, щоб застерегти її від якогось необачного здивованого слова. — Ми хотіли б тут заночувати.

— Не знаю, чи можна буде, — почекайте — зараз попитаю, — прогугнявив Барней, бо це був він.

— Покажіть, де тут у вас можна осістись, і дайте нам тим часом холодного м'яса й пива, щоб запити.

Барней повів їх до невеличкої задньої кімнати й подав їм замовлену страву; за хвилину він повернувся, повідомив здорожених мандрівців, що вони можуть залишитися тут на ніч, і вийшов, залишивши їх на дозвіллі.

Ця маленька кімнатка містилася безпосередньо за буфетною, тільки трохи нижче, й сполучалася з нею кількома східцями; отже, відхиливши невеличку завісу над віконцем, проробленим у стіні футів із п'ять над рівнем підлоги, той, хто знав розташування кімнат «Трьох Калік», міг з буфетної стежити непомітно за гостями, що сиділи в маленькій кімнатці, а до того ще й любісінько підслухувати їх розмову, притулившись вухом до перегородки (віконце було пробите в темному закуткові за широкою підпорою, й підглядати можна було без жодної небезпеки). Хазяїн трактиру відійшов уже хвилин із п'ять тому від цього вартового пункту, а Барней саме повернувся до буфетної, повідомивши, як уже сказано, пізніх гостей про дозвіл залишитися на ніч, коли до хати завітав Феджін, — він прийшов сюди довідатися дещо про декого зі своїх молодих вихованців.

— Тс-с! — застеріг його Барней. — У сусідній кімнаті чужі.

— Чужі? — пошепки перепитав Феджін.

— Еге, не знаю тільки, яким їх вітром занесло; та, мабуть, як не помиляюсь, свої люди, — додав Барней.

Феджін вислухав це з великою цікавістю і, підсунувши нечутно ослін, зліз на нього й припав оком до потайного віконця: він побачив, як Ной Клейполь щедро накладав собі в рот просто з блюда здоровезні шматки м'ясива, запиваючи його пивом просто із жбана й частуючи гомеопатичними порціями того й другого бідну Шарлотту, що терпляче сиділа поруч і з насолодою дивилась, як він розкошує.

— Ага! — шепнув старий Барнеєві. — Мені цей хлопець до вподоби. Він нам буде корисний — бачиш, як він вишколив дівку. Тс, соколику, я хочу послухати, про що вони там говорять.

Він ще раз глянув у віконце, а потім притулив вухо до перегородки і почав уважно прислухатися до розмови.

На його старому гидкому обличчі промайнув хижий вираз, а очі пожадливо заблищали.

— Я тепер думаю зажити по-панському, — казав Ной, недбало випростовуючи ноги й продовжуючи розмову, початок якої Феджін, на свій жаль, не чув. — Досить з мене цих клятих трун, Шарлотто, — настало й для мене свято; якщо схочеш, то й ти ходитимеш павою.

— Звісно, хочу, моє серденько, — відповіла Шарлотта, — тільки ж не щодня бредня; не можна ж щоразу обчищати каси, а потім давати ходу.

— Під три чорти каси! Хіба крім них нічого кращого не знайдеться?

— Ну а що ж саме?

— Кишені, дамські ридикульі, приватні квартири, поштові карети, банки, — самовпевнено пояснив Ной, розпалений пивом.

— Але ж ти не подужаєш цього сам, моє серденько, — заперечила Шарлотта.

— Я накину туди й сюди оком і пристану до спілки з до-свідченими людьми, — відповів Ной. — Вони вже знатимуть, куди нас приділити. Та ти сама варта п'ятдесятьох жінок. Е, та коли я тобі звелю, то ти можеш бути такою хитромудрою ба-бою, що хоч куди!

— Який же ти любесенький, що говориш так! — скрикнула Шарлотта й солодко цмокнула його в його поганюче обличчя.

— Ну, буде! Не чіпляйся до мене, а то я ще розсерджусь, — мовив Ной, дуже гордо випростуючись з її обіймів. — Щоб мені вийти на ватажка якоїсь грабіжницької зграї! Я б їх усіх тоді в шори убрав і наглядав би за всіма соколиним оком так, що вони й не знали б. Якби добра пожива, то мені кращого й не треба. Тільки б натрапити на таку братву! Двадцяти фунтів, що лежать у тебе в кишені, не пожалкував би, тим паче що ми не знаємо, як їх здихатись.

З цими словами містер Клейполь глибокодумно зазирнув у жбан, збовтав його гарненько, милостиво хитнув головою Шарлотті й хильнув ще трохи пива; це на нього, здається, дуже добре вплинуло. Він саме лагодився повторити цю процедуру, але не встиг: двері несподівано відчинилися й до кімнати увійшов якийсь старий дід.

Це був містер Феджін. Він увійшов з гречною ухмілкою, вклонився низенько, сів край сусіднього столу й наказав Барнеєві, що ввійшов за ним слідом, улесливо всміхаючись, принести пива.

— Погожий вечір, хоч для такої пори трохи свіженький, — почав Феджін, потираючи руки, — а ви, сер, мабуть, нетутешні, з села чимчикуєте, так?

— Звідки ви це взяли? — здивувався Ной.

— У нас в Лондоні нема такої куряви, — відповів Феджін, показуючи рукою на запорошені черевики й клунки подорожніх.

— Овва, який ви хитромудрий чолов'яга! — скрикнув Ной. — Ха-ха-ха, ти тільки послухай, Шарлотто!

— Ох, соколику, в такому велелюдному місті треба бути хитромудрим, — відповів старий, переходячи на довірливий

шепіт, — без цього не проживеш, — він ляснув себе дуже красномовно пальцем по носі.

Ной, звичайно, спробував зробити те саме, але в нього воно вийшло не так досконально, бо його носик був дуже маленький. Проте Феджін зрозумів це як вияв цілковитої згоди з його думкою і почав дуже гостинно частувати свого нового знайомого зі своєї пляшки, яку тим часом приніс Барней.

— Ловка штука! — зауважив Ной, облизуючи губи.

— Ловка, та кусається, — відповів Феджін. — Щоб пити її щодня, треба частенько обчищати каси, кишені, дамські ридикюлі, приватні помешкання, поштові карети або банки.

Почувши свої достотні слова, Ной відкинувся на спинку крісла, пополотнівши з жаху й безпорадно переводячи свій зір з Шарлотти на старого.

— Не турбуйтеся, не турбуйтеся, соколику, — заспокоїв його Феджін і ближче підсунувся до нього. — Ха-ха-ха! Щастя ваше, що я, а не хтось інший почув випадково вашу розмову. Щастя, що не хтось інший!

— Я цих грошей не брав, це все вона накрутила. І тепер гроші в неї, а не в мене, ти це сама знаєш, Шарлотто, — белькотів Ной, підібгавши під самий стілець свої допіру недбало випростані ноги.

— Байдуже, хто їх узяв і в чийй кишені вони лежать, — відповів Феджін, хижо зирнувши на дівчину й на клунки на лаві. — Я сам такий, як ви, і ви тому мені подобається.

— Який це? — спитав Ной, потроху оговтуючись.

— Та ремесство у нас одне, — пояснив йому старий, — у цьому трактирі всі однакові. Ви втрапили саме куди слід: тут ви як у Бога за пазухою. Захиснішого місця, як «Каліки», ви на весь Лондон не знайдете, тобто, звичайно, для тих, хто мені до вподоби. А ви обоє з цією молодичкою мені одразу сподобались. Отже, все гаразд, будьте як удома.

Може, Ноева душа почувала себе тут дійсно як удома, але цього ніяк не можна було сказати про його тіло: він увесь час крутився, совався на місці, наїжувався боязко й недовірливо, поглядаючи на свого нового приятеля, і ніяк не міг прибрати відповідної пози.

— Я скажу вам навіть більше, — провадив старий, заспокоївши спершу Шарлотту кількома ласкавими словами. — Я маю одного приятеля, що, мабуть, зможе виконати ваше наймиліше бажання: він виведе вас у люди, ви виберете собі якийсь один фах до вподоби, а інших вас навчать.

— Ви говорите начебто навсправжки... — пробелькотав Ной.

— Ще б пак! Навіщо ж мені жартувати? — відповів, знизуючи плечима, Феджін. — Так-так. А знаєте, я хотів би побалакати з вами наодинці — ходімо!

— Навіщо нам турбуватись, — зауважив Ной, випростовуючи поволі сміливіше ноги. — Вона віднесе тим часом речі нагору. Шарлотто, бери клунки, й гайда.

Дівчина покірно виконала цей величний наказ і вийшла з хати, завдавши собі обидва клунки на плечі; Ной підвівся, підійшов до дверей і дивився їй услід, поки вона сходила нагору.

— Вона в мене шовкова, правда? — спитав він тоном циркового майстра, що приборкав непокірного дикого звіра.

— Чудесно, чудесно; ви, мій соколику, розумна голова, — одказав Феджін, ляснувши його по спині.

— Ще б пак! Якби не це, хіба б я був тут? — гордо відповів Ной. — Ну, годі, кажіть, що ви мали казати, а то вона незабаром повернеться.

— Ну то якже? Коли ви сподобаєтесь моєму приятелеві, то підете до нього — згода? Кращого й вигадати не можна.

— Ну а чи він спритний, путящий хлопець? — спитав Ной, підморгнувши своїм маленьким оком.

— Овва! Він такий зугарний знавець свого ремесства, що куди, стоїть на чолі зграї, усіх на лови запроваляє й усе, що є кращого з нашої братви, у нього на побігеньках.

— Мабуть, самі лише городські майстри? — спитав Ной.

— Так, селяків нема. Як би не те, що в мого приятеля тепер робітників обмаль, то він би вас ні за що не взяв і навіть моє слово не допомогло б, — відповів Феджін.

— І, мабуть, доведеться трохи того, підмазати? — мовив Ной, ляснувши себе по боковій кишені.

— Аякже, звісно, не підмажеш — не поїдеш, — одказав старий.

— Але ж двадцять фунтів — це чортзна-які гроші!

— Не скажіть... а особливо, коли не знаєш, як їх здихатись, — заперечив Феджін. — Число й дату банкнота, мабуть, записано, ге? Банк попереджено, й з виплатою по ньому — зась. Чого він вартий? Доведеться ще переправляти його за кордон, і багато за нього не виручиш.

— Коли я можу побачитися з вашим приятелем? — спитав нерішуче Ной.

— Завтра вранці.

— Де?

— Тут.

— Мг! А платня яка?

— Панське життя — харчі й квартира, тютюн і випивка хазяйські й половина того, що заробите ви й ваша молодичка.

Невідомо, чи зажерливий хлопець пристав би навіть на ці блискучі умови, якби йому воля. Але він збагнув, що тепер він в лабетах свого нового приятеля і може пропасти з пір'ячком і насіннячком, як почне коверзувати: що може стати старому на заваді виказати в цю ж мить на нього (після всіх останніх несподіванок це зовсім не здивувало б Ноя), і тому він дав свою згоду.

— Тільки ось що! Як дівка моя дуже трудяща й загарлива і потрапить багато зробити, то для себе я хтів би якоїсь легшої роботи, — зауважив Ной.

— Якогось гарненького рукодільства — так?

— Еге, чогось такого, — відповів Ной. — А яка, на вашу думку, про мене найбільше личить? Знаєте, так, щоб не дуже небезпечно й не дуже тяжко, а так, на дурничку. Ось чого мені треба.

— Я чув, як ви щось говорили про шпигунство? Моєму приятелеві дуже знадобився б спритний чоловік, що вмів би добре висліджувати, — провадив Феджін.

— Так, я говорив про це, ця робота мені до вподоби, та тільки з неї зиску мало, — відповів замислено містер Клейполь.

— Ваша правда, — згодився, поміркувавши або вдаючи, що міркує, старий. — Так, зиску з неї небагато.

— Ну то що ж? — стурбовано спитав Ной. — Мені треба чогось такого, що можна було б робити потайки, з певністю і так, мов сидиш у себе в запічку.

— Ну а що ви скажете про стареньких бабусь, — провадив Феджін. — Це те ж не кепський заробіток; за ридикюльчик і пакунки — смик, ноги на плечі, й шусть за ріжок!

— Еге! А що, як вона почне на гвалт кричати та ще чого доброго й подряпає? — зауважив Ной, хитаючи головою. — Н-ні, це, здається, не для мене. А може, є ще якісь вільні посади?

— Є! — скрикнув Феджін, кладучи свою руку на Ноєве коліно. — Візьміться до пацят.

— До чого? — здивувався містер Клейполь.

— Ага, ви цього не знаєте, соколику! Так послушайте, — одказав Феджін, — пацятами ми звемо дітлахів; мати пошле такого малюка до крамнички й дасть йому півшилінга або шилінг, а він несе його просто перед себе в руці, гроші самі так і просяться до кишені; ви берете монету, малюка штовхаєте в канаву й ідете собі спокійнісінько своєю дорогою не зморгнувши — велике диво, що дитина гепнулась і забила! Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

— Ха-ха-ха! — зареготав і собі Ной, брикнувши ногами. — Оце якраз на мене!

— Ще б пак! — відповів Феджін. — У Кемдент-Тані, Бетлбриджі й узагалі в таких околицях міста вам добре поведеть-

ся — там таких малюків завжди досхочу, орудуйте хоч цілі-сінький день. Хе-хе-хе!

З цими словами Феджін штовхнув ліктем Ноя в бік, і вони обоє весело зареготали й реготали довго та голосно.

— Отже, все гаразд, — мовив містер Клейполь, трохи заспокоївшись (тим часом Шарлотта вже повернулася до хати). — О котрій годині ми завтра з вами побачимось?

— Приміром, о десятій — гаразд? — запропонував Феджін. Ной хитнув головою.

— Ну а як же я назву вас моєму доброму приятелеві?

— Містер Болтер, — відповів Ной, готовий до цього питання. — Містер Морріс Болтер, а це місіс Болтер.

— Дуже приємно, до послуг пані, — мовив занадто чемно Феджін, низько вклоняючись, — сподіваюся, що ми незабаром ближче зійдемося.

— Чуєш, Шарлотто, що говорить цей джентльмен? — скрикнув містер Клейполь.

— Чую, чую, Нойчику, — відповіла місіс Болтер, простягаючи Феджінові руку.

— Бачите, вона мене зве ласкаво замість Морріса Ноем, — пояснив Феджінові містер Болтер, колишній Клейполь. — Розумієте?

— Звичайно, чудово розумію, — уперше за весь вечір сказав правду Феджін.

З низькими поклонами й найкращими побажаннями він попрощався із своїми новими друзями й пішов додому; тоді містер Клейполь, наказавши своїй вірній дівчині вважати уважно на його слова, оповів їй про свою угоду із старим євреєм; він говорив так згорда, як належить говорити представникові сильної статі, до того ще й вшанованому повновладою обкрадати малих дітей у Лондоні та його околицях.

Розділ XLIII

Як меткий Проноза доскочив біди

— Ага, так, значиться, ваш друг — це ви самі; диви який! Знаєте, мені це ще вчора ввечері на думку спало! — так говорив містер Клейполь, або містер Болтер, другого дня, отаборившись у Феджіновому лігві після того, як вони добилися торгу в трактирі «Трьох Калік».

— Кожен сам собі найкращий друг: світ пройде, а вірнішого над себе не знайде, — відповів Феджін із загадковою ухмілкою.

— Не скажіть, бувають і винятки. Знаєте, іноді надібаєш на такого, що сам собі найгірший ворог, — заперечив Морріс Болтер тоном доходжалої людини, що не раз у бувальцях бувала.

— Не вірте, не вірте цьому, соколику, — одказав Феджін. — Людина тільки тоді буває собі за ворога, коли вона занадто любить себе і занадто ревно піклується за себе, а не за інших, будьте певні, соколику. Пхе! Такого на світі не буває.

— А коли й буває, то це дуже кепсько, — зауважив містер Болтер.

— Звичайно, кепсько, бо все має свою глибоку підставу, — згодився Феджін. — Одні зуть магічним числом «три», інші «сім», соколику, але магічне число це «один».

— Ха-ха-ха! Хай живе число «один» нині, повсякчас і на віки вічні!

— Але в нашому тісному колі, соколику, ми маємо одне кругове загальне число «один», — додав Феджін схаменувшись. — Тобто вважаючи себе за число «один», ви мусите мати за те саме і мене, й усіх наших молодих друзів — один за всіх і всі за одного.

— А сто чортів! — скрикнув містер Болтер.

— Бачите, ми настільки пов'язані один з одним нашими спільними інтересами, що інакше й бути не може, — провадив Феджін, вдаючи, наче не дочув його зауваги. — Отже, наприклад, ви повинні піклуватися про число «один», маючи на увазі себе самого.

— Ще б пак! Ось це вірно, — згодився містер Болтер.

— Гаразд, але, піклуючись про число «один», себе самого, ви повинні одночасно так само піклуватися й про число «один» про мене.

— Число «два» хочете ви сказати, — поправив його Ной, якого природа щедро обдарувала безмежним егоїзмом.

— Ні, я цього зовсім не хочу сказати! — відповів старий. — Моя особа має бути для вас такою самою дорогоцінною, як і ваша власна.

— Слухайте сюди, ви дуже симпатичний дідусь і ви мені дуже подобаетесь, — спинив його містер Болтер, — тільки ми ще з вами не настільки близькі друзі, щоб так любитись.

— Ой, ви тільки подумайте, ви тільки поміркуйте гаразд, — заперечив Феджін, знизуючи плечима й простягаючи до нього руки. — Ось, приміром, ви; ви оборудували ловкий справуночок. За що я вас хвалю й люблю. Але за нього вам можуть одночасно зашморгнути краватку круг шії, яку легко зав'язати й важко розв'язати, тобто просто англійською мовою — запетлюють мотузкою — і край!

Містер Болтер взявся рукою за краватку, немов би вона йому трохи муляла, й пробубонів щось невиразне на знак згоди.

— Шибениця, шибениця, мій соколику, це препоганий стовп, — провадив Феджін, — він показує дуже крутий заворот життєвої дороги й не одному доброму хлопцеві-молодцеві вриває його славу на битих шляхах. Ходити манівцями, триматися якомога далі від нього — ось ваше перше найголовніше завдання.

— Ще б пак! Шкода й говорити про такі прості речі! — зауважив містер Болтер.

— Я говорю про це лише на те, мій коханий, щоб ви мене краще зрозуміли, — пояснив Феджін, здіймаючи вгору свої брови. — Ви залежите від мене; тільки я можу дати вам змогу безпечно орудувати, але одночасно моє маленьке підприємство залежить теж до певної міри й від вас. Перше — це число «один» для вас, друге — це число «один» для мене. Що більше цінуєте ви ваше число «один», то більше можете піклуватися про моє число «один»; так ми повертаємося до того, що я вам одразу сказав: нас усіх еднає наша взаємна приязнь до числа «один», і так воно й має бути; бо інакше ми всі підемо під три чорти.

— Ваша правда, — замислено промовив містер Болтер. — Ач який ви хитрий лис.

Містер Феджін надзвичайно зрадів: це був не простий комплімент, ні, ці слова свідчили про те, що він справді викликав у свого нового рекрута побожну повагу до свого злого генія (а старий крутий вважав, що на перший час найголовніше викликати саме це почуття в своїх учнях). Щоб збільшити це дуже бажане й корисне враження й доконати неофіта, він оповів йому з дуже яскравими подробицями про свої широкі й блискучі операції, переплітаючи в міру потреби так влучно правду з неправдою, що кінець кінцем повага містера Болтера до нього дійсно значно зросла, а поруч з повагою з'явився й вельми бажаний спасенний страх.

— Тільки ця кругова порука, тільки ця наша взаємна довіра дає мені силу терпіти мої незмірні втрати, — скінчив, зітхаючи, Феджін. — Учора вранці я втертяв мого найкращого підручного.

— Невже помер? — скрикнув містер Болтер.

— Ні, ні, ще не так зле, не так зле, — відповів Феджін.

— То, значить, він...

— Відбився, так, так, відбився.

— В якійсь важливій справі?

— Ні, ні, не дуже; його винуватять у кишеньковій крадіжці. У нього, бач, знайшли срібну табакерку, його власну рідну табакерку, бо він сам дуже любить нюхати тютюнець і завжди нюхає. Вони затримали його аж до сьогодні, сподіваючись знайти власника цієї срібної штучки. Ох, мій Проноза вартий

п'ятдесятьох табакерок, я б з дорогою душею віддав би їх, аби тільки вернути його. Ох, якби ви знали мого Пронозу, соколику, якби ви його знали!

— Але я ж його ще колись спізнаю, правда?

— Ой не певен, не певен я цього, — тяжко зітхнув Феджін. — Якщо проти нього не знайдеться якихось нових доказів, то за п'ять-шість тижнів він до нас повернеться; а коли вони вже справді до чогось додлубаються, то тоді — пиши пропало! Вони знають, який спритний хлопчина Проноза, й засудять його на доживотне, так, так, вони загнуть йому доживотне.

— Що це таке? — здивувався містер Болтер. — І нащо ви зі мною так чудно розмовляєте. Чому ви не говорите по-людському, так, щоб я розумів.

Феджін саме хотів перекласти цей таємничий вираз простою мовою й пояснити Болтерові, що «доживотне» означає «довічну неволю», але в цю хвилину відчинилися двері й до кімнати завітав містер Бетс. Руки його лежали недбало в кишенях, а його витрішкувате обличчя скривилося в якусь напівкумедну-напівсмутну гримасу.

— Урвалося, Феджіне! — мовив він після того, як старий познайомив його з його новим побратимом.

— Урвалося? Що?

— Власника табакерки знайдено, знайшлося кілька свідків, і тепер наш Проноза поїде туди, де козам ноги правлять, — відповів Чарлі. — Замовте мені, Феджіне, повний жалібний стрій і кrep на капелюха — мушу ж я його випроводити як годиться в далеку дорогу. Ви тільки подумайте! Джек Давкінс, хитромудрий Джек, меткий штукар Проноза, поїде за кордон, бозна в які далекі країни через якусь паскудну дрантиву табакерку, що й ламаного шеляга не варта! Я був певен, що він менше як за золотий годинник з ланцюжком і печатками не пропаде. Ох, чому він не обчистив до ноги якесь старе опудало? Тоді б він поїхав з гонором, як джентльмен, а то що? Заженуть без слави, без честі, як козу на торг. Кишенник, і край!

З цими висловами співчуття своєму безцінному другові містер Бетс сів на найближчий стілець і сумно схилив на груди свою буйну головоньку.

— Що ти верзеш нісенітницю! Чому він має полягти без честі й слави! — скрикнув Феджін, глянувши сердито на свого вихованця. — Хіба він не верховодить вами? Хіба хто-небудь з вас годен йому бодай у слід вступити? Га?

— Звичайно, ніхто. Ніхто, — відповів з рвучким жалем у голосі містер Бетс.

— Ну то в чому ж річ? Чому скавчиш? — роздратовано провадив старий.

— А тому, що цього не запишуть до протоколу, — відповів Чарлі, настільки засмучений цією страшною подією, що навіть не злякався гніву свого шановного старшого друга. — Тому, що цього не зазначать у вирокові, тому, що ніхто ніколи не довідається про те, хто був наш Проноза. Як його позначкують у Ньюгетському календарі? Може, його туди і зовсім не запишуть! Ох, горенько, горенько моє, яка розпука!

— Ха-ха-ха! — зареготав Феджін, показуючи Болтерові рукою на Чарлі й так трясучись зі сміху, немов його трясовиця схопила. — Бачите, як щиро душею і тілом вдаються вони в своє рідне ремесло. Хіба не розкіш?

Містер Болтер хитнув головою, а Феджін, помилувавшись кілька хвилин нерозважним смутком Чарлі Бетса, наблизився до нього й ласкаво лягнув його по плечі.

— Не журися, Чарлі, якимсь-то буде, — мовив він. — Вони всі з часом довідаються, який він ловкий хлопець: він їм себе ще покаже й не вкриє неславою своїх побратимів і вчителів! Він ще такий молодий! Ти подумай, яка честь — такий молодий і вже доживотній!

— Еге, і це вже неабищо! — відповів трохи веселіше Чарлі.

— Він матиме все, чого йому тільки заманеться! — провадив Феджін. — Сидітиме в камінному жбані¹, Чарлі, як справжній джентльмен, так, як джентльмен! І буде в нього щодня пива досхочу й грошей до дідька — хай розкошує!

— Так він справді не бідуватиме? — радісно скрикнув хлопець.

— Звісно, соколику, — одказав Феджін. — Ми наймемо йому заморського оборонця ось з такою перукою, що всім замовить зуби й вициганить йому помилування. А може, Проноза стане сам до своєї оборони й скаже їм таку промову, що вони тільки роти пороззявляють. А ми прочитаємо в газеті. «Меткий Проноза — оплески й вибух сміху... вся судова зала зааніміла». Що ти на те скажеш, Чарлі, га?

— Ха-ха-ха! — зареготався містер Бетс. — Ото було б сміху — правда, Феджіне? Ви тільки подумайте, як ловко наш Проноза усіх їх спантеличив би!

— Так воно й буде. Він їх усіх за пояс заткне! — скрикнув Феджін.

— Напевне, напевне заткне! — радісно згодився Чарлі.

— Я його мов перед віччю бачу, — провадив старий, пильно дивлячись на свого молодого учня.

— І я теж — ха-ха-ха! — сміявся Чарлі. — Я все бачу, як на малюнку, Феджіне, щоб я пропав! Ой сміх який! Ой сміхови-

¹ На злодійському жаргоні: «в'язниця».

ще! Усі ці судді з сивим клоччям на голові бояться усміхнутись і напускають на себе бозна-якої пихи, а нашому Джекові море по коліна, жартує, моргає, сипле словами, як горохом — мовби він їхній рідний мазунчик-синочок і говорить маленьку промову по обіді — хо-хо-хо!

Містер Феджін знав, чим розвеселити свого ексцентричного, ласого до смішків учня. Тепер ув'язнений Проноза здавався хлопчаківі вже не безталанною жертвою, а головною дійовою особою якоїсь надзвичайно кумедної вистави. Йому навіть почало кортіти, щоб швидше настала щаслива хвилина, що дасть змогу його любому товаришеві розвернути перед усіма свої блискучі здібності.

— Нам треба довідатись будь-що-будь, як стоять його справи сьогодні, — мовив Феджін. — Ось подумаю.

— Може б, я пішов? — запропонував Чарлі.

— Ні за що в світі, — скрикнув Феджін, — чи ти здурів, так-таки зовсім здурів? Хіба ж тобі можна показувати свого носа там, де... Ні, ні, Чарлі, — ні в якому разі. Годі вже й одного.

— Сподіваюсь, ви ж не збираєтесь піти туди самі, Феджіне? — глузливо спитав Чарлі, скося глянувши на нього.

— М-м, мені це трохи не того... — відповів той, хитаючи головою.

— А чому б вам не послати цього нового птаха? Його ж ніхто не знає, — запропонував Чарлі, беручи Ноя за руку.

— Якщо... це його не лякає...

— Лякає? — скрикнув Чарлі. — А що ж може лякати його?

— Звісно, звісно, втім нема нічого страшного, анічогісінько, — згодився Феджін, повертаючись до містера Болтера.

— Ну це вже мені краще знати, — відповів той, одступаючи до дверей і стурбовано хитаючи головою. — Ні-ні-ні, це не про мене писано. Це не мій фах.

— А який же його фах, Феджіне? — обурено скрикнув містер Бетс, дивлячись з огидою на Ноєве оспале опухле обличчя. — Давати ходу, як лихо окошиться, й набивати собі черево, коли все гаразд? Це про нього писане?

— Не шийся не в своє діло й не будь запанібрата зі старшими, шмаркачу, а то ще вскочиш у шкоду, — гордовито зауважив містер Болтер.

Ця сувора погроза викликала в містера Бетса вибух такого шаленого реготу, що Феджін не скоро зміг знову розкрити рота, щоб умовити містера Болтера піти до поліції: про його маленький справуночок там ще ніхто нічого не знає, казав він, докладного опису його особи до столиці ще, напевне, не встигли надіслати; мабуть, ніхто й на думці не має, куди він утік; і коли він переодягнеться як слід, то у всьому Лондоні для нього не

знайдеться місця безпечнішого за поліцію, бо нікому ж не спаде на думку, що він може піти туди з власної доброї волі.

Переконаний до певної міри цими доказами, а ще більше страхом (бо Феджін умів-таки наганяти страху), містер Болтер згодився, хоча дуже неохоче, виконати це доручення. За порадою Феджіна, він переодягся в селянське вбрання, хурманську блузу, плісові штани й чоботи (всі речі знайшлися, звичайно, у Феджіна); на голову йому дали повстяного капелюха з позатикуваними за стрічку перепускними квитками різних застав, а в руку — здорового батога. В такому вбранні він видавався звичайнісіньким селяком з Ковент-Гарденського базару, що забрів до суду половити витрішків. Уся його постать була така незграбна, довготелеса й недоладна, він так підходив до своєї ролі, що у Феджіна на душі стало трохи веселіше.

Ноеві докладно розповіли, по яких ознаках і прикметах упізнати Пронузу, і Чарлі Бетс провів його покрученими темними заулками мало не до самої Боу-стрит. Злодійчук точно оповів йому, де міститься суд і куди він має іти! Спершу він пройде коридором, потім вийде на дворище, зверне в двері праворуч і зійде на другий поверх, а перед тим як завітати до судової зали, хай не забуде скинути капелюха. На прощання Чарлі наказав йому поспішати й обіцяв чекати на нього на цьому самому місці.

Ной Клейполь, або Морріс Болтер, — як воліє його звати читач — точно виконав усі одержані інструкції; містер Бетс змалював йому так бездоганно план цієї будівлі (бо бував сам, очевидно, там не раз), що хлопець без зайвих запитань і без жодних перешкод дістався до самісінької судової зали, де змішався з юрбою, що складалася переважно з жінок. Це була брудна, загиджена кімната; в кінці її був відгороджений поміст з лавою для підсудних ліворуч, лавою для свідків посередині й кафедрою для суддів праворуч; дерев'яна загородка ховала цю кафедру від профанів: вони, очевидно, були негідні дивитися своїми простими очима на неї і мали право (якщо це взагалі було можливо) лише уявляти собі всю урочисту велич суду праведного.

На лаві підсудних сиділо лише двоє жінок; вони весело підморгували своїм кавалерам, що стежили за ними з юрби; писар читав протокол двом полісменам і якомусь убогому чоловікові, що перехилився через стіл і уважно слухав. Спершись на загородку, стояв тюремник; знічев'я він стукав себе по носі величезним ключем, відриваючись час од часу від цього цікавого заняття, щоб закликати до порядку когось із глядачів, скоро хтось із них розкривав рота, або, суворо позираючи на якусь молодицю, наказати: «Геть цього малюка!», коли напівчутний крізь материну хустку тоненький дитячий писк порушував урочисту тишу судової зали.

В кімнаті стояла задуха, повітря було важке, тхнуло потом; первісного кольору стін не видно було за брудом, а стеля геть почорніла. На каміні стояв чийсь закурений бюст, а під лавою для підсудних висіли запорошені дзигарі — єдина річ, що йшла тут, здається, як слід.

Розпуста, гріх, злидні або принаймні дуже стисле наближення до них поклали на всіх присутніх тут своє гидке тавро, ще гірше за товстий шар бруду, що вкривав усі неживі речі цієї кімнати.

Ной марно оглядався на всі боки, шукаючи Пронозу; у юрбі було, правда, чимало жінок, що могли б любісінько назватися матір'ю або сестрою цього поважного джентльмена, й кілька чоловіків, що мали дуже багато спільних з ним рис, і тому могли претендувати на честь бути його батьком, але особи, що скидалася б достотно на самого містера Давкінса, не було видно. Отже, Ной був ні в сих ні в тих, аж поки обидві обвинувачені й засуджені на висидку жінки не зійшли зухвало з арени суду й на їхнє місце з'явився новий підсудний; Ной тільки глянув на нього й одразу збагнув, що це був той, заради кого він сюди прийшов.

Так, це був справді містер Давкінс, він увійшов, кумедно перевалюючись з ноги на ногу, як завжди з закоченими по лікті закаврашами свого сурдута; його ліва рука лежала недбало в кишені, а в правій він тримав капелюха. Він озирнувся, сів на лаву підсудних і голосно попрохав пояснити, на якій підставі його так оганьблено.

— Мовчи та диш! — гукнув на нього тюремник.

— Хіба я не англієць? Де ж тоді мої привілеї? — заперечив Проноза.

— Стривай лишень — ось зараз їх тобі покажуть, та ще й з перцем.

— Еге, хай тільки хтось насмілиться їх порушити, побачимо, що тоді заспіває статс-секретар міністерства внутрішніх справ, — зухвало провадив містер Давкінс. — Ну, починайте! Добра мені робота! Я попрошу панів суддів приступити до виконання своїх обов'язків і не затримувати мене тут, поки вони зволять дочитати газету. Я призначив побачення одному джентльменові в Сіті — і коли я не з'явлюсь своєчасно, він піде не дочекавшись, бо знає, що я завжди додержую слова й дуже точний щодо ділових питань. А тоді — хто його батька зна, — може, тоді хтось проти когось вчинити позов і комусь доведеться відшкодовувати втрати.

Після цього Проноза скорчив дуже заклопотану міну й попрохав тюремника, ніби задля майбутнього свого позову, сказати йому «прізвище тих двох старих писак, що сидять за кафедрою».

Ця заувага викликала в слухачів вибух такого широкого реготу, що навіть сам містер Бетс, якби він був тут, не міг би сміятися щиріше.

— Тихо! — гукнув знову тюремник.

— Що там таке? — спитав суддя.

— Кишенник, ваша мосць.

— Хлопчині це, мабуть, не первина?

— Так, він бував тут уже не раз, — відповів тюремник. —

Мабуть, він уже по всіх поліційських районах поперебував. Я його добре знаю, ваша мосць.

— А! Так ви мене знаєте? — скрикнув Проноза, вдаючи, що занотовує це на клаптикові папірця. — Гаразд. Це в кожному разі зветься «наклепом».

Тут зала знову зареготала, і тюремник ще раз закликав присутніх до порядку.

— Ну а де ж свідки? — запитав писар.

— Так, це вірно, — підхопив Проноза, — де вони? Дуже цікаво на них подивитись!

Його бажання негайно здійснилось. Перед суд виступив полісмен; він бачив, як підсудний засунув руку до кишені якогось джентльмена й витяг звідтіля носову хустку; хустка була, очевидно, ні до чого не судна, бо він обережно поклав її назад, висякавши перед тим власного носа. Тому полісмен протиснувся крізь натовп і зляпав злодійчука; обшукавши його як слід, він знайшов у нього срібну табакерку з вигравіруваним зверху прізвищем. Власника її поліція негайно розшукала через адресне бюро й викликала його перед суд; він заприсягнув, що табакерка належить йому і що він втратив її напередодні й помітив це саме тоді, як протиснувся крізь натовп, що про нього допіру згадував свідок. Йому ще тоді впав у око один хлопчисько, що занадто енергійно прокладав собі ліктями дорогу крізь юрбу.

Власник табакерки впізнав Пронозу.

— Може, ви маєте якісь запитання до свідка, хлопче? — спитав суддя.

— Я не бажаю принижувати себе до розмови з ним, — гордо відповів Проноза.

— Може, ви маєте ще щось сказати?

— Чуєш, його мосць питають, чи ти маєш що сказати? — перепитав тюремник Пронозу, штовхаючи його ліктем у бік, бо він нічого не відповів.

— Даруйте, ви говорили до мене, чоловіче? — мовив Проноза і, мов відірвавшись від глибокої задуми, глянув на суддю.

— Ніколи ще на своєму віку не бачив такого малого проїдисвіта, — зауважив з ухмілкою тюремник. — Чи ти нарешті заговориш, шалапуте?

— Ні, тут я не заговорю, — відповів Проноза. — Хіба це суд? Хіба це суд? А до того мій адвокат снідає в цю хвилину з віце-президентом Нижньої палати. Тут я мовчатиму, але я за-

говорю, бо я маю що сказати, і він заговорить там теж, і не тільки він, а ще й ціла купа моїх численних знайомих з такого товариства, що тільки пучки оближеш! Ми себе покажемо — хай знають наших! Краще було б вам, панове судді, дзьоби ви нещасні, і на світ не народжуватись! Краще б вас ваші власні слуги на кілочку для капелюхів повісили, перш ніж вирядити вас судити мене — мене судити! Та я...

— Годі! Провину доведено, виведіть його, — звелів писар.

— Ану ходи! — мовив тюремник.

— О-о, я піду, я піду, — відповів Проноза, струшуючи рукою порошок з капелюха. — Годі, не лупайте з таким страхом очима, — провадив він, звертаючись до суддів. — Не буде вам від мене милосердя — не діждете! Ви мені ще за це заплатите, небораки! Не хотів би я бути на вашому місці нізащо. Я тепер самохіть на волю не вийду, бодай ви переді мною навколішки плазували й на відчай душі благали! Не піду! В'яжіть мене, несіть мене. Не піду!

Так лементував Проноза, ласкаво дозволяючи тюремникові тягти себе за комір і погрожуючи довести свою справу аж до парламенту. Опинившись надворі, він нараз замовк, зазирнув тюремникові у вічі й усміхнувся широкою самозадоволеною ухмілкою.

Побачивши, що Пронозу замкнули до невеличкої камери, Ной хутко подався назад до того місця, де на нього мав чекати містер Бетс. Обережний Чарлі з'явився не одразу; він, звичайно, заховався був у якийсь безпечний закамарок; звідтам він спершу обережно визирнув, упевнився, що за його новим знайомим не видно ніякої нахабної підозрілої постаті, й тільки тоді підійшов до нього.

Не гаючи часу, вони хутко подалися додому сповістити Феджінові приємну новину про те, що Проноза зробив честь своєму вихователеві, а собі здобув невмирущої слави.

Розділ XLIV

Для Нансі надходить час виконати те, що вона обіцяла Розі Мейлі. Невдача

Хоч яка хитра була Нансі, хоч як вона вміла прикидатись і замилювати хоч кому очі, проте вона не могла цілком затаїти своєї душевної тривоги, що почала її гризти після свого відважного вчинку. Вона згадувала, що лукавий Феджін і жорстокий Сайкс звіяряли на неї свої найхитріші, найтемніші плани, вва-

жаючи її за цілком певну свою людину. Плани ці були жахливі, їхні творці огидливі, пропащі люди. Феджін, що штовхав її розважливо крок за кроком у безодню зла й горя, звідки не було вороття, викликав у неї тільки гіркі болючі почуття, — а все ж час од часу її починали мучити гризоти сумління: а що, коли через її необережний крок він попаде за залізні ґрати, від яких він так довго викручувався й куди він кінець кінцем усе ж мав потрапити по заслuzі? Так, по заслuzі, але тепер він попаде туди через неї, і це мучило її.

Проте це були тільки хвиливі хитання й сумніви; Нансі ще не могла цілком одразу відірватися від своїх колишніх товаришів і спільників, хоча всі свої думки вона скупчила на одному й твердо вирішила простувати вперед, не відхиляючись від накресленого шляху. Єдине сильне почуття, що могло б змусити її відступити назад в останню хвилину, був страх за Сайкса; але ж їй обіцяно не зраджувати таємниці, з уст її не зірвалося жодного необережного слова, що могло б йому зашкодити, задля нього вона відкинулася від можливості врятуватися од зла, гріха й розпусти, що охопили її залізними кліщами. Хіба вона могла зробити ще більше? Ні, вона зважилась і не відступить назад!

Рішення Нансі було непохитне, і її внутрішня боротьба завжди кінчалася одним висновком: «Так треба було зробити»; але ці змагання й зневіра тяжко шарпали її душу й залишали глибокі сліди на всій її істоті. За ці кілька днів вона помітно зблідла й змарніла. Часом на неї находило щось дивне: сидить, мов не помічає, що діється навколо, й не бере жодної участі в розмовах, у яких колись її голос був би лунав найголосніше; а то почне силувано сміятися самими лише вустами й метушитися без жодної причини, а потім нараз замовкне, притихне і схилить понуро голову на руки; саме її неймовірне зусилля побороти свій настрій у таких випадках свідчило більше за всі інші ознаки про те, що з нею діється щось непевне, що думки її ширяють десь дуже далеко й не мають тепер нічого спільного з розмовами й інтересами її друзів.

Це було в неділю ввечері, на сусідній дзвіниці почали дзвонити дзигарі. Сайкс із Феджіном обірвали свою розмову й нашорошили вуха. Нансі, що сиділа скорчившись на низенькому ослоні, підвела голову й почала теж рахувати удари: один, два, три... одинадцять.

— За годину — північ, — мовив Сайкс і підійшов до вікна: відхилив фіранку, глянув на вулицю й повернувся на старе місце. — Темно, хоч око з лоба вийми. Ловка нічка для роботи.

— Як шкода, Біллі, що в нас поки що немає нічого готового, — зітхнув Феджін.

— Так, уперше на своєму віку ти сказав правду, — грубо відповів Сайкс. — Еге, дуже шкода, бо сьогодні мені самому кортить погуляти.

Феджін знову зітхнув і сумно похитав головою.

— Ну що ж! Сьогодні втратили, завтра надолужимо. Не пощастило раз, пощастить удруге, й край! — мовив Сайкс.

— Вірно, вірно, люблю, коли ти так говориш, соколику, — зрадів Феджін, наважуючись потіпати його легенько по спині. — Мені від твоїх слів мов маслом по душі помазали.

— Невже? То хай і маже! — огризнувся Сайкс.

— Ха-ха-ха! — засміявся Феджін, начебто цей ласкавий дозвіл дуже потішив його. — Я впізнаю сьогодні нашого справжнього колишнього Біллі; ти став нарешті знову сам собою, а то було щось не теє.

— Еге, і тепер мені так само стає, як ти свою стару паскудну лапу мені на плечі кладеш. Забери її к бісовому батьку! — скрикнув Сайкс, відштовхуючи Феджінову руку.

— Це тебе дратує, тобі видається, немов тебе злапали хорти, — відповів спокійно Феджін, вирішивши не ображатися сьогодні на Сайкса, хоч що він говоритиме.

— Мені видається, що мене заляпав сам диявол, — бовкнув Сайкс. — На всьому світі нема й не було ніколи другої такої бридкої морди, як твоя; хіба що в твого татка, що смажить тепер, мабуть, на вічному вогні свою руду кудлату бороду. А хто тебе зна, може, ти народився просто від самого сатани без ніякого батька? Це мене анітрохи не здивувало б.

На цей комплімент Феджін нічого не відповів, тільки схопив Сайкса за рукав і показав йому на Нансі, що, скориставшись з їхньої жвавої розмови, вдягла нишком капелюха і вже лагодилася вийти з кімнати.

— Стривай лишень, Нансі! Це що таке? Куди це ти лагодилася пошвендяти серед ночі? — гукнув на неї Сайкс.

— Так, недалечко.

— Як ти говориш зі мною? Куди йдеш?

— Кажу, недалечко.

— А я питаю — куди? Чуєш?

— Сама не знаю: куди-небудь.

— А я знаю — нікуди! Ти нікуди не підеш. Сідай на місце! — звелів їй Сайкс із властивого йому духу суперечності, бо якоїсь іншої поважної причини забороняти дівчині виконати її бажання у нього не було.

— Мені щось голова болить, я вже тобі про це й раніш казала. Хочеться трохи свіжим повітрям подихати, — відповіла Нансі.

— Висунь голову у вікно!

— Так я не надихаюсь. Надворі краще.

— То й не надихаєшся, а надвір не підеш! — З цими словами Сайкс підвівся, замкнув двері й поклав ключа до кишені; потім здер з голови Нансі капелюшка й шпурнув його на стару шафу.

— Не велика штука, я й без капелюха піду! — мовила дівчина пополотнівши. — Що це значить, Біллі? Чи ти тямиш, що робиш?

— Чи я тямлю, що я... Та вона, мабуть, з глузду з'їхала, Феджіне, — як вона сміє так говорити?

— Не доводь мене до розпуки, — прошепотіла Нансі, притискаючи руку до грудей, немов намагаючись приборкати якийсь шалений вибух почуттів. — Пустити мене — чуєш, цю ж мить.

— Не пущу!

— Феджіне, скажи йому, хай він краще пустить, а то пожалкує... Чуєш? — кричала Нансі, тупаючи ногами.

— Чи я чую? Чую, — промовив Сайкс, повертаючись до неї на ослоні. — І якщо ти вмент не замовчиш, то пес вчепиться тобі зубами в пельку так, що видушить з тебе вмиць твій верескливий голос. Що це на тебе напало, псяюхо?

— Пустити мене, — мовила палко, з притиском дівчина, сідаючи долі перед дверима. — Біллі, пустити мене, ти сам не тямиш, що робиш, кажу тобі: пустити мене лише на одну, одну годину!

— Щоб мене почвертували, ця дівка справді сказала! — скрикнув Сайкс, хапаючи її за руку. — Вставай!

— Не встану, не встану, не встану, поки ти мене не пустиш! — закричала Нансі. Сайкс мовчки зміряв її похмурим поглядом і, скориставшись із слушної хвилини, раптом скрутив її руки й потяг її до сусідньої невеличкої кімнатки; вона вибивалася й пручалася щосили, але він перемагав і, не випускаючи її з своїх лап, кинув її на ослін, а сам сів поруч на лаві. Вона змагалась і благала, аж поки на дзвіниці не пробило дванадцять, а тоді нараз, знеможена, засапана, замовкла й облишила боротьбу. Нагримавши, щоб вона викинула з голови примхи про нічні проходки, й круто вилаявши її на додачу, Сайкс залишив її одходити на самоті, а сам повернувся до Феджіна.

— Уф, ну та й клята бісова дівка! Яка чудна, — мовив грабіжник, обтираючи з лица рясний піт.

— Правда твоя, правда твоя, Біллі, вона таки чудна, — одказав замислено Феджін.

— Як на твою думку, чому це їй заманулося швендяти, хоч кров з носа, серед ночі? — провадив Сайкс. — Ти мусиш її краще знати. Що це таке?

— Упертість, звичайна бабська впертість, соколику.

— Мабуть, що так. Я гадав, що вже укоськав її, та де, вона така навісна, як і була.

— Ще гірша, — замислено одказав Феджін. — Я ще ніколи не бачив, щоб вона з-за такої дурниці та таку бучу здіймала.

— І я не бачив. Мабуть, у неї в крові кипить ще гарячка й не може вибухнути наверх, га?

— Та так воно, мабуть, і є.

— А все ж, якщо вона ще коли так згедзкається, то я їй пущу кров і без лікаря, — мовив похмуро Сайкс.

Феджін хитнув головою на знак ухвали такого методу лікування.

— Вона удень й вночі доглядала мене й на крок від мого ліжка не відходила, коли я тут конав як собака, а ти, вовча твоя душа невдячна, й на поріг не навернувся, — одказав Сайкс. — Нам тоді було дуже скрутно, як ми тоді голодували! Мабуть, з голоду, втоми, досади та нудоти в чотирьох стінах їй забило памороки.

— Авжеж, авжеж, тільки цить, соколику, — пошепки відповів Феджін, бо в цю хвилину до кімнати ввійшла Нансі й сіла на свій низенький ослін. Очі її були червоні й зовсім запухли від сліз, вона хилиталась, мов сама не своя, хитала головою і нараз несамовито зареготала.

— Знову якийсь новий гедзь укусив! — скрикнув Сайкс, здивовано обертаючись до старого.

Феджін зробив йому знак головою не вважати на Нансі; незабаром вона дійсно відійшла й заспокоїлась. Прошепотівши на вухо грабіжникові, що вже все гаразд і щоб він не боявся, Феджін узяв капелюха й пішов додому; біля дверей він зупинився й попрохав присвітити йому на темних сходах.

— Проведи його, Нансі, — звелів Сайкс, набиваючи свою люльку. — Шкода буде, коли він сам собі карка вломить і не потішить навіть вуличних волоцюг. Посвіти йому лишень.

Нансі взяла свічку й вийшла за старим на сходи. Уже зовсім внизу, в сінях, він притиснув нараз свого пальця до рота й прошепотів:

— Що з тобою, моя ясочко?

— Про що це ти? — так само пошепки спитала вона.

— Що це все має означати? — відповів Феджін. — Коли він... (тут старий показав своїм кощавим закандзюбленим пальцем нагору), коли він такий жорстокий до тебе (він, моя пташко, тварюка, груба тварюка), то чому ж тебе не...

— Що? — спитала дівчина, бо Феджін замовк над самим її вухом, пильно зазираючи їй у вічі.

— Тепер не час, ми ще про це встигнемо якось поговорити. Я твій друг, Нансі, вірний друг. Я маю в руках таємні й певні засоби. Якщо ти схочеш помститися над тим, хто поводить з тобою як з собакою — чуєш, як з собакою, і навіть

гірше, бо Вовка свого він часом голубить, то йди до мене, кажу тобі, йди до мене. З ним ти зустрівшись і розійдешся, а мене ти знаєш здавна.

— Так, так, я тебе добре знаю, — спокійно, без найменшого хвилювання відповіла Нансі. — Добраніч!

Вона відступила назад, коли Феджін хотів був узяти її за руку, але так само спокійно побажала йому ще раз доброї ночі, хитнула головою на його пильний погляд і замкнула за ним двері.

Дорогою додому Феджін напружено думав: у голові його роєм роїлися думки. У нього з'явилося підозріння (не в зв'язку з останньою сценою, що допіру сталася нагорі, хоча вона ще більше підтвердила його здогад), а помалу, поволі, день по дню, що Нансі в'їлася в печінки Сайксова жорстокість і вона знайшла собі нового коханця.

Поводилася вона якось чудно останнім часом, часто вимикалася кудись із дому сама, стала мов зовсім байдужа до всіх справ їхнього злодійського гуртка, — а як ревно брала була колись це все до серця! І оце сьогодні: чому вона так настирливо вперто рвалася з хати, як ударила одинадцята година? Це все стверджувало Феджінове підозріння. Так, він був навіть певен цього. Нансин новий обранець, очевидно, не належав до їхнього гурту, але з такою помічницею, як Нансі, він буде неоціненним здобутком для їхньої славної зграї, і тому (так міркував Феджін) треба його швидше залучити. Старий мав ще іншу таємну мету. Сайкс знав занадто багато, і хоч Феджін приборкував свою злість, але приборкана злість гризе душу не менше; грубі натяки й образи розбійника дошкуляли йому страшенно. Нансі мусила, звичайно, знати, що коли вона відкинеться від свого коханого, він їй цього не подарує; буде переслідувати своєю сказеною помстою розрадника й таки покалічить, а то й уб'є його. «Коли довести їй це все як слід, то вона напевно згодиться його отруїти, — думав Феджін. — Хіба це для жінок первина? Та вони ще й на гірші штуки здатні задля своїх коханців. А таким чином небезпечний, не-нависний, клятий мерзотник зійде з мого шляху, натомість з'явиться інший робітник, а дівчина буде тоді через цей злочин у моїй цілковитій владі, і я робитиму з нею що завгодно».

Усі ці міркування кублилися в голові старого, ще коли він залишився на самоті у Сайксовій кімнаті; тому він скористався одразу з першої нагоди, щоб обережно натякнути дівчині, прощаючись, на те, що він усе знає. Вона не здивувалась, не намагалася навіть удати, що не розуміє цього натяку. Ні, вона його одразу зрозуміла. Її останній погляд у сінях свідчив про це.

Але Нансі, може, жахнеться й не схоче заподіяти смерті Сайксові? Проте смерть його була головною метою Феджіна,

Ї він мусив будь-що-будь досягнути. «Як би мені її певніше до рук прибрати? Як? Як?» — думав він, плентаючись додому.

Але Феджін мав хитромудру голову й довго метикувати йому не довелось. «Не треба спонукати її, хай сама не зізнається. Найкраще простежити за нею, довідатися, хто її новий коханий, а потім пригрозити виказати на неї Сайксові (перед яким вона, звичайно, потерпала), якщо вона почне упиратися, і кінець кінцем вона послухає».

— Звісно, тоді вона не посміє сперечатись, — майже голосно вирвалося у Феджіна. — Ні за що в світі не посміє! У мене все в руках, усе налагоджено. До діла! Нарешті ти в моїй владі.

Старий глянув зловісно через плече, де жив ненависний грабіжник, і погрозив кулаком. Потім зігнувся і, хижо стискаючи кощавими жовтими пальцями полу свого засмальцьованого плаща, немов би це був не крам, а горло його заклятого ворога, прискорив кроки.

Розділ XLV

Ной Клейполь дістає від Феджіна таємне доручення

Другого дня Феджін встав удосвіта й почав нетерпляче чекати на свого нового підручного. Час плуганився так помалу, що здавався вічністю, але нарешті жданий гість завітав до хати й передусім накинувся, як голодний вовк, на сніданок.

— Болтере! — мовив містер Феджін, підсунувши стільця й сідаючи супроти Ноя.

— Агов! Я тут, — одказав Ной. — Чого вам? Тільки не наказуйте мені нічого, поки я не попоїм. Це мені не подобається. У вас їдять так прихватцем, мов хтось над душею стоїть.

— А їсти й говорити разом ти не можеш? — спитав Феджін, кленучи в душі ненажерливість свого любого молодого приятеля.

— Звісно, можу; мені від цього ще дужче їсти хочеться, — відповів Ной, одкраявши собі здоровезну партику хліба. — А де Шарлотта?

— Вийшла з хати. Я послав її погуляти з однією молодичею, бо маю з тобою погомоніти віч-на-віч.

— Овва! Шкода, що ви не наказали їй підсмажити мені грінок попереду. Ну кажіть уже, що там є, ви мені не заважаєте.

Та й справді можна було, здається, не турбуватись, що Ноеві щось стане на заваді: він узявся до снідання так ретельно, що, очевидячки, лагодився над ним широко попрацювати.

— Вчора ти справді показав себе! — похвалив його Феджін. — Чудесно! Знаменито! Шість шилінгів і дев'ять з половиною пенсів за перший день. На пацанах не забагатієш, згадай моє слово.

— Не забудьте ще трьох кухлів і молочника, — додав містер Болтер.

— Ні, ні, не забуваю, соколику. З кухлями ти ловко втнув, а вже з молочником, то це справді чиста, майстерна робота.

— Так, для початку, здається, непогано, — ласкаво згодився містер Болтер. — Кухлі я зняв з тину, а молочник стояв за дверима якогось трактира. Бачите, я побоявся, щоб на ньому, бува, ржа не вхопилась або щоб він не застудився надворі. — Ха-ха-ха!

Феджін засміявся й собі, вдаючи, що йому весело, а містер Болтер, нареготавшись досхочу, доїв свою першу партику хліба з маслом і почав уминати другу.

— Ти мені потрібен, Болтере, для однієї дуже важливої справи, що вимагає великої обережності та уваги, — почав Феджін, перехиляючись через стіл.

— Я ж вам казав: буде вже з мене небезпечних доручень, не піду я більше до ваших поліцейських районів. Кажу вам, це мені не до вподоби.

— Але ж у цьому немає ніякісінької небезпеки, соколику, — заспокоїв його старий. — Треба тільки вислідкувати одну жінку.

— Стару?

— Ні, молоду.

— О, це я вмю, будьте певні. У школі я виказував на школярів, нестотно правдивий шпиг. Що я маю зробити, як викрию її?.. Може...

— Робити нічого не треба; ти мені тільки скажеш, куди вона ходить, з ким бачиться і, якщо можна, то й що вона говорить; запам'ятаєш назву вулиці, коли це буде надворі, або номер будинку, коли вона зайде до хати. Одно слово — розкажеш мені докладно все, що побачиш і почуєш.

— А що ви мені за це дасте? — спитав Ной, становлячи на стіл свою склянку й хтиво зазираючи старому в вічі.

— Якщо ти це добре обкрутиш, то дам тобі фунт, цілий фунт стерлінгів, — обіцяв той, щоб спонукати ледачого хлопця виконати якнайкраще своє завдання. — Стільки я ще ніколи нікому не давав за таку роботу, адже сам я з цього не матиму жодного зиску.

— А хто ця баба?

— З наших.

— Мг! — мугикнув Ной, задерши догори свого зморщеного носика. — Вона непевна? Так?

— Вона знюхалася з новими друзями, соколику, і мені цікаво знати, хто вони, — відповів Феджін.

— Ага. Знаю, нащо це вам. Ви хочете познайомитися з ними, коли виявиться, що вони люди поштиві! Ха-ха-ха! Згода!

— Я був певний, що ти згодишся! — радісно скрикнув Феджін у захваті від того, що справи так добре складаються.

— Атож? А де ж вона? Де мені її пантрувати? Куди йти?

— Не бійся, я все тобі розкажу в свій час. Ти тільки будь наготові, а решту я беру на себе.

Увесь наступний вечір і кілька наступних вечорів шпиг просидів удома, знову переодягнений за сільського хурмана, готовий приступити до роботи за першим словом старого. Так поминуло шість вечорів, шість довгих нудних вечорів; Феджін щоразу повертався додому з кислотою розчарованою міною; казав, що час ще не стукнув, але за сьомим разом (це було в неділю) він повернувся раніше:

— Сьогодні ввечері вона піде з хати й саме в те місце, — весело мовив Феджін, не маючи сили сховати своєї радості. — Цілий день вона просиділа дома на самоті, а той, кого вона боїться, повернеться не раніш як перед світом. Ходімо! Швидше!

Ной не опинаючись зірвався з місця; гарячкове хвилювання Феджіна запалило мимоволі і його. Вони нишком-нишком вийшли на вулицю і, поминувши швидким кроком кілька темних сліпих заулків, зупинилися перед якимось трактиром; Ной впізнав його: тут він ночував свою першу ніч у Лондоні.

Було по одинадцятій, двері вже замкнули; Феджін тихенько свиснув, і двері без скрипу відхилились і так само нечутно зачинились за пізніми гостями.

Боячись власного шепоту, Феджін і той, що впустив їх до хати, знаками показали Ноеві на маленьке віконце в стіні й пояснили йому, щоб він зліз на ослін і зазирнув до сусідньої кімнати.

— Там та жінка? — ледве чутно прошепотів Ной.

Феджін хитнув головою.

— Я не можу розгледіти гаразд її обличчя, — пошепки поскаржився Ной. — Вона схилила голову, а свічка в неї за спиною.

— Постривай, — прошепотів Феджін і зробив якийсь знак Барнеєві; той вийшов і за мить опинився в маленькій кімнаті; немов щоб зняти нагар, він переставив свічку куди слід і, заговоривши до дівчини, примусив її підвести голову.

— Тепер я її бачу, — прошепотів шпиг.

— Добре?

— Впізнаю серед тисячі.

З цими словами він похапцем скочив на підлогу, бо двері відчинилися і дівчина ввійшла до буфетної. Феджін ледве

встиг шмигнути разом з ним у темний закамарок, завішений якоюсь рядниною, і вони обоє, не сміючи дихнути, притиснулись до стіни, поки за кілька кроків від них дівчина не пройшла повз і не зникла за тими самими дверима, куди вони були ввійшли.

— Цить! — прошепотів господар, стоячи на дверях. — Тепер можна — гайда!

— Ліворуч, ідіть ліворуч; тільки простуйте протилежним боком, — прошепотів йому на вухо Барней.

Ной послухав його і побачив у кінці заулка, освітленого тьмяним світлом ліхтаря, самотню жіночу постать. Він наздогнав її настільки, щоб не викликати її підозріння, й перейшов на протилежний тротуар, звідки було зручніше стежити за кожним її рухом. Кілька разів вона нервово озиралася назад, а одного разу навіть зупинилась, щоб дати дорогу двом чоловікам, що назирцем ішли весь час за нею. Що далі, то хода її ставала твердіша й сміливіша. Шпиг ішов таким самим кроком, не зменшуючи віддалення між собою і жінкою і ні на хвилину не зводячи з неї очей.

Розділ XLVI

Побачення

Дзигарі на дзвіниці пробіли три чверті на дванадцяту, коли на лондонському мості з'явилися дві постаті. Перша, жіноча, поспішала швидкими кроками вперед, вдивляючись у темряву — немов шукала когось; друга постать, чоловіча, кралася за нею потайки, вибираючи найтемніші місця; чоловік тримався трохи віддаля, приміряючись до жіночої ходи: коли вона спинялася — він зупинявся теж; вона рушала — і він теж прожогом рушав за нею, але ані разу не нагнав її зовсім і весь час пантував, щоб віддалення між ними не вкорочувалося. Так вони пройшли через увесь міст від Мідлсексу до Сюррейської набережної. Жінка, втративши, очевидячки, останню надію впізнати серед перехожих потрібну їй людину, раптом круто повернула назад. Цей рух був несподіваний, зненацький, але переслідувач її не стерявся: він хутко шмигнув за виступ мосту над биком і перекинувся низько через бильця, щоб краще сховатись; жінка пройшла повз протилежною стороною, не помітивши його; він дав їй трохи відійти, а тоді спокійнісінько виліз із своєї засідки й пішов знову назирцем за нею. Жінка дійшла приблизно до середини мосту й зупинилась. Чоловік спинився й собі.

Ніч була темна, чорна. Цілий день мрячив дощ, і в цьому самотньому місці було на цю пізню пору дуже мало перехожих, та й ті швидше поспішали своєю дорогою, не помічаючи, а вже в кожному разі не звертаючи жодної уваги на самотню жіночу постать і на постать чоловіка, що крався за нею. Їхній зовнішній вигляд не міг збудити цікавості тих поодиноких лондонських блудяг, що час од часу пробиралися мостом під голим чорним небом, шукаючи, де б прихилити на ніч голову: під холодним склепінням мосту чи під піддашком якогось зруйнованого житла. Отже, обоє стояли мовчки; до них ніхто не промовляв, і вони ні до кого не озивались.

На річку впав важкий туман; крізь його густу завісу здалеку з маненьких суден, ошвартованих коло пристаней, блимали тьмяні червоні вогники й чорніли будівлі на березі. У цій густій млі вогники втрачали свій блиск, а контури темних будов мов зливалися з нею. Понад темною масою дахів і шпилів здіймалися вгору з обох боків річки задимлені почорнілі стіни старих товарних складів; вони похмуро тяжіли над холодною поверхнею води, такою темною, що в ній навіть не відбивалися їхні важенні, непорушні силуети. Стара башта церкви Спасителя і шпиль Святого Магнуса, давні велетні — вартові старовинного мосту, — видні були крізь туман, але густий ліс мачт кораблів і гостроверхі шпилі церков тонули в млі.

Дівчина вже кілька разів пройшла нетерпляче туди й сюди (її таємний дозорець не спускав з неї ані на хвилю своїх очей), коли важкий дзвін церкви Святого Павла сповістив початок нової доби. Північ спустилася над велелюдним містом: над палацами, нічліжками, притулками, в'язницями й домами божевільних; над ложами народження і ложами смерті, над ложами здорових і ложами хворих, над скам'янілими обличчями трупів і над тихим дитячим сном — північ повила всіх і все.

Тільки-но пролунав останній удар, як недалеко від мосту зупинилася наймана карета, і якась молода леді в супроводі старого сивоголового джентльмена вийшли з неї на брук; заплативши кучерові, вони пішли просто до мосту. Заледве вони зробили кілька кроків, як дівчина помітила їх і кинулася їм назустріч.

Молода леді і старий джентльмен ішли вперед, пильно озиралючись на всі боки, немов шукали когось, але, видно, у них було дуже мало надії на успіх. Вони, очевидно, не сподівалися побачити дівчину й мало не скрикнули з подиву, коли вона виринула з темряви перед ними, але стримали себе: саме в цю мить повз них пройшов якийсь чоловік у селянському вбранні так близько, що навіть зачепив їх краєм своєї блузи.

— Тільки не тут, — похапцем мовила дівчина, — тут я боюсь розмовляти з вами. Ходімо звідціль, тут занадто людно. Зійдімо он по тих сходах униз.

З цими словами вона показала рукою на сходи, що спустились до річки; селянин обернувся назад, сердито пробубонівши, що вони не закупили всього тротуару, і пішов собі далі.

Сходи, куди хотіла йти дівчина, містилися по тім самим боці, що й церква Спасителя, і з'єднували річку з Сюррейським набережжям. Чоловік у селянському вбранні похапцем кинувся туди, озирнувся і почав крадькома сходити вниз. На нього ніхто не звернув уваги.

Ці сходи утворюють, власне кажучи, частину мосту й складаються з трьох уступів і трьох площадок. Під другою площадкою камінна стіна закінчується мальовничим пілястром, оберненим лицем до Темзи. У цьому місці нижні східці розходяться ширше, отже, як сховатися тут за рогом стіни, то той, хто стоїть бодай на один поріжок вище, не помітить тебе ні в якому разі. Опустившись сюди, селянин швидко озирнувся. Кращої схованки не було видно; тепер була пора відпливу, місця було досхочу — отже, він просунувся в цю відтулину спиною до пілястра й почав чекати, сподіваючись, що спільники Нансі не спустяться нижче до води; але якби йому навіть і не поталанило підслухати, про що вони говоритимуть, він все одно міг спокійнісінько простежити за ними потім.

Хвилини тяглися нудно й помалу; шпигові нестерпуче кортіло дізнатися причину цього дивного побачення, що так мало відповідало його сподіванкам; він втрачав надію й зневірявся і казав собі, що вони, мабуть, зупинилися значно вище або подалися кудись, в якесь зовсім інше місце для своєї таємної змови. Він навіть хотів був уже вийти із своєї засідки й оглянути, що там вони роблять нагорі, коли враз почулися кроки і мало не над самим його вухом пролунали чужі голоси.

Селянин щільно притиснувся до самої стінки, затамував подих і сторожко наставив вухо.

— Ну, вже досить, ми відійшли вже й так занадто далеко, — промовив чоловічий голос, що, очевидно, належав тому старому джентльменові. — Я не можу дозволити молодій леді йти ще далі. Мало хто був би згодився зайти навіть так далеко, але бачите, я виконую вашу примху.

— Мою примху! — скрикнула дівчина, що, очевидно, йшла за ним слідом. — Ви дуже уважні до мене, сер! Навіть примхи мої виконуєте! А втім, гаразд, мені це байдуже!

— Але ж нащо, нащо ви завели нас у цю дивну, підозрілу місцевість? — провадив трохи ласкавіше старий пан. — Чому

ви не схотіли перебалакати з нами нагорі, де все-таки є люди й світ? Нащо ви зтягли нас у цю темну гидку діру?

— Я вже вам це сказала, — там я боюся з вами розмовляти, — відповіла Нансі здригаючись, — не знаю, що зі мною, але сьогодні мені чомусь так страшно, так моторошно, що я собі просто місця знайти не можу.

— Чого ж ви боїтесь? — спитав джентльмен, і в голосі його наче забриніло співчуття.

— Не знаю, сама не знаю, — сказала вона. — Ах, якби я знала! Цілий день страшні думки про смерть не відходять від мене! Мені ввижаються покрівці з кривавими плямами, і я вся горю мов у вогні. Щоб час швидше спливав, я взяла ввечері книжку й почала читати, але й на сторінках її мені ввижалося те саме.

— Пусте, це все хвороблива уява, — ласкаво заспокоїв її джентльмен.

— Ні, не уява, — заперечила вона хрипким, здушеним голосом. — Клянусь, на кожній сторінці книги великими чорними літерами було надруковано «труна»... і допіру, ввечері, зовсім близько повз мене пронесли труну.

— Що ж тут дивного? Повз мене теж не раз проносять труни, — одказав джентльмен.

— Але справжні, а це була не така.

В її голосі було щось таке вбивче, смертельне, що підглядникові зашпори зайшли і кров захолола в жилах. Йому трохи відлягло від серця тільки тоді, коли молода леді своїм теплим ніжним голосом попрохала нещасну дівчину заспокоїтися й не попускати волі таким жахливим думкам.

— Будьте до неї ласкавіші, — попрохала вона старого пана. — Вона така нещасна й так потребує доброго слова.

— Ваші горді, зрозумілі отченашники були б задерли ще вище голови й почали б просторікувати про пекельне полум'я й кару, якби побачили мене оце тепер! — скрикнула дівчина.

— Бачите, турок, стаючи на молитву, обмиває добре своє лице й тільки тоді обертає його до схід сонця, — мовив старий джентльмен, — а ці спасенні люди звертають так само регулярно свої очі до найтемнішої сторони неба, насупивши суворо брови проти всього світу, щоб зігнати усмішку з облич своїх ближніх. Якби я мав обирати між мусульманином і фарисеєм, я обрав би першого!

Ці слова стосувалися начебто молодої леді, а може, старий пан хотів дати Нансі час набратися духу.

— Минулої неділі ви не прийшли? — спитав він.

— Я не могла; мене затримали силоміць.

— Хто?

— Той чоловік, що про нього я казала цій леді.

— Але ж у нього не виникло підозріння, що ви звірили на когось ту справу, в якій ми сюди прийшли? — провадив старий джентльмен.

— Ні, — відповіла дівчина, похитавши головою. — Мені дуже тяжко вибратися з дому, коли він не знає, куди я йду. І тоді, ще першого разу, щоб побачитися з леді, я мусила напоїти його лавданумом. Інакше я не змогла б утекти з дому.

— А він не прокинувся до вашого повернення? — спитав джентльмен.

— Ні. Ані він, ані хто інший не підозрюють нічого.

— Гаразд! А тепер слухайте.

— Слухаю, — відповіла дівчина, як він замовк на хвилину.

— Ця молода леді оповіла мені й кільком нашим певним близьким друзям те, про що ви повідомили їй два тижні тому, — почав він. — На правду казати, спершу я не знав, чи можна звіритися цілком на ваші слова, але тепер я вірю вам.

— Так, вірте, вірте мені! — палко мовила дівчина.

— Кажу вам, — тепер я вам вірю цілком. Щоб довести свою довіру, я признаюся вам, що ми вирішили будь-що-будь вирвати таємницю в цього Монкса. Але коли... коли ми не піймаємо його або хай навіть піймаємо, а не здолаємо примусити його зробити те, що нам треба, ви повинні будете виказати нам старого злодія.

— Феджіна! — скрикнула дівчина відступаючи.

— Так, ви повинні будете виказати нам цього чоловіка, — відповів джентльмен.

— Нізащо, нізащо в світі! — скрикнула Нансі. — Так, він диявол, а для мене він був, може, гірше за диявола, але я на нього не викажу.

— Не викажете? — спитав старий пан, очевидно готовий до цієї відповіді.

— Ніколи!

— То скажіть — чому?

— По-перше, з тієї причини... леді знають її, і вони підтримають мене, я певна, бо вони мені обіцяли, — твердо відповіла дівчина. — А по-друге, тому, що я жила тим самим брудним життям, що й він; я мала стосунки з багатьма злочинцями й брала з ними участь не в одній темній справі... Вони лихі люди, а все ж не виказали на мене, хоч могли це залюбки зробити, то і я ніколи нізащо в світі не викажу на них.

— У такому разі, — швидко одказав джентльмен, немов це було головною метою його розмови, — в такому разі віддайте до моїх рук цього Монкса й дозвольте мені повестися з ним так, як я хочу.

— А що, коли він викаже на інших?

— Обіцяю вам, що коли нам тільки поталанить вирвати в нього зізнання, ми облишимо всю справу в такому стані. Мабуть, в історії Олівера є певні місця, яких нам не бажано вносити на люди. Нам треба довідатися тільки всю правду, з нас цього буде годі.

— А коли ви її не дізнаєтесь?

— Тоді ми даємо вам слово не віддавати цього Феджіна до рук правосуддя без вашої на те згоди. Якщо нам доведеться вжити цього засобу, то я певен, що мені поталанить нарешті вас переконати.

— Але леді мені це обіцяють?

— Так, даю вам моє чесне й правдиве слово, — відповіла Роза.

— І Монкс ніколи не довідається, яким чином ви про це дізналися? — спитала Нансі, помовчавши трохи.

— Ні, ніколи, — запевнив її старий пан, — ми поведемося так, що йому це й на думку не спаде.

— Я все своє життя брехала і від коліски прожила з брехливими людьми, але вашому слову я вірю, — мовила дівчина, знову помовчавши.

Лише коли Роза і містер Броунлоу запевнили її ще і ще раз, що вона може цілковито звіритися на них, Нансі заговорила. Вона змалювала всі прикмети того трактира, звідки за нею Феджін послав нині підглядати свого підручного, але говорила вона так тихо й нечутно, що той, хто стояв, затаївши дух, за виступом стіни, міг тільки ледве-ледве розібрати її слова. Вона іноді нараз замовкала, — мабуть, джентльмен записував похапцем якісь її зауваги. Змалювавши досконально, де міститься цей трактир, звідки найзручніше й найбезпечніше стежити за ним, не викликаючи підозр, назвавши дні й години, коли Монкс там найчастіше буває, Нансі на хвилину замовкла, напружуючи свої думки, щоб викликати в своїй уяві якнайяскравіші риси його обличчя і взагалі увесь його образ.

— Він високий, досить кремезний, але не гладкий, — почала вона. — Хода в нього тиха, обережна; він шохвилі озирається назад, то ліворуч, то праворуч. Запам'ятайте, що очі в нього ямкуваті, таких ямкуватих очей я ніколи не бачила; цього досить, щоб одразу впізнати його. Очі й волосся в нього чорні, обличчя темне, смагляве, і хоч він має, мабуть, не більше 26—28 років, воно в нього все зморщене, старече, похмуре. На його блідих скривлених губах іноді знати знаки зубів, бо на нього час од часу находить таке... і він навіть руки собі до крові кусає. Що з вами? Чого ви здригнулись? — спитала вона старого джентльмена, нараз замовкаючи.

Містер Броунлоу похапцем запевнив її, що їй це просто привиділось, і попрохав її говорити далі.

— Більшу частину того, що я вам кажу, я випитала в наших людей, що бувають у цьому трактирі, — провадила дівчина. — Сама я бачила його тільки двічі, й обидва рази на ньому був довгий широкий плащ. Мабуть, більше я вам про нього нічого не скажу... А втім, стривайте, — додала вона, — на шиї у нього під краваткою так високо, що, коли він повертає голову, видно...

— Червону велику пляму, мов опік від вогню або окропу? — скрикнув джентльмен.

— Що? То ви, значить, знаєте його? — вирвалося в Нансі.

Молода леді скрикнула й собі, а потім на кілька хвилин усе замовкло, і шпиг міг навіть чути, як важко вони дихають.

— Так, здається, я його знаю, — порушив тишу старий джентльмен. — А втім, ми побачимо. Люди так часто скидаються один на одного. Може, це й не він!

Сказавши це недбалим, але не цілком щирим тоном, старий джентльмен підступив трохи ближче до пілястра, за яким сидів підглядач, і той виразно почув, як він прошепотів: «Так, це напевне він!»

— Цим ви зробили нам дійсно неоціненну послугу, — мовив старий джентльмен, повертаючись на своє старе місце (принаймні, так воно здалося шпигові). — Я хочу віддячити вам за це, молодиче. Що я можу для вас зробити?

— Нічого, — відповіла Нансі.

— Не відмовляйтесь. Подумайте. Скажіть мені просто й щиро, — провадив пан так ласкаво й тепло, що міг би зворушити хоч яке загрубіле, холодне серце.

— Нічого, нічого, сер, — відповіла плачуча дівчина. — Ви мені нічим не допоможете, для мене вже нема вороття.

— Ні, ви самі не хочете його, — відповів старий пан. — Ваше минуле ви змарнували, ви втоптали в болото свої молоді свіжі сили й без жалю розвіяли неоціненні скарби, що життя посилає лише раз на віку й не повертає вдруге; але ваше майбутнє — у ваших руках, і ви можете сподіватись. Звичайно, ми не можемо дати вам душевного спокою, бо він прийде до вас тільки сам в міру того, як ви шукатимете його; але ми можемо забезпечити вам тихе пристановище в межах Англії або десь за кордоном, якщо ви боїтеся залишатися тут; ми не те що можемо, ми щиро, від усього серця хочемо для вас це зробити. Перш ніж займеться день, перш ніж сірий промінь світанку замерехтить над цією річкою, ви будете так далеко, що ваші колишні спільники не зможуть вам нічим зашкодити; ви зникнете так безслідно, наче крізь землю провалились. Ходімо з нами! Я не хочу відпускати вас назад, я хочу, щоб ви не гово-

рили більш ніколи з вашими колишніми товаришами, я хочу, щоб ви не бачили більше вашого старого житла, не вдихали більше того отруйного вбивчого повітря. Покиньте, покиньте це все, поки ще не пізно, поки ви маєте таку щасливу нагоду.

— Вона згодиться! — скрикнула молода леді. — Я бачу, я певна, що вона вагається.

— Боюся, що ні, голубонько моя, — відповів старий джентльмен.

— Так, сер, я не вагаюсь, — відповіла дівчина по короткій внутрішній боротьбі. — Я прикута міцним ланцюгом до мого старого життя. Тепер я гидую, бриджусь ним, я його ненавиджу, але залишити його я не можу. Я, мабуть, зайшла занадто далеко, щоб повертатись назад, а втім, якби ви заговорили до мене так ще недавно, я б засміялась вам у вічі. Але що це... — обірвала вона нараз свою мову, боязко озираючись навколо, — на мене знову напав цей страх. Мені треба швидше, швидше додому.

— Додому? — з великим притиском мовила молода леді.

— Так, додому, леді, — одказала дівчина. — До того дому, що я його собі сама створила всім своїм життям. Годі. Час іти. За мною, може, стежать, мене можуть побачити. Ідіть! Ідіть! Якщо я вам дійсно чимось допомогла, то, прошу вас, облиште мене, пустіть мене, пустіть мене моєю дорогою.

— Марна річ, — важко зітхнув джентльмен. — Може, ми накликаємо на неї біду, затримуючи її. Може, вона вже й так була занадто довго з нами.

— Так, так, вже дуже пізно, — схвильовано проказала дівчина.

— Але ж чим скінчиться життя цього безщасного створіння! — скрикнула з відчаєм молода леді.

— Чим воно скінчиться? — повторила дівчина. — Гляньте перед себе, леді. Гляньте на чорну глибінь. Хіба вам рідко доводиться читати в газетах про таких нещасних жінок, як я, що кидаються з мосту в воду, не лишаючи за собою й однієї живої душі, що заплакала б, пожалкувала б за ними. Може, зі мною станеться це за кілька літ, може, за кілька місяців, — але рано чи пізно, воно мене не мине.

— Не кажіть, не кажіть цього! — скрикнула, ридаючи, молода леді.

— Ви про це ніколи не дізнаєтесь, леді, — одказала дівчина.

— Добраніч, добраніч!

Старий джентльмен одвернувся.

— Ось гаманець! — скрикнула молода леді. — Візьміть його заради мене, може, він вам знадобиться про чорний день!

— Ні, я зробила це не для грошей, — одказала дівчина, — залишіть мені хоч цю маленьку втіху, мені буде солодко про

це думати. Дайте мені краще якусь вашу річ, те, що ви носите на собі... Я хотіла б... ні, ні, тільки не перстень... дайте мені вашу рукавичку або хустинку... Що-небудь на спомин про вас, моя люба леді. Так! Прощайте, прощайте!

Бачачи жорстоке хвилювання дівчини й боячись накликати на неї біду, старий джентльмен вирішив відпустити її. Вони пішли, й незабаром їхні кроки й голоси завмерли вдалині.

Постаті молодої леді й старого джентльмена показалися за кілька хвиль на мості; і на горішній площадці сходів вони зупинились.

— Чуєте! Вона, здається, нас кличе! — скрикнула леді і насторожилась. — Мені здалося, що я почула її голос.

— Ні, голубонько, — відповів містер Броунлоу, обертаючись сумно назад. — Вона не зрушилася з місця й не зрушить-ся, аж поки ми не підемо звідціль.

Роза не хотіла йти, але старий джентльмен узяв її під руку й з ласкавим примусом потягнув її за собою. Коли вони зникли, дівчина впала лежма на камінні сходи й вилила в гіркі сльози пекучий біль свого серця. Потім підвелась і нетвердою тремтливою ходою подалася геть. Здивований підглядач стояв ще непорушно кілька хвилин у своїй схованці; потім обережно виглянув, озирнувся на всі боки, виліз нишком на сходи й, крадучись попід стіною, вибрався нагору.

Нагорі Ной Клейполь ще раз обережно озирнувся, чи, бува, хто не стежить за ним, і кинувся геть до Феджінового лігва щодуху, як тільки несли його довжелезні ноги.

XLVII

Згубні наслідки

До світання залишилося ще зо дві години. Восени цю пору можна дійсно назвати глупою ніччю.

Мовчазні порожні вулиці на цей час зовсім завмирають, розпуста й злочин розлазяться плазом по своїх кутках, і навіть усі звуки мов поринають у тиху дрімоту. На цю пізню мертву пору Феджін сидів насторожі в своєму гидкому лігві; його бліде обличчя скривилося з жаху, запалені червоні очі блищали; він скидався не на людину, а на огидливий привид, якого вивів з могили якийсь злий дух і не дає йому спокою.

Старий сидів навпочіпки перед холодним нетопленим каміном із старою дрантивою ковдрою на плечах; очі його нерухомо вп'ялися в майже зовсім догорілу, розтоплену свічку, що

стояла на столі біля нього. Праву руку він тримав біля рота й замислено гриз свої довгі, чорні пазурі беззубими яснами, на яких подекуди стирчали гострі ікла, що могли любісінько на- лежати собаці або пацюкові.

На підлозі в кутку спав Ной Клейполь. Неуважний погляд старого перебігав з нього на свічку й знову назад; мабуть, думки його витали десь дуже далеко, бо з геть обгорілого гнота давно вже капотів крапля по краплі розтоплений лій, а він і не помічав цього. Злість, розпука, досада шматували його серце. Його хитро обміркований план враз урвався, й ненависть до дівчини, що так посміла його одурити й знатися з чужинцями, душила його, він зневірився, він ні на хвилину не припускав, що вона щиро відмовилася виказати на нього; неспромога помститися Сайксів дратувала його; страх, що злочини його викриють, страх кари, руїни, смерті переслідував його, але над усі почуття сильніша була дика, хижа лють. Його думки чіплялися одна за одну й кружляли в скаженім вирі, а тим часом у голові його вже снувалися найчорніші, найзрадливіші заміри.

Феджін сидів так довго, нерухомий, мовчазний, не помічаючи, як спливають години, аж поки до його сторожкого вуха донісся з вулиці звук чиїхось кроків.

— Нарешті, нарешті, — прошепотів він, облизуючи свої пересохлі розпалені внутрішнім палом губи.

Дзвоник тихенько задзеленчав. Феджін пішов відчиняти обережними, нечутними кроками й за хвилю повернувся; за ним слідом увійшов якийсь чоловік, замотаний аж по самі вуха в плащ, з клунком під рукою. Кремезний гість відкинув плаща й присів до столу. Це був Сайкс.

— На! — мовив він, кладучи клунок на стіл. — Сховай його та гляди використай якнайкраще. Набрався я з ним чимало клопоту; думав упоратися на три години раніше.

Феджін узяв клунок, замкнув його до шафи й мовчки повернувся на своє місце, не зводячи з Сайкса весь час очей; але тепер, коли він сів просто супроти грабіжника, його очі впилися в саму його душу, а губи так тремтіли й обличчя так перекосилося з внутрішньої тривоги, що той мимоволі відкинувся назад і глянув на нього із справжнім жахом.

— Що з тобою? Чого це ти витріщився так на мене? — скрикнув він.

Феджін підніс угору свою правицю й погрозив тремтячим кошавим пальцем; злість так душила його, що він втратив на хвилину здатність говорити.

— Прокляття! — схвильовано пробубонів Сайкс, намацуючи щось у себе за пазухою. — Він таки справді сказився. Треба стерегтись!

— Ні, ні, — заспокоїв його Феджін, спромігшись нарешті на слово. — Це... це не тобі, Біллі. Ти... ти нічим не завинив.

— Ага, справді? — мовив Сайкс, похмуро дивлячись на нього й перекладаючи свого пістоля до ближчої кишені. — Ну, то, значить, це щастя котрогось із нас... тільки не знаю, кого саме.

— Коли я тобі розкажу все, Біллі, то тобі припече ще дужче, — відповів Феджін, підсовуючись ближче.

— Невже? — недовірливо зауважив грабіжник. — Та швидше-бо! Поспішай, а то ще Нансі чого доброго подумає, що я вже пропав.

— Що ти пропав! — скрикнув Феджін. — Та вона вже давно обміркувала це про себе.

Сайкс здивовано зазирнув Феджінові в вічі, але не прочитавши в них відповіді, схопив його за комір своєю величезною лапою і струсонув його з усієї своєї ведмежої сили.

— Говори! Чуєш? А то я з тебе твій дух видушу, — прошипів він. — Роззяв пащеку й говори до пуття. Говори, шолудивий собако, говори!

— Даймо, що цей парубок... — почав Феджін.

Сайкс круто обернувся в той бік, де лежав Ной, немов допіру помітивши його присутність, а потім знову глянув на Феджіна.

— Ну, що далі? — мовив він.

— Даймо, що цей парубок стежить за нами, виказує на нас усіх... даймо, що він знюхався для цього з якимись людьми, призначив їм побачення на вулиці, змалював їм, як ми виглядаємо, змалював їм усі прикмети кожного з нас зокрема й виказав їм місце, де ми всі сходимось і де нас можна найкраще застукати. Даймо, що він це все зробив, а до того виказав одну нашу справу, в якій ми всі до певної міри зацікавлені, — вважай, що зробив він це з власної доброї волі, з власної примхи, ніхто його за язика не тягнув, не злав, не стояв з ножем коло горла, не засаджував на хліб і на воду, не вимотував душі попівською балаканиною, — ні, уяви собі, що йому просто ні з того ні з сього заманулося нишком вимикатися з хати й розважати душу саме з тими людьми, яким ми всі як сіль в оці. Чуєш, чуєш, що я кажу? — скажено скрикнув Феджін, і з очей йому аж іскри посипались. — Даймо, що він це все вчинив — що тоді?!

— Що тоді? — з жакливим прокльоном перепитав Сайкс. — Тоді, якби я застав його ще живим, я б розчавив йому черепа своїм підкованим залізом закаблуком на стільки шматків, скільки в нього волосинок на голові.

— Ну а що, коли б це зробив я? — вискнун тремтячим голосом Феджін. — Що, коли б це зробив я, я, що знаю так багато про всіх, я, що міг би загнати на шибеницю силу людей, опріч себе самого?

— Не знаю, що б я зробив, — відповів Сайкс, стискаючи зуби й полотноючи від самої думки про таку можливість. — Я, мабуть, накоїв би такого лиха у в'язниці, що мене б закували з ніг до голови в кайдани, а якби нас поставили на зводи, то я накинувся б на тебе на суді й на очах у всіх розтоптав би твій мозок. У мене набралось б стільки сили, — пробубонів він, хитаючи своєю кремезною залізною рукою, — що я розчавив би твій череп так, немовби через нього переїхали навантажені бендюги.

— Ти б це напевне зробив?

— Напевне. Хочеш спробувати?

— А якби це зробив Чарлі, Проноза, Бетсі чи...

— Байдуже хто, я б з кожним так розквитався, — нетерпляче гукнув грабіжник.

Феджін глянув пильно йому в вічі й, зробивши знак рукою мовчати, схилився до Ноя, що спав долі край його ніг, і почав його трясти за плечі. Сайкс витягнувся вперед на дзигликові, упершись руками об коліна, здивовано очікуючи, чим скінчаться всі ці заходи.

— Болтере, Болтере! Ач, бідолаха, як він натовився! — мовив помалу, з притиском на кожному слові Феджін, знову скидаючи на Сайкса оком і з диявольською насолодою передбачаючи те, що мало зараз статися. — Він, бідолашний, натовився, слідкуючи так довго за нею, за нею, Біллі.

— Про кого це ти? — спитав Сайкс, відкидаючись на спинку стільця.

Феджін нічого не відповів, тільки схилився знову до Ноя і примусив його підвестись. Він поторсав його ще за плечі й назвав кілька разів на ймення, і тільки тоді заспаний парубок незадоволено протер очі, позіхнув і глянув сонним, обважнілим поглядом навкруг себе.

— Розкажи-но мені ще раз про це, ще раз, щоб і він це почув, — наказав йому Феджін, показуючи на Сайкса.

— Розказати про що? — промовив заспаний Ной, солодко потягаючись.

— Про Нансі, — відповів Феджін, хапаючи Сайкса за руку, немов боячись, що він кинеється з хати, не вислухавши всього до краю. — Ти йшов за нею?

— Так.

— До Лондонського мосту?

— Так.

— Де вона стрілася з двома особами?

— Еге.

— З джентльменом і леді, що з ними вона вже й раніше бачилася з власної волі. Вони прохали її виказати їм усіх її спільників, а передусім Монкса, що вона й зробила, — так?

Потім вони захотіли, щоб вона оповіла їм, який він із себе, вона оповіла; попрохали сказати, в якому місці ми зустрічаємось, — і вона й це сказала, звідки найзручніше за ним стежити, — і це сказала, спитали, о котрій годині сходяться туди наші люди, — вона виказала й це. Вона це все розказала. Вона розказала це все від слова до слова без жодної погрози, без жодного примусу, все з власної волі — так? Так? Правда?! — кричав Феджін, скаженіючи з люті.

— Правда, — відповів Ной, чухаючи потилицю. — Точнісінько так воно й було.

— А що вони говорили за минулу неділю?

— За останню неділю? — байдуже перепитав Ной, немов силкуючись пригадати. — Та я ж уже вам казав.

— Скажи ще, ще раз! — вискнув Феджін з білою піною на губах, впиваючись ще дужче в Сайксове плече однією рукою, а другою нестямно махаючи перед собою.

— Вони спитали її, чому вона не прийшла минулої неділі, як була обіцяла, — відповів жвавіше Ной; він потроху прочувався і, здається, вже починав розуміти, хто стоїть перед ним.

— А вона сказала, що не могла.

— Чому, чому не могла? Скажи йому.

— Тому, що її силоміць затримав удома Біллі, чоловік, що про нього вона їм уже говорила була раніше, — провадив Ной.

— А ще що? — напосідав на нього Феджін. — Що вона сказала ще про цього чоловіка? Скажи йому все, скажи, скажи!

— Вона казала, що їй дуже тяжко вихопитися з дому, коли він не зна, куди вона йде, — одказав Ной. — І тому першого разу, як вона побігла до цієї леді, вона — ха-ха-ха! Я мало не пирснув, коли почув про це, — вона напоїла його лавданумом.

— Прокляття! — скрикнув Сайкс, із скаженою силою вививаючись з Феджінових рук. — Пустити мене!

Відштовхнувши набік старого, він вискочив з кімнати й з дикою, звірячою люттю кинувся вгору по сходах.

— Біллі, Біллі! — закричав Феджін, зірвавшись за ним навздогін. — Одне слово! Тільки одне слово!

Цього слова Сайкс, мабуть, так-таки ніколи б не почув, якби не занадто міцні забори на надвірних дверях; він з жахливими прокльонами і лайкою марно бився в них, намагаючись виперти їх плечем, коли його нагнав Феджін.

— Випусти мене, — скрикнув Сайкс, — мовчи, не говори, коли боїшся за себе! Пустити, кажу тобі!

— Вислухай тільки одне-єдине слово, — заволав до нього Феджін, кладучи руку на замок. — Не будь...

— Ну?

— Не будь... занадто жорстоким, Біллі.

День зайнявся і було вже досить ясно, їхні обличчя виразно виступали з сутінків. Вони зирнулися на мить, і в їхніх очах промайнув блискавицею той самий зловісний вогник; що він означав — було зрозуміло.

— Я хочу сказати: не будь занадто жорстоким заради власної безпеки, — сказав одверто Феджін, уперше не прикриваючись непотрібними на цей раз натяками. — Не наосліп, Біллі, обережно.

Сайкс нічого не відповів і, штовхнувши двері (Феджін уже їх відімкнув), вискочив на порожню вулицю.

Він летів як куля, не думаючи, не вагаючись, він ні разу не зупинився, не повернув голови, не глянув ліворуч або праворуч, не підніс очей до неба, не зирнув під ноги: він дивився просто вперед з дикою рішучістю; зуби його були так міцно стиснуті, що напружені до болю щелепи випиналися з-під шкіри. З грудей його не вирвалося ні слова, ні звуку, обличчя не ворухнулося, він усе біг рівним кроком й жодного разу не передихнув, аж поки не дістався до свого дому. Тут він витяг з кишені ключа, відімкнув надвірні двері, нишком прокрався по сходах нагору й нечутно увійшов до своєї кімнати, ключа він двічі повернув у замку, підпер двері важким столом і шарпонував завісу над ліжком.

На ліжку лежала напіводягнена Нансі. Його кроки збудили її, вона трохи підвелася на подушках і стурбовано глянула на нього.

— Вставай! — мовив він.

— Ах, це ти, Біллі, — лагідно одказала вона, радіючи, що він повернувся.

— Я. Вставай.

На столі горіла свічка. Сайкс вихопив її з ліхтаря й шпурнув у камін. Помітивши, що надворі вже сіріє, дівчина встала й хотіла була відсмикнути фіранку на вікні.

— Облиш, — мовив Сайкс, загородивши їй дорогу рукою. — Для того, що я хочу зробити, досить і цього світла.

— Біллі, — тихо й стурбовано спитала дівчина, — чому ти так на мене дивишся?

Кілька секунд розбійник дивився на неї мовчки — ніздрі йому тремтіли, груди важко здіймалися, — а потім враз схопив її за голову й шию, потяг на середину кімнати й, зирнувши ще раз на двері, затулив їй рота своєю важенною лапою.

— Біллі, Біллі, — придушеним голосом стогнала вона, пручаючись від нього із свавільною силою смертельного одчаю. — Я... я не закричу... не заволаю... ні-ні... послухай мене... поясни... скажи, що я вчинила...

— Ти це сама знаєш, падлюко! — насилу прошепотів розбійник: йому спирало дух. — За тобою простежили сьогодні, кожне твоє слово чули.

— Добре. То збережи ж моє життя так, як я зберегла твоє, — озвалася дівчина, чіпляючись за його руку. — Біллі, мій коханий, єдиний Біллі, ти не можеш, не можеш убити мене. О, подумай, від чого я відмовилася ще сьогодні заради тебе... Схаменись... Ти мусиш схаменутися, не попусти цьому гріху. Я не випущу тебе, ти не викрутишся з моїх рук. Біллі, Біллі, заради мене, заради себе самого схаменись, перш ніж пролляти мою кров! Я не зрадила тебе, я була вірна тобі до останнього, клянуся своїм життям.

Сайкс з неймовірним зусиллям боровся, щоб видерти в неї свою руку; але руки дівчини міцно охопили її, і він боровся марно: вирватися з її обіймів він не міг.

— Біллі! — скрикнула дівчина, намагаючись притиснутися головою до його грудей. — Біллі, старий джентльмен і люба молода леді обіцяли мені сьогодні влаштувати мене десь за кордоном, де я могла б тихо й лагідно дожити віку. Дозволь мені побачитися з ними ще раз і вимолити в них навколішках такої самої ласки для тебе... Покиньмо разом це жахливе місто, почнемо деінде нове, краще життя, забудемо наше минуле і розійдемося з тобою навіки... Вони мені це сказали, і тепер я це відчуваю сама... тільки нам треба часу... трошки, трошечки часу...

Розбійник звільнив одну свою руку й вихопив пістоля. Кризь гарячковий сказ у нього все ж промайнула думка, що на постріл збіжаться люди і його застукають, і, зібравши всю свою силу, він двічі вдарив ним обернене до нього обличчя, що майже торкалося його власних щік.

Нансі похитнулася і впала: кров, що буйно заюшилася з пробитої в лобі дірки, засліпила її.

Це було щось неймовірне, жахливе. Розбійник поточився до стіни, затулив очі рукою, схопив важеного ціпка й шпурнув його дівчині в голову. Нансі звалилась.

Розділ XLVIII

Сайкс тікає

З усіх чорних справ, що сталися під серпанком темряви тієї ночі в Лондоні, це було найстрашніше. Над усі жахливі вчинки, що отруїли своїм смердючим духом ранішнє свіже повітря, не було мерзотнішого й жорстокішого.

Сонце, велике ясне сонце, що несе з собою людям не тільки світло, але й нове життя, нову надію і нову свіжість, зійшло над велелюдним містом і залило його своїм блискучим переможним сяйвом. Проміння його грало однаково на пишних

різнобарвних вікнах й на заклеєних папером шибках, на банях храмів і на гнилих паскудних дірах. Сонячне проміння осяяло й кімнату, де лежала мертва жінка. Убивець намагався затулити вікно, але сонце вривалося силоміць і заливало своїм яскравим світлом кімнату. У сірій сутіні світанку було страшно дивитись на це замордоване тіло, а яке ж страшне було воно тепер під снопами блискучого, золотого проміння!

Убивець мов прикипів до одного місця і боявся зробити бодай крок. Жінка застогнала й поворухнула рукою, і в нестямі від цього він знову навалився на неї і почав її добивати ціпком. Потім накинув на труп стару ковдру, але це було ще гірше; тепер йому почало ввижатися, що крізь ковдру до нього повертаються, на нього дивляться її мертві очі; ні, ні, це було ще страшніше за її скляний, нерухомий зір, що мов упивався в стелю, де грав і тремтів у сонячному промінні червоний відблиск калюжі скипілої крові. Убивця здер ковдру, і знову перед ним лежало це тіло — просто купа м'яса і крові, але яке страшне було це м'ясо і скільки, скільки було тієї крові!

Він викресав вогню, розпалив камін і шпурнув у нього скрижавлений ціпок. До кінця його прилипло кілька волосин, полум'я обсмалило їх, волосинки затріщали, спалахнули й залишили по собі лише малесеньку купку попелу; підхоплений тягою, попіл закрутився і понісся вгору, в комин. Навіть і це злякало безстрашного Сайкса, але він усе ж не випустив з рук ціпка, аж поки він не перегорів і не розпався на шматки; тоді він згріб їх в одну купу з вуглем, щоб вони перетліли на попіл; обмився і почав очищати свою одягу; декілька кривавих плям не сходило; він вирізав ці шматки й спалив їх у каміні. А скільки цих рудуватих плям було на підлозі! Навіть лапи пса були заляпані кров'ю.

До трупа він ще не повертався спиною ані разу, ані на мить. Закінчивши всю цю процедуру, він так само відступив до дверей, не спускаючи очей з убитої, і потяг за собою пса, щоб той, бува, знову не забр'юхався в кров і не підвів його на вулиці.

Сайкс тихо зачинив за собою двері, замкнув їх, поклав ключа до кишені і вийшов на свіже повітря.

Він перейшов на протилежний тротуар і глянув на вікно, щоб упевнитися, чи не видно було знадвору того, що діялося в кімнаті. Але ні: на вікні висіла так само нерухомо фіранка, що її хотіла відхилити Нансі, щоб пустити в кімнату денне світло, якого їй вже не судилось побачити. Труп лежав під вікном. Сайкс це знав. О, яким яскравим промінням заливало сонце те місце...

Це була одна мить — на вулиці Сайксові одразу мов світ розв'язався. Він свиснув на собаку і подався геть нетвердою ходою, не знаючи, куди йти. Він пішов повз Айлінгтон, потім нагору до Гайгета, поминув пам'ятник Веллінгтону, звернув

униз по Гайгет-Хілл, але на півдорозі звернув праворуч на вузьку стежечку, що повилася просто полем повз Кен-Вуд; так він вийшов до Гемпстед-Гет. Звідтіля, спустившись у яр до Вел оф Гелез, знову зійшов нагору, перейшов через шлях, що з'єднує Гемпстед з Гайгет, і пішов далі навпростець. Діставшись так до полів Норд-Енда, він ліг під якимсь тином заснути.

Спав він недовго і знову подався битим шляхом назад до Лондона, потім знову завернув назад, знову пройшов уперед через ту саму місцевість, куди був спочатку простував, — тільки іншою стороною; він довго блукав і кружляв полями й лугами, лягав спочити у затінку, знову підводився, йшов шукати якогось іншого місця, лягав там і знову зривався й ішов світ за очі.

Його мучили голод і згага, але він не знав, куди йти, треба було б зайти до якогось трактиру десь поблизу, та й щоб в не дуже людному місці; найкраще податись до Гендона: недалеко й не при битому шляху, і Сайкс звернув у той бік. Він то кидався бігти щосили, то з якоїсь незрозумілої причини раптом укорочував ходу й плентався, ледве переставляючи ноги, а то й зовсім зупинявся біля якоїсь огорожі і починав недбало оббивати ціпочком з неї листя. Коли він дістався до містечка, йому стало ввижатися, що всі, всі чисто, навіть малі діти, що гралися на вулицях перед своїми хатами, дивляться на нього з підозрою, і він знову круто завернув назад, не наважуючись навіть зайти до крамниці й купити собі якихось харчів або випити пива, хоч іще з самого вечора не мав ані ріски в роті. Він вийшов з містечка і знову почав блукати навмання белебнями, порослими вереском, сам не знаючи, куди йти.

Так він обійшов кільканадцять миль і знову повернувся назад. Минув ранок, минув південь, сонце схилилося вже на захід, а вбивець блукав шляхами, стежками й полями і щоразу повертався на те саме місце. Нарешті він звернув і інший бік і подався до Гетфілда.

Лише о дев'ятій годині вечора стомлений, змучений мандрівець дістався разом із своїм закривілим здороженим псом до невеличкого містечка, що лежало під горою. Вони зійшли в долину повз церкву, подалися нишком вузькою темною вуличкою і натрапили на вогники шинку. Навкруг огнища з квартами пива сиділо кілька селян. Вони посунулись, щоб дати місце подорожньому, але той забрався у найтемніший куток і, не озиваючись ні до кого, почав мовчки підживлятися на самоті — чи то, вірніше, в товаристві свого пса, якому він кидав час од часу шматки м'яса.

Селяни, що зійшлися до шинку погомоніти на дозвіллі, розмовляли про свої місцеві господарські справи; набалакавшись про це досхочу, вони почали сперечатися, скільки років

було тому чоловікові, що його ховали минулої неділі; молодші селяни казали, що він був старезний дід, а старші доводили, що він був ще зовсім молодий. Якийсь білий як молоко дідусь запевняв, що він був не старший за нього й міг би любісінько прожити ще з добрих десять-п'ятнадцять літ, аби берігся, а то він був бач який необачний.

Розмова точилася тихо, сумирно, в ній не було нічого підозрілого й непевного; ніхто не звертав уваги на Сайкса, ніхто його не турбував. Заплативши за свою вечерю, він знову отаборився у своєму темному кутку і вже почав навіть куняти. Коли нараз гучний голос якогось нового гостя збудив його.

Це був сільський розносник, сміхун-хлопчина і трохи шарлатан; він ходив по всій околиці з великим козубом за плечима і торгував брусками, ремінцями, бритвами, милом, маззю для чобіт, ліками для собак та коней, дешевими парфумами, різною косметикою тощо. Він увійшов з веселим сміхом, балясами, побрехеньками, жартами й дотепами власного виробу, що викликали одразу щирий, веселий регіт селян. Повечерявши, він розкрив свою чарівну скриньку й вирішив з'єднати приємне з корисним.

— А це що за штука, Гаррі, — їсти можна? — спитав, усміхаючись, один селянин, показуючи пальцем на кружалка якоїсь маси, зложені стовпчиком у куточку його козуба.

— Це незрівнянна, найкраща в світі масть — плямам смерть! — заторохтів розносник, витягаючи з козуба одне кружалко. — Видаляє всілякі плями, іржу, бруд, цвіль, лій, смалець... плями, плями, цятки й цяточки з шовку, едвабу, полотна, батисту, крепа, хусток, килимів, саетів, мусліну, бумазеї й інших крамів. Плями з-від вина, садовини, пива, води, олійних фарб, дьогтю, смоли — всі плями, плями, цятки й цяточки згинуть, зникнуть за одним разом, як доторкнутись цією чарівною штукою. Смерть плямам, плямам смерть! Пишна леді, ви заплямили свою добру славу, — проковтніть тільки одне-єдине кружалко, і все буде гаразд, бо це отрута. Ви, шановний джентльмене, хочете довести, що ви чесна людина? — Чудесно! Проквітніть і собі одне кружалко — змиєте неславу. Нащо вам куля? Моє дання вам так само допоможе, тільки закусити ним більша честь, бо воно ще гірше на смак. Пенні за кружалко, пенні, пенні! Громадяни, громадяни, така дорогоцінна штука, й лише одне-однісіньке пенні!

На цей заклик відгукнулося одразу двоє охочих покупців, решта вагалася. Помітивши це, розносник защебетав іще красномовніше.

— Поспішайте, поспішайте купляти! — провадив він. — Не гайте часу! Його видаляють нам з рук! Тільки-но з'явиться цілий транспорт — за хвилю мов корова язиком злизала. Вдень

й вночі чотирнадцять водяних заводів, шість парових машин і гальванічна батарея виробляють його і не встигають вдовольнити попит. Робітники працюють так шпарко, не розгинаючи спини, що вмирають з надутими, а їхні удови одержують у ту ж мить по двадцять фунтів стерлінгів на кожне дитинча й окрему премію — п'ятдесят фунтів — за пару близнят. Пенні, пенні, одне пенні за кружалко! Сипте по півпенні, а то й по фартингах, два півпенні, або чотири фартинги — усе, усе приймаємо залюбки. Пенні, пенні, одне пенні за кружалко. Смерть плямам винним, фруктовим, смоляним, пивним, водяним, брудним, крив'яним! Ось на капелюсі цього джентльмена пляма. Не встигне він мені замовити й кварти елю, як я її йому вибавлю.

— Що? — скрикнув Сайкс здригаючись. — Оддайте капелюха!

— Спершу вибавлю, а потім віддам, — одказав розносник, підморгуючи товариству. — Не встигнете ви до мене підійти, як ваша пляма загине. Джентльмени, джентльмени, бачите цю темну пляму на капелюсі цього добродія завбільшки в шилінг, але завтовшки з півкрони. Байдуже, звідкіля взялася вона — від вина, пива, води, смоли, дьогтю, лою, сала, смальцю чи крові...

Розносник не встиг закінчити. З жахливим прокльоном Сайкс перекинув стола, що стояв між ними, видер йому капелюха з рук і вискочив на вулицю.

Під впливом тієї самої суперечності почуттів і вагання, що мимо його власної волі штовхали його сьогодні на якісь нерішучі, незрозумілі кроки, убивець вирішив податися назад до Лондона; він не викликав підозри, ніхто з селян не кинувся йому навздогін — мабуть, подумали, що він просто п'яний лобуряка; він міг спокійно йти собі світ за очі.

Просто супроти нього стояв поштовий диліжанс, освітлюючи своїми ліхтарями темну вулицю. Сайкс хотів був швидше прошмигнути повз неосвітленою стороною, але побачивши, що диліжанс привіз лондонську пошту до місцевої поштової контори, вирішив послухати розмову й перейшов на другий бік.

Кондуктор стояв на дверях пошти, чекаючи на торбу з листами. Якийсь чоловік в уніформі побережника підійшов на цю хвилину до диліжанса, і той віддав йому запакованого кошика, що стояв уже готовий на пішоході.

— Це для ваших, — мовив він. — Чого вони там вовтузяться з тією торбою з листами? Ет, добра мені робота! Чом ви її раніше не наготували? Чи мені до світу чекати? Так не годиться.

— Ну а які новини в місті, Бене? — спитав побережник, спираючись на віконницю, щоб зручніше було милуватися баскими кіньми.

— Та нічого особливого, — відповів кондуктор, одягаючи рукавиці. — зерно трохи підскочило... Щось казали за якесь убивство в Спіталфілді, тільки, на мою думку, це все вигадки.

— Ні, не вигадки, — заперечив якийсь пасажир, висовуючи голову з вікна карети. — І коли б ви знали, яке жахливе вбивство!

— Так це правда, сер? — перепитав кондуктор, здіймаючи капелюха. — А дозвольте спитати, кого вбито: чоловіка чи жінку?

— Жінку, і кажуть, що...

— Гей, Бене, швидше! — нетерпляче гукнув на нього кучер.

— Ото клята торба! Чи ви там усі поснули, га? — огризнувся кондуктор.

— Йду, йду! — озвався поштовий сторож, вибігаючи з контори.

— Іде, іде, — пробубонів кондуктор. — Як та багата наречена, що має в мене закохатися, та щось забарилась. Ну давай-те, гайда!

Поштовий ріжок весело засурмив у темряві, і карета рушила.

Сайкс не ворухнувся: те, що він почув, здавалося, дуже мало збентежило його; його тільки турбувала думка, куди подітись. Кінець кінцем він знову повернув назад на шлях, що йде з Гетфілда до Сент-Албанса.

Він ішов похмуро вперед, але коли містечко залишилося позаду й перед ним простелився геть у порожню темряву самітний битий шлях, серце йому похолело від якогось страшного, незбагненого відчуття.

Кожна рухома й нерухома річ, усе, що він бачив, кожен силует, кожна тінь видавалися йому чимсь страшним, жахливим. Але все це було ніщо супроти того моторошного відчуття, що охопило його: він відчував, ніби скривавлена постать, що її він залишив долі в своїй кімнаті, іде за ним назирцем. Ця постать невідступно переслідувала його. Він виразно бачив у темряві навіть її тінь, бачив виразно її обриси, бачив її тверду, упевнену, урочисту ходу, якою вона простувала вперед. Він чув, як шелестить її одежа, чіпляючись за листя, і кожен подих вітру доносив до нього її останній тихий стогін. Коли він зупинявся, постать зупинялася теж; він кидався бігти, і постать не відставала від нього; якби вона бігла, це було б трохи легше, але вона не бігла, ні, вона механічно, мов бездушний, нерухомий труп линула вперед, наче за подихом тихого сумного вітру, що ні на хвилю не вшухав і не дужчав.

Іноді Сайкс зупинявся і в розпуці хотів будь-що-будь відігнати цей жахливий привид, коли б навіть від одного погляду на нього йому судилася смерть; але щоразу, коли він кидався назад, кров йому холола в жилах: привид теж обертався з

ним разом і стояв за ним. Уранці привид був увесь час у нього перед віччю, а тепер він невідступно йшов за його плечима. Сайкс притулився спиною до валу при дорозі й почув, що привид опинився над його головою на чорному тлі холодного вечірнього неба. Він кинувся горілиць на шлях — постать стала в його головах рівна, мовчазна, нерухома, мов камінний надгробок з кривавим написом на чолі.

Хай не кажуть, що вбивці іноді залишаються непокарані. Одна така безконечно довга, жахлива хвилина не зрівняється з сотнею смертних кар.

Серед поля, повз яке йшов убивець, стояла якась порожня будівля, де можна було прихилити на ніч голову. Перед дверима її росли три високі тополі, від яких усередині здавалося ще темніше; вітер журно стогнав у їхньому верховітті. Сайкс не міг, не міг іти довше поночі й заліз у шопу, міцно-міцно притулившись до її стіни, але тут почалися нові тортури.

Тепер перед ним настирливо виринув ще жахливіший образ: очі — великі, нерухомі, скляні очі, що їх він уранці волів бачити, аніж уявляти їх закритими ковдрою, виринули тепер з темряви; вони світилися, але не давали світла. Їх була тільки пара, проте вони були скрізь і всюди. Коли він заплющував свої очі, йому ввижалася його власна кімната з усіма найдрібнішими подробицями, про які він навіть не згадав би, хоч би й хотів, а тепер він бачив кожну річ як живу на своєму місці. І тіло лежало на своєму місці, і очі були ті самі, що дивилися на нього, коли він тікав з дому. Сайкс схопився і кинувся в поле. Постать подалася за ним. Тоді він сховався знову в шопі, але тільки-но він переступив поріг, як очі вже виринули з темряви.

Проте він усе-таки зостався тут. Холодний жах, якого ніхто, крім нього, уявити собі не може, шарпав його душу, все його тіло здригалося, тремтіло, холодний піт виступав з кожної його шпари. Раптом серед нічної тиші з подихом вітру до нього долинули якісь тривожні звуки; далекий, невиразний галас, гомін схвильованих голосів, сполохані вигуки. У цьому порожньому, самотньому місці сам звук людського голосу був великою відрадою для вбивці, хоч би він навіть віщував нещастя. Йому загрожувала небезпека, і вмить сили й енергія повернулись до нього, він скочив на ноги і вибіг з шопи.

Широкий небосхил горів червоним полум'ям. Довгі вогненні язики рвалися мов наввипередки вгору й лизали чорне небо, розсипаючи тисячі вогнених іскор, освітлюючи темряву на кілька миль довкола й наганяючи темні хмари диму просто на Сайкса. Гук дужчав і зростав, нові голоси, нові крики приєднувалися до нього і зливалися в один несамовитий рев: «Пожежа!».

Дзвін бив на гвалт, щось важко гупало об землю, несамовите полум'я з шипінням накидалося на нові перепони, нову поживу, а потім, мов підживившись, ще вище й легше здіймалося вгору. Гук збільшувався щохвилі. Там були люди — жінки й чоловіки, там було світло, гомін, тиснява. Сайксові мов удруге світ розв'язався. Він кинувся вперед, навмання, навпростець, через бур'яни й кущі терену й шипшини, а перед ним, таким самим скаженим темпом, голосно гавкаючи, нісся його вірний пес.

Він добіг до пожарища. Напіводягнені постаті снували туди й сюди, одні тягли силоміць наляканих коней із стаєнь, другі виганяли корів і волів на вулицю, треті вискакували з оберемками різного добра з охоплених полум'ям будівель під вогненным дощем іскор і під гуркіт розпалених вогнених сволоків, що зривалися з дахів і гупали на землю. Крізь відтулини, де ще годину тому були двері й вікна, виривалися потоки скаженого полум'я; стіни хиталися й завалиювались у ці горючі цямрини, розтоплене до ясного жару оливо й залізо стікало цівками на землю. Жінки й діти лементували; чоловіки підбадьорювали один одного вигуками; стукотіння помп і дзюрчання води, що з шипінням лилася на палаюче дерево, ще збільшували цей несвітський галас.

Сайкс кричав разом з іншими, аж поки не захрип, і, тікаючи від жахливих спогадів і від себе самого, кинувся у саму середину вогненного пекла.

Він не спочивав і, шукаючи забуття, кидався з невсипущою енергією з одного місця в друге — то до помпи, то просто вперед, крізь димову й вогненну заслону, але завжди туди, де було найбільше галасу й людей. Його постать маячила скрізь — на драбинах, на дахах, на помостинах, що тріщали й вигиналися під його важким тілом, під градом цеглин і каміння, що сипався над його головою, — по всіх кутках пожарища був він; але його мов хтось заворожив; на його тілі не було ані рани, ані синця, ані виразки, він не відчував ані втоми, ані страху, ані бажання спочити, — він ні про що не думав, нічого не відчував; у голові його не було місця думкам, аж поки ранішнє сонце не освітило закурених чорних руїн і диму — всього, що залишилося на згарищі.

Шалене збудження пройшло, і жахлива свідомість заподіяного злочину виступила з новою, ще вдсятеро більшою силою перед Сайксом. Він озирнувся підозріло навколо; чоловіки скупчилися гуртами й гомоніли, і він боявся, що вони говорять про нього. Собака покірно послухав його німого заклику, і вони обоє нишком подалися геть. Біля помпи, повз яку Сайкс мусив пройти, закушувало кілька чоловіків; вони покликали його приєднатися до їхнього гурту. Розбійник з'їв шматок хліба з м'ясом і почав запивати його пивом, коли нараз почув розмову пожежних, що прибули на гвалт із Лондона. Вони говорили про вбив-

ство в Спіталфілді. «Кажуть, що він утік до Бірмінгема, — мовив один, — але його все одно застукають, всюди розіслано шпигів і завтра ввечері знатимуть уже скрізь про нього».

Сайкс похапцем подався геть і йшов не зупиняючись, аж поки була сила. Знеможений, мало не падаючи, він повалився спочити під якоюсь огорожею і заснув довгим, але тривожним, сторожким сном.

Нарешті він прокинувся і знову пішов блукати навмання, не знаючи, куди йти, потерпаючи від думки про другу самотню ніч.

І раптом він наважився: назад, назад до Лондона.

«Там можна хоч словом до когось озватися, — думав він. — І сховатися добре можна. Їм не спаде на думку шукати мене там, натрапивши на мій слід за містом. Якийсь тиждень або й два я можу пересидіти нишком десь у безпечному місці, а там видеру грошей у Феджіна і втечу до Франції. К бісу все — спробую!»

Він негайно завернув назад і пішов наймалолюднішою дорогою; недалеко від міста він хотів переждати, поки впаде темрява, а там податися околясом куди слід.

Але куди подіти собаку? Якщо прикмети його стали відомі, то, звичайно, там помістили, що й собака зник, і збагнули, що він, мабуть, подався за хазяїном. У місті, на вулиці, пес може впасти комусь в око, і його впізнають по цій ознаці. Отже, Сайкс вирішив утопити свого Вовка і пішов далі, уважно оглядаючись, чи не трапиться, бува, якогось ставка. Дорогою він підняв важку каменюку й зав'язав її в хустину.

Тим часом пес пильно стежив за його рухами; може, інстинкт підказав йому, що йому загрожує щось непевне, може, розбійник дивився на нього похмуріше, аніж звичайно, — в кожному разі він трохи відстав від хазяїна і пішов помаліше. Коли Сайкс зупинився нарешті над ставком і свиснув на нього, пес зупинився теж, але не ворухнувся.

— Чуєш? Сюди! — гукнув Сайкс.

За старою звичкою тварина підбігла до нього, але коли він схилився, щоб обв'язати їй хустку навкруг шиї, вона з гарчанням шарахнулася вбік.

— Назад! — скрикнув розбійник.

Пес завивав хвостом, але не ворухнувся. Сайкс запетлював хустку й покликав знову.

Вовк трохи наблизився, потім знову відступив, постояв нерухомо одну мить і враз кинувся навскач утікати.

Сайкс свистів і гукав на нього, і навіть сів, сподіваючись, що він повернеться; але Вовк не вертався, тоді він підвівся й пішов далі вперед.

Монкс і містер Броунлоу нарешті зустрічаються. Їхня розмова і звістка, що порушила її

Уже починало смеркатися, коли містер Броунлоу вийшов з карети й тихенько постукав у двері свого дому. Коли двері відчинилися, з карети вийшов якийсь кремезний чолов'яга і став біля дверцят, за ним вийшов другий такий самий барчистий парубок, що сидів також у кареті, і став супроти нього по другий бік. За знаком містера Броунлоу вони висадили з карети третього чоловіка й, схопивши його попід руки, швидко потягли із собою до господи.

Це був Монкс.

Не випускаючи його, вони мовчки зійшли нагору по сходах, і містер Броунлоу провів їх до однієї з задніх кімнат. Перед дверима її Монкс, що йшов взагалі дуже неохоче, нараз зупинився. Чоловіки глянули запитливо на господаря.

— Він знає, що на нього чекає, — відповів на їхній німий запит містер Броунлоу. — Тільки хай посміє переступити мою волю, хай тільки пальцем ворухне, і ви його потягнете негайно на вулицю, покличете на допомогу полісмена й скажете від мого імені його заарештувати як ошуканця.

— Як ви смієте мене так називати? — обурився Монкс.

— А як ви смієте змушувати мене до цього, паничу? — відповів містер Броунлоу, дивлячись йому в вічі пильним, рішучим поглядом. — Чи ви справді збожеволіли? Невже ви хочете вирватися звідси? Відпустіть його; ви вільні, сер, — можете йти, але ми підемо за вами. Клянуся вам усім найсвятішим, найдорожчим мені в світі, застерігаю вас: зробіть один крок на вулиці, і в ту ж мить я звелю вас арештувати за шахрайство й злочинство. Моє рішення тверде і непохитне. Якщо ви не скоритесь, то хай упаде ваша кров на вашу власну голову... — я вмиваю руки.

— За чийм наказом схопили мене на вулиці ці тварюки? — провадив Монкс, позираючи вовком на чоловіків, що вартували його з обох боків.

— За моїм, — відповів містер Броунлоу. — Я доручив їм це. Якщо вас обурює те, що вас позбавлено волі, то чому ж ви не пручалися раніше — ви мали на це право й змогу, але ви вважали за безпечніше мовчати. Кажу вам, шукайте законного захисту, тоді і я звернуся до закону! Але вважайте: коли ви самі зайдете так далеко, коли вам не буде вороття і сила перейде в інші руки, не благайте тоді в мене пощади й милосердя, не нарікайте, що я вас штовхнув у прірву, куди ви кинулися самі, з власної волі.

Ці слова справили, очевидно, на Монкса дуже неприємне враження й збентежили його; він вагався, не знав, що відповісти.

— Зважуйтеся швидше, — мовив містер Броунлоу з непохитною твердістю й цілковитим спокоєм у голосі. — Коли вам миліше, щоб я вас привселюдно звинуватив і накликав на вас страшну кару (я передбачаю яку), якої я не здолаю тоді вже відхилити, то кажу вам: ідіть. Коли ж ви волієте скористатися з моєї доброї ласки й з ласки тих, кого ви так тяжко скривдили, то сідайте сюди без зайвих змагань. Цей стілець чекає на вас уже два дні.

Монкс пробубонів щось невиразне: очевидно, він ще вагався.

— Ну, швидше, — звелів містер Броунлоу. — Досить мені сказати одне слово, і тоді вже буде пізно.

Але Монкс ще досі не зважувався.

— Я не маю охоти вам попускати і до того не маю на це жодного права, бо обстоюю не свої, а чужі інтереси, — мовив господар.

— Хіба... хіба не можна погодитись на чомусь середньому? — пробубонів Монкс.

— Не можна.

Монкс глянув боязко на старого джентльмена; але на обличчі його він прочитав невблаганну суворість і твердість; тоді він переступив поріг і, знизавши плечима, сів на приготований стілець.

— Замкніть двері й вартуйте; зайдете, коли я подзвоню, — звелів господар своїм помічникам.

Містер Броунлоу залишився віч-на-віч з Монксом.

— Добре ви поведіться із сином свого найкращого друга, сер! — обурено скрикнув Монкс, кидаючи на стілець свій плащ і капелюх.

Містер Броунлоу глянув на нього.

— Так, саме тому, сер, що ваш батько був мені за найкращого друга, тому, що надії й поривання моїх юнацьких щасливих літ пов'язані з ним і з його прекрасною доброю сестрою, що упокоїлася так рано, так передчасно, залишивши мене самотнім на цьому світі, — саме тому я поведжуся з вами так милосердно, — мовив він. — Я поведжуся з вами так милосердно тому, що ваш батько, тоді ще майже дитина, припав разом зі мною на коліна край смертельної постелі його рідної сестри... того ранку, коли... вона мала стати мені за любу молоду дружину... хоча доля судила інакше... Тому, що з тієї хвилини я полюбив його всім своїм осиротілим серцем і не переставав його любити, минаючи всі його помилки й легковажні вчинки до самої його смерті. Тому, що давні спогади й колишні приспані почуття прокинулися в моїй душі, тому, що, дивлячись на вас,

я мимоволі згадую його... Тому, тому... з усіх цих причин я поводжуся з вами милосердно. Едуарде Ліфорд... навіть тепер, коли сором палить мені щоки за вас, негідного носити це ймення.

— Що таке ім'я? Що воно для мене? — спитав злочинець, дивуючись, чому старий пан так хвилюється.

— Ніщо, для вас воно, звичайно, ніщо, — відповів містер Броунлоу. — Але це ім'я належало їй. І навіть тепер, по довгих, безконечних роках, я, я, старий, напівмертвий чоловік, здригаюсь і хвилююсь, як і колись давно, коли чую його в чужих вустах. Я дуже, дуже радий, що ви змінили його.

— Це все чудово, але чого вам від мене треба? — спитав Монкс (ми його зватимемо так і надалі) по довгій мовчанці, під час якої він з похмурим, але зухвалим виразом на обличчі м'явся на своєму стільці, а містер Броунлоу сидів супроти нього, схиливши голову на груди й затуливши лице рукою.

— Ви маєте брата, — почав старий джентльмен, опановуючи себе. — Так, ви маєте брата; досить мені було тільки прошепотіти вам на вулиці його ім'я, і ви, схвильований і приголомшений, приїхали сюди зі мною.

— У мене немає братів, — заперечив Монкс. — Ви знаєте, що я єдиний син мого батька. Нащо ви говорите мені за якогось там брата? Ви знаєте це не згірше за мене.

— Послухайте, що я знаю і чого ви, може, й самі не знаєте, — одказав містер Броунлоу. — Незабаром вас це зацікавить. Я знаю, що від нещасного шлюбу, до якого вашого недосвідченого безталанного батька змусили пиха й шанобство його родичів і їхні вузькі, обмежені інтереси, ви були єдиною, надзвичайно невдалою дитиною.

— Річ не у ваших компліментах, — відповів з глузливим сміхом Монкс. — Ви знаєте, що я одинак, і з мене цього досить.

— Але я також добре знаю, якою довгою, нестерпучою мукою, яким безконечним, безнастанним стражданням був цей нещасний шлюб, — відповів йому містер Броунлоу. — Я знаю, з якою огидою, з якою нудьгою тягли за собою ваші батьки свої важкі шлюбні пута, що отруювали їм обом усе життя. Я знаю, як від холодного офіційного тону вони перейшли до одвертих сварок і докорів, як байдужість перетворилася на нехіть, нехіть на ненависть, а ненависть на огиду... І це пекло тривало аж доти, поки подружжя не розірвало ненависного ланцюга й не розійшлося, тягнучи кожен за собою його важкий кінець; звільнити остаточно від цих пут їхні руки могла сама лише смерть, і вони тягли їх за собою, прикриваючи свій біль штучними веселими ухмілками. Ваша мати знайшла швидше забуття й незабаром забула старе, але ця рана гризла й точила серце вашого батька ще довгі, довгі роки по тому.

— Я знаю, вони розійшлися, що ж тут такого? — зауважив Монкс.

— Слухайте, — провадив містер Броунлоу, — проживши нарізно якийсь час, ваша мати, що переїхала тим часом на континент і зажила там легковажним, легкодумним життям, забула цілком за свого молодого чоловіка, до того молодшого за неї на цілих десять років; але він залишився з розбитою, пошарпаною душею в Англії і з часом знайшов собі нових друзів. Принаймні, це вам відомо?

— Ні, невідомо, нічого невідомо, — відповів Монкс, одвертаючись від містера Броунлоу і вперто тупаючи ногою, очевидно заповзявшись заперечувати все, що почує.

— Увесь ваш вигляд, а ще більше ваші вчинки доводять мені, що ви ніколи не забували цього факту і що він завжди викликав у вас болючі почуття, — заперечив містер Броунлоу. — Я маю на увазі подію, що сталася п'ятнадцять літ тому, коли ви мали лише одинадцять років, а ваш батько — лише тридцять один, бо кажу вам, що ваш дід примусив його одружитися ще майже хлопчиком. Чи маю я порушувати минуле, що може кинути тінь на пам'ять вашого покійного батька, чи, може, ви звільните мене від цього неприємного обов'язку і скажете мені всю правду?

— Я не маю чого казати, — відповів Монкс. — Коли вам це до вподоби, говоріть самі.

— Гаразд. Отже, новим приятелем вашого батька був один морський офіцер у відставці, дружина якого померла лише за півроку до того, залишивши йому двох дітей; їх було більше, але з усіх вижило, на щастя, тільки двоє. Це була прегарна дев'ятнадцятилітня дівчина і малесенька дівчинка, двох чи трьох років.

— Яке мені діло до цих дівчат? — знизав плечима Монкс.

— Цей офіцер жив з родиною у тій місцевості Королівства, де оселився по своїх довгих блуканнях ваш батько, — провадив містер Броунлоу, немов не помічаючи Монксової зауваги. — Вони познайомились, сподобались одне одному й незабаром близько зійшлися. Ваш батько був привабливий, гарний, талановитий чоловік. Душею й тілом він скидався на свою покійну сестру. Спізнавши його ближче, старий офіцер щиро полюбив його. Добре було б, якби на цьому все скінчилося, але дочка його теж полюбила вашого батька.

Містер Броунлоу замовк і глянув на Монкса, що нервово кусав свої губи й сидів з похиленою головою, уперто дивлячись у землю.

— Наприкінці року ваш батько зв'язав себе урочистою обіцянкою з цією дівчиною, що полюбила його першим палким коханням.

— Ваша повість трохи задовга, сер, — зауважив Монкс, неспокійно соваючись у своєму кріслі.

— Це правдива повість горя, страждань і покути, сер, а такі повісті завжди бувають довгі, — одказав містер Броунлоу. — Якби вона повідала про безхмарне щастя й радість — ось тоді вона була б коротка. Кінець кінцем помер один з тих заможних родичів, що заради зміцнення їх матеріальних інтересів і зрозумілих поривань ваш батько мусив офірувати своїм щастям, як це часто буває в житті. Щоб віддячити за гірку кривду, до якої він теж спричинився, вельможний родич залишив вашому батькові панацею од всіх жалів і скорбот — гроші. Ваш батько мав негайно від'їхати до Рима, куди лікарі були послали його покійного родича лікуватися і де він і помер, залишивши свої справи у досить заплутаному стані. Ваш батько поїхав до Рима й захворів там на смертельну недугу; скоро про це дізналася ваша мати, вона забрала вас і негайно приїхала до свого колишнього чоловіка. Другого дня по тому він помер, не залишивши заповіту; отже, все майно перейшло до неї і до вас.

Наприкінці оповідання Монкс почав напружено й схвилювано ловити кожне слово, не сміючи дихнути, проте він не наважувався глянути старому панові у вічі й дивився вбік. Коли містер Броунлоу замовк, він зітхнув вільніше, немов з грудей йому звалився якийсь тягар, і обтер хусткою своє обличчя і руки.

— Перед своїм від'їздом за кордон ваш батько заїхав до Лондона, — провадив помалу містер Броунлоу, пильно вдивляючись йому у вічі, — і завітав до мене.

— Уперше чую! — недовірливо скрикнув Монкс, але в голосі його почувалося неприємне здивування.

— Він заїхав до мене й залишив разом з іншими речами портрет цієї нещасної дівчини, мальований його власною рукою; кидати його вдома він не хотів, а взяти з собою в далеку подорож не міг. Од тяжкої тривоги й гризот сумління ваш батько змарнів, як тінь; він натякав мені в нестямі з каяттям на те, що занастив і вкрив неславою безщасне створіння; повідав мені, що будь-що-будь продасть бодай з великими втратами все своє нерухоме майно і, забезпечивши свою законну дружину й сина, виїде навіки за кордон (звичайно, я вгадав, що їхати він лагодився не сам-один). Але навіть на мене, свого давнього старого друга, приязнь якого пустила глибоке коріння в землю, що склепилася над любою нам обом істотою, він не звирився цілком і не оповів мені нічого докладніше, тільки обіцяв мені про все написати й побачитися зі мною ще раз перед вічною розлукою. Але склалось не так. Це було наше останнє побачення, листа я від нього не дістав і більше з ним ніколи не бачився.

Містер Броунлоу замовк.

— Коли все скінчилося, — провадив він за хвилину, — я поїхав на місце його... його (я вживаю звичайного упертого виразу, бо йому тепер однаково байдужі людська огуда й ласка)... — на місце його злочинного кохання. Я їхав з твердим наміром дати цій покинутій, одуреній дитині притулок, родинне вогнище й співчуття, — в разі, коли б мої найгірші підозри здійснилися. Там я дізнався, що родина морського офіцера виїхала нишком серед ночі за тиждень до мого приїзду, розквитавшись з усіма своїми дрібними боргами й ліквідувавши свої справи, але чому й куди вона виїхала, ніхто того мені сказати не міг.

Монкс зітхнув ще веселіше й глянув з переможною ухмілкою на старого джентльмена.

— Коли вашого брата (містер Броунлоу підсунувся ближче до нього) — це нещасне, обкрадене, забуте створіння — напустила на мій шлях чиясь воля, сильніша за простий збіг обставин, і я врятував його від ганебного, злочинного життя...

— Що?! — скрикнув Монкс.

— Так, це зробив я, — мовив містер Броунлоу. — Я ж вам казав, що моє оповідання вас незабаром зацікавить. Так, я врятував його; мабуть, ваш лукавий спільник не повідав вам мого імені, хоча він і не міг гадати, що ви мене знаєте. Коли я взяв хлопчика до себе, мене одразу вразило, що він скидається на той портрет, що про нього я вам допіру казав. Навіть тоді, коли я його побачив уперше в його брудному гидкому лахмітті, якийсь невловимий вираз його обличчя нагадав мені щось рідне, мов переді мною увіч промайнув живий відблиск любого минулого. Мені не треба вам казати, що його вкрали, перш ніж я встиг довідатися його історію...

— Чому не треба? — перебив його Монкс.

— Тому, що ви це добре знаєте.

— Я?

— Не заперечуйте, це вам не допоможе. Я доведу вам, що знаю ще більше.

— Ви... ви... не маєте жодних доказів проти мене, — пролепетав Монкс. — Жодних, жодних, я можу поручитись головою.

— Побачимо, — відповів старий джентльмен, проникливо вдивляючись йому в вічі. — Хлопчик зник, і всі мої зусилля розшукати його згинули марно. Ваша мати вже на той час давно померла, і я знав, що тільки ви можете розкрити мені цю таємницю, якщо її взагалі було можливо розкрити. Я чув, що ви перебуваєте у вашому маєтку в Вест-Індії, куди ви виїхали після смерті вашої матері, щоб замести сліди свого недоброчесного життя в Європі. Я приїхав туди, але дізнався, що ви вже знову виїхали звідти і перебуваєте тепер, здається, в Лондоні, але точ-

нішого я нічого не дізнався. Я повернувся до Англії. Ваші повірені у справах не могли мені сказати, де ви мешкаєте. Я дізнався від них, що ви не змінили свого дивного поведження: їздите по всіх усюдах, ніколи не живете на одному місці, то з'являєтеся мало не щодня, то зникаєте на цілі місяці і, мабуть, вештаєтесь, за старою звичкою, по різних гидких вертепах і водитеся з різними підозрілими людьми, товариство яких ви уподобали, ще як були розбещеним, зіпсованим юнаком. Я набрид вашим повіреним своїми розпитами, я даремно виходив од краю до краю всі вулиці, сподіваючись вас перестріти; усі мої зусилля були марні, і тільки тому дві години я нарешті натрапив на вас.

— А тепер ви мене бачите, — мовив Монкс, зухвало підводячись. — І що ж? Легше вам від цього стало, чи що? Шахрайство й злочин — дуже гучні слова, але безпідставні, добродію. Ви забрали собі в голову, що якийсь пройдисвіт є подібний до мазанини мого давно померлого батька, і наважуєтесь називати цього поганця моїм братом. Та ви навіть не знаєте напевне, чи народилася взагалі дитина від цієї тонкосльозої пари. Ви навіть цього не знаєте.

— Я цього не знав, — відповів містер Броунлоу, також підводячись. — Але за останні два тижні довідався про все. Ви маєте брата, ви це знаєте і ви знаєте його. Ваш батько залишив духовну, але ваша мати її знищила, звіривши на вас цю таємницю на своїм смертнім одрі і зробивши вас єдиним власником усієї маєтності покійного. У цій духовній говорилося про дитину, що мала народитися від нещасного позашлюбного зв'язку вашого батька. Дитина ця народилася, і ви випадково зустріли її, і схожість її до вашого батька вперше викликала вашу підозру. Ви поїхали до містечка, де народився цей хлопчик. Там були докази його походження і вашої кривдності — докази, що довгий час були сховані від людського ока. Ви знищили власною рукою ці єдині прикмети і — я наведу вам ваші власні слова, згадайте, серед яких обставин ви говорили їх вашому спільникові, старому злодієві: «Єдині докази походження цього хлопця лежать на дні річки, а стара відьма, що дістала їх від його матері, гние в могилі». Негідний, брехливий, полохливий сину! Ви — спільник злодіїв і душоубців, через ваші гидкі змови й хитрування загинула так гвалтовно жінка, варта мільйонів таких мерзотних істот, як ви... ви були від самої коліски мукою й карою рідного батька. У вашій темній душі ще за дитячих літ уже жевріли злочинні пристрасті, вада й розпуста, що нарешті вилилися в гидку хворобу; вона навіки затаврувала ваше обличчя й поклала на нього відбиток вашої чорної душі. Кажіть мені, Едуарде Ліфорд, чи вистачить у вас сміливості ще довше одрікатись?

— Ні, ні, ні! — скрикнув наляканий Монкс, приголомшений цими тяжкими обвинуваченнями.

— Кожне слово, кожне слово, проказане між вами і цим мерзотником, — відоме мені! — скрикнув старий джентльмен. — Тінь на стіні підслухала ваші перешіпти й переказала їх мені. Жорстока доля зацькованої безщасної дитини збудила каяття цієї грішної істоти і надала їй сили й мужності для великого вчинку. І нарешті сталося вбивство, до якого ви причетні морально, коли не фактично.

— Ні, ні... я нічого не знав про нього... Я просто йшов довідатися, чи вірні ці всі чутки, коли ви перестріли мене. Я не знав причини цього вбивства... Я гадав, що це якась звичайна сварка.

— Причина вбивства — часткове розкриття вашої таємниці, — відповів містер Броунлоу. — Питаю вас, чи згодні ви розкрити її всю?

— Так, згоден.

— Ви згодні підписати своє фактичне правдиве зізнання й повторити його в присутності свідків?

— Обіцяю.

— Почекайте тут на мене. Документ цей буде зараз складено, ви його підпишете, а потім ми з вами поїдемо туди, де, на мою думку, буде найкраще засвідчити його.

— Якщо ви цього вимагаєте, то я пристаю й на це.

— Ви мусите зробити іще більше, — провадив містер Броунлоу, — ви мусите забезпечити безвинну, беспорядну дитину, що не може нести кари за грішне кохання своїх батьків. Ви не забули, звичайно, змісту батьківського заповіту. Виконайте його по правді щодо вашого брата і тоді ідіть собі на всі чотири вітри. На цьому світі ми з вами більше не зустрінёмось.

З жорстокою боротьбою в душі між страхом і ненавистю Монкс ходив швидкими кроками туди й сюди по кімнаті, снуючи похапцем нитку своїх чорних думок і міркуючи, як би обійти цю неприємну пропозицію. Нараз двері відчинились і до кімнати вскочив з криком схвильований містер Лосберн.

— Його спіймають! Його спіймають нині ввечері.

— Убивцю? — спитав містер Броунлоу.

— Так, так, — відказав похапцем лікар. — Його пса бачили коло якоїсь старої халупи — очевидно, їх колишнього лігва; мабуть, його хазяїн був там або з'явиться туди, коли стемніє. Шпиги нишпорять скрізь. Я розмовляв з агентами, яким доручено цю справу, і вони запевняють, що він не може випорснути з їхніх рук. Уряд обіцяв винагороду — сто фунтів стерлінгів тому, хто спіймає його.

— Я додам від себе ще п'ятдесят і сповіщу про це власними вустами на тому самому місці, коли встигну дістатись туди, — палко скрикнув містер Броунлоу. — А де містер Мейлі?

— Гаррі? Щойно він побачив, що цей ваш приятель щасливо опинився поруч з вами в кареті, він негайно поїхав туди й довідався про все те, що я вам допіру оповів, — пояснив лікар. — Потім він сів на коня й поїхав до того передмістя, куди подалася перша партія шпигів.

— Ну а Феджін? Що кажуть про нього? — спитав містер Броунлоу.

— За останніми відомостями, що я чув, його ще не було спіймано, але тепер він уже, мабуть, в руках поліції.

— Ну що — наважились? — пошепки звернувся до Монкса містер Броунлоу.

— Так, — відповів той, — але... але... ви мене не зрадите?

— Не зраджу. Почекайте на мене тут. Це єдине для вас безпечне місце.

Обидва старі джентльмени вийшли з кімнати, і ключ повернувся за ними в замок.

— Ну що, досягли чогось? — пошепки спитав лікар.

— Усього, чого сподівався, і навіть більшого. Додавши до слів безталанної дівчини інформацію, що її дістав на місці наш любий приятель, і те, що я знав раніше, я поставив його перед голими, невблаганними фактами і виявив усю його підлоту, що не вимагала тепер жодних доказів. Напишіть туди й призначте побачення на післязавтра о восьмій вечора. Ми приїдемо раніше, але нам треба буде відпочити, а особливо нашій панночці. Вона потребує, може, навіть більшої сили й мужності, аніж ми можемо це поки що собі уявити. Але годі, у мене руки трусяться помститися за це нещасне закатоване створіння. Куди поїхали агенти?

— Їдьте негайно до поліції, ви ще застанете їх, — відповів містер Лосберн. — А я почекаю тут.

І вони нервово попрощалися, не маючи сили подолати свого гарячкового хвилювання.

Розділ L

Гонитва й утеча

Неподалік того набережжя Темзи, де стоїть Роттергейтська церква і де ліпляться купками облуплені закурені халупи, а кораблі на річці аж чорні від вугільного пороху й диму, міститься найпідозріліший, найбрудніший закуток Лондона, якого пе-

реважна більшість столичного населення навіть на ймення не знає. Щоб дістатися до цієї діри, треба пройти через цілий лабіринт тісних, вузьких засмічених вулиць; мешкає тут найбідніший, найтемніший люд, що живиться, чим Бог пошле. По крамницях тут лежать навалені купами невибагливі найдешевші харчі; ні до чого несудне старе лахміття теліпається на дверях крамниць тандитників, на вікнах та на бильцях ганків. Щоб дістатися туди, треба протиснутись через юрбу вантажників, безробітних чорноробів, що вештаються тут цілий день без діла, через юрбу вуличних жінок, обшарпаних дітей і різного непотребу прибережного населення; скрізь вражають око бридкі картини; з кривих загиджених заулків, що розходяться у всі боки, несеться отруйний сморід; за нестерпучим оглушливим гуркотом бендюгів, навантажених паками різних товарів, що лежать тут на схові у численних складах і пакгаузах, — не чути власного голосу. Трохи далі за цим пеклом на тихших вуличках фасади ветхих халуп геть-чисто похилилися над бруком, облуплені стіни тремтять, коли проходиш повз, ніби ось-ось завалляться, комини подекуди обламалися, подекуди ледве-ледве тримаються на дахах, вікна заплетені іржавим залізним дротом, майже зовсім перетлілим од часу й негоди. Тут скрізь, де не гляне око, сама тільки пустка занехаяння, безнадійність.

Недалеко від цієї частини Лондона, за головними доками в передмісті Саутворк, лежить острів Джекоба, оточений багнитим ровом; вода під час припливу затоплює його футів на шість-вісім завглибшки і футів з п'ятнадцять-двадцять завширшки. Колись давно його звали Міл-Понд¹, а тепер, за часів цієї повісті, — Фоллі-Дітч². Це невеличкий канал чи рукав Темзи; коли вода стоїть високо, його можна наповнити через шлюзи Лід-Мілз, якому він завдячує своєю колишньою старою назвою. Якщо глянути в такий час з якогось із дерев'яних місточків, перекинутих через Міл-Лен на острів, то можна виразно побачити, що діється на ньому: мешканці цих нещасних халуп, що приліпилися по обидва береги рову, висовуються з вікон і дверей з відрами, цебрами й різним кухонним посудом і поспішають забезпечити себе водою. Але ще більше здивується сторонній глядач, коли придивиться ближче до самих цих будинків. Він побачить там спільні для кількох халуп галерейки з дірками й щілинками, через які видно тванюку в каналі; побиті, недбало заклеєні вікна з довгими жердками для сушіння шмаття, якого там ніколи не видно; він побачить там такі малі, тісні й вогкі комірки, що повітря їхне мусить здатися занадто смердючим

¹ Млиновий ставок.

² Скажений рівчак.

навіть для того непотребу й злиднів, що туляться в їхніх стінах; він побачить там дерев'яні хижки, що геть похилилися над багновицею, й загиджені облуплені стіни й підточені фундаменти, що здається, ось-ось заваляться в неї (як це вже не раз траплялося). Усе, що є огидливого в злиднях, усі прикмети гнилизни, руїни й нечисті — ось що прикрашає береги Фоллі-Дітч.

На острові Джекоба товарні склади стоять пустою, дахів на них нема, стіни осипаються, замість вікон чорніють порожні дірки, двері ледве тримаються на завісах і валяться на вулицю; комини закурені, але димок з них в'ється. Років тридцять-сорок тому (поки банкрутство та судова тяганина не сплундрували доценту цієї місцевості) тут було життя, і місцевість цвіла повним цвітом; а тепер це справді пустеля. Будинки стоять облогодом, без хазяїв. Хто сміливіший, той іде, ламає двері й оселяється, живе тут і вмирає. Треба мати якусь надзвичайну потребу критися від людських очей або стояти дійсно на останнім щаблі жебрацтва й злиднів, щоб шукати собі притулку на острові Джекоба.

На цьому острові — трохи на відшибі від решти халуп — стоїть досить великий, брудний і ветхий будинок, що виділяється із загальної маси цих жител лише міцно позабиваними вікнами й дверима; задньою стороною він обернений до каналу, як і решта тутешніх будівель, що про них ми допіру згадували.

В одній з кімнат його горішнього поверху зійшлося троє чоловіків. Вони довго сиділи мовчки, полохливо й непевно позираючи один на одного; на їхніх похмурих обличчях можна було виразно прочитати напружене чекання й тривогу. Це були: Тобі Крекіт, містер Чітлінг і ще один підстаркуватий розбійник з майже зовсім розтросченим, мабуть ще замолоду, носом, з величезним червоно-сизим шрамом на щоці, здобутим, мабуть, за відповідних обставин. Це був збіглий каторжний на ймення Кегс.

— Шкода, що ти не вибрав собі іншої схованки, мій друже, коли обом старим припекло, — мовив Тобі до Чітлінга. — Краше було не приходити до мене.

— І справді, чого приперся сюди, дурню! — мовив Кегс.

— Я сподівався, що ви зустрінете мене гостинніше, — зажурено відповів містер Чітлінг.

— Бачиш, хлопче, коли хтось живе так самотно й відлюдно, як я, — пояснив йому Тобі, — і має завдяки цьому свій затишний, лагідний куточок, куди ніхто чужий не встромить свого нечемного носа, то, знаєш, честь вітати в себе гостя, що перебуває в такому стані, як ти, трохи небезпечна, навіть коли цей гість взагалі дуже поштива людина й дуже приємний партнер у картярській грі.

— А особливо коли в цього молодого відлюдника гостює його приятель, що приїхав раніше з далеких країв, ніж цього

сподівалися, і через свою смиренну вдачу не бажає одразу з панами суддями знайомитися, — додав Кегс.

Вони замовкли. Нарешті Тобі Крекіт, почувавши, що тепер не час і не сила провадити розмову в його улюбленому жартівливому тоні, звернувся до Чітлінга з простим запитанням:

— Коли заарештовано Феджіна?

— Саме в обід, о другій годині. Ми з Чарлі дременули через комин прачкарні, а Болтер кинувся сторч головою в порожню діжку; тільки ноги його такі довжелезні, що він не встиг їх убгати всередину, й тому його теж злапали.

— А Бет?

— Сердечна дівчина! — відповів Чітлінг, і його зажурене обличчя ще дужче посмутніло. — Вона пішла подивитися на труп, але не стерпіла цього й збожеволіла: почала кричати, лементувати, битися головою об стіну; їй скрутили руки гамівною сорочкою й відвезли негайно до лікарні. Там вона й досі сидить.

— Ну а що з малим Бетсом? — спитав Кегс.

— Він блукає десь в околиці й сказав, що прийде, як стемніє; незабаром буде, мабуть, тут, — відповів Чітлінг. — Більше ніде подітись, бо всіх наших заарештовано в «Калік», там — я бачив це на власні очі — повно-повнісінько хортів.

— Урвалося! — зітхнув Тобі, кусаючи губи. — Ех, не одному хлопцеві буде капут.

— Тепер саме йде судова сесія, — мовив Кегс. — Якщо вони візьмуться негайно до справи і Болтер зізнається (а він напевне зізнається, напевне, бо вже й досі доволі виказав), то вони «пришиють» Феджіна до вбивства, оголосять вирок у п'ятницю, і за якийсь тиждень він уже теліпатиметься на шибениці.

— Ви б послухали, як реагувала юрба: полісмени відбивалися, як змії, а то б вона старого на клоччя пошматувала, — оповідав Чітлінг. — Одного разу він навіть звалився на землю; тоді хорти його оточили з усіх боків і почали пробиватися крізь тисняву. Щоб ви побачили, як він, зальопаний кров'ю і грязюкою, тулився до них, немов би то були його наймиліші друзі. Так у мене перед віччю й стоїть: юрба здушує, напосідає з усіх боків, а вони його тягнуть за собою; люди казяться, лізуть одне одному на плечі, клацають зубами й тиснуться до нього; на патлах і на бороді в нього кров; баби пробиваються в саму тисняву, божаться й лементують, що видеруть йому з грудей серце. У мене ще й досі лящить у вухах їхній крик!..

Жахлива картина виринула з новою силою перед очима її німого свідка, він скочив з місця й, затуливши руками очі й вуха, почав бігати по кімнаті мов несамовитий.

Крекіт і Кегс сиділи мовчки, похмуро уп'явши очі в підлогу, коли нараз щось зашкрябало по сходах і до кімнати вскочив

Сайксів пес. Вони підбігли до вікна, потім кинулися на сходи й на вулицю. Собака вскочив крізь відчинене вікно, але за ними він не побіг, і хазяїна його не було видно.

— Що це таке? — мовив Тобі, коли вони повернулися назад. — Адже він не міг сюди прийти... я... я... сподіваюся, що ні.

— Коли б він мав сюди прийти, то був би прийшов разом із собакою, — зауважив Кегс, нахилиючись до Вовка, що простягнувся долі засапаний, важко дихаючи. — Ач як натомився. Дай йому трохи води.

— Випив усе, навіть миску вилизав, — мовив Чітлінг, що мовчки стежив за собакою. — Забръоханий, закривілий, з підбитим оком, мабуть, прибився з далекої дороги.

— І звідки ж він міг узятися? — скрикнув Тобі. — Мабуть, попобував скрізь по наших притулках, побачив, що там повно чужого люду, й прибіг сюди, де теж бував частенько. Але де він раніше волочився? Чому він прибився сам, без нього?

— Він (ніхто з присутніх не звав душогубця на ймення) — адже він не міг укоротити собі віку? — спитав Чітлінг.

Тобі хитнув головою.

— Якби він це був зробив, то собака потяг би нас до того місця, — відповів Кегс. — Ні, мабуть, він утік за кордон і залишив собаку тут. Він, певно, дременував крадькома, а то б пес не був такий спокійний.

Ця думка була цілком природна, й усі погодилися з нею, а собака заліз під лаву й заснув, не вважаючи більше ні на кого.

Стемніло. Віконниці замкнули й на стіл поставили свічку. Жахливі події останніх двох днів жорстоко вразили всіх трьох злочинців, а ще більше нервувала їх власна небезпека й непевність.

Вони підсунулися щільніше один до одного, здригаючись від кожного звуку.

Розмовляли мало, та й то пошепки, й сиділи тихі й пригломшені, неначе в сусідній кімнаті лежало тіло замордованої жінки.

Так вони просиділи деякий час, коли нараз у надвірні двері щось хапливо постукало.

— Це малий Бетс, — мовив Кегс, сердито насупившись, щоб замаскувати свій страх.

Унизу знову постукало.

— Ні, це не Бетс. Він стукає не так.

Крекіт підійшов до вікна і, здригнувшись усім тілом, відскочив назад. Годі було й говорити, хто був за дверима: його пополотніле обличчя свідчило про це без слів. Собака теж скочив на ноги й кинувся, скиглячи, до дверей.

— Ми мусимо його впустити, — мовив Тобі і взяв свічку.

— А хіба ніяк не можна без цього? — спитав хрипким голосом Кегс.

— Не можна. Я мушу його впустити.

— Я не хочу сидіти в темряві, — провадив каторжний, беручи з каміна другу свічку й запалюючи її об свічку Тобі. (Рука його так тремтіла, що в двері постукано ще двічі, поки він встиг її запалити.)

Крекіт пішов одчиняти.

Слідом за ним до кімнати ввійшов якийсь чоловік: нижня частина його обличчя була обв'язана хусткою, друга хустина була пов'язана навкруг голови під капелюхом. Він помалу розмотав їх: бліде обличчя, ямкуваті очі, запалі щоки, неголена борода, змарніле, охляле тіло, неспокійний, здушений віддих — це був не Сайкс, а його привид.

Він поклав руку на стілець, що стояв посеред кімнати, і хотів сісти на нього, але нараз усім тілом затремтів, глянув через плече й підсунув стільця до стіни; він присунув його так щільно, як тільки можна було, й тільки тоді сів.

Ніхто не озвався до нього. Він мовчки дивився на них, на кожного зокрема. Щоразу, коли хтось із трьох крадькома зводив очі і ззирався з ним ненароком, то одвертався зніяковіло набік, а коли його глухий придушений голос порушив тишу, всі здригнулися, немов ніколи досі не чули його.

— Як опинився тут пес? — спитав він.

— Прийшов сам. Години зо три тому.

— У вечірній газеті пишуть, що Феджіна спіймано. Правда чи брехня?

— Правда.

Вони замовкли знов.

— Прокляття! — скрикнув Сайкс, проводячи рукою по чолі. — Хіба ви не маєте чого мені сказати?

Усі троє похнюпились і зніяковіло засовались на стільцях, але нічого не відповіли.

— Слухай ти, це ж твоя хата, — звернувся Сайкс до Крекіта. — Що ти думаєш зробити: віддаси мене поліції чи переховаєш тут, поки не вщухне гонитва.

— Лишайся, коли думаєш, що тут безпечно, — відповів господар, помовчавши трохи: він вагався.

Сайкс помалу звів очі вгору, на стіну за собою, намагаючись обернути голову назад.

— Те... тіло... вже закопане? — спитав він тихо.

Його колишні товариші мовчки похитали головами.

— Чому не закопане? — мовив він знову, обертаючись до стіни. — Нащо зберігати нагорі таку погань?.. Що це? Хтось стука?

Крекіт зробив знак рукою, що нічого страшного нема, й вийшов; за хвилю він повернувся з Чарлі Бетсом. Сайкс сидів посередині кімнати. Він був перший, кого побачив Чарлі. Їх очі зирнулися.

— Тобі, — скрикнув хлопець, кидаючись назад, — чому ти мені не сказав цього раніше?

Ворожість старших колишніх товаришів так пригнітила заклятого чоловіка, що він радий був запобігати ласки бодай перед цим хлоп'ям. Тому він хитнув ласкаво головою й простягнув до нього руку.

— Відведи мене до іншої кімнати! — мовив хлопець відступаючи.

— Чарлі! — звернувся Сайкс, підходячи до нього. — Ти не впізнаєш мене?

— Не руш, не руш, не підходь! — скрикнув хлопчик, відступаючи ще далі й дивлячися з жахом убивці у вічі. — Потвора!

Сайкс зупинився: вони зирнулися знов, і чоловік спустив додолу очі.

— Будьте всі мені за свідків! Усі! — скрикнув хлопець, махаючи стиснутими кулаками й щораз дужче шаліючи. — Дивіться, дивіться: я не боюсь його! Якщо вони з'являться, я викажу на нього! Викажу, викажу! Кажу вам це заздалегідь! Хай він уб'є мене, коли хоче або коли посміє! Байдуже! Коли я буду тут, я викажу на нього! Хай його живцем в окропі варять — я й тоді викажу на нього! Убивець! Душогуб! Пробі! Пробі! Коли між вами є хоч один хоробрий чоловік, допоможіть мені! Убивець! Пробі! Геть його!

І з цим криком беззбройна дитина кинулася з кулаками на кремезного чоловіка. Обурення надало їй сили; вона наскочила на нього так раптово, що розбійник повалився на землю.

Кегс, Чітлінг і Крекіт мов скам'яніли й мовчки дивились, як боролась долі дитина з чоловіком; хлопчик не тямив нічого, не помічав ударів, що сипались на нього, і тільки щораз щільніше й щільніше затягував куртку на грудях убивці, голосно гукаючи: пробі!

Проте боротьба була занадто нерівна й довго тривати не могла. Сайкс підібгав хлопчика під своє тіло і вже уперся йому коліном у горло, коли нараз Крекіт сіпнув його за руку й сполохано показав на вікно. Внизу на вулиці замаячили вогні, почувся голосний стурбований гомін, тупотіння хапливих незчисленних кроків по сусідньому дерев'яному містку. Якийсь вершник був, мабуть, серед юрби, бо по нерівному камінні задзвеніли підкови. Вогні наближалися, яснішали, тупотіння зростало й насувалося, в двері щось грізно постукало, а потім знявся такий злісний рев сотень голосів, що найсміливіше серце могло б похолонути.

— Проби! Він тут! Ламайте двері! — кричав щосили хлопець.

— Іменем короля — відчиніть! — закричали надворі, і глухий рев знявся знову, але ще ближче й гучніше.

— Ламайте двері, ламайте двері! — надривався хлопець. — Доброю волею вони їх не відчинять! Біжіть просто на світло до кімнати! Ламайте двері!

Коли він замовк, важкі могутні удари посипалися в двері й у віконниці нижнього поверху і з грудей юрби вирвалося голосне одностаїне «ура!». Крик цей був такий могутній, що застукані злочинці вперше зрозуміли, яка юрба зібралася внизу.

— Куди замкнути це кляте чортеня! — люто скрикнув Сайкс, бігаючи, як звір, по кімнаті й волочучи хлопчика, немов порожній лантух, за собою. — Сюди! Швидше! — він штовхнув його в якусь темну комірку й замкнув двері засувом і ключем. — Надвірні двері надійні?

— Ключ і ланцюг, — відповів Крекіт, що, як і його товариші, стояв безпорадний, приголомшений, не знаючи, що чинити.

— Дошки міцні?

— Оббиті бляхою.

— Вікна?

— Теж.

— Прокляття на вас! — скрикнув в розпучі зухвалий розбійник, розчиняючи вікно й загрожуючи юрбі. — Шалійте! Шалійте! Рано зраділи!..

Ніколи ще людське вухо не чуло такого жахливого реву, яким відповіла розлютована юрба на цей виклик. Ті, що стояли далі, кричали переднім підпалити хату, інші вимагали, щоб поліція застрелила на місці злочинця. Але це все було ніщо супроти гніву якогось вершника, що скочив із сідла і, прокладаючи собі руками дорогу крізь розбурхану юрбу, немов би це були хвилі морські, підбіг до вікна й своїм викриком «Двадцять гіней тому, хто дістане драбину!» покрив увесь галас.

Його сусіди підхопили ці слова, і сотня голосів віддала їх луною. Одні вимагали драбини, другі ковальського молота, треті кидалися по них із смолоскипами, поверталися назад з порожніми руками й знову починали галасувати; одні надривали собі груди безсилою лайкою й прокльонами, другі протискувалися силоміць у нестямі вперед, засліплені, розкаженілі, заважаючи роботі передніх. Дехто з найсміливіших зайдиголів намагався видряпатися на другий поверх по ринвах і виступах у стіні. Внизу, у темряві, хвилювалася гудюча юрба, мов руна польові під наскоками сердитого буревію, і час од часу озивалася голосним звірячим ревом.

— Вода спадала, коли я йшов! — скрикнув убивець, відскакуючи назад од вікна, щоб не бачити цих жахливих, розска-

женілих облич. — Мотузку швидше, довгу мотузку! Вони всі спереду. Я спускаюся в ривчак і так утечу. Швидше мотузку, а то я вб'ю вас усіх, а тоді проб'ю й сам собі голову!

Сліпий жах паралізував його товаришів, і вони мовчки показали йому, де зберігаються мотузки. Убивець похапцем вибрав найдовшу та найміцнішу й кинувся на горище.

Усі вікна в задній частині будинку були здавна замуrowані цеглою, за винятком одного маленького віконця в тій комірці, де сидів замкнений хлопчик, що було занадто мале навіть для його щуплого тільця; але крізь цю відтулину можна було кричати, і хлопчик, ні на хвилю не замовкаючи, кричав щосили юрбі чатувати з цього боку. Тому, коли розбійник виліз на дах з дверцят горища, рев голосів сповістив це тим глядачам, що збилися в купу перед фасадом будинку, і люди з криком посунули сюди.

Дошкою, яку він захопив із собою нагору, розбійник затулив двері так міцно, що вибити їх з другого боку було б дуже важко, обережно пробрався черепичним дахом і перехилився через край униз.

Вода спала, на дні канави була сама тванюка. Юрба завмерла на кілька хвиль і мовчки стежила за його рухами, не розуміючи гаразд, що він хоче зробити. Але нараз вона зрозуміла й, зрозумівши, що його зусилля марні, заревла таким переможним ревом, супроти якого її попередні крики здавалися шепотом. Вона ревла, хвилювалась і знов ревла. Ті, що стояли далі й не знали причини цього реву, підхопили його теж, і він нісся тепер луною зо всіх боків, немов усе велелюдне місто скупчилося тут, щоб проклясти убивцю.

Потік злих, роздратованих людей сунув сюди з вулиці все ближче, ближче, ближче, і в тремтливому полум'ї смолоскипів то тут, то там маячили запеклі, розсатанілі обличчя. Юрба вдиралася в будинки по той бік рову, випирала в кожні рами й мостилася скрізь, де тільки можна було; грона людських голів визирали з кожного вікна, навіть на дахах купами нагромадилися люди. Три найближчі дерев'яні містки вгиналися під вагою людських тіл. Але юрба плавом пливла, прибувала, люди розлазилися по всіх кутках, вилазили на стовпи, на дерева, аби тільки скинути оком на злочинця й послати і собі прокльон на його голову.

— Злапали! Злапали! — скрикнув якийсь чоловік з найближчого містка. — Ура!

Всі капелюхи полетіли вгору, й знову повітря здригнулось від реву.

— П'ятдесят фунтів тому, хто приведе мені його живцем! — почувся з того самого кутка голос якогось старого джентльмена. — Я не зйду з цього місця й чекатиму тут на того, хто з'явиться по гроші.

Знявся ще дужчий рев. На цю хвилину пронеслась чутка, що двері нарешті виламано й що той чоловік, що перший згадав за драбину, продерся всередину, — і зненацька юрба відхлинула назад до фасаду. Побачивши, що глядачі посунули з місточків, ті, що примостилися на вікнах, посунули теж на вулицю, змішуючись з потоком людей, що поверталися на свої старі позиції. Штовхаючи й підганяючи сусідів, усі тиснулися ближче до надвірних дверей, щоб поглянути, як поліція поведе злочинця. Це було щось страшне. Чулися налякані смертельні крики; хтось зомлів, когось придушили, когось збили з ніг і мало не затоптали чобітьми... Вузькі заулки були вщерть забиті людьми. Одні намагалися продертися до дверей будинку, інші марно силкувались вирватися од дверей будинку, інші силкувались вирватися з тисняви. На якусь хвилину увага розбилася, про вбивцю на мить забули, хоча бажання захопити його ще дужче розпалилось, якщо це було взагалі можливо.

Розпука здушила Сайксове серце: лють юрби приголомшила, розчавила його, надії на порятунок уже не було. Але він умить помітив цю раптову зміну становища і скочив на ноги: лишалась одна можливість врятувати життя: кинутися в рів і, ризикуючи задихнутися в тванюці, продертися у темряві на другий берег, поки юрба забула на хвилю за нього.

Ця думка надихнула в нього нову силу й енергію; з будинку доносився глухий рев: очевидно, юрба вже вдерлася всередину й поралася там. Не можна було гаяти й хвилини... В шаленому пориві Сайкс уперся ногою в комин, міцно обв'язав його мотузкою і вмить, послуговуючись руками й зубами, запетлював її другий кінець. По цій мотузці він міг спуститися мало не до самої землі — залишилося б ще якихось кілька футів; він перетне мотузку складаним ножом, якого він уже тримав напоготові, і скочить просто в рівчак... І він просунув уже голову в петлю, щоб спустити її потім попід пахви.

Старий джентльмен на містку (він вчепився так міцно в бильця, що не зрушився з місця під навалою юрби) з розпачем застеріг своїх сусідів, що розбійник лагодиться спуститися з даху... В цю мить убивець озирнувся назад, сплеснув руками і скрикнув несамовитим, нелюдським криком:

— Знов очі!

Його мов громом ударило. Він похитнувся, втратив рівновагу, і його постать майнула над карнизом. Просунути петлю попід пахви він не встиг, і вона зашморгнулася в нього на шиї. Вага його тіла натягла мотузку мов тятиву, і стрімголов стрілою він злетів з височини 35 футів униз. Тіло його стрепенулось, скорчилось, і він повис над безоднею з розкритим ножом у задубілій руці. Старий комин затремтів, але не похитнувся.

Бездиханне тіло вбивці теліпалося безсило в повітрі й билось об стіну комірки, де сидів замкнений Чарлі. Відіпхнувши на бік рукою труп, що заступив йому вікно, хлопець почав криком кричати й благати людей випустити його на волю.

Собака, що до цього часу десь переховувався, з'явився раптом на даху і почав бігати в нестямі над самим карнизом, жалісно завиваючи; потім напружився, намірився й плигнув на плечі мертвякові; але не доскочив і, кілька разів перекрутившись у повітрі, плюхнувся в канаву.

Голова його вдарилась об камінь, і череп тріснув.

Розділ LI

Розв'язує багато таємниць і оповідає про одне освідчення, що не порушувало справи про посаг та інші шлюбні умови

По двох днях після подій, що про них йшлося в попередньому розділі, о третій годині дня дорожня карета швидко під'їздила до міста, де народився Олівер. В кареті сиділи місіс Мейлі, Роза, місіс Бедвін і сам хлопчик; за ними на поштових їхав містер Броунлоу з однією особою, прізвища якої ще досі не називали.

Мало не всю дорогу вони їхали мовчки. Схвильований Олівер сидів мов на вогні; він не міг зосередити ні на чому своїх розпорошених думок і майже не міг говорити. Жінки були, очевидно, теж знервовані і теж мовчали. Обом паням і Оліверові містер Броунлоу оповів, хоча дуже обережно, про зізнання, що до них він примусив Монкса. Вони знали, що мета їхньої подорожі — завершити їхню щасливо розпочату справу, але все ж у всій цій історії було ще дуже багато непевного й таємного, і тому вони не могли приборкати своїх сумнівів і гарячої тривоги.

Їхній новий приятель разом з містером Лосберном вжили всіх можливих заходів, щоб утаїти від них жахливу новину про останні події — «звичайно, вони колись таки дізнаються про це все, але тепер не час, не час; хвилина зовсім не відповідна», — казав містер Броунлоу.

Отже, вони їхали мовчки, міркуючи кожен про причину, що примусила їх виїхати в дорогу, але не висловлюючи вголос своїх думок.

Поки карета котилася незнайомою місцевістю, Олівер сидів мовчки, приголомшений усіма цими думками; але скільки

старих спогадів, скільки думок і почуттів прокинулося в його грудях, коли вони збочили на той шлях, що ним він чимчикував пішки — безпритульний, безрідний, забутий усіма приблууда, що на всьому широкому світі не мав де прихилити голови!

— Гляньте! Гляньте! — скрикнув він, міцно стискаючи Розину руку й показуючи на вікно карети. — Ось крізь цю огорожу, між цими підсошками я пролазив тоді. А он там я крався попідтинню, щоб мене, бува, не спіймали й не завернули назад. А он навпростець через поле стежечка — вона в'ється повз той старий будинок, де я жив, коли був ще зовсім маленький. А Дік!.. О, якби мені побачити мого любого Діка, мого любого маленького товариша.

— Ти його незабаром побачиш, — заспокоїла Олівера Роза, голублячи його міцно стиснуті рученята. — Ти розкажеш йому, який ти тепер щасливий і багатий, і ще скажеш, що все ж над усі ці радощі тебе найбільше тішить те, що ти маєш змогу навідатися до нього й зробити його таким самим щасливим.

— Так! Так! — скрикнув Олівер. — І ми... ми заберемо його звідціль, вдягнемо, нагодуємо його гарненько, будемо його вчити й відішлемо його кудись на якийсь тихий хутір, де він одужає й ростиме здоровий і великий — правда? Правда?

Роза тільки хитнула головою: щаслива усмішка Олівера крізь сльози радості так зворушила її, що вона не могла говорити.

— Ви такі добрі й ласкаві, і ви його теж полюбите, — мріяв Олівер. — Я знаю, ви заплачете, коли почувете, що він вам розкаже про себе... але це нічого, нічого, адже тоді це все вже минеться; ви знову усміхнетесь, побачивши, як змінилася його доля, — я це знаю, знаю. Так само було й зі мною. Дік мені сказав, коли я тікав до Лондона: «Хай щастить тобі доля», — а тепер я йому скажу: «Хай щастить доля тобі», і покажу йому, як я полюбив його за ці слова! — зворушливо скрикнув Олівер.

Вони наближалися до міста, і коли карета покотилася по його вузеньких вуличках, нелегко було заспокоїти знервованого хлопчика: йому не сиділося на місці, він весь горів. Он майстерня трунаря Соуерберрі, така сама, як і була, тільки стала немов трохи менша й не така показна, як здавалася йому колись. Он знайомі будинки, он знайома крамниця — скрізь, на кожному кроці щось знайоме, що викликало якісь дрібні старі згадки. А он перед трактиром Гемфілдів візок, той самий візок, що й колись... А ось і притулок для бідних, тісна, безрадісна в'язниця, де пройшли його дитячі роки... Так само

насупились його підсліпуваті вікна, так само похмуро дивляться вони на вулицю... а на воротах той самий кошавий воротар... Олівер здригнувся і мимоволі аж кинувся назад, побачивши його; потім сам засміявся зі свого безглузлого переляку, потім заплакав, потім знову засміявся... Скільки знайомих облич вбачав він край знайомих вікон і дверей... Усе було таке саме, таке самісіньке, наче він тільки вчора попрощався з ним і наче його щасливе життя останніх місяців було тільки коротким хорошим сном.

Але ні, воно не сон, а справжня, радісна, ясна дійсність! Карета під'їхала до ганку найкращого в місті готелю (колись Олівер поглядав на нього з побожним страхом і вважав його за найрозкішніший у світі палац, хоч тепер, щоправда, він здався йому наче меншим і не таким величним). Їх зустрів містер Грімвіг; коли дами вийшли з карети, він цмокнув у щічку молоденьку леді, а потім і стареньку, неначебто доводився їм усім рідним дідом; він усміхався, був веселий і привітний; навіть не погрожував з'їсти власну голову — і не пригрозив з'їсти її навіть під час суперечки з дуже старим, досвідченим кучером про те, якою дорогою найближче їхати з Лондона, хоча вперто доводив, що знає це краще, забуваючи, що був у цьому місті вперше на своєму віку, та й то прокуняв усю дорогу. Обід було замовлено, спочивальні приготовлено, все, все чекало на подорожніх мов за якимсь чарівним наказом. Але, проте, скоро вщухли перша метушня й хвилювання, усіх знов охопила та сама зв'язаність і задума, що тяжіли над ними цілий день. Містер Броунлоу не вийшов обідати до їдальні, а залишився сам в окремій кімнаті. Містер Лосберн і містер Грімвіг метушилися й бігали схвильовано туди й сюди, а коли й залишались у вітальні, то й тоді тишкувалися про свої справи в кутку осторонь. Потім вони викликали місіс Мейлі до сусідньої кімнати; вона просиділа там майже цілу годину й повернулася із заплаканими підпухлими очима.

Це все дуже нервувало й лякало Розу та Олівера, яким досі нічого нового не сказали. Вони почували себе ні в тих, ні в сих і тільки мовчки дивувалися, а коли й перемовлялися словом, то говорили пошепки, немов боячись власного голосу.

Нарешті вже зовсім пізно, о дев'ятій годині, коли вони втратили останню надію почути сьогодні щось нове, до кімнати ввійшли містер Грімвіг з лікарем, а за ними містер Броунлоу і ще один чоловік. Побачивши його, Олівер мало не зомлів: йому сказали, що це його брат, а це ж був той самий чоловік, якого він був колись зустрів на майдані перед поштовим заїздом, а потім побачив разом з Феджіном у садку за вікном своєї кімнатки. Навіть тут Монкс не здолав стримати

своєї ненависті їй, сідаючи в кутку коло дверей, злісно скинув оком на здивованого хлопчика. Містер Броунлоу підійшов з якимись паперами в руці до столу, де сиділи Роза з Олівером.

— Хоч як це тяжко їй неприємно, — мовив він, звертаючись до Монкса, — але я мушу оголосити тут ці підписані їй засвідчені в Лондоні папери. Я з великою радістю був би уникнув цього нового вашого приниження, але ми мусимо почути все з ваших власних уст; і ви самі добре знаєте чому.

— Питайте, — мовив Монкс відвертаючись, — тільки швидше. Я, здається, вже досить поступився. Не затримуйте мене тут довше.

— Цей хлопчик, — провадив містер Броунлоу, кладучи свою руку Оліверові на голівку, — цей хлопчик ваш зведений брат. Він позашлюбний син вашого батька, мого любого друга Едвіна Ліфорда і нещасної Агнеси Флемінг, що померла, породивши його на світ.

— Так, — відповів Монкс, похмуро дивлячись на бідного хлопчика, серце якого билося так сильно, що він міг чути його удари. — Так — це їх байстрюк.

— Вираз, якого ви вживаєте, — докір двом істотам, що давно вже стоять поза межами нікчемної людської огуди, — мовив суворо містер Броунлоу. — Нікого з живих він не ганьбить, за винятком того, хто його вживає. Але річ не в цьому. Далі. Цей хлопчик народився в цьому місті.

— В притулку для жебраків. Я це знаю. Ця вся історія тут записана, — похмуро провадив Монкс, показуючи нетерпляче на документи.

— Але мені треба, щоб ви переказали її вголос, — одказав містер Броунлоу, обводячи оком усіх присутніх.

— Ну то слухайте, ви! — скрикнув Монкс. — Коли батько цього хлопця занедужав у Римі, його жінка, моя мати, з якою батько давно розійшовся, взяла мене й поїхала до нього з Парижа, — звичайно, в справі його маєтності, наскільки мені це відомо, бо вони ніколи не любилися. Він не знав, що ми приїхали, бо лежав непритомний і не приходив до пам'яті аж до самої смерті (він помер другого дня). В його письмовому столі серед інших документів знайшлося два папери, датовані тим днем, коли він саме заслаб; і обидва були адресовані на вашу адресу (Монкс обернувся до містера Броунлоу); окрім них, там була цидулка теж для вас, а на конвертах було написано, щоб їх відіслали лише тоді, коли він помре. Один з цих паперів був лист до цієї дівчини Агнеси, а другий — духовна.

— Що було в листі? — спитав містер Броунлоу.

— В листі? Це був звичайнісінький клаптик паперу, густо описаний з усіх боків покутницьким плачем мого батька і молитвами до Бога захистити його кохану. Батько, очевидно, задурих дівчині голову нісенітницею про якусь таємницю, що колись незабаром мала розкритися, але перешкоджала йому одружитися з нею саме тоді. Вона здалася на це й терпляче вірила йому, аж поки не зневірилася занадто й не втратила того, чого їй уже ніхто ніколи не міг повернути. На цей час вона була вже вагітна й за кілька місяців сподівалася пологів. У листі до неї батько писав про те, що він зробить, щоб сховати її від сорому, якщо не вмере; а як умре, то благав її не проклинати його пам'яті й не думати, що їхній гріх упаде на неї або на їхню безвинну дитину, бо всьому винен був тільки він сам. Він нагадував їй про той день, коли він подарував їй маленький медальйон і обручку з її хрещеним іменням і вільним місцем для прізвища, яке сподівався дати їй колись. Він просив її залишити в себе ці речі й носити їх на грудях коло серця, як і раніше... Потім він повторював це саме ще і ще кілька разів гарячковими дикими словами — мов у нестямі. Мабуть, у нього вже справді почалася тоді маячня.

— А духовна? — спитав містер Броунлоу, побачивши, як ревні сльози покотилися з Оліверових очей.

Монкс мовчав.

— Духовна була написана відповідно до листа, — провадив за нього містер Броунлоу. — Мій покійний друг писав про біль і горе, що заподіяла йому його дружина, про її доткливу вдачу, про зіпсованість, вади й передчасні зародки всіляких гидких прикмет в дитячій душі свого єдиного сина, якого ще змалку навчили ненавидіти свого батька; він відписав вам і вашій матері, кожному по вісімсот фунтів стерлінгів на рік, а основну свою маєтність він поділив на дві рівні частини для Агнеси Флемінг і її дитини, якщо дитина народиться живою і доросте літ. В разі, коли б народилася дівчинка, то вона мала дістати спадщину без жодних обмежень; але якби це був хлопчик, то спадщина мала перейти до нього лише за тієї умови, що він до свого повноліття не заплямує свого імені жодним ганебним вчинком, підлістю, кривдою, не покаже себе хамом або нікчемною. Мій друг писав, що ставить цю умову, щоб довести своє глибоке довір'я до матері цієї дитини і своє глибоке непохитне переконання, що дитина дістане в спадок усі її високі прикмети — її добре серце та шляхетну вдачу. Якби його майбутній син обманув його надії, то гроші мали перейти до вас, його старшого сина, бо тільки в тому разі, коли б обидва його сини були однаково зіпсовані, згоджувався він визнати вашу першочерговість щодо свого майна, але не до своєї батьківської

любові, яку ви ще за свого маленства вбили своєю безсердечністю.

— Моя мати зробила те, що була б зробила кожна жінка в такому разі, — почав голосніше Монкс, — вона спалила цю духовну. Листа вона не надіслала на зазначену адресу, але зберегла його про всяк випадок разом з деякими іншими доказами, якби Флемінги, бува, намагалися потім сховати свою неславу. Вона повідомила про все батька цієї дівчини з такими яскравими ганебними подробицями й з такими тяжкими обвинуваченнями, які тільки могла навіяти їй її жорстока ненависть до цієї родини, — за що я полюбив її тепер. Оганьблений, знеславлений старий офіцер зник і оселився в якомусь далекому глухому кутку Валісу, змінивши своє прізвище, щоб навіть його друзі не дізналися, куди він подався. Незабаром він помер. Перед кількома тижнями його дочка втекла нишком з дому; він кинувся шукати її й обійшов пішки всю околицю, всі сусідні міста й села, але не знайшов її. Додому він повернувся вночі, переконаний, що вона вкоротила собі віку, щоб сховати свій і його сором. Уранці його знайшли мертвим у ліжку: його старе серце розірвалося.

Монкс замовк, і всі мовчали. Нарешті містер Броунлоу почав оповідати далі.

— По кількох роках мати цього чоловіка — Едуарда Міфорда, що стоїть перед вами, завітала до мене. Він утік з дому, обікрав її, викрав її гроші, золото й самоцвіти, розвіяв, програв їх у карти, сфальшував кілька документів і зник з Лондона, де протягом двох років водився з найгіршими покидьками суспільства. Мати його вже на той час занедужала на тяжку невилгою хворобу і хотіла побачити його перед смертю. Ми вжили всіх можливих заходів, щоб довідатися, де він, і після довгих марних шукань нарешті його розшукали, і мати з сином повернулася назад до Франції.

— Вона там померла у тяжких муках, — провадив Монкс, — і на своєму смертному одрі заповіла мені ці всі таємниці й заповіла мені свою смертельну, непримиренну ненависть до всієї цієї родини; але цього заповідати мені було не потрібно: я вже давно ненавидів їх усіх. Моя мати не повірила, що дівчина вкоротила собі й дитині своїй віку; їй чомусь здавалося, що дитина народилася, і що це був хлопчик, і що він не помер. Я поклявся їй звести його з світу, якщо зустріну його на своєму шляху; я поклявся не спускати з нього очей, переслідувати його ненастанно, невблаганно на кожному кроці, вилити на нього всю свою ненависть і насміятися з зарозумілого зневажливого заповіту мого батька, довівши цього вибрудка (коли буде змога) до шибениці. Мати пророкувала

вірно. Я зустрів нарешті хлопця. Мені пощастило спочатку, і якби не ця довгоязика падлюка, я був би й скінчив не гірше, як почав.

Злочинець злісно стиснув на грудях руки й почав клясти самого себе, безсило лютуючи на загибель свого лукавого плану. Містер Броунлоу обернувся до присутніх, наляканих вибухом цієї злоби, і пояснив, що Феджін (давній спільник і приятель цього джентльмена) одержав від нього чималу винагороду за те, щоб тримати Олівера в своїх лабетах, і обіцяв повернути частину цих грошей, якщо хлопчик утече від нього. Коли Олівер зник, між ними виникла суперечка щодо цього пункту умови, і саме з цієї причини вони подалися до хутора місіс Мейлі, де перебував улітку Олівер, щоб упевнитися, чи це справді він.

— Ну а що сталося з медальйоном і обручкою? — звернувся до Монкса містер Броунлоу.

— Я купив їх у того чоловіка і жінки, що про них я вам казав; вони вкрали їх у повитухи, а повитуха в померлої, — відповів Монкс, не підводячи очей. — Ви знаєте, куди поділись ці речі.

Містер Броунлоу зробив знак головою, і містер Грімвіг хутко вийшов з кімнати й за хвилину повернувся, штовхаючи в спину перед себе місіс Бембль і тягнучи за собою її чоловіка, що йшов дуже неохоче, опинаючись.

— Боже! Що це? Не може бути? Невже це маленький Олівер? — скрикнув містер Бембль з дуже кепсько удаваною радістю. — О, Олівере, серденько моє, якби ви знали, як я болів за вас душею?

— Цить, дурню! — пробубоніла місіс Бембль.

— Несила, несила мовчати, моя пані! Це моє серце промовляє, — заперечив завідувач притулку, — хіба я можу не хвилюватись... хіба ж я можу погамувати свої почуття, я ж його викохав власними руками на парафіяльні кошти... і ось тепер бачу його в товаристві таких високошановних леді та джентльменів! Я завжди, завжди любив цього хлопчика, немов би він доводився мені рідним... рідним... (містер Бембль замовк на хвилину, підшукуючи відповідного слова)... рідним дідусем. Паничику мій любий, а чи пам'ятаєте ви того шановного пана в білому жилеті? Ох, мій голубе, минулого тижня вони упокоїлися в оселях праведних, у важкій дубовій труні з металевими держальцями.

— Годі, сер, — незадоволено мовив містер Грімвіг. — Погамуйте швидше свої почуття.

— Слухаю, сер, погамую, коли тільки зможу, — відповів містер Бембль. — А як ся маєте ви, сер? Сподіваюся, що все

гаразд, — хапливо заговорив він до містера Броунлоу, що зробив кілька кроків назустріч шановному подружжю.

— Чи знаєте ви цього чоловіка? — спитав містер Броунлоу, показуючи на Монкса.

— Ні, — твердо відповіла місіс Бембль.

— А може, ви його знаєте? — звернувся містер Броунлоу до її чоловіка.

— Уперше на своєму віку бачу, — відповів той.

— І ви йому нічого не продавали, місіс Бембль?

— Ні, — одказала вона.

— І ви ніколи не мали в руках одного невеличкого медальйона й золотої обручки?

— Звичайно, ні, — відповіла наглядка притулку. — Невже нас прикликано сюди, щоб відповідати на таку нісенітницю?

Містер Броунлоу зробив знову знак головою, і в ту ж хвилину містер Грімвіг пошкандибав дуже жваво до дверей. Але на цей раз, замість гладкого подружжя, він привів двох старезних спорохнілих богаділок, що тряслися всім тілом і ледве пересували свої спаралізовані ноги.

— Ви замкнули двері тієї ночі, як стара Саллі вмирала, — мовила одна з них, підносячи вгору свою зморщену руку. — Але щілок у дверях не могли затулити й заважати нам слухати теж не змогли.

— Ні, ні, — мовила друга, плямкаючи своїми беззубими щелепами й озираючись. — Ні, ні, ні, не змогли. — Ми чули, як вона намагалася вам розказати про те, що вона зробила, і бачили, що ви видерли їй із пальців якийсь папірець.

— Другого дня ми простежили за вами аж до самої крамниці закладника, — провадила перша.

— Еге, еге, — додала друга. — І там ви викупили медальйон і обручку. Ми це все чули й бачили, як закладник віддав вам до рук ці речі. Ми там були! Ми все підгледіли!

— І ми знаємо ще більше, — закінчила перша. — Стара Саллі часто оповідала нам ще давно, як молода мати того хлопчика казала їй, що вона не мала сили пережити цього й подалася в дорогу, щоб умерти на могилі батька її дитини, але підтопталася, звалилась, і її підібрали хвору на вулиці.

— Може, ви хочете побачитися із самим закладником? — спитав містер Грімвіг, відступаючи до дверей.

— Ні, — відповіла наглядка. — Коли він (вона показала на Монкса), коли він такий страхополох, що зізнався, і коли ви встигли перепитати нишком усіх цих паскудних старчих, аж поки не натрапили на цих двох, то мені нема чого більше казати. Так, я продала ці речі, і вони лежать там, звідки ви їх по вік вічний не здобудете. Що далі?

— Нічого, — відповів містер Броунлоу. — Тільки мушу вам сказати, що ми поклопочемося про те, щоб ані ви, ані ваш чоловік не дістали більше ніколи відповідальних посад. Можете йти.

— Сподіваюся, що через цю дрібничку я не втрачу свого уряду? — стурбовано пролопотів містер Бембль, коли містер Грімвіг вивів з кімнати обох богаділок.

— Звичайно, втратите, — відповів містер Броунлоу. — Звичиніть до цієї думки й радійте, що збулися так легко лиха.

— Це все зробила місіс Бембль. Це все через неї! — заволав містер Бембль, упевнившись, що його краща половина дійсно вийшла з кімнати.

— Це вас не виправдовує, — заперечив містер Броунлоу. — Ці золоті речі знищили у вас перед очима, і перед законом з вас двох ви відповідаєте більше, ніж вона, бо закон вважає, що ваша жінка робить усе за вашим наказом.

— Коли закон це вважає, — скрикнув містер Бембль, палко стискаючи свого капелюха, — то закон — осел, блазень, ідіот! Якщо закон дивиться так на справу, то, значить, він нежонатий, і найгірше, чого я йому можу побажати, це щоб очі розкрилися йому на власному, на власному досвіді.

Скрикнувши це з гірким притиском, містер Бембль насадив на голову свого капелюха і, заклавши руки в кишені, пішов униз за своєю дружиною.

— Дайте мені вашу руку, моя люба панно, — мовив містер Броунлоу до Розі. — Не тремтіть так. Не турбуйтеся. Не бійтеся вислухати цих кількох останніх слів.

— Коли вони... коли вони... хоч я не розумію, як і чому... але коли вони стосуються мене, то, прошу вас, дозвольте мені їх вислухати іншим разом, — мовила Роза. — Тепер мені несила, неспромога вислухати їх.

— Ні, я гадаю, що ви маєте більше мужності, ніж вам здається, — відповів старий джентльмен, беручи її під руку. — Чи знаєте ви цю молоду леді, сер?

— Знаю, — відповів Монкс.

— Я його бачу вперше на своєму віку, — тихо зауважила Роза.

— А я вас бачив не раз, — відповів Монкс.

— Батько безталанної Агнеси мав двох дочок, — мовив містер Броунлоу. — Скажіть, що сталося з другою його донькою... з маненькою.

— Коли батько її помер в чужому місті, — прикрившись чужим іменням, не залишивши по собі ані листа, ані записної книжки, ані клаптика паперу, що могли б навести на його слід

його приятелів або рідних, — дитину взяла в прийми убога селянська родина, — відповів Монкс.

— Далі, далі, — наказав містер Броунлоу, роблячи знак місіс Мейлі наблизитись до нього.

— Вам не поталанило дізнатися, де подівся зі своєю родиною старий офіцер, — провадив Монкс, — але там, де приязнь буває часом безсила, ненависть прокладає собі дорогу. Минув рік, і моя мати довідалась про це докладно й розшукала дитину.

— І вона взяла її до себе?

— Ні. Селяни ці були дуже вбогі, і незабаром вони, тобто він, чоловік, почав нарікати на свій добросердий вчинок. Отже, моя мати заплатила їм трохи і залишила в них тим часом дівчину, пообіцявши надіслати їм потім ще грошей, чого вона, звичайно, не зробила. Хоч вони були вже самі не раді, що взяли приймачку, й дуже бідували, але моя мати вважала, що цього ще мало, і щоб дитина їм зовсім увірилась, вона оповіла їм про ганебний вчинок старшої сестри їх приймачки, — звичайно, у найвідповіднішому для себе тоні. Мати застерегла їх, щоб вони добре пантрували дівчинки, бо в її жилах тече погана кров, сказала їм, що вона позашлюбна дитина і, безперечно, теж колись стане на погану стежку. Все ніби підтверджувало її слова; селяни повірили їй, і для дитини почалося таке каторжне життя, що навіть ми з матір'ю не могли б побажати їй гіршого. Коли нараз одна вдова, що мешкала на той час у Честері, побачила випадково цю дівчинку, пожаліла її і взяла її до себе в прийми. Мабуть, проти нас діяла сама нечиста сила. Усі наші зусилля згинули марно: дівчинка залишилася в цієї леді і зажила в достатках і лагоді. Три останні роки я не міг нічого довідатися про неї і тільки кілька місяців тому побачив її знову.

— І бачите її й тепер?

— Так. Вона спирається на вашу руку.

— Але все ж для мене вона моя люба небога, моя люба кохана дитина! — скрикнула місіс Мейлі, стискаючи в своїх обіймах молоду дівчину, що похитнулась і мало не зомліла. — Ні за які скарби, ні за що в світі не відпустила б я тепер від себе мого любого друга, мою рідну любу дитину!

— О, мій любий, єдиний друже! — скрикнула Роза, притискаючись до її лона. — Найдорожчий, найдобріший в світі друже. Моє серце зомліває... я не маю сили пережити цього всього!

— Ти зазнала так багато горя, а все ж зосталася наймилішим, найдобрішим створінням у світі, що було сонячним променем для всіх своїх ближніх, — мовила місіс Мейлі, ніжно цілуєчи її. — Та годі, годі-бо, моя дівчинко. Подумай краще,

ким тобі доводиться цей бідний хлопчик, що прагне обійняти тебе. Глянь, глянь, моя люба, на нього.

— Тітусю, рідна тітусю! — скрикнув Олівер, охоплюючи Розу за шию своїми рученятами. — Тітусю... ні, ні, я ніколи не зватиму тебе так! Сестричко, моя люба рідна сестричко, яку моє серце одразу впізнало і яку я так полюбив! Розо, серденько моє, моя люба рідна Розо!

Хай будуть святі для нас ті сльози, що котилися з їхніх очей, і уривчасті гарячі слова, що зривалися з їхніх уст, коли вони зацікавилися в теплих, міцних обіймах. За ці кілька коротких хвилин вони знайшли і втратили батька, матір, сестру. Радість і горе їх злилися в одній чарі, але сльози їхні не були гіркі, бо навіть горе глянуло на них з-за такого ніжного серпанку минулого, зв'язане з такими любими, теплими спогадами, що душі їхні сповнилися глибокої урочистої радості, а біль відійшов удалечінь.

Роза з Олівером пробули довго на самоті. Нарешті легенький стук у двері нагадав їм, що хтось сторонній чекає за дверима. Олівер відчинив двері і вийшов тихенько з кімнати, залишаючи місце Гаррі Мейлі.

— Я знаю все, я знаю все, моя люба Розо, — мовив Гаррі, сідаючи побіч хорошої дівчини. — Я опинився тут не випадково, — додав він по довгій мовчанці. — І дізнався я про все не допіру, а ще вчора — так, тільки вчора. Ви, мабуть, вгадали, чому я прибув? Я приїхав, щоб нагадати вам про вашу обітницю.

— Стривайте, — спинила його Роза. — Адже ж ви знаєте все?

— Усе. Ви дозволили мені повернутися до нашої розмови протягом цілого року. Так?

— Так.

— Ми умовилися, що я не буду вимагати від вас змінити ваше рішення, — провадив Гаррі, — а вислухаю мовчки все, якщо ви не відмовитесь від своєї думки. Я мав скласти до ваших ніг усю шану й добро, що дістав би на той час, але коли ви й тоді не відступилися б від свого рішення, я обіцяв ані словом, ані ділом не намагатися вплинути на нього.

— Та сама причина, що змушувала мене тоді до цього, не зникла й тепер, — твердо відповіла Роза. — Ніколи ще не відчувала я з такою силою, як ось сьогодні, своєї повинності перед тією доброю жінкою, що врятувала мене від ганьби й страждань. Це тяжка боротьба, але я пишаюся цією боротьбою; це тяжкий біль, але моє серце стерпить і його.

— Те, що розкрилось сьогодні... — почав Гаррі.

— Те, що розкрилось сьогодні, — відповіла тихо Роза, — не міняє мого становища щодо вас. Усе залишається, як і колись.

— Ви одвертаєте від мене ваше серце, Розо, — мовив її коханий.

— О, Гаррі, Гаррі! — скрикнула, ридаючи, Роза. — Коли б я могла це зробити — я б не знала цієї муки!

— То чому ж ви самі засуджуєте себе на неї? — спитав Гаррі, стискаючи її руку. — Подумайте, подумайте про те, що ви сьогодні почули!

— Що я почула! Що я почула! — скрикнула Роза. — Я почула, що цей сором так пригнобив мого батька, що він утік від людей... годі, Гаррі... вже все сказано.

— Ні, не все, не все, — мовив містер Мейлі, не випускаючи її руки. — Мої надії, мої мрії, бажання й почуття — усе, усе, за винятком мого кохання до вас, змінилося. Я не пропоную вам тепер визначного становища в легковажній блискучій юрбі, я не кличу вас до того життя облуди й лихослів'я, де чесна людина може червоніти за все, крім того, що дійсно безчесне й ганебне; ні, я кличу вас, моя кохана Розо, тільки до тихої оселі, до моєї власної оселі й мого родинного вогнища, бо, крім них, я не можу вам нічого більше дати.

— Що це значить? — прошепотіла ледве чутно Роза.

— Це значить, що, попросившись з вами, я твердо вирішив знищити всі ті фантастичні перепони, що начебто стоять між нами. Я вирішив, що коли моє коло не може стати вашим колом, то ваше стане моїм, і що ніхто з моїх зарозумілих ясно-вельможних родичів не відвернеться від вас з презирством, бо я перший одвернуся од них. І я це зробив. Ті, що відсахнулися з цієї причини від мене, відсахнулися і від вас і довели цим, що ви казали правду. Ті можновладні прихильні родичі, що всміхалися мені колись привітно, дивляться тепер на мене холодно. Але зате в найгарнішому з куточків Англії усміхаються до мене ниви, дерева гойдають привітно своїм гіллям... і там, там є моя, чуєте, моя власна проста оселя. І коли ви схочете, Розо, то я запишаюся нею в стократ більше, аніж пишався б усіма тими розкошами, що їх я зрікся. Ось моє становище в світі, ось мої привілеї, що їх я складаю до ваших ніжок.

— Досить нудно дождити закоханих з вечерею, — мовив містер Грімвіг, зненацька прокидаючись у своєму кріслі й знімаючи зі своєї голови носовичка...

На правду казати, вечеряти вже давно був час. Місіс Мейлі, Гаррі й Роза (що увійшли всі разом до їдальні) примусили на себе справді занадто довго чекати й не могли виправдати себе нічим.

— Я цілком серйозно збирався сьогодні з'їсти свою власну голову, бо почав боятись, що більше на вечерю нічого не дїста-

ну, — мовив містер Грімвіг. — А втім, коли дозволите, я повин-
шую наречену!

Містер Грімвіг, переходячи від слів до діла, виконав свою
обіцянку й цмокнув дівчину в її почервонілу щічку. Його за-
разливий приклад вплинув на лікаря й на містера Броунлоу.
Кажуть, ніби Гаррі Мейлі випередив їх і зробив те саме допіру
в сусідній темній кімнаті, але це було б справжнім скандалом:
адже він був молодий, а до того ще духовною особою!

— Олівере, де це ти був, чому ти такий сумний? — спита-
ла місіс Мейлі. — Звідки ці сльози, чому ти плачеш, моя ди-
тино? Що сталося?

Світ наш повний розчарувань! Як часто наші наймиліші,
найшляхетніші надії гинуть марно!

Бідний Дік помер...

Розділ LII

Феджінова остання ніч

Судова зала була повна-повнісінька людей. Звідусіль зори-
ли цікаві жадібні очі. Від самих ґрат навкруги лави для підсуд-
них аж до найдальшого, найтемнішого кутка й закутка галереї
очі всіх уп'ялись в одну точку, в одну людину — в Феджіна.
Спереду й ззаду, зверху й знизу — скрізь з усіх боків його
оточувало зоряне небо з безліччю блискучих вогняних зірок-
очей.

Серед цього живого палючого сяйва стояв Феджін; рукою
він спирався на дерев'яне бильце лави, другу руку наставив до
вуха й трохи перехилявся наперед, щоб виразніше чути про-
мову голови суду до присяжних. Часом Феджін переводив на
них свій пильний погляд, щоб прочитати на їхніх обличчях,
яке враження справляє на них кожна бодай найдрібніша рис-
ка його справи, що могла б вийти йому на користь; а коли
провини його виступали з невблаганною яскравістю, він ски-
дав оком на свого правозаступника з німим благанням: може,
він відшукає, вигодає що-небудь в його оборону. Душевна три-
вога його виявлялася тільки в боязкому виразі його очей, а він
сам увесь мов занімів і не ворухнувся на своїй лаві протягом
усієї розправи. Суддя скінчив свою промову, а він усе стояв у
тій самій напруженій позі, не зводячи з нього очей, ніби ще
досі ловив кожне його слово.

Тихий гомін і рух у залі привели Феджіна до пам'яті. Він
глянув на присяжних: вони підвелися і, стоячи осторонь,

радилися щодо вироку. Він скинув оком на галерею: люди спиналися навшпиньки, протискували вперед свої голови, щоб краще роздивитися його обличчя; одні хапливо наставляли на нього свої лорнети, інші шепотіли щось на вухо своїм сусідам, дивлячись на нього з глибокою огидою. Кілька поодиноких глядачів, здавалося, не звертали на нього жодної уваги й не відривали очей від присяжних, нетерпляче дивуючись, як вони можуть так довго вагатися. Але ніде, навіть на численних жіночих обличчях, Феджін не прочитав бодай натяку на співчуття: на всіх обличчях стояло яскраве жадання почути вирок.

Він збагнув це з першого побіжного погляду.

Нараз упала знову мертва тиша: присяжні звернулися до судді. Тс!.. Ні, вони тільки попрохали дозволу вийти на нараду.

Коли вони виходили із зали, Феджін упивався гострим поглядом в їхні обличчя, щоб вгадати, до якої думки схиляється кожен з них, але зусилля його було марне — обличчя їхні були німі. Рука тюремника торкнулася його плеча, і він автоматично відійшов до самої стіни і сів на лаву для підсудних; тюремник показав йому її: він сам її не побачив.

Феджін кинув оком на галерею знов: одні закушували, інші обмахувалися хустками, бо в набитій людьми залі стояла страшена задуха. Якийсь панич замальовував його обличчя в своєму блокноті. Феджіна зацікавило, чи вдало вийде портрет, і коли маляр зламав олівця і почав його підстругувати, він стежив за його рухами так само, як кожен байдужий сторонній глядач.

Потім його погляд перебіг на суддю; Феджіна зацікавив фасон його убрання, скільки воно може коштувати і як він його одягає. Якийсь старий опасистий джентльмен, що був вийшов з півгодини тому, тепер повернувся і сів на своє місце за столом суддів. Феджін подумав, що він, мабуть, ходив на обід, і почав міркувати, де він міг обідати й чим його частували. Ці байдужі спокійні думки снували в його голові, аж поки щось нове не впадало йому в око й не викликало нової нитки думок.

А проте, його ні на хвилину не залишало гнітюче, всеосяжне, всепереможне почуття, що він стоїть над чорною прірвою могили. Це почуття тяжіло весь час над ним, але воно було якесь невиразне, далеке, і він не міг сконцентрувати на ньому своїх думок. І навіть тоді, коли його кидало в жар і все тіло його здригалося від думки про близьку гвалтовну смерть, він починав рахувати залізні зубці ґрат перед собою й дивуватися, чому один з них обламався і чи його полагодять, чи залишать так. Потім його знову починала гризти думка про жажливу

шибеницю та ешафот, і разом з тим служник, що скроплював водою підлогу, щоб прибити порох, звертав на себе його увагу, і знов настирлива думка поверталася до старого.

Нарешті пролунало «тиша», і всі очі вп'ялися в двері. Присяжні пройшли зовсім близько повз в'язня і сіли на свої місця, але їхні обличчя не сказали йому нічого: вони були мов висічені з каменю. І знову все затихло, зацімліло: ні шелесту, ні подиху... і пролунало: «винен».

Стіни здригнулися від потужного одностайного вигуку, за ним вирвався ще дужчий, ще гучніший удруге, втретє, грізна луна пішла по всій будівлі, гук дужчав і зростав, мов сердите гуркотання грому. Юрба на вулиці відгукнулася веселим криком на звістку, що злочинець помре в понеділок.

Коли крик ушух, Феджіна спитали, чи він не має чого сказати на своє виправдання з приводу вироку. Він знову наставив вухо, ніби уважно прислухаючись до кожного слова, й пильно подивився на суддю, що поставив йому цей запит, але запит довелося проказати двічі, поки він його зрозумів; тоді він пролепетав, що він «старий чоловік»... «старий чоловік»... зашепотів щось невиразне і нарешті замовк.

Суддя одяг на голову свою чорну шапочку, а підсудний стояв мов скам'янілий. Якась жінка на галереї істерично скрикнула від напруження цієї урочистої хвилини. Феджін скинув на неї оком, немов сердячись на несподівану перешкоду, і знову ще уважніше перехилився. Останнє «слово» судді до підсудного було промовисте й урочисте, вирок — жахливий. Але Феджін стояв рівно, мов мармурова статуя, не ворухнувшись, не здригнувшись жодним нервом. Його поплотніле обличчя витяглося вперед, нижні щелепи одвисли, а очі вп'ялися в одну точку перед собою; тюремник узяв його за руку й зробив знак іти. Феджін озирнувся, поглянув безтямно на суддів і пішов за ним.

Його повели через великий вимощений камінними тафлями покій першого поверху, де інші в'язні чекали на свою чергу; дехто з них розмовляв через ґрати (вони виходили однією стороною просто на подвір'я) зі своїми родичами та приятелями, що прийшли відвідати їх. Але ніхто, ніхто не прийшов одвідати Феджіна. Коли він проходив, в'язні відступили до стіни, щоб ті, що стояли надворі, могли його краще розгледіти: вибух лайки, свисту, крику понісся слідом за ним. Він погрозив кулаком і хотів плюнути їм межі очі, але вартові потягли його за собою довгим темним коридором, освітленим тьмяним світлом лампи, в надра в'язниці.

Тут його обшукали, щоб упевнитись, що він не сховав якоїсь зброї й не уникне законної кари, стративши сам себе, а по-

тім того відвели до камери смертників і залишили його — на самоті.

Він сів на камінну лаву, що стояла супроти дверей і мала бути за ліжко й ослін, спустив додолу свої запалені червоні очі й спробував зібрати свої думки. Потроху він почав пригадувати окремі уривки з того, що говорив суддя, хоча тоді він наче не міг ані слова розібрати. Слова почали виринати одне по одному в його мозку й розміщуватися за своєю чергою, і незабаром уся промова судді поновилася в його пам'яті: «Повісити за шию і щоб висів, поки не настане смерть», — так кінчався вирок... «повісити за шию і щоб висів, поки не настане смерть».

Коли стемніло, Феджін почав згадувати всіх відомих йому людей, що скінчили своє життя на ешафоті, — дехто через нього самого... Скільки було цих людей! Вони маячили так швидко в нього перед очима, що він ледве встигав їх рахувати. Він бачив на власні очі, як їх карали на смерть, й кепкував з тих, що вмирили. З яким смертельним гуркотом падала з-під їхніх ніг дошка на землю і як зненацька ці кремезні дужі люди оберталися на купу лахміття, що безсило звисало на мотузці. Дехто з них перебував, може, в цій самій камері, сидів на цьому самому місці.

Було вже зовсім темно: чому не несуть світла?.. Камера ця стояла вже давно, давно; скільки десятків людей провели в ній свої останні години! Це не камера, а камінний склеп, повний мертвих тіл... он мішок... петля... скручені руки... знайомі обличчя, що дивляться на нього навіть крізь цю гидку заслону... Світла! Світла!

Коли він позбивав собі до крові кулаки об непохитні камінні стіни й важкі двері, з'явилися два тюремники. Один приніс свічку і вставив її в залізний, прибитий до стіни ліхтар, другий приніс для себе на ніч сінника, бо з цієї хвилини в'язень не смів більше лишатися на самоті.

Настала ніч, темна, похмура, мовчазна ніч... Інші люди з радістю прислухаються, як б'ють дзигарі на дзвіниці, бо ці удари говорять їм про життя і наближення нового дня. Феджінові вони віщували розпуку. В кожному ударі залізного дзвону він вчував один глухий, важений гук: с м е р т ь! Що означала для нього бадьора ранішня метушня й гомін, що доносилися знадвору навіть сюди, крізь ці товсті стіни? Це було те саме подзвіння — воно погрожувало й кепкувало з нього.

День минув. День? Дня не було, він збіг так швидко, як і з'явився, і знову впала ніч, ніч така довга і разом з тим така коротка; довга своєю жахливою німотністю й коротка своїми летючими, мов вітер, годинами.

Феджін то блюзнів і біснувався, то завивав і рвав на голові волосся. До нього приходили його побожні одновірці, щоб помолитися разом з ним, але він погнав їх з прокльонами від себе, і коли вони вдруге все ж з'явилися, щоб втишити його страждання, він відштовхнув їх від себе.

Субота. Вечір. Йому лишилося прожити одну останню ніч. Поки він думав про це — зайнявся день і настала неділя.

Лише надвечір цього останнього жахливого дня в його безтямній душі повстала цілком виразно і яскраво вбивча свідомість безнадійної, беспорядної дійсності. Ні, він і досі не мав певності, надії на те, що його помилують, він знав, що має вмерти, але ніяк не міг осягнути думки про таку близьку смерть. Він майже не розмовляв з обома чоловіками, що по черзі його вартували, та й вони не намагалися з ним говорити. Раніше він сидів увесь час на своїй камінній лаві і не спав, перебував у якомусь млявому півзабутті, а тепер йому спирало дух, щоки горіли вогнем, він зривався з місця й починав бігати по кімнаті в пароксизмі такого страху й люті, що навіть тюремники, здавна звиклі до таких картин, — кидалися від нього з жахом. Гризоти його злочинного сумління довели його нарешті до такого страшного стану, що вартіві не схотіли залишатися з ним наодинці й почали вартувати його разом, удвох.

Він зібгався на своєму камінному ліжку і почав думати про своє минуле. Того дня, як його застукали, хтось із юрби влучив йому каменем у голову, і йому обв'язали голову білою ганчіркою. Руді патли нависли йому на його безкровне обличчя, обскубана борода скуйовдилася, мов клоччя, очі його палали жахливим вогнем, а давно не мита шкіра потріскалася від внутрішнього палу, що сушив його. Восьма... дев'ята... десята... Коли це був не простий жарт, щоб пострахати його, і години ці дійсно наздоганяють так швидко одна одну й несуться стрілою до призначеної хвилини, то де буде він, коли вони обійдуть циферблат?.. Одинадцята!.. Новий удар пролунав, перш ніж встиг пробриніти останній. О восьмій він буде єдиним тужильником у своєму власному похоронному поході, а об одинадцятій?..

Ніколи ще страшні стіни Ньюгетської в'язниці, що за ними криється не тільки від людських очей, а також занадто часто від їхніх думок, стільки невимовних мук, стільки незбагненного болю, — ніколи ще не бачили вони такої страшної картини. Ті поодинокі перехожі, що, проходячи повз, зупинялися на хвилю перед цими стінами й питали себе, що почував той чоловік, якого має бути повішено завтра, не стулили б очей тієї ночі, якби були побачили його.

З раннього ранку й мало не до півночі невеличкі гуртки людей підходили до віконця у брамі в'язниці й стурбовано запитували, чи не оголошено амністії або пільги. Діставши бажану відповідь, вони поспішали з приємною звісткою до юрби, що збиралась на вулиці; люди тикали пальцями на двері, крізь які мав з'явитися злочинець, показували, на якому місці буде поставлено ешафот, і неохоче розходилися, яскраво уявляючи собі картину, що мала відбутися незабаром. Поволі юрба розійшлася, і протягом цілої години, глупою порою ночі, на темній мовчазній вулиці все завмерло.

На майдані перед в'язницею прибрали місце, всі проходи обвели міцними, помальованими чорною фарбою бар'єрами, щоб стримати навалу юрби, коли перед брамою в'язниці з'явилися містер Броунлоу й Олівер з дозволом від шерифа відвідати засудженого. Їх негайно запросили до почекальні.

— Хіба панич піде теж з вами, сер? — спитав тюремник, що мав їх відвести до камери. — Не годиться дитині бачити такі речі.

— Звичайно, не годиться, мій друже, — відповів містер Броунлоу, — але справа, в якій я прийшов сюди, стосується саме до цього хлоп'ятка; він бачив злочинця за розквіту його ганебної діяльності, й тому хай побачить його і тепер, навіть коли це заподіє йому певного страху і страждання.

Вони перекинулися цими кількома словами, стоячи осторонь, і Олівер їх не почув. Тюремник доторкнувся до капелюха й, глянувши з цікавістю на дитину, відімкнув перед ними протилежні двері з ґратами і повів їх темними покрученими переходами до камер.

— Тут він має пройти, — мовив тюремник, зупинившись у якомусь темному коридорі, де двоє робітників мовчки щось майстрували. — А ось звідціль видно двері, куди він вийде.

Тюремник повів їх до облицьованої камінними тафлями кухні, де у великих мідних казанах варилася страва для в'язнів, і показав на двері. В стіні було плетене віконце, крізь яке доносився звук чоловічих голосів, стук молотків, гуркіт дощок: то споруджували ешафот.

Вони поминули ще кілька переходів з міцними перегородками, які їм відчиняли щоразу зсередини, вийшли на подвір'я, зійшли по вузьких сходах нагору й опинилися в довгому коридорі з цілою низкою замкнених дверей по ліву руку. Залишивши їх, тюремник підійшов до одних дверей і постукав у них своїм ключем. Пошептавшись з ним, обидва вартові вийшли, потягуючись, у коридор, очевидно, дуже втішені, що

можуть хоч на хвилину спочити душею. Тюремник увійшов до камери, а за ним і відвідувачі.

Засуджений сидів на камінній лаві, безсило хитаючись на своєму місці; це було не людське обличчя, це був зацькований звір. Думки його витали, мабуть, десь далеко в минулому, бо він бубонів якісь невиразні слова і начебто й не помітив своїх гостей або, може, вони здалися йому частиною його приви́джень.

— Молодчага Чарлі, добре втнув, — бубонів він. — А Олівер теж, хоч куди... правдивий джентльмен... фути-нути... відведіть його спати — геть!

Тюремник узяв Олівера за другу руку й, заспокоївши його, мовчки глянув на в'язня.

— Відведіть його спати — геть! — кричав Феджін. — Чуєте ви там?!. Він... він... так через нього це все сталося... Не варт було брати грошей, щоб викохати таку гадюку... Біллі, переріж пельку Болтерові... чуєш, дівку покинть... Всади йому ножа в саму пельку, так щоб голову стяти!

— Феджіне, — мовив тюремник.

— Це я, — озвався старий, і враз уся постать його перетворилась: це був знову той самий пильний слухач, що напружено ловив кожне слово судді. — Я старий чоловік, мілорде; дуже-дуже старий чоловік...

— До тебе прийшли, тебе хочуть, здається, про щось розпитати, — провадив тюремник, примушуючи його рукою сісти. — Феджіне, Феджіне! Скажи: ти людина, чи ні?

— Недовго ще нею буду, — одказав той, підносячи вгору обличчя, на якому не було нічого, крім люті й жаху. — Забий їх, забий їх усіх. Вони не сміють мене катувати.

Помітивши нараз Олівера й містера Броунлоу, Феджін здригнувся, притиснувся до самої стіни в кутку й спитав, чого треба від нього цим людям.

— Не бійся, — відповів тюремник, втримуючи його на місці. — Питайте швидше, сер, тільки швидше, бо він щораз дужче шаліє.

— Ви маєте певні папери, — мовив містер Броунлоу, наближаючись до в'язня. — Їх віддав вам на безпечнішу схованку один чоловік... на ймення Монкс.

— Брехня! Брехня! Я не маю жодних паперів! — скрикнув Феджін.

— Не кажіть цього тепер, над краєм могили, — урочисто провадив містер Броунлоу, — повідайте мені, де вони лежать. Ви знаєте, що Сайкс помер, Монкс зізнався, надії на порятунок нема. Де папери?

— Олівере! — скрикнув Феджін, підкликаючи його пальцем до себе. — Ходи, ходи сюди! Я скажу тобі на вухо.

— Я не боюсь, — мовив пошепки Олівер, випускаючи руку містера Броунлоу.

— Папери, — прошепотів Феджін, притягаючи до себе хлопчика, — папери лежать у торбинці, в дірці, видовбаній над комином у передній кімнаті горішнього поверху. Я хочу поговорити з тобою, соколику, дуже, дуже хочу...

— Добре, добре, — відповів Олівер. — Дозвольте мені прочитати одну молитву. На колінах прочитайте разом зі мною тільки одну молитву, і ми будемо говорити до ранку.

— Іди, іди до них, — прошепотів Феджін, штовхаючи Олівера до дверей і дивлячись безтямно перед себе. — Скажи їм, що я заснув, — тобі вони повірять. Ти мене можеш врятувати — візьми мене. Швидше, швидше-бо!..

— О Боже, прости цього нещасного! — заливаючись сльозами, скрикнув хлопчик.

— Добре... добре, це нам допоможе, — провадив Феджін. — Спершу в ці двері... Коли я тремтітиму й здригатимусь, ти не вважай на це, а тільки поспіши... Швидше, швидше, швидше!

— Більше ви не маєте запитань, сер? — спитав тюремник.

— Не маю, — відповів містер Броунлоу. — Якби я міг сподіватися, що він прийде до пам'яті, зрозуміє...

— Ніщо вже не допоможе, сер, — мовив тюремник, похитавши головою. — Краще лишіть його.

Двері камери відчинилися, і вартові ввійшли.

— Поспішай, поспішай! — кричав Феджін. — Обережно, але не так мляво. Швидше, швидше!

Вартові вирвали Олівера з його обіймів і відтягли його назад. З диким криком він почав вириватися і боротися з раптовою силою відчаю; його крик проривався навіть крізь товсті камінні стіни й переслідував їх аж до самого подвір'я.

Але вони від'їхали не одразу. Це жахливе видовище так вразило Олівера, що він мало не зомлів і так ослаб, що якийсь час не мав сили стати на ноги. Тому вони затрималися у в'язниці годину або й більше.

Коли вони вийшли, за брамою в'язниці вже кишіла величезна юрба. Глядачі отаборилися вже давно на підвіконнях з люльками в зубах і з картами в руках, щоб час збігав швидше. В юрбі штовхалися, сварились, жартували... Все говорило про рух і життя, за винятком одного темного силуету, в який уп'ялися всі очі: чорного ешафота, поперечини, мотузки — усього мерзенного знаряддя смертної кари.

I останній

Ми вже майже закінчили історію всіх осіб, про яких йшлося у цій повісті. Біографові їх ще залишається подати лише кілька коротких стислих слів.

За три місяці Роза Флемінг та Гаррі Мейлі взяли шлюб у тій самій простенькій сільській церкві, що мала з цього часу стати за місце діяльності молодого пастора. Того самого дня молоде подружжя оселилося в своєму новому привітному гніздечку.

Місіс Мейлі теж оселилась із сином і невісткою, щоб дожити в супокі віку, насолоджуючись найбільшим щастям, що випадає добродійним людям на старість: спогляданням щастя тих, про кого вони ціле своє життя ніжно піклувалися і кого любили щирим серцем.

Коли з Монксовими заплутаними справами (що ніколи не процвітали ані в його руках, ані в руках його матері) уважно й пильно ознайомилися, то виявилось, що коли поділити нарівно між ним та Олівером лишки батькового майна, яке він собі був загарбав, на кожного з них припаде понад три тисячі фунтів стерлінгів.

За батьківським заповітом, Олівер мав стати єдиним спадкоємцем усього, та містер Броунлоу, не бажаючи позбавляти первака свого покійного друга можливості стати на чесний шлях і поквитувати свої минулі гріхи, — запропонував цей рівний поділ, — і його малий вихованець, звичайно, з радістю пристав на це.

Монкс (він залишив за собою й надалі це вигадане прізвище) узяв свою частку й подався з нею в далекий куток Нового Світу; там він за короткий час розвіяв усі свої гроші, став незабаром на стару стежку і, вчинивши якесь нове шахрайство, опинився у в'язниці. Він просидів там кілька років, де його й звела в могилу його давня хвороба. Решта головних діячів грабіжницької зграї його приятеля Феджіна вмерли так само далеко від їхньої батьківщини.

Містер Броунлоу всиновив Олівера й оселився з ним та зі своєю вірною економкою недалечко від пасторського будинку, де жили його найкращі друзі. Таким чином він виконав останнє наймиліше бажання Оліверового щирого серця і з'єднав ще тісніше маленьке коло, що зажило таким повним щасливим життям, яке тільки можливе у нашому світі, світі мінливому й непевному.

По весіллі Рози й Гаррі шановний лікар повернувся до Чертсі. Але тепер йому бракувало товариства його старих лю-

бих друзів, і дарма, що вдача його була бадьора й весела, він почав підупадати, тяжко занудився і неодмінно був би перевівся на жовчного буркуна, коли б він на це був здатний. Перші два-три місяці він лише натякав на те, що повітря Чертсі почало наче шкідливо впливати на його здоров'я, а згодом переконався, що ця місцевість просто втратила для нього всяку принаду, передав свою практику своєму помічникові, а сам оселився в маленькій хатині, неподалік від того села, де його молодий друг був за пастора; тут він одразу став знову сам собою.

Ще до свого переїзду з Чертсі лікар здружився з ексцентричним містером Грімвігом, і той тепер учащає до нього кілька разів на рік. Приїздячи до свого нового друга, містер Грімвіг починає дуже ретельно господарювати: доглядає за квітками, працює на городі, теслює, ловить рибу і взагалі береться до всього своїм новим оригінальним ладом, запевняючи всіх (з додачею своєї улюбленої обіцянки з'їсти власну голову), що тільки він робить як слід, а решта не тямить нічого.

Містер Броунлоу страшенно любить подратувати часом свого друга його невдалим пророкуванням щодо Олівера і нагадати йому той вечір, коли вони сиділи вдвох, поглядаючи нетерпляче на годинник і дожидаючи на його повернення. Але містер Грімвіг уперто огризаяється й доводить, що й тоді його було зверху, бо ж Олівер таки й справді не повернувся. Цей доказ його завжди дуже тішить, і він довго й весело сміється.

Ноя Клейполя цілком помилювали за те, що він виказав на Феджіна. Хлопець переконався навіч, що рукометство, яке він був обрав, — зовсім непевне й не таке спокійне, як він сподівався, а тому він якийсь час міркував, до якої б роботи узятися, щоб вона його не занадто обтяжувала, але й забезпечувала йому вигідне існування. Кінець кінцем він обрав собі фах викажчика і зажив розкошуючи. Він запровадив такий лад: по неділях, у той час, коли по церквах ще йшла одправа, він виходить на проходку зі своєю Шарлоттою, одягненою дуже пристойно й просто. Перед дверима якогось добросердого трактирника його дама раптом зомліває, і, щоб привести її до пам'яті, він випрохує трипенсову скляночку горілки, а другого ж дня іде куди слід, виказує на трактирника й одержує половину штрафу за незаконний продаж трунків. Іноді для розваги містер Клейполь зомліває сам, але кінець буває завжди однаковий.

Позбавлене посади подружжя Бембль зубожіло і зрештою зійшло на такі злидні, що змушене було саме шукати захисту в тому самому притулку, де колись верховодило. Містер Бембль

раз у раз із жалем зізнається, що в такому приниженому стані він і сили вже не має дякувати долі за те, що його розлучили з його любою дружиною.

Джайлза і Брітлза залишили на старих посадах, дарма, що перший з них геть облісів, а другий геть-чисто посивів. Обое ночують у пасторському будинку, але доглядають однаково містера Броунлоу, Олівера й лікаря; отже в селі ніхто й не візьме гаразд утямки, кому вони, власне, служать.

На Чарлі Бетса Сайксів злочин справив таке страшне враження, що він почав міркувати, чи не краще, зрештою, чесно жити? Отже, доміркувавшись до того, що воно таки справді так, Чарлі відцурався од свого минулого й вирішив поквитувати його в якійсь іншій царині діяльності. Спочатку йому повелося дуже круто, і він пройшов через тяжку боротьбу, але щаслива вдача і певна свідомість того, що він простує до доброї мети, допомогли йому виконати своє завдання. Він почав з посади стаєнного попихача та наймита на фермі, зазнав чимало пригод, а тепер відомий за найвеселішого скотаря у всім Нортамтонширі.

Наближаючись до кінця своєї праці, рука того, хто писав ці рядки, тремтить і важчає... Їй хочеться продовжити ще трохи нитку цього оповідання.

Хотілося б мені показати розквіт жіночої краси та лагоди Рози Мейлі, що осяює ніжним сяйвом сумирний шлях свого життя й зігріває серця тих, що ідуть обіч неї; хотілося б мені змалювати цю жінку, що є втіхою і життям своїх друзів зимовим вечором край веселого вогнища в її тісному родинному колі і влітку в веселому гурті на лоні природи. Хотілося б мені йти полем слідом за Розою гарячого літнього півдня і слухати тихі переливи її ніжного голосу в садочку місячними ночами. Хотілося б мені бути свідком усіх її добрих вчинків, її теплої турботи про ближніх і її радісного хатнього господарювання, за якими вона не знає втоми. Хотілося б мені оповісти про щиру любов її і сина її покійної сестри, про те, як цілими годинами говорять вони про дорогих їм небіжчиків. Хотілося б мені подивитися на веселі голівки діточок, що туляться до її ніг, почути їх веселу балаканину, викликати в пам'яті дзвінкий сміх їхніх уст і сльози співчуття до чужого горя на їхніх чистих блакитних оченятах.

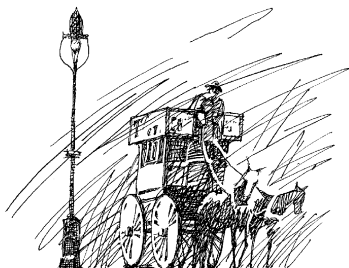
Скільки таких поглядів, усмішок, слів і думок хотілося б мені викликати з минулого.

Чи то ж казати мені про те, як містер Броунлоу збагачував день по дню розум свого приймака новим знанням і щораз більше й більше прихилився серцем до нього, в міру того, як ширилися природні здатності хлопчика і пишно зростало все

те добре, що сіяв у його душу його вихователь; чи казати мені про те, як містер Броунлоу впізнав у своєму вихованцеві всі риси й властивості покійного друга його молодощів і які сумні, а разом з тим солодкі й зворушливі спогади про безповоротне минуле викликали вони в нього.

Близько вітваря старенької сільської церкви стоїть біла мармурова дошка, де поки що викарбувано одно лише слово: «Агнеса». В могилі нема труни, і дай Боже, щоб минуло ще багато, багато літ, поки поруч цього напису з'явиться ще чиєсь ім'я.

Але якщо душі померлих вертаються інколи на землю й одвідують ті місця, де їх по смерті все ще люблять і шанують, то, певне, тінь Агнеси не раз витає в урочистій тиші цього місця. Я того певен, дарма, що це місце — церква, а вона була кволим заблудлим створінням.

ПРИМІТКИ

С. 22. «...юних порушників законів про жебраків...» — Закон 1834 р., про який ішлося у передмові. Відповідно до нього сиріт можна було утримувати за межами притулку лише у виключних випадках.

С. 25. «Ми даємо прізвища нашим підкидькам за абеткою...» — У послідовності розміщення літер в англійському алфавіті (...S, T, U, V...).

С. 35. *Раця* — довга й нудна промова повчального змісту.

С. 55. *Брайдуелл* — старовинна виправна в'язниця, відома суворим режимом.

С. 64. «А чи був ти коли-небудь на млині?» — Проноза має на увазі вал з виступами, ступаючи по яких, як по східцях, і тримаючись за ручку, яка кріпилася над цим валом, людина приводила у рух механізм, приєднаний до нього. У тюрмах і притулках така робота служила покаранням.

Щиглик та сорока — шилінг і півпенса.

С. 66. *Енжель* — назва трактуру.

«...крізь їх розчинені двері чулася лайка п'яних, розперезаних ірландців-чорноробів...» — Вихідці з Ірландії та Шотландії ще з XVIII ст. масово їхали до Лондона у пошуках роботи і кращого життя, та англійці до цього ставилися досить несхвально.

С. 95. *Гербова оплата* — гроші, які держава бере як податок на оформлення документів, необхідних для здійснення операцій з майном, зокрема продажу.

С. 97. *Вест-Індія* — загальна назва островів Атлантичного океану між Північною та Південною Америкою.

С. 101. «...я побачив, як вона підвелася й глянула на його чортячий червоний ліхтар». — Червоний ліхтар виконував роль вівіски лікаря за часів Діккенса.

С. 111. «Мене злапали якось саме на Варфоломея» — тобто 24 серпня.

С. 118. *Сенешаль* — управитель королівським замком у Франції.

С. 120. *Сесія в Клеркенуеллі* — сесія суду у лондонському районі Клеркенуелл. В Англії судові сесії (окрім найнижчих судових інстанцій) відбувалися чотири рази на рік.

С. 132. *Уайтчепль* — північно-східний район Лондона, був відомий своїми трушобами.

С. 170. *Non ist ventus* — каліченою латиною юридичний термін «Не знайдений».

С. 187. *Маршаок* — дворецький.

С. 260. *Трусики* — кролі.

Хінська травичка — чай.

С. 270. *Діана* — богиня, покровителька цнотливості у римській міфології (у давньогрецькій її аналогом є Артеміда).

С. 294. «Перше — це число «один» для вас, друге — це число «один» для мене. Що більше цінуєте ви ваше число «один», то більше можете піклуватися про моє число «один»; так ми повертаємося до того, що я вам одразу сказав: нас усіх еднає наша взаємна приязнь до числа «один», і так воно й має бути; бо інакше ми всі підемо під три чорти». — Наочний виклад філософії моралі, що вбачає основний стимул людської поведінки у приватному інтересі (див. передмову).

С. 296. *Ньюгетський календар* — шеститомне видання з біографія-ми знаменитих злочинців, які відбували покарання у Ньюгетській в'язниці з кінця XVIII ст.

С. 372. «Він запровадив такий лад: по неділях, у той час, коли по церквах ще йшла одправа, він виходить на проходку зі своєю Шарлоттою, одягненою дуже пристойно й просто. Перед дверима якогось добросердого трактирника його дама раптом зомліває, і, щоб привести її до пам'яті, він випрохує трипенсову скляночку горілки, а другого ж дня іде куди слід, виказує на трактирника й одержує половину штрафу за незаконний продаж трунків». — Поліція забороняла продавати спиртне у неділю, поки не закінчиться служба Божа, на чому і заробляв Ной.

Наталія Білик

З М І С Т

Роман про дитину та інші проблеми дорослого світу. <i>Наталія Білик</i>	3
--	---

ПРИГОДИ ОЛІВЕРА ТВІСТА

<i>Розділ I.</i> Де і серед яких обставин народився Олівер Твіст	19
<i>Розділ II.</i> Як зростав, виховувався та живився Олівер Твіст	21
<i>Розділ III.</i> Як Олівер Твіст мало не одержав однієї посади, що далєбі не була б синекурою	31
<i>Розділ IV.</i> Олівер дістає іншу посаду і вперше вступає в громадське життя	38
<i>Розділ V.</i> Олівер знайомиться з новим товаришем, бере вперше участь у похороні, і ремесство його господаря справляє на нього неприємне враження	44
<i>Розділ VI.</i> Оліверові вривається терпець, він дуже дивує Ноя своєю відвагою	52
<i>Розділ VII.</i> Олівер не скоряється	56
<i>Розділ VIII.</i> Олівер чимчикує до Лондона й зустрічає дорогою чудного молодого джентльмена	61
<i>Розділ IX.</i> Деякі дальші подробиці про старого веселого джентльмена та його зразкових вихованців	68
<i>Розділ X.</i> Короткий, але дуже важливий розділ цієї повісті: Олівер знайомиться ближче з мораллю своїх нових товаришів, але купує цей досвід дорогою ціною	72
<i>Розділ XI.</i> Кілька слів про мирового суддю містера Фанга і про те, як він судив по правді й за законом	76
<i>Розділ XII.</i> Де розповідається про те, як Олівер уперше на своєму віку зазнав ласки і де читач знову зустрічається з веселим старим джентльменом і його молодими друзями	83
<i>Розділ XIII.</i> Шановний читач знайомиться з новими дійовими особами і дізнається про них багато цікавих речей, що мають безпосереднє відношення до цієї повісті	90

<i>Розділ XIV.</i> Як жилося Оліверові у містера Броунлоу і віще пророцтво містера Грімвіга щодо Олівера у зв'язку з одним покладеним на нього дорученням	96
<i>Розділ XV.</i> Де говориться про те, як щиро любили Олівера старий веселий джентльмен і міс Нансі	105
<i>Розділ XVI.</i> Що сталося з Олівером після того, як Нансі заповонила його	110
<i>Розділ XVII.</i> Зрадлива доля надсилає до Лондона великого діяча, що вкрай знесилює Олівера	118
<i>Розділ XVIII.</i> Як провадив час Олівер у зразковому товаристві своїх поважних друзів	125
<i>Розділ XIX.</i> Як обговорили й ухвалили один цікавий проект	131
<i>Розділ XX.</i> Олівер переходить до рук містера Вільяма Сайкса	138
<i>Розділ XXI.</i> Подорож	144
<i>Розділ XXII.</i> Грабунок	148
<i>Розділ XXIII.</i> Де автор наводить любую розмову містера Бембля з однією панею і показує, що навіть у парафіяльного сторожа серце не з каменю	154
<i>Розділ XXIV.</i> Де йдеться про вельми сумні речі. Розділ недовгий, але дуже важливий	160
<i>Розділ XXV.</i> Де оповідання повертається знову до містера Феджіна й К°	164
<i>Розділ XXVI.</i> На сцену виходить одна таємнича дійова особа, і відбувається багато подій, нерозривно пов'язаних з цією повістю	169
<i>Розділ XXVII.</i> Автор залагоджує нечемність одного з попередніх розділів, де він залишив на самоті одну шановну пані	179
<i>Розділ XXVIII.</i> Де йдеться про дальші пригоди Олівера	185
<i>Розділ XXIX.</i> Знайомить читачів з мешканцями будинку, куди вдався за допомогою Олівер	193
<i>Розділ XXX.</i> Яке враження справив Олівер на осіб, що прийшли його відвідати	196
<i>Розділ XXXI.</i> Критичне становище	201
<i>Розділ XXXII.</i> Яке щасливе життя почалося для Олівера у його нових добрих друзів	210
<i>Розділ XXXIII.</i> Безжурне щастя Олівера і його добрих друзів раптово захмарюється	217
<i>Розділ XXXIV.</i> Кілька вступних слів про одного молодого джентльмена, що вперше з'являється на сцену, а також нова пригода з Олівером	224

<i>Розділ XXXV.</i> Нерозв'язане закінчення Оліверової пригоди й досить важлива розмова Гаррі Мейлі з Розою	232
<i>Розділ XXXVI.</i> Дуже короткий і на перший погляд, може, зайвий розділ, але прочитати його слід, бо він впливає з попереднього й дає ключ до одного з наступних, що з'явиться свого часу	239
<i>Розділ XXXVII.</i> Де читач побачить метаморфози, що трапляються досить часто в шлюбному житті	241
<i>Розділ XXXVIII.</i> Що відбулося між панством Бембль і містером Монксом під час їхньої нічної зустрічі	250
<i>Розділ XXXIX.</i> Де читач знову зустрічається з уже відомими йому шановними особами й дізнається, яку раду радили Монкс із Феджіном	258
<i>Розділ XL.</i> Продовження попереднього розділу: дивне побачення	270
<i>Розділ XLI.</i> Де відбуваються нові несподіванки і виявляється, що радість, як і горе, рідко приходиться самотою	276
<i>Розділ XLII.</i> Один Оліверів старий знайомий виявляє безперечну геніальність і стає столичним громадським діячем	284
<i>Розділ XLIII.</i> Як меткий Проноза доскочив біди	292
<i>Розділ XLIV.</i> Для Нансі надходить час виконати те, що вона обіцяла Розі Мейлі. Невдача	301
<i>Розділ XLV.</i> Ной Клейполь дістає від Феджіна таємне доручення	307
<i>Розділ XLVI.</i> Побачення	310
<i>Розділ XLVII.</i> Згубні наслідки	318
<i>Розділ XLVIII.</i> Сайкс тікає	324
<i>Розділ XLIX.</i> Монкс і містер Броунлоу нарешті зустрічаються. Їхня розмова і звістка, що порушила її	333
<i>Розділ L.</i> Гонитва й утеча	341
<i>Розділ LI.</i> Розв'язує багато таємниць і оповідає про одне освідчення, що не порушувало справи про посаг та інші шлюбні умови	351
<i>Розділ LII.</i> Феджінова остання ніч	363
<i>Розділ LIII.</i> І останній	371
ПРИМІТКИ. <i>Наталія Білик</i>	375

Літературно-художнє видання

Серія «Folio.Світова класика»

ДІККЕНС Чарлз
ПРИГОДИ ОЛІВЕРА ТВІСТА

Роман

Переклад з англійської

Головний редактор *О. В. Красовицький*
Відповідальна за випуск *І. С. Посельська*
Художній редактор *О. А. Гугалова-Мешкова*
Технічний редактор *Г. С. Таран*

Підписано до друку 14.11.22. Формат 84×108^{1/32}.
Умов. друк. арк. 21,84. Облік.-вид. арк. 20,82.
Тираж 1000 прим. Замовлення № .

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:
www.folio.com.ua
Електронна адреса:
market@folio.com.ua